

196**9**

št. **8|9** AVGUST—SEPTEMBER

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

●
iz vsebine

- MARA BEŠTER: Ob sedanjem gospodarskem položaju
- ERMIN KRŽIČNIK: Zasnova dolgoročnega razvoja Slovenije
- ZDENKO ROTER: Komu koristi »odkrivanje stalinistične ere«?
- BORUT ŠNUDERL: Značilnosti samoupravljanja v podjetju Sava
- BOGDAN KAVČIČ: Kaj zavira razvoj samoupravljanja?
- ALEKSANDAR VACIČ: Sovjetska gospodarska reforma — kdaj, kam in kako?
- OKROGLA MIZA: Demokratizacija družbe in javno mnenje

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

1969 LETNIK VI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

IZDAJA VISOKA ŠOLA
ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE
VEDE IN NOVINARSTVO

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Zlherl

GLAVNI UREDNIK

STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK
SEKRETARIAT UREDNIŠTVA

ZDENKO ROTER

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec, Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC

Jure Cihlař

LEKTORJA

Mojca Močnik in Jože Snoj

UREDNIŠTVO

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

UPRAVA

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROCNINA

Letna naročnina za *posameznike* 30 din, polletna 15 din, posamezen izvod 3 din, za *organizacije* letna naročnina 40 din, posamezen izvod 4 din. Cena dvojne številke za nenaročnike je 6 din. Celoletna naročnina za *tujino* je 80 din, za posamezen izvod 8 din.

TEKOČI RACUN

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo »Teorija in praksa«; devizni račun VŠSPVN: 501-620-7-3204-10-646 — za revijo »Teorija in praksa«.

ROKOPISE

sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke, razprave, eseje do 20 strani, za pogleda, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovin-kov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo.

TISKA

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

št.

8|9

MARA BEŠTER: Ob sedanjem gospodarskem položaju	1203
ERMIN KRŽIČNIK: Zasnova dolgoročnega razvoja Slovenije	1210
BOJAN ŠTIH: Družba, kultura, gospodarstvo	1226
ZDRAVKO MLINAR: Pomen raziskovanja javnega mnenja	1233

OKROGLA MIZA

Demokratizacija družbe in javno mnenje	1238
--	------

POGLEDI, KOMENTARJI:

ALOJZIJ FINŽGAR: Konceptije o družbeni lastnini	1273
MARKO KOS: Reforma visokega šolstva in industrijski razvoj	1278
PETER KLINAR: Zapis o študentskem gibanju	1285
REŠAD GOGALJA: Nezaposlenost, paverizacija in nemoč družbe	1292
ZDENKO ROTER: Komu koristi »odkrivanje stalinistične ere?«	1297

VPRAŠANJA SAMOUPRAVLJANJA:

BORUT ŠNUDERL: Značilnosti samoupravljanja v podjetju Sava	1302
BOGDAN KAVČIČ: Kaj zavira razvoj samoupravljanja?	1312

ODMEVI:

TOMAŽ ČERNEJ: K posebnostim politike »malega« naroda	1323
FILIP LIPOVEC: Tankova kritika dohodkovne mere	1332

MNENJA:

JANEZ JEROVSEK: Sistem kontrole v industrijskih organizacijah	1342
---	------

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

GORAŽD KUŠEJ: Referendum v meščanski ustavni praksi	1360
---	------

SOCIALISTIČNE DEŽELE:

ALEKSANDAR VACIČ: Sovjetska gospodarska reforma — kdaj, kam in kako?	1370
--	------

BREZ OVINKOV:

J. ZEMLJAK: Uvodna beseda	1380
Z. ROTER: Igračkanje z imeni	1382
O. R.: Pravila obnašanja	1385
V. T.: Stokanje ali argumenti?	1387
V. TRINKAUS: Je progresivna obdavičitev primerna?	1390
S. BUNTA: Čudna pota stabilizacije	1393
B. S.: Notranje rezerve	1395
S. B.: Pravilna in napačna pota	1396
Z. R.: Pobude, vredne premisleka	1398
R. Z.: Dva stila ali kaj drugega?	1400
Z. D.: »Naša pokoncilna pot«	1402

PRIKAZI RECENZIJE:

FRANCE KLOPČIČ: »Ustanovitev« in »Velika razmejitev« (O. Janša)	1405
Zbornik »Socialna patologija« (Hubert Požarnik)	1409
RENÉ ETIEMBLE: Ali poznamo Kitajsko (Vlado Struk)	1412
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	1417

CONTENTS

MARA BEŠTER: The Present Economic Position	1203
ERMIN KRŽIČNIK: Plan for a Long-term Development of Slovenia	1210
BOJAN STIH: Society, Culture, Economy	1226
ZDRAVKO MLINAR: The Significance of the Public Opinion Research	1233
ROUND TABLE: Democratisation of Society and the Public Opinion	1238
VIEWS, COMMENTS: ALOJZIJ FINZGAR: Conceptions of Social Property	1273
MARKO KOS: The Reform of Higher Schools and the Industrial Development	1278
PETER KLINAR: A Note on the Student Movement	1285
RESAD GOGALJA: Unemployment, Pauperisation, and Impotence of Society	1292
ZDENKO ROTER: Who Can Profit by «the Disclosure of the Stalinist Era»?	1297
THE PROBLEMS OF SELF-MANAGEMENT: BORUT SNUDERL: The Characteristics of Self-management in the Enterprise Sava	1302
BOGDAN KAVČIČ: What Frustrates the Development of Self-management?	1312
ECHOES: TOMAZ CERNEJ: To the Characteristics of the Policy of a «Small» Nation	1323
FILIP LIPOVEC: Tanko's Criticism of Income Measure	1332
OPINIONS: JANEZ JEROVŠEK: The System of Control in Industrial Organizations	1342
PROBLEMS OF THE POLITICAL SYSTEM: GORAZD KUŠEJ: Referendum in Bourgeois Constitutional Practice	1360
SOCIALIST COUNTRIES: ALEKSANDAR VACIČ: The Soviet Economic Reform — When, Where and How?	1370
STRAIGHT AWAY: J. ZEMLJAK: Introductory Word	1380
Z. ROTER: Trifling with Names	1382
O. R.: Rules of Behaviour	1385
V. T.: Complaints or Arguments?	1387
V. TRINKAUS: Is Progressive Taxation Appropriate?	1390
S. BUNTA: Odd Ways of Stabilization	1393
B. S.: Internal Reserves	1395
S. B.: The Right and the Wrong Ways	1396
Z. R.: Initiatives worth Consideration	1398
R. Z.: Two Styles or Something Else?	1400
Z. D.: «Our Ways after Concilium»	1402
REVIEWS, NOTES: FRANCE KLOPČIČ: «Establishment» and «Great Delimitation» (O. Janša)	1405
Almanac «Social Pathology» (Hubert Požarnik)	1409
RENE ETIEMBLE: Do We Know China? (Vlado Sruk)	1412
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	1417

СОДЕРЖАНИЕ

МАРА БЕШТЕР: По поводу настоящего экономического положения	1203
ЭРМИН КРЖИЧНИК: Замысел долгосрочного развития Словении	1210
БОЯН ШТИХ: Общество, культура, экономика	1226
ЗАРАВКО МЛИНАР: Значение исследований общественного мнения	1233
У КРУГЛОГО СТОЛА: Демократизация общества и общественное мнение	1238
ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ: АЛОЯЗИЙ ФИНЗГАР: Концепции общественной собственности	1273
МАРКО КОС: Реформа высших учебных заведений и развитие промышленности	1278
ПЕТЕР КЛИНАР: Запись о студенческом движении	1285
РЕШАД ГОГАЛИЯ: Безработица, пауперизация и бессилие общества	1292
ЗДЕНКО РОТЕР: Кто извлекает пользу из «открытия сталинистской эпохи»?	1297
ПРОБЛЕМЫ САМОУПРАВЛЕНИЯ: БОРУТ ШНУДЕРА: Характерные особенности самоуправления на предприятии «Сава»	1302
БОГДАН КАВЧИЧ: Что препятствует развёртыванию самоуправления	1312
ОТЗЫВЫ: ТОМАЗ ЧЕРНЕЙ: По поводу особенностей в политике «небольшого» народа	1323
ФИЛИП ЛИПОВЕЦ: Критика Танка по поводу размеров дохода	1332
ОБСУЖДЕНИЯ: ЯНЕЗ ЕРОВШЕК: Система контроля на промышленных предприятиях	1342
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ: ГОРАЗД КУШЕЙ: Референдум в конституционной практике буржуазного общества	1360
ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА: АЛЕКСАНДАР ВАЧИЧ: Советская экономическая реформа: когда, в каком направлении и каким образом?	1370
БЕЗ ОБИНЯКОВ: И. ЗЕМЛЯК: Вступительное слова	1380
З. РОТЕР: Баловство именами	1382
О. Р.: Нормы поведения	1385
В. Т.: Необоснованные жалобы или же аргументы?	1387
В. ТРИНКАУС: Уместно ли проводить прогрессивное обложение налогами?	1390
С. БУНТА: Удивительные пути стабилизации	1393
Б. С.: Внутренние резервы	1395
С. Б.: Правильные и неправильные пути	1396
З. Р.: Почин стоящий внимания	1398
Р. З.: Два стиля или что-то другое?	1400
З. Д.: «Наш путь после церковного собора»	1402
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ: ФРАНЦЕ КЛОПЧИЧ: «Создание» и «Великий поворот» (О. Янша)	1405
Сборник «Социальная патология» (Хуберт Пожарник)	1409
РЕНЭ ЭТИЕМБЛА: Знаем ли мы Китай (Владо Срук)	1412
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	1417

OB SEDANJEM GOSPODARSKEM POLOŽAJU

Sedanja hitra rast gospodarstva je sprožila vrsto analiz in razprav tako v strokovnih krogih kot tudi v naših predstavniških organih, zbornicah, sindikatih itd. Visoko stopnjo gospodarske rasti spremlja namreč vrsta negativnih pojavov, kot so npr. čedalje večja nelikvidnost gospodarstva, slabšanje plačilne bilance, nezaželeno gibanje potrošnje, zviševanje cen in podobno. Vprašujemo se, kaj pomenijo ti pojavi, ali gledano v celoti, kaj se dogaja z reformo?

Reforma je bila in bo še naprej objektivna nujnost na poti našega razvoja. V razvoju jugoslovanskega gospodarstva in jugoslovanske družbe smo namreč prišli do tiste stopnje, ko se je začela neodložljivo postavljati zahteva po večji učinkovitosti gospodarjenja na vseh področjih družbenega delovanja in še prav posebej v gospodarstvu samem. Ekonomija živega in opredmetenega dela, zlasti produktivnost dela in učinkovitost kapitala se nista dovolj hitro večali. Reforma naj bi zato spodbudila gospodarjenje v pravem pomenu besede. S tem pa bi se začela zmanjševati in odpravljati tudi strukturna neskladja, začeli bi se procesi hitrega prilagajanja proizvodnje potrebam domačega in tujega trga itd. Z reformo naj bi tako zagotovili dolgoročno naglo in bolj enakomerno rast gospodarstva in uspešnejše uveljavljanje na mednarodnih trgih, smotrnejše vključevanje našega gospodarstva v mednarodno delitev dela.

Hkrati s cilji reforme so bili določeni tudi nekateri pogoji, sredstva za uresničitev zastavljenih nalog. Ugotovljeno je bilo, da reforma zahteva, prvič, stabilizacijo gospodarstva; stabilizacija pa je bila opredeljena predvsem kot doseganje blagovnodenarnega ravnovesja, s čimer smo priznali škodljive učinke dotedanega pretiranega deficitnega financiranja razvoja.

Naše izkušnje v povojnem razdobju so namreč pokazale, da je bilo naše gospodarstvo od leta 1951 naprej podvrženo fluktuacijam. V razdobjih inflacije — v takem položaju smo bili tudi pred reformo — ki so jo povzročili enkrat previsoki izdatki za investicije, drugič za osebne dohodke, je bilo gospodarstvo neučinkovito, zakaj zakon vrednosti kot zakon ekonomije dela v takem položaju kratko malo ne more delovati. V inflacijskem

razdobju se »izplača« proizvajati vse, investirati kamorkoli itd. Poglavitna metoda je špekulacija, ne pa napor za to, da bi z danimi sredstvi dosegali čim večje učinke. Boj proti inflaciji pa je praviloma povzročil stagnacijo v investiranju, proizvodnji, izvozu itd. V depresivnih fazah se je tako precej znižala poprečna stopnja rasti, to pa je porajalo spet različne hude posledice, med drugim tudi nezaupanje v stabilnost sistema. Učinkovito gospodarjenje kot cilj in vrsta konkretnih nalog, da se ta cilj doseže, kot npr. modernizacija obstoječih zmogljivosti, integracija, kar največje izkoriščanje notranjih rezerv, večje odpiranje na zunanje trge itd., so torej terjali pospešeni proces stabilizacije gospodarske dejavnosti.

Ugotovljeno je bilo, drugič, da je treba, če naj uresničimo cilje reforme na široki fronti, čim hitreje opuščati administrativno vodenje gospodarstva. Z drugimi besedami, reforma predpostavlja, po mnenju njenih tvorcev, višjo stopnjo blagovnosti, in to ne le trg končnih produktov, temveč tudi trg tvorcev produkcije. Kot pereče se je tako zastavilo npr. vprašanje trga kapitala.

In tretjič, uspeh reforme je odvisen od tega, da se ekonomske odločitve v veliki meri prenesejo na same gospodarske organizacije. V reformi šele smo jasno zapisali, da je razširjena reprodukcija v bistvu funkcija samega gospodarstva in da zato ni mogoče gospodarstvu odtujevati sredstev za opravljanje te funkcije.

Toliko na kratko o ciljnih reforme in o sredstvih za njeno uresničitev.

Za prvo razdobje po reformi, od leta 1965 do sredine 1968, je res značilna politika stabilizacije v gospodarstvu. Vse oblike porabe so bile potisnjene v realne okvire, v gospodarstvu pa je prišlo tudi do določenih strukturnih sprememb, kar je omogočilo relativno stabilnost na trgu. Toda v tem razdobju se je hkrati tudi najprej zniževala stopnja rasti, nato pa je celo nastopila stagnacija gospodarske aktivnosti. V drugi polovici leta 1968 pa je prišlo do oživitve gospodarstva in ta se čedalje hitreje nadaljuje tudi letos. Kaj je povzročilo tako intenzivno in hitro napredujoče oživljanje gospodarstva? Kakšna je cena tega oživljanja; z drugimi besedami, kolikšna je teža spremljajočih negativnih procesov, ki smo jih našli v začetku? To so vprašanja, na katera je treba v razpravi realno odgovoriti.

Lahko se strinjamo s tistimi, ki trdijo po eni strani, da so sedanja dinamična gospodarska gibanja posledica kumulativnih učinkov vrste dejavnikov, in ki po drugi strani menijo, da bi bilo popolnoma nesmiselno, ko bi skušali kvantificirati prispevek različnih dejavnikov h gospodarski rasti. Kljub temu pa sodimo, da je pavšalno naštevanje vseh mogočih dejavnikov tako rekoč v isti sapi nedopustno, ker bi to utegnilo pripeljati do tega, da bi odlagali nujne ukrepe, ali celo do neustreznih ukrepov ali morda celo odstopanja od reforme.

Nikakor ne podcenjujemo rezultatov, ki so bili doseženi, ker so delovne organizacije spremenile marsikaj v načinu svojega poslovanja, ker so se bolj trudile pri usklajevanju proizvodnje z zahtevami domačega in tujega trga. Nedvomno so pomembni rezultati, ki izvirajo iz sproščene iniciative ekonomskih subjektov in proizvajalcev sploh. Ne gre podcenjevati tudi učinkov povečanih in moderniziranih zmogljivosti v industriji in gospodarstvu kakor tudi ne vpliva konjunktura na svetovnem trgu na rast našega gospodarstva itd., itd. Vseh teh in še mnogo drugih dejavnikov ni mogoče prezreti; o tem nam zlasti zgovorno pričajo podatki iz Slovenije. Kljub temu pa je težko sprejeti oceno, ki npr. v isti sapi, ko našteva vzroke sedanje ekspanzije, omenja tudi »spremembo v zavesti proizvajalcev« in pa »ukrepe kreditno-monetarne politike«. Po našem mnenju je v analizi treba posvetiti posebno pozornost dvema skupinama vprašanj, in sicer ekonomski politiki in vprašanju graditve gospodarskega sistema.

Ekonomska politika si je v drugem razdobju po reformi vsekakor upravičeno zastavila za cilj oživiti gospodarstvo. V ta namen pa je uporabila predvsem ukrepe kreditno-monetarne politike in pa uvozni protekcionizem. Ukrepi kreditno-monetarne politike so pripeljali do tega, da so se precej povečali denarna masa in kratkoročni krediti. Če primerjamo npr. razdobje januar—marec 1969 z istim razdobjem lani, se je denarna masa povečala za 27 %, krediti gospodarstvu za 16 %, za potrošniške kredite pa nimamo podatkov. Taka kreditno-monetarne politika je seveda pripeljala do tega, da so se vse oblike potrošnje hitro povečale prek realnih okvirov, kar je nujno porušilo tržno ravnovesje, povzročilo zviševanje cen, precej povečalo deficit v plačilni bilanci, ker se je hitro večal uvoz, predvsem uvoz reprodukcijskega materiala, uvoz, ki močno presega izvoz itd., itd. Skratka, smo v situaciji, ko je resno ogrožen proces stabilizacije, s tem pa eden poglavitnih stebrov, na katerih sloni zamisel reforme. Z naraščajočo inflacijo tudi tokrat zgublajo svoj smisel kriteriji gospodarjenja, ker se nam tako rekoč vsak dan znova spremeni dolžina metra za merjenje rezultatov.

Ekonomska politika v drugem razdobju pa je povzročila precejšen preobrat tudi na drugem področju, ki je bil, po mnenju tistih, ki so koncipirali reformo, drugi od pogojev za uspeh reforme: gre za delež gospodarskih organizacij v družbenem produktu, s čimer naj bi zagotovili materialno osnovo proklamiranemu načelu, da je razširjena reprodukcija v bistvu funkcija samega gospodarstva. Medtem ko se je delež gospodarskih organizacij v družbenem produktu v prvem razdobju reforme res večal, pa se njihov delež v drugem razdobju nenehno zmanjšuje in je v preteklem letu znašal le še 61,8 % družbenega produkta namesto pričakovanih 70 %.

Naj povzamemo: ekonomska politika drugega razdobja je izpeljala oživitev gospodarstva, toda v dokajšnji meri na stari, nereformski način. Večanje proizvodnje je bilo doseženo z injekci-

jami, danimi v veliki meri mimo ekonomskih kriterijev. S tem pa je bil v bistveni meri omajan tudi okvir, s katerim smo računali, ko smo se lotili reforme in za katerega smo se prva leta reforme borili z velikimi napori.

Na tem mestu puščamo ob strani odgovor na vprašanje, ali je bila določena ekonomska politika formulirana tudi v ozračju domačih junijskih dogodkov ali pod pritiskom zunanjepolitičnih avgustovskih dogodkov ali pa gre za pomanjkanje znanja o reakcijah v tržnem gospodarstvu. Ko se odločamo za oceno, da skriva sedanja gospodarska rast v sebi zelo velike nevarnosti za perspektive reforme, ker je bila, kot rečeno, v dokajšnji meri dosežena z neustreznimi ukrepi ekonomske politike, želimo ugotoviti le še tole. Drugo poreformno razdobje je gotovo razbilo neke iluzije, ki so tu in tam obstajale ob začetku reforme. Pokazalo se je, da so cilji reforme dolgoročna naloga, da bo reforma potekala po stopnjah z vmesnimi predah. Glede na iluzije o tem, kdaj bo reforma uresničena, so bile morda zaostritve v prvih poreformnih letih preostre, zlasti še v naši mnogonacionalni skupnosti ter v ekonomiji, kot je naša, v kateri sta gornja in spodnja meja ravnovesja dokaj blizu in ki je zato zelo občutljiva za vsakršne ekstremne ukrepe. Na morebitne korekture prvega razdobja bi se zato bilo treba pripraviti bolj studiozno, z bolj prefinjenimi posegi ekonomske politike, pa tudi z bolj realistično oceno vzvodov, ki nesporno obstajajo v naši ekonomiji in ki bi sami v precejšnji meri spet spodbudili vzpon gospodarstva.

V drugo skupino vprašanj, ki jih kaže resno proučiti v zvezi s sedanjimi gospodarskimi gibanji, spadajo vprašanja ekonomskega sistema. V razdobju, ko smo pripravljali reformo, so obstajale v našem gospodarskem sistemu hude pomanjkljivosti, neurejena so bila pomembna sistemska področja. Postavljala se je tako celo dilema, ali se lotiti reforme ali pa prej zgraditi vsaj temeljna področja gospodarskega sistema. Pokojni Boris Kraigher se je odločil za prvo, pri čemer je trdno računal na pospešeno graditev sistema. V kritičnem drugem razdobju reforme pa je prišlo do zastoja v nadaljnji graditvi ekonomskega sistema, na nekaterih področjih pa smo celo nazadovali v primerjavi s situacijo ob reformi. Ta sestavek ni primeren za podrobnejšo analizo in zato iz te skupine vprašanj le na kratko omenjamo dva pomembna problema.

Na prvem mestu navajamo tako imenovano kategorijo amorfnega dohodka. O tem se je veliko govorilo še nedavno v zvezi z zakonom o dohodku, zato tu le na kratko. Dokler bo akumulacija rezidualna velikost oziroma dokler oblikovanje in uporaba akumulacije v bistvu ne bosta sloneli na ekonomskih zakonitostih, vse dotlej bo to področje veljalo za največjo pomanjkljivost našega sistema. Ali pa druga plat medalje: vrsta raziskav na področju delitve dohodka jasno kaže, da ne moremo doseči stabilne cene, če gibanje osebnih dohodkov ni usklajeno z gibanjem proizvodnje.

V našem sistemu, kjer so osebni dohodki obremenjeni z različnimi prispevki, ki znašajo celo nad 60 %, pa ima gornja trditev še dvojno težo.

Drugo veliko sistemsko področje je zunajtrgovinski in devizni režim. Na tem področju smo v preteklih letih nedvomno nazadovali, celo v primerjavi s stanjem, v katerem smo bili ob začetku reforme. To področje je vse bolj izvzeto iz odločitev gospodarstva in izvzeto iz delovanja ekonomskih zakonitosti. Gre za področje, kjer se utrjuje etatistična praksa in ki je tako nujno poligon različnih političnih kombinacij in mahinacij.

Naša zadolženost v tujini je visoka, zadolževanje pa postaja bolj in bolj funkcija države. Gospodarstvu pa, ki ustvarja devize za odplačila dolgov, je tako odtujena ena eminentnih ekonomskih odločitev. In samo tako je mogoče razumeti, da smo v preteklem razdobju, o katerem govorimo, prosili za odložitev plačevanja dolgov — odplačila le-teh pa so se koncentrirala v letošnjem letu in znašajo zdaj okrog 320 milijonov dolarjev — in da smo hkrati zabredli v nove zadolžitve, in to za objekte, ki ekonomsko niso zadosti utemeljeni. Spričo take politike zadolževanja pa je bilo hkrati nujno odstopati od načrtane poti sproščanja na zunanjetrgovinskem in deviznem področju in danes poskušajo omejevati pravice izvoznikov celo na retencijski kvoti.

Obe navedeni sistemski področji pa pomenita, z različnih vidikov seveda, odstopanje od usmeritve, ki smo jo sprejeli kot pogoj za uresničitev reforme, usmeritve na večje in hitro sproščanje tržnih zakonitosti. Dvomimo, da bi se lahko, če ne rešimo navedenih dveh skupin vprašanj in še vrste drugih v zvezi z graditvijo sistema — omenimo posebej le sistem planiranja — tudi ob ustrežnejši ekonomski politiki v prihodnje izognili takim nihanjem, kot smo jim zdaj spet priče.

Sedanja dogajanja v našem gospodarstvu pa ne terjajo, po naši sodbi, le strokovne ocene, ampak je treba osvetliti tudi idejno-politično ozadje sedanjega poteka v uresničevanju ali neuresničevanju reforme. Sodimo, da je položaj danes tak, da se tako imenovane subjektivne sile, predvsem ZK, tej nalogi že zdaj ne morejo odreči.

Reforma je za nas izredno pomemben mejnik in stopnja v boju za našo koncepcijo samoupravnega socializma. Ko smo z reformo postavili zahteve po urejanju razmer v gospodarstvu, smo smatrali, da je formulirane naloge mogoče uresničiti le s pomočjo razvitega samoupravnega mehanizma. Reforma torej po eni strani potrebuje razvito in učinkovito samoupravljanje, hkrati pa tudi omogoča razvijanje le-tega.

Pomen reforme je dalje v njenem vplivu na politične razmere. Večja stopnja učinkovitosti našega gospodarstva in hitrejši razvoj samoupravljanja kot produkcijskega odnosa bi imela nujno za posledico stabilizacijo političnih razmer in mnogo manj bi bilo prostora za vse mogoče idejne špekulacije.

In na koncu ni nepomembna ugotovitev, da šele učinkovito vključevanje našega gospodarstva v mednarodni trg ustvarja enega dolgoročnih pogojev za našo politiko neuvrščenosti.

Na reformo zato nikoli nismo gledali le kot na ekonomsko ali celo samo monetarno reformo, čeprav je konvertibilnost dinarja pomembna naloga reforme. Že prav od začetka smo zato govorili o družbeni reformi. Pri tem tudi nismo mislili samo na to, da je treba tudi v tako imenovani nematerialni sferi odpreti pomembne procese intenzivnega in smiselnega razvoja, da je treba preseči zgodovinski proces družbene delitve dela v smislu povezovanja obeh sfer — materialne in nematerialne — seveda z novih izhodišč. Družbeno reformo smo razumeli v najširšem smislu kot etapo v boju za zgraditev samoupravne koncepcije socializma in hkrati s tem za demokratizacijo in humanizacijo naše družbe.

Uresničevanje reforme pa ne poteka in ne more potekati kot samogibno dejanje, ki mu je treba le opredeliti cilje in ustvariti nekatere pogoje. Zato izjava pokojnega Kraigherja v zvezni skupščini, da bo reforma vojna, ni bila nikakršno geslo. Ne gre le za vojno z objektivnimi težavami in zaostalostjo naše dežele. Tudi ne le za vojno z zaostalostjo v naših glavah, ampak gre tudi za realni spopad s silami, ki hočejo tudi pri nas uveljaviti drugačne koncepte socializma. Že sam začetek reforme je bil pogojen s porazom določene koncepcije na Brionih. In čeprav je bil poraz nasprotnikov reforme hud, bi bilo iluzorno misliti, da so se poražene sile dokončno umaknile s prizorišča ali pa da se bodo dandanes javno razglašale za nasprotnike samoupravne koncepcije in reforme.

Gotovo ni za naše nadaljnje napore spodbudno, če podcenjujemo dosežene rezultate; tudi to je voda na mlin nasprotnikom naše poti. Sodimo pa, da je prav tako usoden strpen odnos do nesposobnosti za uresničenje reforme, do napak in neodgovornosti, ker v tem se objektivno napajajo prav tiste koncepcije socializma, ki smo jih pri nas že presegli.

Reforma je že terjala in bo še terjala hude napore in žrtve, zato moramo od časa do časa skrbno ovrednotiti rezultate in predložiti splošne račune. Sedanja dogajanja v našem gospodarstvu terjajo, po naši sodbi, še nadaljnjo razpravo, ker obstoje v razlagi o uspešnosti reforme precejšnje razlike. Dalje, treba bi bilo proučiti prvo reformno razdobje, oceniti vzroke gospodarskega zastoja v letu 1967 in v začetku leta 1968, zastoja, ki je bil potem povod za tako ohlapno ekonomsko politiko v drugem razdobju.

Predvsem pa mislimo, da se je treba energično usmeriti v studiozno izpopolnjevanje našega ekonomskega sistema, da se je treba lotiti nerešenih temeljnih vprašanj, in to brez vsakršnih pred-sodkov. Izoblikovati je treba učinkovito samoupravno strukturo in se pri tem zavedati, da mora biti vsak produkcijski odnos usklajen z razvojem produktivnih sil, da se realnost in upravičenost vsakih proizvodnih odnosov manifestirata in preverjata s stopnjo uspešnosti

razvoja produktivnih sil. S tem v zvezi je še vedno aktualno vprašanje razmejitve odločanja med samoupravnimi strukturami in državno regulativo in pa vprašanje razmejitve odločanja med različnimi ravnemi ene in druge strukture. V vsakem sistemu mora biti dovolj jasno urejeno, kdo o čem odloča, po katerih kriterijih odloča in v kakšni obliki naj odloča.

V sedanjem položaju je potrebna, pa tudi v prihodnje bo potrebna mnogo bolj premišljena ekonomska politika, ki naj bi bila mnogo manj pod vplivi političnih pritiskov vseh vrst na različnih ravneh. Če pravimo premišljena ekonomska politika, potem mislimo predvsem tudi na tako ekonomsko politiko, ki bo občutljiva za mero in bolj proučena z vidika verižnih reakcij. In ne nazadnje je treba odločno terjati odgovor in odgovornost za doseganje ali nedoseganje predvidenih rezultatov.

Zasnova dolgoročnega razvoja Slovenije

S tem prispevkom* skušamo pokazati na nekatere temeljne razvojne dileme, probleme in na nekatere bistvene razsežnosti naše prihodnosti. Izhajamo iz doslej opravljenih študij in nekaterih raziskav inštituta za ekonomska raziskovanja v Ljubljani, iz številnih razprav na izvršnem svetu, skupščini in na medobčinskih konferencah. Opiramo se na materiale in sklepe VI. kongresa ZKS. Uporabili smo številno literaturo in pregledali nekatere podobne projekte, ki so jih izdelali pri nas in v drugih državah.

To pisanje je bolj ali manj poskus, da opredelimo našo prihodnost glede na socialnoekonomska in politična dogajanja pri nas in glede na tokove v sodobnem svetu. Skušamo pa tudi opozoriti na objektivne možnosti ekonomske, socialne in regionalne politike, ki z njo lahko podpremo pozitivne ali zavremo negativne razvojne težnje pri nas v Sloveniji in Jugoslaviji.

Siloviti tehniški in tehnološki razvoj in izredna dinamika ekonomskosocialnih dogajanj, nasprotja in protislovja, ki jih prinaša življenje, postavljajo živa in pereča vprašanja, kam in kako naj se razvija neka družba.

Kratkoročna problematika, ki se nam vsiljuje vsak dan, je doslej vedno izrinila dolgoročno problematiko na drugo mesto. Pri tem se nismo docela zavedali, da se ekonomskosocialni konflikti lahko resnično razrešujejo le na daljši rok in da lahko le za daljše obdobje zastavimo strategijo neke konkretne politike.

Kolikor nam bo uspelo, da pokažemo in opozorimo na pomen našega dolgoročnega ekonomskopolitičnega koncepta s tem, da predlagamo nekatere konkretne rešitve, ali s tem, da damo variantne možnosti za razvoj, in končno tako, da opredelimo probleme po obsegu in po njihovem kakovostnem pomenu, potem bomo izpolnili namen, ki ga ima ta prispevek.

* Pri pisanju tega prispevka sem uporabil materiale inštituta za ekonomska raziskovanja v Ljubljani in strokovne predloge njegovih sodelavcev.

Človeški razum se že od nekdanj spopada z »vprašanji jutrišnjega dne«. Zaradi vse hitrejšega tempa razvoja materialnih sil¹ postaja to vprašanje vse zanimivejše. Planiranje za krajše obdobje je že dolgo v rabi, v zadnjem desetletju pa se vse bolj uveljavlja tudi dolgoročno programiranje.

Predvidevanja za kratka obdobja (1—5—7 let) temeljijo na obstoječi strukturi ekonomskosocialnih elementov in na bilanciranju teh elementov.

Predvidevanje na daljši rok pa se v veliki meri naslanja na pojav strukturnih sprememb na posameznih razvojnih stopnjah. Pri dolgoročnem programiranju so velike možnosti za učinkovanje zavestnih družbenih sil, manevrski prostor je tu večji.

Pozornost se pri tem predvidevanju osredotoča na tista ključna vprašanja dolgoročnega razvoja in na tiste strateške cilje, ki jih je mogoče postaviti in uresničiti le v daljšem obdobju (10—15—20—30 let).²

Zavedati pa se moramo, da proučevanje in programiranje prihodnosti ne stremi k neposrednemu učinkovanju, temveč k odkrivanju alternativnih modelov. Le-ti omogočajo izbiro realnih odločitev o razvojni poti materialne podlage in vrhnje stavbe neke družbe.

Znanost in politika se vse bolj ukvarjata s predvidevanji o razvoju sodobne industrijske družbe predvsem zaradi obsežnih in hitrih socialnoekonomskih sprememb. Kaj te spremembe pomenijo? Kam vodijo in kakšne posledice imajo in bodo imele za prihodnost naše jugoslovanske in posebej slovenske ekonomike?

Ko se lotevamo teh vprašanj, upoštevamo spoznanja o tehniškem in tehnološkem razvoju, procese koncentracije kapitala, dela in znanja v svetovnem merilu, pojav ekonomsko-političnih grupacij (kot so EGS, SEV in druge), dalje upoštevamo hiter tempo strukturnih sprememb v jugoslovanski družbi in ekonomiki, vse večjo ekonomskotehniško in tehnološko povezanost našega gospodarstva s svetovnim trgom. To so stvarne razsežnosti našega razmišljanja. Posebno pomembnost pa v novejšem času dobivajo strukturni in povezovalni faktorji in drugi čisto novi elementi, kot

¹ V zadnjih desetih letih so odkrili več izumov kot v preteklih 2000 letih; tehnologija se bistveno spremeni vsakih 5 let; znanje se podvoji vsakih 10 let. 80 % današnje proizvodnje v ZDA pred 10 leti sploh niso poznali. Podobno je glede časa, ki mine med tehnično iznajdbo in njeno gospodarsko uporabo: tako je to obdobje pri parnem stroju trajalo 80 do 90 let, pri telefonu 30 do 40 let, pri diesl motorju in pri letalu 20 let, pri penicilinu 14 let, pri cepljenju atoma 4 leta, pri laserskih žarkih 2 meseca.

² V zadnjih letih se je razvila celo posebna znanstvena veja, ki proučuje dolgoročni razvoj in posebne »intelektualne tovarne« (Rand Corporation, Stanford Research Institute itd.). Njihov pomen se očitno povečuje.

so: proces vsesplošne integracije, pojav oligarhičnih tehnostuktur,³ diferenciacija in polarizacija razvitih in manj razvitih ekonomik, odtujevanje človeka stvarnim (materialnim) tokovom, dehumanizacija družbe, ki se kaže v socialni krizi visoko razvitih gospodarstev.

S temi pojavi, ki vse bolj zahtevajo našo pozornost, pa prehajamo že k drugi razsežnosti našega razmišljanja, tj. k vprašanju o humanizaciji razvoja. Razvoj človekove osebnosti in njeno duhovno bogatenje je v našem razmišljanju osrednja ideja. Dolgoročni razvoj mora izhajati iz človeka in njegovih združb kot subjekta celotnega procesa. Ekonomika trga s svojimi zakonitostmi podreja človeka v kalkulatивно postavko stroška delovne sile in je v nasprotju s temeljnimi izhodišči socialistične ureditve. Očiten je konflikt med dolgoročnimi kriteriji samoupravnega socializma in »ekonomizacijo« človeškega faktorja v procesu reprodukcije. Na kratko povedano, med elementi našega razmišljanja posebej poudarjamo humanizacijo razvoja tako, da je ekonomski razvoj pogoj za postopno doseganje cilja, tj., socialnega razvoja. Ni dvoma, da je to dialektično protislovje mogoče rešiti v organskem povezovanju obeh nasprotnih polov: ekonomskega in socialnega razvoja. To je specifično dolgoročen proces integracije materialnih vrednosti na eni strani in moralnih, kulturnih, intelektualnih in socialnih vrednosti na drugi strani.

Z vidika opisanega protislovja se celovito pokaže globok humani smisel in bistvo samoupravnega vodenja gospodarskih in družbenih dogajanj. S tega zornega kota se laže in bolj oprijemljivo lotevamo razreševanja mnogih konfliktov samoupravnega socializma, kot so konflikt med družbeno lastnino in podjetniško-kolektivnim prilaščanjem, nasprotja med interesi delovnih in drugih skupnosti ter širšo družbo, med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi, med upravljanjem in vodenjem, med anonimnostjo in javnostjo delovanja in odločanja itd.

Način lotevanja teh vprašanj, ki ga skušamo tu opisati, upošteva torej poleg materialnih in političnih tokov v svetu in v Jugoslaviji tudi subjektivne elemente človekovega položaja v družbi in ekonomski reprodukciji, ki integrirajo, stapljajo človeka v tokove, ki so bili še do nedavna (ali pa so še tudi danes) zunaj njegovega hotenja, meril in moči. Samoupravni socializem ima svojo najglobljo vrednost v humanizaciji produkcijskih odnosov. To je na vsak način temeljni kamen našega lotevanja teh vprašanj.

Naslednji element našega načina, kako se lotevamo te problematike, je gospodarski in družbeni, to se pravi življenjski prostor Slovenije v Jugoslaviji. Zgodovinski dogodki in posebej družbena revolucija, skupni življenjski interesi v okvirih socialistične družbene

³ Pojav tehnostuktur in oligarhičnih centrov ekonomske in politične moči lahko ponazorimo s podatki o bruto prometu velikih ameriških in evropskih družb. Podoben pojav opažamo tudi pri nas.

ureditve in upravljanja oziroma vodenja ekonomike in drugi življenjsko pomembni faktorji opredeljujejo naš dolgoročni razvoj. Prvo obzorje vsake ekonomskosocialne politike Slovenije je zato jugoslovanski razvoj in jugoslovanski odnosi. To pa pomeni logično tudi prvi interes.

Federativna ustavna organizacija naše države pa daje republikam možnosti za samostojno gospodarsko in socialno politiko, za samostojno kombinacijo tvorcev rasti. Obstaja realna možnost za uveljavljanje lastnih ambicij in za prodor v jugoslovanski in svetovni tržni prostor. Slovenija je dosegla najvišjo razvojno stopnjo v Jugoslaviji in njen položaj ji določa, da kot konsistenten del Jugoslavije sodeluje pri samoupravni preobrazbi družbe in presnovi ekonomike.

Sestavni del našega načina, kako obravnavamo ta vprašanja, je na kraju dejstvo, da sta jugoslovanska in tudi slovenska ekonomika relativno zaostali.⁴ Slovenijo samo (z okrog 1000 US dolarjev *per capita* narodnega dohodka in 25,5 % kmečkega prebivalstva leta 1967⁵) lahko štejemo med razvite dežele. Toda prav ta razlika med razvojno stopnjo Slovenije in drugih jugoslovanskih republik in relativno zaostajanje Jugoslavije za razvitim svetom daje specifični pomen našemu dolgoročnemu programiranju.

Slednjič velja opozoriti še na dvoje pomembnih elementov načina, kako načrtujemo dolgoročni ekonomskopolitični razvoj Slovenije.

Prvič, gre za formuliranje ekonomskosocialne politike v slovenskem prostoru. Programi, projekcije in načrti so več ali manj dokument in podlaga za pravilno izbiro ekonomske politike. Torej: ne gre nam za izdelavo dolgoročnega programa, temveč za dokumentacijo dolgoročne razvojne politike. In drugič — metodološki pristop. Vredno je, da se na tej točki pomudimo nekoliko dlje.

Literatura o metodah dolgoročnega predvidevanja ni ravno skromna. Avtorji poudarjajo nekatera pomembnejša metodološka stališča. Čim daljše je obdobje, ki ga predvidevamo, tem bolj se približujemo hipotetičnim vrednostim in oddaljujemo od konkretnih in podrobnejših elementov.

Naslednji metodološki element je funkcija zunanjih faktorjev. Posebno za majhne nacionalne ekonomije so ti tako imenovani eksogeni faktorji še posebno pomembni. Kakor je že njihova pomembnost velika, tako je nasprotno njihova izmerljivost majhna.

Metodologija dolgoročnega programiranja ne more mimo proučevanja preteklih obdobj. Vključuje proučevanje gospodarskih

⁴ Jugoslavija je s tem, ko je preseгла mejo 500 US dolarjev *per capita* narodnega dohodka, stopila v vrsto srednje razvitih držav. Toda še vedno prevladuje agrarna struktura, saj 56 % aktivnega prebivalstva živi od kmetijstva in gozdarstva (1961).

⁵ Statistični letopis SR Slovenije, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1967.

agregatov, njihove dinamike in medsebojnega učinkovanja in prepletanja. Trendi, zakonitosti in kvalitativni pomen teh agregatov v preteklih obdobjih so lahko podlaga za ustrezne sklepe, lahko pa so le informacija.

Dolgoročno programiranje zahteva specifično metodologijo. To spoznanje se je utrdilo zlasti pod vtisom pospešene rasti v zadnjih desetletjih. Izmerjene količine faktorjev rasti učinkujejo docela različno na različnih razvojnih ravneh. Bolj je gospodarstvo dinamično, bolj relativnega značaja so razpoložljivi tvorca in nosilci razvoja oziroma njihove medsebojne kombinacije. Metodologija dela na dolgoročni stezi postaja s tem le še bolj zapletena in dobi le še večje število elementov negativnosti.

Na različnih razvojnih stopnjah se faktorji rasti, kot rečeno, različno obnašajo, učinkujejo oziroma spreminjajo svoj relativni pomen.

Razvojne stopnje lahko razdelimo v tri faze⁶ in videli bomo, kako se aktivno prebivalstvo razporeja po dejavnostih in s tem mobilizira oziroma opušča faktorje rasti.

DELEŽ AKTIVNEGA PREBIVALSTVA V %

Sektor	I. faza industriali- zacije	II. faza industriali- zacije	III. faza industriali- zacije
Kmetijstvo in gozdarstvo	70—60	45—25	25—3
Rudarstvo	2—3	3—5	4—2
Predelovalna industrija	10—12	25—35	30—25
Gradbeništvo	2—3	5—7	8—10
Transport	2—3	4—6	8—6
Trgovina	7—8	9—10	11—16
Storitve	8—12	10—14	20—35

Razvidno je, da v I. fazi prevladuje primarni sektor in zato se uveljavljajo naravni faktorji rasti: zemlja, gozd, podnebje, voda, število delovnih rok ipd.

V II. fazi se uveljavlja sekundarni sektor, tj., predvsem predelovalna industrija. Pomemben torej postane faktor kapitala, tehnike, energije, transporta, itd., hkrati pa tudi naravni surovinski faktorji (opozarjamo, da je ravno II. faza značilna za našo razvojno stopnjo).

V III. fazi pa v ekonomskosocialni strukturi stopa v ospredje terciarni sektor, tj. storitve, trgovina, transport, kar pomeni visoko udeležbo produkcijske tehnike in znanja v sekundarnem sektorju. V tej fazi prevladuje pomen količine, kvalitete in strukture znanja.

* Po T. Franku, inštitut za ekonomske vede Češkoslovaške akademije znanosti.

Želimo le poudariti, da so faktorji relativna vrednost v času in prostoru.⁷

Za razliko od metod kratkoročnega načrtovanja se mora metodologija dela pri dolgoročnem predvidevanju usmeriti h ključnim vprašanjem razvoja, predvsem seveda k tistim, ki so rešljiva na dolgi rok. Pri tem sta poleg širokega analitičnega ekonomskega znanja potrebna tudi občutek za mero in ne nazadnje tudi intuicija.

Ključni problemi, ki jih realno kvantificiramo in opredelimo z vidika njihovih vzrokov in vsebinskih elementov, se pojavljajo v dolgoročni bilanci. Bilanciranje temeljnih gospodarskih, socialnih in drugih agregatov in veličin nima istega pomena kot bilanca za kratka obdobja. Bistvena razlika je, da pri dolgoročnih bilancah ne vztrajamo pri polnem ravnotežju. Na daljši rok je mogoče »bilančne salde« kategorij kapitala, delovne sile, narodni dohodek, družbeni proizvod ipd. usklajevati v dolgoročnem procesu spreminjanja in ponovnega razporejanja ekonomskosocialnih struktur v času in prostoru.

Še enkrat poudarjamo, da bilanciramo le temeljne agregate in veličine z namenom, da odkrijemo naravno dinamiko, cilje in nosilce razvoja, strategijo razvojne politike.

Poleg bilanciranja uporabljamo tudi druge metode: modele dolgoročnega razvoja, input output tabele, izračunavanje trendov, kvantitativno analizo produkcijskih faktorjev, regionalno planiranje, programiranje socialnega razvoja, demografske projekcije, programiranje in projektiranje infrastrukture, izračunavanje koeficientov, ki izražajo notranjo kvaliteto agregatov homogenih in nehomogenih veličin, itd.⁸

III

Jugoslovanski in zlasti še slovenski gospodarski in družbeni kompleks je v merilu svetovnega trga majhen.⁹ Slovenija je razmeroma majhen del Jugoslavije, vendar je njen najrazvitejši in najbolj dinamičen del.¹⁰

⁷ To dejstvo povežemo s tako imenovanimi komparativnimi prednostmi. Imobilni faktorji, ki ustvarjajo komparativne prednosti, niso le prostorsko, temveč tudi časovno omejeni. Prednosti, ki izvirajo iz imobilnih dejavnikov, sočasne: gozdove posekajo, rudnike izčrpajo, stare kmetijske kulture zamenjajo nove, novi izumi porajajo nove tehnologije, prihaja do substitucij v energiji, surovinah itd. (glej R. Bičanić, *Ekonomist* 3/68).

⁸ Glej poročilo o delu inštituta za ekonomska raziskovanja za koncept dolgoročnega ekonomsko-političnega razvoja Slovenije.

⁹ Jugoslavija predstavlja v merilu Zahodne Evrope: 1,5 % bruto družbenega proizvoda, 5,5 % prebivalstva, 1,4 % zunanje trgovine — izvoz, 1,7 % zunanje trgovine — uvoz.

¹⁰ Slovenija predstavlja v merilu Jugoslavije (1967): 15,8 % družbenega proizvoda, 8,5 % prebivalstva, 17,6 % zunanje trgovine — izvoz, 14,94 % zunanje trgovine — uvoz (l. 1965).

Zunanji faktorji — ekonomski, socialni, tehniški in tehnološki, politični, vojnostrateški in drugi imajo za majhne nacionalne ekonomije velik pomen. Ta se povečuje hkrati z integracijskimi procesi, koncentracijo kapitala in znanja, ki jih povzročata tehniška in tehnološka revolucija v razvitem svetu.

Dve elementarni dejstvi odločno opredeljujeta dolgoročne projekcije jugoslovanske ekonomike (posebej pa še projekcije republiških ekonomik). Prvo je relativna majhnost Jugoslavije in še posebej Slovenije, drugo pa relativna gospodarska in zato seveda tudi tehniška zaostalost.

Pri tem moramo seveda pripomniti, da je naše gospodarstvo odprtega tipa in je zaščita domače proizvodnje slej ko prej bolj začasna. Zunanji faktorji in procesi, ki usodno učinkujejo na dogajanja pri nas, so v prvi vrsti tile:

- proces koncentracije kapitala;
- proces formiranja zaprtih političnoekonomskih grupacij;
- tehnološka in tehniška revolucija;
- spremembe v strukturi svetovnega gospodarstva, zlasti gospodarstva razvitih dežel;
- težnje padanja stroškov, cen in s tem zaostrovanje konkurenčnega boja;
- ciklična gibanja v svetovni ekonomiki posebno glede valutnih pretresov;
- naraščanje razkoraka med razvitimi in nerazvitimi;
- ekonomskopolitični in s tem splošni politični položaj na svetu, posebej glede na razvoj svetovnega socializma;
- učinkovanje mednarodnih sporazumov in mednarodnih organizmov: OZN, OECD, GATT, Kennedyjeva runda, IBRD itd.;
- težnje ekonomik razvitih držav, da bi zavzele jugoslovanski trg, posojila, skupne naložbe, pomoč;
- zunanjetrgovinska, plačilna, kapitalna bilanca Jugoslavije;
- vključevanje Jugoslavije v evropsko infrastrukturo;
- absorpcijska moč evropskega trga delovne sile posebno glede na jugoslovanske presežke delovne sile;
- demografska gibanja v svetu;
- procesi terciarizacije gospodarstva v razvitem delu sveta glede na turizem, transport, storitve, ki jih nudi Jugoslavija;
- drugi eksogeni faktorji in procesi.

Zaenkrat večine omenjenih faktorjev in procesov še ne moremo kvantificirati in tudi še ne moremo oceniti, s kakšno močjo bodo učinkovali na naš razvoj. Med dogodki in pojavi oziroma faktorji in procesi, ki vplivajo na naše gospodarstvo, je najpomembnejši proces koncentracije. Koncentracija kapitala, produkcije in znanja daje sodobnemu svetu odločilen pečat. Vpliva na učinkovanje skoraj

vseh drugih eksogenih faktorjev in procesov. Na voljo so nam nekatere informacije o procesu koncentracije v novejšem času.¹¹

Po drugi svetovni vojni do šestdesetih let v Evropi ni bilo opaziti pomembnejših koncentracijskih teženj, če izvzamemo poddržavljanje nekaterih pomembnejših industrijskih vej v nekaterih evropskih državah. Po letu 1960 pa opažamo, da se zahodnoevropska ekonomika začne združevati v velike agregate in celo tudi v konglomerate. Ni naključje, da se časovno pokrivata proces koncentracije in nastajanje integriranega evropskega trga (EGS, EFTA) in da se oboje dogaja v času močnega vpliva in prodora gospodarstva ZDA v Evropo. Močno spodbuja to integracijo kriza v nekateri tradicionalnih industrijah: premog, metalurgija in drugo. Toda odločilno vlogo v procesu koncentracije ima tehnični napredek, ki daje optimalni velikosti industrijskih agregatov docela nove razsežnosti. To pomeni, da se zmogljivosti po tej poti bistveno povečujejo, ne da bi se temu ustrezno povečali investicijski in obratovalni stroški. Takšne učinke opažamo v elektroindustriji, predelavi nafte, metalurgiji in v papirni industriji in drugih panogah gospodarstva.

Koncentracija je pripeljala do večje investicijske intenzivnosti, do večje produkcijske kontinuitete, specializacije, do združevanja specializiranih obratov.

Posebno pozornost zbuja v zadnjih letih vedno večja usmeritev velikih koncernov na raziskovalno in znanstveno delo. Prednjačijo kemija, elektroindustrija, finomehanika, optika in drugi. Raziskovanje postaja soznačnica za razcvet in obstoj. Večja sredstva na tem področju lahko žrtvujejo le veliki agregati, ki prenesejo raziskovalno tveganje in ki zmorejo stroške, da novi proizvod razvijejo in ga uveljavijo na trgu.

Zahodna Evropa se vse bolj zgleduje po razvojnih metodah ekonomike ZDA: sprejema pozitivne in negativne lastnosti sodobnih procesov od prodora znanosti in tehnike pa do oligarhičnih tehnostuktur in monopolov z vso socialno patologijo sodobne družbe.¹²

Kako opisani proces odseva na naši ekonomiki in družbenem razvoju?

Hkrati z večjim stapljanjem našega gospodarstva s svetovnim tržnim prostorom se povečujejo vplivi. Glavni motivi za odpiranje našega gospodarstva so predvsem tile:

¹¹ Danes ne mine teden, ne da bi evropski gospodarski tisk objavil vest o novih integracijah, fuzijah, nakupih in drugih podobnih oblikah koncentracije.

¹² V svetovnem merilu obstajajo koncentracije kapitala v različnih formacijah, ki imajo večji ali približno tolikšen bruto promet kot Jugoslavija:

Bruto proizvod Jugoslavije (66)	205 mia din
General Motors	240 mia din
Standard Oil	159 mia din
Ford Motor	126 mia din
Royal Dutch Shell	102 mia din

- da vpeljemo v naše delovne organizacije sodobno tehniko, tehnologijo in organizacijo;
- da se jugoslovanska ekonomika vključi v mednarodno delitev dela na višji kvalitetni ravni;
- da odpremo pot za nove dejavnosti, nove zaposlitve;
- in da pritegnemo dodatni kapital iz inozemstva.¹³

Priliv tujega kapitala (v obliki skupnih naložb, posojil, pomoči ali v drugih oblikah) je za naš razvoj dolgoročna življenjska nujnost. Vlaganje inozemskega kapitala prinaša številne politične dileme. Vedeti je treba, da se tuji investitorji logično zanimajo za visoko rentabilne investicije posebno v vejah, ki so carinsko in zunajcarinsko zaščitene, in zato ne prispevajo k splošnemu gospodarskemu napredku. Tu gre v prvi vrsti za investicije na področju proizvodnje za osebno uporabo — od sadnih sokov do hladilnikov in avtomobilov —, ki izčrpavajo domačo akumulacijo hkrati z inozemskimi plačili dolga. Lahko se pokaže tudi (prav tako logični) nagib inozemskih partnerjev, da vsilijo svojo gospodarsko in politično dominacijo, ali pa tudi, da s svojimi naložbami ne rešujejo bistvenih in dolgoročnih problemov, temveč iščejo le kratkoročnih rentabilnosti.

Vse to je zelo odvisno od oblike, kako ta kapital priteka. (Organi II. konference UNCTAD in ECOSOC, Mednarodne trgovinske zbornice in drugih priporočajo kot najustreznejšo obliko skupne naložbe tujih in domačih investitorjev.)

Posebno mesto ima uvoz znanja (licence, know how) in skušenj prek tujih partnerjev. Mnogi opozarjajo na nevarnost, da bi si nas za daljše obdobje podredili (uvoz zastarelih licenc ipd.), toda to je pot, ki jo bomo brez dvoma morali še naprej uporabljati. Zgodovinski japonski primer nas uči, da je slepo posnemanje tujega znanja brez lastnega prispevka zelo tvegano. V poročilih mednarodnih organizacij in organov OZN opozarjajo na velike dobičke, ki jih prinaša transfer tehnologije med razvitimi in manj razvitimi.¹⁴ Za Jugoslavijo je uvoz znanja življenjsko pomemben, še bolj pa oblikovanje lastnega intelektualnega temelja.

Do 1956 je udeležba tujega kapitala v Jugoslaviji neznatna, čez 10 let pa že doseže 20 % udeležbo v našem investicijskem potencialu

¹³ Glej Bilten Jugoslovanske banke za spoljnu trgovino, Beograd, št. 5/69.

¹⁴ Tehnološka plačilna bilanca kaže za leto 1964 takšno ocenjeno sliko: (% pri deležu svetovnih plačanj brez držav SEV-a)

	Priliv	Odliv
ZDA	57	12
Velika Britanija	12	11
ZR Nemčija	6	14
Francija	5	11
druge države Zahodne Evrope	18	25
Japonska	1	13
druge razvite države	1	6
države v razvoju	0	8

(Bilten JBZT). To kaže, da se naš razvoj ni mogel nasloniti izključno na domačo akumulacijo in da bomo morali v prihodnosti računati pri investicijskih vlaganjih na sodelovanje s tujimi investitorji.

Pri obojestranskem transferu kapitala in profitov obstajajo objektivne meje tudi pri deželah, ki kapital izvažajo.

Pri uvoznikah kapitala se pojavlja vprašanje, do kam seže meja zadolževanja neke nacionalne ekonomike,¹⁵ in kje je meja, ko ima dežela uvoznica še lahko samostojno gospodarsko politiko.

Pri izvoznikah kapitala pa se kažejo važni motivi za izvoz kapitala in za omejevanje tega izvoza.

Daleč najmočnejši motiv je zagotovitev trga. Pokaže se z naslednjih vidikov:

- upadanje izvoza blaga zaradi uvoznih substitucij v deželah uvoznikah;
- upadanje izvoza blaga zaradi uvoznih restrikcij v deželah uvoznikah;
- zaostrovanje konkurenčnega boja;
- spremembe v strukturi povpraševanja;
- zagotovitev uporabe patentov (številne države v razvoju sprejemajo inozemske patente le, če ustrezne produkte proizvajajo doma);
- zagotovitev povpraševanja (nekatero razvijajoče se države se nagibajo k temu, da uvažajo blago tistih podjetij, ki investirajo v teh državah).

Na drugem mestu je motiv osvajanja novih trgov. Na tretjem finančni, davčni in carinski motivi in šele nato sledijo motivi zaradi nižjih stroškov delovne sile pri delovno-intenzivnih investicijah. Prednosti manjših stroškov delovne sile se slej ko prej kompenzirajo s stroški strokovne delovne sile v deželi uvoznici kapitala in z višjo produktivnostjo domače delovne sile.

Welt-Wirtschaftsarchiv v Hamburgu je motive nemških investicij v razvijajočih se deželah razporedil, kot kaže tabela na str. 1220.

Zdi se, da razvitim deželam Zahodne Evrope bolj ustreza, da uvažajo delovno silo iz manj razvitih evropskih držav kot pa da izvažajo kapital. Analize kažejo, da obstajajo v deželah uvoznikah kapitala zelo velike birokratske in administrativne ovire; uvozne restrikcije zaradi pasivne plačilne bilance; pomanjkljiva kvaliteta surovin in materialov; nizka produktivnost in slabe delovne navade, zamudne dobave materiala, surovin, delov; nezadovoljiva infrastruktura, težave pri transferu profitov, težave pri poslovnih partnerjih itd.

¹⁵ Zdaj blizu 50 % tekočega letnega konvertibilnega deviznega priliva Jugoslavije porabimo za odplačilo kreditov in posojil. Gl.: »Produće u reformi«, Zagreb, Ekonomski institut — Informator 1968.

Motiv	V % od pregledanih projektov
1. Zagotovitev tržnih pozicij in podobni motivi	82
2. Pridobivanje novih trgov	62
3. Davčne in finančne ugodnosti	25
4. Good-Will motivi	22
5. Nižji stroški delovne sile	18
6. Zagotovitev dobav surovin	12
7. Ustvarjanje pogojev za dodatno prodajo	10
8. Privatni motivi	10
9. Pomanjkanje delovne sile v ZRN	5
10. Nižje cene surovin in materiala	5

Op. Vsota % ne daje 100 zaradi številnejših odgovorov za posamezni motiv.

Opozorimo naj, da se kot izvoznik kapitala uveljavljajo tudi socialistične dežele hkrati s tem, ko narašča njihova ekonomska moč. Iz političnih razlogov je njihov izvoz specifičen in navzema le obliko pomoči in posojila. Skupna vlaganja in samostojne naložbe odklanjajo. V največjem delu namenjajo svoje kapitale v dežele v razvoju in v socialistične države.

Študij in opazovanje eksogenih procesov in pojavov je za našo razvojno politiko bistvenega pomena. Zato posvečamo problemu koncentracije kapitala v zahodnem svetu, uvozu kapitala in tehnologije, razmeram, motivom in omejitvam ekonomskopolitične narave posebno pozornost.

Doživljamo velike ekonomskosocialne spremembe v svetovnem merilu in v Evropi. Te spremembe dobivajo vse bolj gigantske razsežnosti in se dogajajo s silovito hitrostjo.¹⁶

Presenetljivo obsežna integracija in koncentracija v Zahodni Evropi in še posebej v ZDA zbuja tudi nasprotovanje ekonomskih teoretikov in praktikov. Eksterno rast (združevanje producentov enakih ali istih proizvodov) moramo razlikovati od interne rasti (gradnja novih obratov), vertikalno koncentracijo od horizontalne in lateralne koncentracije oziroma diverzifikacije. V tej zvezi si nasprotujejo tudi stališča o optimalni velikosti podjetja¹⁷ in o nasprot-

¹⁶ Za primer navajamo, da bo nova etapa revolucije v prometu končana do 1. 1975, da Sueškega prekopa svetovni promet za nekatere vrste tovara ne potrebuje več, da bo med Evropo in Severno Ameriko vozilo namesto sedanjih 250 ladij le 28 itd. Vredno je omeniti tudi revolucijo v energetiki. Zahodna Evropa opušča trda goriva in prehaja na petro-podlago in na nuklearno podlago. Pravkar so se dogovorili o prevozu sovjetske nafte in zemeljskega plina v Zahodno Evropo itd. Do konca tega stoletja bodo opustili tričetr zdaj znanih proizvodov!

¹⁷ Stališča, ki nasprotujejo koncentraciji, izhajajo predvsem iz teh postavk: 1. Veliko podjetje je bolj »odporno« proti tehničnemu napredku. 2. Za nove proizvode so manjša oziroma srednja podjetja »bolj optimalna«, ker nove proizvode izdelujejo sprva v relativno manjših serijah. 3. Velikost podjetja je le ena od številnih označb

nem učinkovanju koncentracije na konkurenco. Za naše razmere in položaj v svetovni (evropski) ekonomiki so zelo pomembne skušnje in spoznanja, do katerih pridejo v razvitem svetu. To pa zlasti zato, ker tudi pri nas različno gledajo na relativno velikost obratov in na integracijske procese vseh možnih oblik.

IV

Jugoslavija je v svoji ekonomski rasti po drugi svetovni vojni kljub težavam, cikličnim gibanjem, zunanjepolitičnim in ekonomskim problemom zelo hitro prešla iz manj razvite države, predvojne zaostalosti in siromaštva v srednje razvito državo z nad 500 US dolarjev *per capita* narodnega dohodka. Le-ta je danes štirikrat večji, industrijska proizvodnja pa sedemkrat večja kot pred vojno.¹⁸ Spremenila se je socialnoekonomska struktura: neagrarno prebivalstvo je od 25 % poskočilo na 52 %; industrijska proizvodnja pa je povečala delež v družbenem produktu od 15 % na več kot 36 %. Povečala se je življenjska raven, delovna produktivnost, stopnja urbaniziranosti dežele, opremljenost z infrastrukturo, izobrazbena struktura itd.

Bolj ali manj je vedno obstajala neka srednjeročna jugoslovanska politika. Najpogosteje smo jo razglašali v družbenih planih.

Tako smo v prvem povojnem obdobju uspešno uresničili politiko »začetne industrializacije«, v sredini petdesetih let politiko višjega življenjskega standarda hkrati z večjim povezovanjem z mednarodnim trgom. V tem času smo rešili tudi ključno vprašanje naše kmetijske ekonomike in tako zaustavili velikanski uvoz hrane.

mednarodne zmogljivosti; pomembnejša je monetarna, konjunktorna, davčna, carinska politika kakor spoznanja in ravnanja podjetniških družb. 4. Potreben je nacionalno preventivni nadzor nad združevanjem. 5. Državno pospeševanje koncentracije je neustrezno.

¹⁸ Poprečna letna stopnja rasti *per capita* družbenega produkta Jugoslavije v primerjavi z državami, ki so dosegle najvišji tempo razvoja, pokaže tole »rang listo« v letih 1953—1962:

	1952 = 100
Japonska	8,3
Jugoslavija	7,6
SZ	7,3
Romunija	7,2
Bolgarija	7,1
Izrael	6,6
Grčija	6,2
Italija	5,8
ZRN	5,8
Madžarska	5,5
Avstrija	5,4
Poljska	5,3
CSSR	5,3

Gl.: dr. D. Čalić: Produktivnost in gospodarski razvoj SFRJ, Zagreb, 1966.

V sredini šestdesetih let smo dosegli raven, ki nam že omogoča politiko stabilizacije gospodarstva in ki se zgoščeno kaže v težnji, da bi ustvarili konvertibilno valuto.

Poleg številnih drugih značilnosti preteklega razvoja je zlasti razvidna vklenjenost jugoslovanske ekonomike med več bistvenih razsežnosti: obseg kmetijske proizvodnje, deficit v plačilni bilanci, inflacijska politika in disproporciji v strukturi gospodarstva¹⁹ in demografska ekspanzija v nekaterih delih Jugoslavije.

Zvesti spremljevalec vseh dežel v hitrem razvoju (in Jugoslavija je odličen primer, saj je v pičlih 20 letih spremenila svojo strukturo iz agrarne v agrarno-industrijsko) so realne strukturne diskrepance. Le-te logično nastajajo zaradi hitrejših ekonomskih in nekoliko počasnejših socialnih strukturnih sprememb, zaradi različne hitrosti tehničnega in tehnološkega razvoja, sprememb v domači in tuji potrošnji itd. Realno strukturno neravnovesje je možno urejati na daljši rok z novo usmeritvijo, specializacijo narodnega gospodarstva na podlagi tistih komparativnih prednosti, ki jih lahko v posameznih obdobjih razvoja optimalno izkoristimo. Brez dvoma je eden glavnih notranjih (endogenih) faktorjev, ki determinirajo prihodnji razvoj, dosežena struktura in stopnja notranjega in zunanjega ravnovesja. Visoke stopnje rasti do leta 1956 smo dosegali v glavnem zaradi graditve in razvoja bazične industrije, poznejša ekspanzija pa izvira iz hitrejšega napredka predelovalne industrije. Slednja je kaj kmalu prerasla zmogljivosti bazične industrije. Taka strukturna neusklajenost se je logično pokazala v strukturi uvoza. In naprej: v letih, ko je uvoz reprodukcijskega materiala zajela restrikcija zaradi plačilnobilančnih deficitov, je praviloma padla stopnja izkoriščanja zmogljivosti predelovalne industrije. V letih nizkega kmetijskega donosa zaznamujemo posledice na plačilni bilanci in pomanjkanje surovin za predelovalno industrijo. Tako kmetijska proizvodnja večkratno učinkuje na gospodarsko rast; k temu moramo prišteti še pomanjkanje ambicij in posluha za substitucijo uvoza (npr. cement, blago kmetijskega izvira ipd.).

Tako strukturne diskrepance širijo svoj krog v centrifugalni in centripetalni smeri: domače neravnovesje se pokaže na plačilni bilanci, le-ta pa deluje nazaj na notranje sektorske odnose.

Z vidika daljšega obdobja se medsebojna odvisnost ekonomskih agregatov: sektorjev, vej, podjetij in v zadnjem času tudi nacionalnih ekonomij v Jugoslaviji kaže tako, da se vse bolj uveljavlja politika pospeševanja izvoza (pa čeprav z inflacijskimi instrumenti!).

Enostransko pospeševanje izvoza je pogosto v nasprotju s strukturo izvoza in uvoza blaga.

¹⁹ V preteklem obdobju smo doživljali tako monetarno neravnovesje (zaradi monetarne ekspanzije) kakor realno neravnovesje. Medtem ko je monetarno neravnovesje možno korigirati z usmerjanjem monetarne ekspanzije, pa realno neravnovesje terja realokacijo in rekombinacijo tvorcev rasti.

Lista relativno zanimivih izvoznih sektorjev (1964):

	(v % od družbenega bruto proizvoda)	
	skupna uvozna vsebina	posredni in neposredni izvoz
1. elektroenergija	5,9	20,0
2. premog	14,9	22,0
3. nafta	17,2	27,0
4. črna metalurgija	18,9	31,0
5. barvna metalurgija	14,7	50,0
6. nekovine	9,2	30,0
7. kovinska industrija	18,2	24,0
8. ladjedelništvo	37,6	65,0
9. elektroindustrija	19,4	24,0
10. kemična industrija	22,8	21,0
11. lesna industrija	6,0	33,0
12. tekstil	27,0	14,0
13. usnje in obutev	22,6	24,0

Z listo zanimivejših izvoznih industrijskih sektorjev²⁰ smo hoteli opozoriti na več bistvenih faktorjev, ki so pomembni za našo prihodnjo razvojno politiko:

- struktura izvoza in uvoza je pomembnejša kot absolutna količina zunanjetrgovinskega prometa;
- količina izvoza in količina uvoza kot izključna kriterija sta primitivni merili zunanjetrgovinske menjave, saj skrivata v sebi tudi velik izvoz dohodka, tudi kadar je plačilna bilanca uravnotežena;
- nekateri industrijski sektorji imajo veliko večje izvozne učinke od drugih.

Ko govorimo o strukturnih pomanjkljivostih (realno neravnovesje) in vplivih, ki jih imajo na zunanjetrgovinsko politiko in narobe, o tem, kako vključevanje v svetovno gospodarstvo vpliva na naš dolgoročni ekonomski razvoj, se moramo dotakniti vprašanja terciarnega sektorja. Medtem ko je jasno razvidno, da je struktura kmetijske in industrijske proizvodnje odvisna od plačilne bilance in narobe, pa v terciarnem sektorju — turizem, transport, usluge in drugi nevidni promet — ta odvisnost kaže drugačno naravo. Glede na plačilno bilanco je to področje avtonomno in ne povzroča uvoza (oziroma ga povzroča le deloma). Jugoslavija je možnost nevidnega izvoza v preteklih nekaj letih pričela močneje izkoriščati. Tako je znašala poprečna letna stopnja deviznega priliva iz tega izvoza v obdobju 1956—1960 12,3 %, v obdobju 1961—1967 pa že 25,9 %.

²⁰ Gl. dr. M. Sekulić: »Metoda bilanciranja strukturnih proporcija u planu prirednog razvoja«, Beograd, SZPP, 1965.

Devizni priliv, ki ga daje terciar,²¹ je valutno zelo kvaliteten: sestoji v glavnem iz konvertibilnih valut (prek 80 %).

Med temeljne endogene faktorje štejemo naravna in akumulirana bogastva Jugoslavije. Že omenjena relativna pomembnost teh faktorjev nas prepričuje, da gradnja dolgoročnega razvojnega modela, utemeljenega pretežno z imobilnimi naravnimi dejavniki in dejavniki imobilnega akumuliranega bogastva, ni ustrezna ter da je nujna neka stopnja prožnosti.

Dalje: usodnega pomena je »faktor« prebivalstvo. Le-to je v manj razvitih področjih Jugoslavije naraslo v letih 1947—1968 za 41 %, poprečno povečanje pa je le 24 %. Ta podatek nas zgoščeno opozarja na demografski problem naše države in na velike razlike v razvojni ravni.

Demografsko in socialnoekonomsko podobo Jugoslavije bi morda najustrezneje prikazali s podatki o strukturi prebivalstva, stopnji aktivnosti, stopnji urbaniziranosti in o strukturi družbenega proizvoda. Ključni endogeni proces, ki deluje kot temeljna determinanta prihodnjega razvoja, je poleg dosežene stopnje in nadaljnje transformacije strukture prebivalstva in ekonomike notranja kvaliteta: predvsem učinkovitost investicijskih vlaganj. Ta ekonomski input, izražen v razmerju vloženi sredstev in realiziranega dohodka (kapitalni koeficient), je znašal v obdobju 1948—1952 8,29 %, v obdobju 1953—1956 pade na 4,0 % in v času od 1957—1960 se učinkovitost vlaganj še izboljša in doseže kapitalni koeficient le 2,38 %, v obdobju 1961—1964 pa 2,59 %. Kapitalni koeficient in stopnja rasti družbenega proizvoda sta funkcionalno povezana. Tako znaša za ustrezna obdobja poprečna stopnja rasti 8 % (kapitalni koeficient 4,0 %), 13,6 % (2,38 %) in 10,3 % (2,59 %). Podobno raste tudi udeležba produktivnosti pri rasti družbenega proizvoda (17 %, 41 %, 54 %).²²

21 Struktura priliva v devizni bilanci je takale:		1956	1967
Blagovni priliv		85,0	71,9
Neblagovni priliv		15,0	28,1
od tega: promet		8,2	10,1
turizem		1,7	9,0
izseljenska in delavska nakazila		3,2	7,0
drugo		1,9	2,0
SKUPAJ		100,0	100,0

²² Zaradi lažjega pregleda dajemo gornje podatke tabelarično.

	1948—1952	1953—1956	1957—1960	1961—1964
kapitalni koeficient	8,29	4,0	2,38	2,59
stopnja rasti družbenega proizvoda		8,0	13,6	10,3
% udeležba produktivnosti v rasti družbenega proizvoda		17,0	41,0	52,0

Gl.: Strateška pitanja daljega privrednega razvoja, Skica za diskusijo, SZPP, 1969.

Geopolitični položaj Jugoslavije omogoča, da ga štejejo za bistveni endogeni ekonomski faktor.

S tem prikazom zunanjih in notranjih faktorjev ter procesov smo hoteli opozoriti na strateška izhodišča, determinante, omejitve in možnosti, ki jih ima Jugoslavija za prihodnji dolgoročni razvoj. Še zdaleč nismo izčrpali vseh faktorjev oziroma procesov. Tako nismo obravnavali problema izobrazbe, delovnih navad, vprašanja kapitala, infrastrukture, urbanizacije, procesa koncentracije,²³ vloge države kot organizatorja nepodjetniške produkcijske sfere. Prav tako se nismo dotaknili temeljnih postavk in izhodišč naše prihodnosti: razvoj ekonomskopolitičnega sistema s posebnim ozirom na samoupravljanje, nismo obravnavali problema konkretnih razvojnih politik in režimov, kot so industrijska, agrarna, zunanjetrgovinska, socialna in regionalna politika, zaposlitveni, izobrazbeni, devizni režim in drugo.

Tem vprašanjem bomo posvetili pozornost v prihodnjih sestavkih.

²³ Posebno v zadnjem času lahko opazamo hitro koncentracijo kapitala v Jugoslaviji. Sem štejeemo združevanja, kot so: FAP, FAMOS, 11. oktombri, Bor, Trepča, Jugometal, Energoinvest, aluminijski kompleks EI in sorodna podjetja; trgovaška podjetja v Bgd., grupacija okrog Crvene zastave, proces združevanja bank itd. Kaj ta proces pomeni za prihodnji razvoj Jugoslavije, se bo pokazalo že v prihodnjih 2-3 letih.

Družba, kultura, gospodarstvo

Prispevek k razpravi o konceptu razvoja Slovenije

V središču naše politične, družbene in nacionalne pozornosti je razprava o dolgoročnem konceptu razvoja Slovenije, saj je za nas izredno pomembna. Omenjena akcija se ne poraja pod vplivi dnevne praktične politike, marveč je in tudi mora biti izraz naše sodobne družbene misli in sposobnosti, da pogledamo v prihodnost, jo predvidimo in razumemo v skladu s svetovnim gospodarsko-tehničnim in znanstvenim razvojem. Morebiti je zategadelj koristno, če se vključimo v razpravo o oblikovanju koncepta tudi s stališča kulture, znanja in ustvarjanja in poskušamo omeniti vsaj nekaj poglobitvenih vprašanj, na katere nas opozarja vsak dan bolj in bolj družbena oziroma kulturno-politična skušnja. Eno temeljnih vprašanj, ki ga odločno postavlja naš čas, je: ali imata slovenska družba in slovenski narod kulturni program oziroma program kulturnega razvoja in rasti, ki je sodobnim razmeram in odnosom ustrezno prirejen? In če ga imata, kakšen je in kako ga uresničujemo?

Ugotoviti moramo, da kultura — vanjo vključujemo znanost, umetnost in izobraževalni sistem — v sedanjih družbenih odnosih in razmerah nikakor nima tistega položaja in tistih funkcionalnih možnosti, ki bi jih morala imeti. Če se zavedamo pomena kulture v zgodovinskem in idejnem razvoju slovenskega naroda od protestantizma do zmagovitega konca revolucije in narodnoosvobodilnega boja, skorajda ne moremo verjeti, da je kultura zgubila svojo vlogo v naši družbi, če pa je že ni docela zgubila, sta se njen pomen in vpliv zelo zmanjšala in zato postala tudi neučinkovita. Kje naj iščemo razlago pa tudi odgovornost za takšno neučinkovitost, v kateri je drugotnega pomena materialno siromaštvo, prvenstvena pa sta izrinjenost kulture iz družbe in njena funkcionalna nemoč?

Vzroki za takšno stanje so mnogoteri in prav te vzroke moramo raziskati in razčleniti, če želimo z dolgoročnim konceptom razvoja Slovenije vrniti kulturi njeno socialno učinkovitost in idejni pomen. Anamneza o naši bolni in nefunkcionalni kulturi nam pove, da moramo iskati poglobitvene vzroke za njene objektivne

težave v prevladujočem vplivu gospodarstva, gospodarskih krogov, zlasti pa bančno-trgovske elite na oblikovanje družbenega in nacionalnega prostora. Bili bi seveda slepi in humanistični sofisti, če bi odrekli gospodarstvu vlogo, ki mu gre, res pa je tudi, da sta narod in družba višji organizem, če ju primerjamo s svetom produkcije, razdelitve dobrin in potrošnje. »Gospodarska« ali industrijska družba, kakršna nastaja na slovenskih tleh, se je razvila iz svojih dveh predhodnic v politični družbi med 1950. in 1960. letom in v porevolucijski vojaško-partizanski družbi med 1945. in 1950. letom. Ta nekoliko shematični oris, ki želi poudariti predvsem morfološke posebnosti razvoja socialistične skupnosti na Slovenskem, opozarja na mortifikacijo vplivne moči kulture in na njeno neodmevnost v stvarnih družbenih odnosih. Zato se je morala največkrat zadovoljiti zgolj s položajem opazovalca in neupoštevane-ga kritika.

Sodobna slovenska »gospodarska« družba je tedaj podedovala od svojih predhodnic administrativno izrinjenost in idejno neučinkovitost kulture, hkrati pa ju je tudi povečala. Kajti na razdelitev nacionalnega dohodka je lahko vplivala neposredneje in z močnejšimi argumenti, kot pa je vplivala politična družba. Zato je tudi v relativnem in v absolutnem pogledu »gospodarska« družba zaostri-la siromaštvo materialne podlage kulture. Hkrati s tem pa se je tudi trivializiral odnos do kulture; ta namreč raste enakomerno z razvojem cehovsko-obrtniške in potrošniške miselnosti, v kateri moramo videti enega najnevarnejših ekscesov v gospodarski strukturi. Kakor ugotavljamo v zadnjih desetih letih precejšen dvig življenjske ravni pretežne večine prebivalstva, pa moramo hkrati s tem zabeležiti, da usiha zanimanje za kulturo, in kar je najbolj zanimivo, vedno manj je zanimanja za čim višjo stopnjo šolske in strokovne izobrazbe delovnih ljudi. To pač opozarja na dejstvo, da dvig življenjske ravni sam od sebe ne vpliva na željo po splošnih in posebnih kulturnih dobrinah. Mills ugotavlja, da so bogati Američani »kulturno revni«. Podobno se dogaja *mutatis mutandis* tudi pri nas, saj postaja gmotni uspeh edini temelj avtoritete bogatih ljudi, če govorimo z Millsovimi besedami. Vendar pa kulturne revščine ni mogoče presojati zgolj s stališča ene same razsežnosti, ki dovoljuje kulturi le humanistično antropocentrično težnjo, da bi »poboljšala« človeka. Teorije o vzgojni nalogi kulture prav toliko ovirajo ekspanzijo resničnih vrednosti kulture, kot jo ovira njena družbena nemožnost, ki je nastala kot naravna posledica šibke materialne podlage, omejevanja in izrinjanja iz družbenega in nacionalnega prostora. Sodobna tehnologija, organizacija dela, zlasti pa zmerom večja integracija znanosti z industrijsko proizvodnjo, v temelju spreminjajo funkcionalni sistem kulture.

O petih temeljnih problemih moramo razmišljati glede nove vloge pa tudi pomena kulture, ki ima objektivni vzrok in je nastala

v družbi in v narodu. Zlasti pa je to važno takrat, kadar se lotevamo iskanja in določanja novih poti v razvoju slovenske družbe.

Prvič. Dobe hermetično zaprtih in osamljenih nacionalnih kultur je nepreklicno konec. Res je sicer, da nas zgodovina znanosti in umetnosti posameznih narodov prepričljivo poučuje o delovanju medsebojnih vplivov, zvez, skušenj in spoznanj, ki so se neprestano kljub komunikacijskim težavam prelivale iz enega v drug nacionalni z zgodovino in tradicijo opredeljeni prostor. Vendar pa je to prelivanje še v nedavni preteklosti dopuščalo, zlasti med malimi in manj razvitimi narodi, izredno močno konservativno avtohtonost, ki je neredko povzročala ostre idejno-nazorske in moralne spopade med nosilci širših, recimo evropskih pogledov, in pa nosilci zakrnelega, provincialnega domačijstva. Primerov tragičnih spopadov in usod je v naši kulturni zgodovini od Trubarja dalje na pretek. Usodnost teh spopadov pa se je zaostriła predvsem zaradi zgodovinsko določenega prepletanja kulturne in politične ideologije v delovanju in ustvarjanju posameznih kulturnih delavcev. Značilna poteza naše nacionalne zgodovine je prav sožitje kulturnih in političnih konceptov, zlasti v literaturi, saj je vključevanje naše umetnosti v evropske okvire bilo naravno povezano z razvojem revolucionarno demokratične miselnosti na Slovenskem. Tudi zaradi tega temeljnega dejstva naše zgodovine ni mogoče več zapirati vrat pred svetom, marveč se moramo v ta svet vključiti in potrditi v njem navzočnost in vitalnost.

Drugič. Kultura se mora osvoboditi oklepa pedagoškega in didaktično »razsvetljenskega« sistema, ki poskuša skoz nürnberški lijak določati vsebino in vrednosti kulturne zavesti in samozavesti človeka. Metodika narekovane kulturne vzgoje in prevzgoje, v zvezi z njima pa tudi vsiljene ideološke doktrinarnosti, je seveda zapisana preteklosti. Če se je nekdanj kultura pojavljala pred človekom odjemalcem le kot zgled, vzor ali cilj višje popolnosti, se mora danes soočiti s človekom ustvarjalcem na ravni posameznikovega družbenega in osebne interesa. To pomeni, da kultura ni več in tudi ne more biti »poboljševalnica« pod vodstvom Olimpa, marveč lahko le posredno aktivira posameznika, ki pa je seveda s svojo družbeno in osebno bitjo neločljivi del in tudi rezultat vladajočih odnosov, razmer in stanj. Kultura potemtakem ne sme podlegati temu ali onemu vzgojnemu načelu, marveč mora omogočati in sproščati kolektivno in individualno zanimanje za duhovno prebujo. Zlasti pa se mora odpovedati temu, da bi vsiljevala tradicionalne ali klasične vzore iz preteklosti kot tisto višino in kvaliteto, ki jo v sodobnosti ni mogoče preseči. Nadvse zanimivo je dejstvo, kako konservativna kulturna miselnost in ideologija poskušata vcepiti občutek nebogljenosti sodobnega ustvarjalca pred tako imenovanimi velikani preteklosti. Pod bleščečo površino priznanj velikim ustvarjalcem iz zgodovine se po navadi skriva nemoč, da bi bil prisoten v zdajš-

njem in tukajšnjem svetu, nemoč, da bi bil ustvarjalec, ki zavestno prevzame nase odgovornost iskanja novega in v očeh poprečnosti še nepreskušenege. Socialna analiza takega ravnanja nam kaj hitro pokaže pravi obraz monopolnega oblastništva — idejnega in hierarhičnega — v kulturi.

Tretjič. Vsaj od konca devetnajstega stoletja naprej je bolj ali manj jasno, da elitizem kulture ni več mogoč, postal je neuresničljiv. Revolucionarni in demokratični vihar, ki pretresa stare, neustrezne in seveda podedovane družbene strukture (ne glede na to, ali se skrivajo za starokopitno kapitalistično ali za novo etatiistično socialistično podobo) je na področju kulture prav tako silovit, kot je buren na področju političnih in socialnih sistemov. Kultura kot privilegij, ki temelji na gmotnih socialnih možnostih odjemalca, je seveda antikultura. V njej se okostenela interpretacija dediščine krepi enakomerno z naraščanjem silovitosti demokratičnega, plebejskega in antiinstitucionalnega upora. Govoričenje in tarnanje o tako imenovani nerazumljivosti in nedostopnosti posameznih sodobnih umetniških stilov in stremljenj je kajpak izraz zakrnelega elitizma, ki iz zgodovinske zakladnice kulture neprestano znova ustvarja zgolj mite in fetišee. Naloga idejne in estetske presoje nikakor ni v tem, da bi določevala normativne vrednosti posameznih umetniških pojavov, njen pravi in edini namen je pravzaprav ugotavljanje odmevnosti umetniških ustvaritev in njihove idejno-družbene funkcije. Javna emanacija znanosti kot znanja, umetnosti kot izpovedi in oblikovanja in šolstva kot izobrazbe pa seveda onemogoča elitizem kulture. Zgodovinski kulturni elitizem prav tako enostransko kot primitivno cehovsko in tržno gospodarstvo deli delo na umsko in ročno, pri čemer prvi uveljavlja privilegije umskega, drugi pa privilegije ročnega dela, oba pa prinašata iz kapitalistične v socialistično družbo klasične razredne logike prejšnjih stoletij. Vsi skupaj, nosilci teorij o eliti kulture in nosilci cehovskih tržnogospodarskih teženj, pa so kaj podobni človeku z zavezanimi očmi, ki ne more in noče spoznati, da razvoj moderne tehnologije ukinja *via facti* primarne socialne razlike med umskim in ročnim delom.

Četrtič. V zadnjih letih se je močno uveljavila — manj v besedah in deklaracijah, zato pa bolj v praksi — teorija o neproduktivnosti kulture kot družbene dejavnosti, ki bojda bremeni gospodarstvo. Ta teorija je močno značilna za razmere, v katerih živimo in delamo. Kljub dinamičnemu razvoju znanosti, umetnosti in izobraževanja, in to tako na Vzhodu kakor tudi na Zahodu, omenjena teorija vzdržuje pri življenju ne samo staroversko, marveč že kar nazadnjaško miselnost in delovanje, ki sta sicer naravni izraz slabo razvite gospodarske strukture. Dokler ne bo prevladalo spoznanje, da je kultura produktivna in da ima velik vpliv na produktivnost gospodarstva, bo seveda razvoj iz manj razvite v

visoko razvito industrijsko družbo praktično nemogoč ali pa bo potekal z velikimi težavami in pod pritiskom zapletenih socialnih in političnih konfliktov. Medtem ko se sodobna politična misel osvobaja ali se vsaj želi osvoboditi spon manipuliranja z oblastjo in se dvigniti na raven nacionalnega programiranja in oblikovanja poti v prihodnost, pa struktura »gospodarske« družbe neprestano reproducira cehovsko tržnopotrošniške modele. Zato je razumljivo, da smo še zelo daleč od tega, da bi praktično v družbi uveljavili spoznanje, da so ustvarjalci kulture hkrati tudi nosilci visoke produktivnosti. Erich Fromm si v knjigi »Človek za sebe« ne pomišlja uvrstiti pravega umetnika med najprepričljivejšega predstavnika produktivnosti. To, da odrekamo kulturi produktivno vrednost, poraja vrsto negativnih posledic, med katerimi naj omenimo samo nekatere: kriza izobrazbe in nezadržano številčno zaostajanje za evropskim poprečjem v oblikovanju visoko strokovnih kadrov, institucionalna kriza šolskega in izobraževalnega sistema, saj se šolska organizacija od osnovne šole do univerze ne približuje potrebam moderne proizvodnje, marveč se od njih odmika, čedalje bujnejša rast potrošniške psevdokulture, v kateri moramo videti verifikacijo naše svete preproščine, krhanje družbene in narodne zavesti in samozavesti, beg strokovnih kadrov v tujino in uveljavljanje tako imenovanih polizobražencev v družbenem in gospodarskem pa tudi v političnem življenju, zaviranje in onemogočanje rasti novih pogledov, spoznanj in metod, krepitev konservativnih socialnih in ideoloških teženj, individualistična atomizacija, krepitev mitologije o preprostem neposrednem proizvajalcu itd.

Petič. Nikakor ni pretirano, če zapišemo, da trenutno nimamo izdelanega programa kulturnega razvoja Slovenije. Res je sicer, da ni mogoče predpisovati pa tudi ne predvidevati, kako se bosta razvijali znanstvena misel in umetniška ustvarjalnost. Gre pa za to, da izdelamo razvojni program, ki naj v materialno organizacijskem pogledu omogoči naravno in skladno pot znanosti in umetnosti. Glavno izhodišče za vsebinsko načelno in nadrobno sestavljanje takšnega programa mora temeljiti predvsem na razumni in stvarni presoji naših duhovnih in materialnih zmogljivosti. Nič manj pa ni važna načelna kulturnopolitična odločitev, kako naj se duhovno razvija slovenska nacionalna skupnost in kakšno kulturno usodo smo namenili njenim pripadnikom. Če pristanem na svet materialne potrošnje oziroma gmotnega standarda, v kar nas potiska taktika »gospodarske« družbe, potem se kaj kmalu ne bomo mogli več upirati prevladi duhovno praznega psihofizičnega homunkulusa industrijske družbe, ki bo s pomočjo zasanjanih strokovnjakovskih pravnikov izvajal »samoupravni« protikulturni diktat. Zaradi svoje potrošniške narave bo tak homunkulus nedostopen za družbene in nacionalne probleme, svojo državljansko veljavo pa bo meril zgolj s stališča svojega premoženjskega položaja in trenutnih koristi. Tak

posameznik je seveda zelo prilagodljiv in kolebljiv politični in socialni element in je zato neodporen za nevarnost, da zgubi nacionalno bit, hkrati pa je tudi kot spestovanček dostopen za konservativne idejne vplive. Z neobstojnostjo kulturnega programa, kar seveda vodi posameznika stran od sodobnih umetniških in znanstvenih tokov, nastaja duhovno-socialna praznina, ki je tudi politika s svojimi gesli in programi ne more napolniti. Kulturni program ne sme nositi vzgojnega obležja. Biti mora tak, da omogoča brez ideološke prisile in pedagoškega dobrikanja posamezniku vzpon in rast njegove duhovne in socialne osebnosti. Ob vsem tem pa mora kulturni program odpraviti tradicionalne slovenske pokrajinske odvojenosti in nasprotja, razrešiti odnos središče—provinca, zlasti pa spodrezati korenine provincialnemu šolastičnemu ljubiteljstvu, ki naj ga nadomesti kultura duha in afirmacija človekovih izpovednih in ustvarjalnih možnosti. Slovenski kulturi mora tak program odpreti pot v ustvarjalno svetovljanstvo, ki edino more onemogočiti bajtarske poboje za krpo zemlje oziroma samoupravne konflikte za individualne ali skupinske materialne »uspehe«. Obveljati morajo tedaj visoki evropski in svetovni kriteriji, ki naj onemogočijo porajanje malomestne idolatrije. Skratka, kulturni program, ki bo poudarjal težnjo k novemu in sodobnemu, ne pa h konservaciji preteklega.

O omenjenih petih problemih, ki so opisani seveda le v najširših potezah, moramo razmišljati v okviru razprave o dolgoročnem konceptu razvoja Slovenije. Kultura znanja in ustvarjanja s svojim potencialnim vplivom in močjo posega v samo osrčje demokratičnega socialističnega sistema. Načelna in praktična družbena potrditev vloge kulture znanja in ustvarjanja se ne more končati s tem, da premestimo nosilce idejnih zahtev in programa s področja kulture v oblastni mehanizem, pa tudi ne na sedeže v parlamentarnem sistemu. Ta misel ima svoje razloge v skušnjah iz preteklih let. Prizadevanja, da bi družbeno utrdili vlogo kulture, so neredko dobila politično oznako, kot da bi nosilci teh prizadevanj želeli poseči v oblastveno strukturo zato, da bi pridobili kulturi monopolni značaj in prednost. Res pa je tudi, da so nosilci in izvajalci politične misli in prakse podcenjevali moč in pomen kulture, ko nastaja in se poraja moderna družba, zlasti pa demokratični in socialistični odnosi, s katerimi postopno odpravljamo etatistično teorijo monopolne oblasti delavskega razreda. Sodobna socialistična družba odprtih možnosti, v kateri se človek spreminja iz podložnika in nominalnega patriota, državljana in graditelja v ustvarjalca in oblikovalca osebne in nacionalne usode, pa seveda mora najti enega svojih temeljev prav v funkciji kulture.

Koncept dolgoročnega razvoja slovenske družbe in naroda je v svojem jedru poskus, da bi se demokratično dogovorili. To pa seveda ne sme biti zbirka interesov posameznih socialnih, gospodar-

skih ali kulturnih skupin, biti tudi ne more vsota regionalnih in komunalnih potreb in zahtev, tem manj pa sme postati kompromis med protislovnimi socialno-političnimi in gospodarskimi modeli. Kultura lahko vpliva na razvoj integracijskih teženj na gospodarskem ali pa socialno-političnem polju. Hkrati pa tudi blagodejno soustvarja nove razvojne norme slovenske družbe, ki ne sme zaostati za svetovnim gospodarskim, znanstvenim in kulturnim razvojem. Tudi v kulturi je moč naše družbe, ki mora v skladu s svojo duhovno in materialno zmogljivostjo in brez strahu za svojo suverenost enakovredno sodelovati v prihodnjem svetu.

Pomen raziskovanja javnega mnenja*

Današnje predstave o demokraciji v veliki meri izhajajo še iz časa predindustrijske družbe, iz družbenih razmer majhnega predindustrijskega mesta ipd., ko je človek stopal v neposredne interakcije, komunikacije in konfrontacije z drugimi ljudmi v svojem kraju. Zato pa hkrati doživljamo permanentno krizo tradicionalnih oblik oziroma institucij neposredne demokracije, ki nikakor ne morejo polno zaživeti v razmerah visoko urbanizirane »množične družbe«. Medtem ko je prišlo do bistvenih sprememb v načinu komuniciranja med ljudmi (bistveno upadanje neposrednih stikov med prebivalci na podlagi prostorske bližine, organizacija oziroma institucionalizacija in racionalizacija teh stikov po posameznih funkcionalnih področjih in interesnih skupinah), pa ni prišlo tudi do temu ustreznih sprememb v načinu uveljavljanja demokracije v naših razmerah.

Prav v tem kontekstu pa se kaže izredno pomembna potencialna vloga sociološkega raziskovanja javnega mnenja. Ne vidimo zadostnega razloga, zakaj naj bi absolutizirali konvencionalne oblike shajanja občanov na raznih sestankih in zborih. Zakaj naj bi vztrajali pri fizični prisotnosti prebivalcev na določenem mestu, če je očitno, da to za večino — iz objektivnih ali subjektivnih razlogov — ni uresničljivo? Ko ostaja ideološki postulat o neposredni politični participaciji občanov na raznih shodih in sestankih v veliki meri neuresničen, pa hkrati ostajajo *neizkoriščene tudi nove možnosti, ki jih nudijo znanstveno-metodološki in statistični postopki za reprezentativno ugotavljanje mnenj in stališč prebivalcev posameznih teritorialnih skupnosti, interesnih grupacij, različnih strukturnih kategorij ipd.*

Že opravljene sociološke raziskave o družbenopolitični participaciji občanov so pokazale, da se množična pobuda in kritika pretežno zaustavljata na prehodu iz neformalno-grupnega k javnemu oziroma institucionaliziranemu obravnavanju skupnih zadev. Bogastvo različnih idej ostaja kot neizkoriščen potencial zaprto v mejnih neformalnih skupinah in le malenkostno prodira do tiste ravni, kjer dejansko sprejemajo najpomembnejše politične odločitve.

* Avtor je pripravil prispevek za posvetovanje društva sociologov Slovenije na temo Demokratizacija družbe in javno mnenje, ki je bilo sredi aprila v Ljubljani.

V bistvu s tem — samo s posebnega zornega kota — opozarjamo na problem demokratičnosti odločanja v družbi. Pri tem pa vendarle postavljamo še novo vprašanje: če dosedanje oblike niso mogle zagotoviti, da bi množična pobuda in kritika lahko uspešno prodirali v javnost in do predstavniških organov odločanja — ali nimamo na voljo še drugih sredstev in načinov, ki bi zagotavljali večji učinek? Če se občani sami ne udeležujejo raznih shodov in sestankov, s tem še ni rečeno, da sploh niso pripravljeni sodelovati in v kakšni drugi obliki izpovedovati svojega stališča. Ne gre za absolutizacijo prav določenih organizacijskih okvirov, predvsem gre za demokratično posredovanje vsebine. Posameznikom, ki se vse bolj utapljujejo v anonimni množici urbanizirane družbe in se oddaljujejo od institucionaliziranih središč odločanja, je treba odpreti nove kanale, nova pota, ki bi zmanjšala njihovo odtujenost in jih pomaknila iz obrobne položaja v središče družbenega dogajanja.

Volitve kljub pomenu, ki jim ga pripisujejo, kljub vsej pompozni manifestativnosti doslej še niso postale takšna vez in izrazno sredstvo množic. Marxova kritika omejenosti izbire in možnosti uveljavljanja interesov množic v sistemu meščanskega parlamentarizma ima tudi danes še isti, če ne celo večji pomen. Vloga volitev kot načina za uveljavljanje volje milijonskih množic pa je problematična tudi v socialističnih oziroma kvazisocialističnih državah. Možnosti, ki jih nudijo volitve občanu, da bi lahko vplival na način urejanja različnih družbenopolitičnih dilem in uveljavljal svoje politične potrebe oziroma interese, so pogosto le minimalne ali pa jih sploh ni.

Že preprosto dejstvo, da npr. občan-volivec živi v večjem mestu oziroma mestni četrti, kjer ne pozna drugih prebivalcev, omejuje njegovo vlogo pri izbiri kandidatov, ko pa naj bi se na volitvah odločili za enega od več kandidatov, ki so mu popolnoma neznani (ali pa celo niti formalno nima možnosti izbire — kadar gre le za enega kandidata), se znajde v položaju, ki človeka ponižuje in ga sili v sprenevedanje, resignacijo ali pa apriorno in nekritično potrjevanje vsega, kar pride »od zgoraj« v imenu splošnih in »višjih« interesov.

V takšnem položaju se nam kaže sociološko raziskovanje javnega mnenja kot sredstvo, ki lahko bistveno *razširi možnosti za integracijo množic občanov*, njihovih sposobnosti, energije in idej ter *zmanjša neizkoriščene in prikrite človeške potenciale v korist hitrejšega razvoja družbe* kot celote. Raziskovanje javnega mnenja (v širšem smislu) ravno pomeni razkrivanje teh neizkoriščenih potencialov znotraj danega družbenopolitičnega sistema in njegovi rezultati so lahko signal in napatilo za praktično akcijo, ki naj jih aktivira. Ugotavljanje javnega mnenja je lahko instrument politične dezalienacije, to je način, kako lahko znanstveno metodologijo postavljamo v službo demokratizacije družbe.

Seveda pa moramo za to izpolniti nekatere pogoje. V avtokratskem političnem sistemu je vsa pozornost usmerjena »navzgor« in je vir malone vseh impulzov in zavor v središču »na vrhu«. V takšnem položaju je seveda mnenje množice ljudi postranskega pomena: pa tudi sociološko in politološko raziskovanje nima pravega smisla. Raziskovanje javnega mnenja pa ima neki pomen za človeka »spodaj«, za »navadnega« občana in njegove potrebe, stališča in probleme.

Če že posamezniki sami — pa naj gre za osebne ali situacijske razloge — ne morejo prodreti s svojimi stališči (pobudami, kritikami), potem se vendarle lahko vsaj institucije in vodstva približajo posameznikom. To pa ni nujno omejeno le na vsaka štiri leta niti le na najbolj splošna politična vprašanja. Glede tega je videti, da nam zlasti sistem samoupravljanja odpira nove možnosti, ki presegajo konvencionalna področja in načine raziskovanja javnega mnenja v drugih državah. Raziskovanje javnega mnenja pri nas se ne omejuje le na ugotavljanje stopnje pristajanja ali odklanjanja strankarsko opredeljenih alternativ. Pri nas se lahko vse bolj usmeri na to, da bodo občani sami nakazovali in opredeljevali, kaj naj postane — bolj ali manj prioritetni — cilj politične akcije v različnih konkretnih družbenih razmerah oziroma situacijah.

Pomen raziskovanja javnega mnenja je toliko večji, kolikor manjše možnosti ima neki sloj (kategorija) prebivalstva za izražanje in uveljavljanje svojih interesov v okviru družbenopolitičnega sistema. Raziskovanje javnega mnenja torej postane predvsem pomembno izrazno oziroma integracijsko sredstvo tistih družbenih slojev, ki imajo najbolj marginalni in protislovni položaj v družbi. Gre za prebivalce, ki jih praviloma označuje vrsta različnih objektivnih in subjektivnih karakteristik, ki omejujejo njihovo družbenopolitično participacijo, kot npr. nizka stopnja izobrazbe, majhen dohodek, nizka kvalifikacija, nizek ugled, prebivanje zunaj večjih naselij, nizke aspiracije ipd. V glavnem gre za nekatere kategorije delavcev in kmetov, za katere vse raziskave skladno ugotavljajo, da imajo najmanjši vpliv na dogajanje v družbi, da so najmanj zastopani v predstavniških organih odločanja in da je prodornost njihove pobude in kritike najmanjša; po svoji vlogi v družbi so bolj objekt kot pa subjekt socialne kontrole in političnih procesov.

Prav raziskava pa lahko premosti ločnice med neformalno primarno-grupno sfero vsakdanjega življenja in raznimi organizacijami in institucijami z zahtevnejšimi oblikami javnega nastopanja, ki terjajo večjo usposobljenost in predpostavljajo večjo odgovornost.

Anketiranje v družinskem okolju približa posamezniku splošno družbeno problematiko brez večjih naporov, medtem ko ga anonimnost osvobaja odgovornosti za izjave. S tem je v bistvu odpravljeno tudi tveganje, ki sicer spremlja vsako javno nastopanje. Neredko gre za stališča, ki so na meji ali pa presegajo mejo (kot to dojemata posameznik) dopustnega v dani situaciji, tako da se posameznik

počuti negotov in se boji morebitne negativne sankcije. Raziskava, ki poskuša ugotoviti objektivno stanje, nujno dopušča in nakazuje širši razpon modalitet, ki edino lahko omogoči realno ugotovitev, kje na kontinuumu med ekstremnimi tečaji se kopiči večji ali manjši delež anketirancev s svojimi mnenji oziroma stališči. Že po logiki samega metodološkega postopka mora biti torej razpon svobode izbire, ki ga omogoča raziskava, večji kot dejanski razpon, ki je v mejah tolerantnega v danih družbenih razmerah.

Na ta način se povečuje možnost za razkrivanje prikritih teženj, ki sicer pod pritiskom trenutno dominantnih vrednot in prepričanj niso javno identificirane, četudi gre za nosilce novega in progresivnega. S tem se razširjajo meje tolerance in ustvarja družbeno »podnebje«, ki je prvi pogoj za demokratično izražanje različnih mnenj.

Učinek raziskovanja javnega mnenja je nujno razbijanje uniformiranosti, dogmatizma in vsakršnega abstraktnega absolutizma nekaterih idej, ki ne upošteva kompleksne, diferencirane in protislovne družbene resničnosti.

Vendar pa v celoti raziskovanje javnega mnenja lahko napravi le en korak naprej v smeri demokratizacije družbe. Če ga vzporedno ne spremljajo tudi spremembe informativnih služb (npr. množičnih komunikacijskih sredstev) tako, da približajo informacije množicam občanov in bistveno povečajo stopnjo njihove informiranosti, seveda ugotavljanje javnega mnenja spet lahko zgubi svoj smisel.

S tem prihajamo do sklepa, da je raziskovanje javnega mnenja lahko dolgoročen prispevek k demokratizaciji družbe samo, če je zares omogočen celoten krogotok informacij — od občanov do institucij in vodstev in nazaj k občanom.

Že dosedanje raziskave javnega mnenja nas opozarjajo, da velik delež vprašancev, ki sodijo v kategorijo z nižjim družbenoekonomskim položajem, »nima svojega mnenja« oziroma ostaja neopredeljen. To nam nakazuje določeno *mejo uporabnosti in pomena takšnih raziskav tako z vidika vrste zadev*, o katerih sprašujemo občane za mnenje, kot tudi z vidika splošnih razlik v informiranosti, ki se uveljavljajo med posameznimi kategorijami prebivalcev.

Poleg tega je še vrsta drugih omejitev, ki se jih moramo zavedati, da ne bi zašli v idealiziranje. Tudi javno mnenje seveda ne more biti edino merilo in končni kriterij pri odločanju o družbenih zadevah. Večina lahko zaostaja za tokovi tehnoloških in družbenih sprememb in za vedno novimi potrebami, ki jih spremembe porajajo. To je pač cena demokracije, ki v nekaterih okoliščinah lahko postane tudi previsoka. Dokler pa si demokratizacijo družbe postavljamo za cilj, je raziskovanje javnega mnenja nujno sredstvo, ki nam v razmerah množične urbanizirane družbe zagotavlja, da se približujemo temu cilju.

Raziskovanje javnega mnenja vnaša »čiste račune« v družbeno-politično življenje, odpravlja tabuje in demistificira vse, kar kaže težnjo, da bi v imenu »višjih interesov« zavladovalo nad delovnim človekom. Njegove ugotovitve razbijajo mehanicistično predstavo o družbeni enotnosti (kot uniformiranosti) in nakazujejo, kakšna so realna razmerja moči. Pri tem to raziskovanje nujno razbija vse črno-bele in blokovsko simplificirane kategorizacije in daje podlago za dejansko konfrontacijo in »boj mnenj«.

V tem smislu pomen javnega mnenja narašča; povečuje se celotna količina vpliva, kontrole oziroma moči (ne da bi se nujno zaradi tega zmanjšala količina vpliva vodilnih). Predstavniki oziroma vodstveni organi so že *a priori* izpostavljeni pritisku, ki se uveljavlja zaradi možnosti, da bi se njihove odločitve oddaljevale od javnega mnenja o konkretni zadevi. Redno ugotavljanje javnega mnenja je torej tudi redno preverjanje reprezentativnosti v delu vodstvenih oziroma predstavniških organov (že dosedanje raziskave so pokazale, da prihaja v nekaterih primerih do popolne divergence npr. med skupščino SRS, ki je sprejela zakon o novem delovnem času, in volivci, ki so izrazili svoje mnenje v reprezentativni anketi — »Javno mnenje 1968«; idr.). S tem se tudi razbija možnost, da bi samo vodilni, ki nastopajo z močjo svojega položaja, ocenjevali pravilnost in pravovernost ali kazali na »sumljivost« posameznikov ali skupin občanov. Tudi opravljanje vseh javnih funkcij in kvalitete in slabosti njihovih nosilcev postanejo predmet *javnega ocenjevanja*. S tem se zastruje individualna odgovornost funkcionarjev in učinkovitost socialne kontrole.

Demokratizacija družbe in javno mnenje

Pojasnilo redakcije: Društvo sociologov SR Slovenije je organiziralo 15. 4. 1969 posvetovanje na temo »Demokratizacija družbe in javno mnenje«. Znanstveni delavci, sociologi in drugi so za to priložnost vnaprej pripravili tudi 11 pismenih prispevkov. Nekatere od njih smo v celoti v naši reviji že objavili,* nekatere pa še bomo. Ker se je na posvetovanju med prisotnimi razvila zelo živahna razprava in ker se nam zdi pomembno razčiščevati vso problematiko v zvezi z vlogo in pomenom javnega mnenja pri nas, objavljamo v tej številki redigirani in avtorizirani stenogram razprave.

Predstavljamo sodelujoče v razpravi: Ljubo Bavcon, profesor na pravni fakulteti v Ljubljani, Matija Golob, znanstveni sodelavec na inštitutu za sociologijo in filozofijo v Ljubljani, Jože Goričar, profesor na pravni fakulteti v Ljubljani, Janez Jerovšek, profesor na VŠSPVN v Ljubljani, Taras Kermauner, književnik in publicist, Peter Klinar, docent na VŠSPVN, Zdravko Mlinar, profesor na VŠSPVN, Ante Novak, direktor inštituta za sociologijo in filozofijo, Bogdan Osolnik, direktor inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Dušan Pirjevec, profesor na filozofski fakulteti v Ljubljani, Zdenko Roter, v. predavatelj na VŠSPVN, Niko Toš, predstojnik centra za raziskovanje javnega mnenja v Ljubljani, France Vreg, v. predavatelj na VŠSPVN.

B. OSOLNIK: K tej razpravi bi želel prispevati nekaj polemičnih misli. Vnaprej pa se opravičujem za morebitno nenatančnost, ker sem šele včeraj prejel material, ki je izredno spodbuden

* Jože Goričar, Sociološka opredelitev javnega mnenja, *Teorija in praksa*, 5/1969. Bogdan Kavčič, Uporaba izsledkov socioloških raziskav v politiki, *Teorija in praksa*, 4/1969.

France Vreg, Javno mnenje in demokracija, *Teorija in praksa*, 4/1969.

Zdravko Mlinar: Pomen raziskovanja javnega mnenja, *Teorija in praksa*, 8/9 1969.

in razvija celo vrsto vprašanj. Začel bi pri vprašanju — ki ga je na koncu izrekel prof. Goričar — da se je treba predvsem sporazumeti, kaj je predmet našega posvetovanja.

Dotaknil bi se vprašanja sociološke opredelitve javnega mnenja in nekaterih vprašanj, ki iz take opredelitve izhajajo in so pomembna za objektivno vrednotenje vloge javnega mnenja v naši družbi in seveda tudi za pravilno vrednotenje raziskav, ki jih dostikrat označujemo, ne čisto upravičeno, za raziskave javnega mnenja.

Najprej bi se zavzel za razlikovanje med raziskovanjem mnenj in mnenjskih procesov nasploh in javnim mnenjem kot posebno sociološko kategorijo. Poskusil bom pokazati, kaj naj bi bila »differentia specifica« tistega mnenja, ki ga označujemo za javno mnenje in kar naj bi bilo posebna kategorija kot predmet političnih ved in sodobne sociologije.

Sodim, da moramo polemizirati predvsem s stališčem, da je javno mnenje enostavno celota mišljenj ljudi, ki se množično posebej uveljavljajo in ki jih lahko statistično ugotovimo. S pomočjo statistične metode sicer lahko ugotovimo kvantitativno zastopanost individualnih mnenj in je to lahko zelo pomembno za spoznavanje družbenega stanja. Vendar teh rezultatov ne moremo razglasiti enostavno za javno mnenje. Zavračam hipostaziranje takih statističnih poprečij in podatkov, na podlagi katerih včasih slišimo, kaj misli »poprečni Slovenec«. Poprečnega Slovenca ni. So samo Slovenci, ki sodijo v razne družbene, pa tudi mnenjske skupine. Hotel bi poudariti, da je javno mnenje družbeni faktor ne zaradi številčne zastopanosti nekih stališč in mnenj, ampak zato, ker je po svoji notranji dinamiki neko mnenje faktor spreminjajočega se družbenega stanja, ker je rezultat mnenjskega procesa, ki prevladuje v neki družbeni skupini, ki to mnenje uveljavlja ali ga je pripravljena uveljaviti. Družba je preveč strukturiran in zapleten organizem, da bi se lahko zadovoljili samo s podatki o kvantitativni distribuciji mnenj in razglasili to že za javno mnenje. Zanima nas dinamika, potencia, energija, ki tiči za nekim mnenjem, proces vpliva na splošno dogajanje. Prav gotovo ni vseeno, kdo stoji za nekim mnenjem, ker vemo, da se nekatere strukture v družbenem napredku uveljavljajo v večji meri, da postanejo gonilne moči napredka dostikrat dejavniki, ki ne delijo večinskega mnenja, ki se upirajo trenutnemu večinskemu mnenju, uveljavljajo nove poglede itd.

Zaradi tega bi dejal, da moramo, opirajoč se na spoznanja o strukturiranosti družbe, o pluralizmu družbenega interesa, o kompleksnosti mnenjskih procesov, ki jih ne gre proučevati le s stališča psihike, v opredeljevanju in raziskovanju javnega mnenja izhajati iz družbene strukture, predvsem iskati, kdo so nosilci interesov in motivacij, da se neko mnenje izoblikuje. Gre za vprašanje, kdo so družbeni nosilci javnega mnenja.

Tu smo naleteli na vprašanje javnosti kot sociološke kategorije. Obstajajo različne opredelitve, ki jih ne bi našteval. K opredelitvi prof. Goričarja, da za javnost štejemo množico ljudi, ki zastopajo svoja stališča in mnenja o vprašanih javnega interesa, bi dodal še tale atribut: **ki jih veže zavest o skupnih interesih ali vrednotah**. Ta zavest je po mojem mnenju temeljna kohezivna sila »javnosti«, če imamo za javnost neko bolj ali manj osveščeno družbeno skupino, ki jo pri oblikovanju odnosa do javnih vprašanj povezuje neka skupna motivacija. V tem je tudi objektivni razlog, da ima javnost »bolj ali manj ustaljen odnos do javnih vprašanj« (po Djordjeviću) in v tem je bistvo razlikovanja med javnostjo in množico kot vsoto nepovezanih neosveščenih posameznikov.

Popolnoma se strinjam s prof. Goričarjem, da ni mogoče opredeliti ljudi samo z demografskimi, ekološkimi, razrednimi in drugimi dejstvi. Vsaka javnost se oblikuje v odnosu do določenega družbenega interesa. Lahko bi enostavno rekli — do tega, kar ljudi prizadeva. Vsak človek je po področju svojega interesa član različnih javnosti; te teme ne bi nadaljeval.

Hotel bi podčrtati tole: da dinamika nekega mnenja izvira ravno iz tega, ker se je izoblikovalo kot nekako skupinsko mnenje, ki v neki javnosti prevladuje in odseva nekatere objektivne interese te javnosti. Takoj bi želel dodati, da skupinskega mnenja ne želimo in ne moremo razumeti v hipostaziranem smislu, temveč v sociološkem smislu. Točno je, da je edini subjekt mišljenja človek, posameznik. Njegova stališča pa se odlikujejo po posebni intenzivnosti, če so rezultat procesa svobodne interakcije, če se oblikujejo v skupini, s katero ga veže uresničevanje življenjskih interesov, če ga potrjuje zavest, da to mnenje delijo tudi drugi njemu enaki itd. V tem smislu je treba priznati skupinska stališča za podlago javnega mnenja, ki se ravno zato odlikuje po posebni dinamiki.

Dejstvo, da gre pri javnem mnenju za stališča družbenih skupin, je izredno važno. Javno mnenje ni vsota individualnih mnenj, ampak je proces uveljavljanja skupinskih stališč — za ta proces pa je značilna posebna dinamika, vpliv na družbeno dogajanje. Samo tako lahko javno mnenje opredelimo kot kategorijo, ki družboslovje zanima kot posebna oblika usklajevanja stališč in njihovega uveljavljanja v javnem življenju. Če tega ne priznamo, bi bilo javno mnenje le skupno ime za vsa mišljenja, ki se pojavljajo v javnosti.

Iz tega sklepa bi seveda izhajala cela vrsta praktičnih konsekvenc za metodologijo našega raziskovanja. Očitno je, da nas potemtakem v raziskovanju javnega mnenja ne morejo zanimati vsa mnenja enako, ampak bi morali posebej iskati tisto, ki ga lahko imamo za »javno mnenje«, ker odseva dinamiko družbenega vpliva nekaterih struktur. Zato bi morali pri načrtovanju raziskav v večji meri upoštevati kriterij sociološke

strukture družbe in vpliva raznih skupin, zlasti pa upoštevati, kdo je nosilec napredka in teženj, ki uveljavljajo zgodovinsko nujnost. Seveda bi tudi pri interpretaciji podatkov morali v večji meri upoštevati dinamiko družbenih skupin, ki neko mnenje zastopajo. Dinamika skupin pa ni v njihovi številčni zastopanosti in ni vedno proporcionalna njihovem številu.

Ko poudarjam potrebo po taki diferenciaciji, ne želim podcenjevati reprezentativnega ugotavljanja mnenj in stališč, ki temelji na globalnih vzorcih, zlasti ker tudi vzorce lahko popravljamo in izpopolnjujemo. Te raziskave so — kot smo že v uvodu rekli — lahko izredno pomemben prispevek k spoznavanju družbenih procesov. Vendar bi morali določiti, kakšno je njihovo pravo mesto v spoznavanju našega družbenega stanja, in ne vsega razglašati za javno mnenje.

Drugo vprašanje se nanaša na opredelitev mnenja. Že od samega začetka, odkar ta pojem uporabljajo v družbeni kategorizaciji, izraža mnenje neko sodbo, ki je objektivno, nujno nepopolna, na neki način nekompetentna, ker se ustvarja mnenje o javnih zadevah med ljudmi **zunaj procesa odločanja**. Mnenja nimamo o stvareh, ki jih lahko eksaktno ugotovljamo. Sam pojem javno mnenje, kot vemo, je v meščanski politični teoriji označeval mnenje ljudi v položaju podložnikov, ki ga pa pameten vladar upošteva, da bi laže vladal, ki ga reprezentativna parlamentarna demokracija proučuje predvsem s stališča izpopolnjevanja tehnike vladanja ljudem, čeprav ga imajo tudi za nadlogo in ga skušajo usmerjati. Celó Walter Lippman je rekel, da je nesreča za politike, da morajo računati z javnim mnenjem. Za javno mnenje imajo torej stališča, ki niso rezultat objektivnih spoznanj in odgovornosti, ampak so rezultat poenostavljenega mnenjskega procesa, ki temelji na stereotipih, na propagandi, ki je posledica manipuliranja z ljudmi, odsev njihovega položaja v politični državi.

Ne bi govoril, da se je v temelju tak odnos do javnega mnenja zadržal v meščanski sociologiji vse do danes, da tudi vse metode in institucije za raziskovanje javnega mnenja izhajajo iz tega odnosa; da to v veliki meri povzročajo tudi raziskovalne metode, da ne govorim o načinu, kako te raziskave uporabljajo.

Zdaj se postavlja vprašanje, kaj se bistveno spremeni v socialistični družbi s stališča načel, ki jih razglašamo in želimo uresničevati v našem samoupravnem konceptu, ko naj bi človek iz objekta postal subjekt družbenega dogajanja.

Očitno je, da v teh razmerah javno mnenje dobiva neke nove kvalitete, zlasti s širjenjem kroga ljudi, ki sodelujejo v procesu odločanja, ki dobijo na ta način priložnost, da se njihovo mnenje na neki način kvalificira, da se ne samo izrazi, ampak tudi uveljavlja, da ni več samo »mnenje«. Zlasti povezovanje osebnihkušenj z znanstveno zavestjo, skušnje življenja v novih odnosih, vse to vnaša nove kvalitete v to »mnenje«. Pri nas zdaj

stojimo pred nalogo, da objektivno ugotovimo, na kakšni stopnji je to samoupravno mnenje, kaj se v njem dogaja. Tu pa seveda trčimo na vrsto vprašanj, zlasti na vprašanje indikatorjev razvitosti samoupravnega mnenja, metodoloških vprašanj itd. To je pravzaprav snov za celo novo posvetovanje, zlasti da bi ovrednotili praktične raziskave, ki jih že imamo.

Nekaj sklepov nam dosedanje razprave že ponujajo. Očitno je, da moramo najti nove kazalce za oceno razvitosti samoupravnega mnenja; da mora biti med njimi element participacije eden bistvenih, ker je ravno participacija znamenje za razvitost javnega mnenja, njegove odgovornosti, hkrati pa resnične razvitosti sistema samoupravljanja; da se ne moremo zadovoljiti samo z verbalno obliko vprašanj in odgovorov, ugotavljanja mišljenj in prepričanj. Vse to še toliko bolj, če hočemo, da javno mnenje tudi prek teh raziskav odkriva na neki način samo sebe in se tudi na ta način osvešča.

Dovolite še eno pripombo. Strinjam se s tem, kar je napisal Toš, da raziskave javnega mnenja bogatijo oz. dopolnjujejo izbiro metod demokratičnega upravljanja, in kar je še obširneje utemeljil dr. Mlinar, da se s temi raziskavami bogati instrumentarij neposredne demokracije.

Vendar bi želel poudariti, da je to samo ena razsežnost, morda niti ne najbolj pomembna razsežnost v ocenjevanju vloge raziskav mnenjskih procesov v naši družbi. Da je pravzaprav uporaba raziskav v te namene samo izpopolnitev tehnologije samoupravljanja, instrumentarija neposredne demokracije, neka oblika permanentnega referenduma, ki lahko prispeva k racionalizaciji samoupravljanja — ne more pa ga nadomestiti. Te raziskave ne morejo ustrezno odsevati stopnje odgovornosti, ki jo ljudje prevzemajo v samem samoupravnem procesu. To še ni dovolj za raziskovanje javnega mnenja kot procesa, v katerem se oblikujejo skupinska stališča, in predvsem za ugotavljanje, kako se uveljavljajo v družbenem napredku. Poleg verbalnega opredeljevanja bi morali v večji meri upoštevati tudi dejansko opredeljevanje ljudi, ki se kaže v njihovi družbeni aktivnosti.

Ob velikem napredku, ki smo ga dosegli v zadnjih letih v raziskavah družbenih procesov in posebej »javnega mnenja«, še to: videti je, da prihaja včasih v naši javnosti do nekega fetišiziranja javnega mnenja. Tudi mi, zlasti to slišimo v političnih krogih, včasih neupravičeno govorimo, da je samoupravljanje »vlada javnega mnenja«. Ponavljamo torej isto tezo kot tisti, ki želijo formalno meščansko parlamentarno demokracijo enačiti z vlado javnega mnenja, čeprav hkrati trdijo, da javno mnenje samo po sebi ni nekaj, kar lahko vlada, ampak le vpliva na vlado, se le posredno vključuje v odločanje.

Zato, mislim, velja za našo teorijo in družbeno prakso, da moramo objektivno ocenjevati vlogo javnega mnenja, da

moramo v njem jasno videti napredno pa tudi konservativno stran, avantgardo pa tudi konformizem itd. Zlasti mislim, da se je treba v našem političnem življenju spopasti z demagogijo, prilizovanjem javnemu mnenju, ki je v bistvu oblika varanja javnosti.

Ko govorimo o vlogi sredstev javnega obveščanja, se popolnoma strinjam z ugotovitvijo o izredni družbeni vlogi teh medijev, o njihovi odgovornosti glede na to, da ljudje, ki delajo v teh sredstvih, odbirajo informacije itd. Strinjam se, da tu marsikaj ni v redu. Zdi se mi pa, da je nekoliko preostra trditev Vrega, da »so se politični vrhovi nasilno polastili javnih medijev«. Rekel bi, da smo to stanje v veliki meri že presegli, da smo dosegli velik napredek v podružbljenju teh medijev, da krivda za pojave neodgovornosti, birokratizma, enostranskega lotevanja itd. ne prihaja le od nekih uzurpatorjev v »političnem vrhu«, ampak da je v medijih samih veliko problemov.

Tu naletimo tudi na birokratski odnos samih poročevalcev, oportunistem, pomanjkanje državljanjskega poguma, pa tudi temeljnega znanja itd., posebej pa na vpliv raznih neformalnih grup.

Na koncu samo še tri besede. Ob velikem napredku, ki ga kaže tudi uporaba tuje literature v naših raziskavah in interpretacijah, se mi zdi, da vseeno stojimo pred konkretno in nemajhno nevarnostjo, da to literaturo dostikrat nekritično uporabljamo, da je že čutiti neko hipertrofijo raznih »modelov« in tehnik, ki jih skušajo nasilno presaditi na našo stvarnost. Mi vsi bi se morali zavzeti za bolj ustvarjalen, bolj kritičen odnos pri uporabljanju tuje, v glavnem zahodne literature.

Ravno te dni sem prejel študijo beograjskega centra za raziskovanje javnega mnenja o tuji propagandi v Jugoslaviji z nekakšnim teoretičnim uvodom, ki je čisto psihologiziranje, kjer pravzaprav to, da na ljudi vpliva tuja propaganda, izvajajo izključno iz njihove psihopatske tipologije, kjer pisci na koncu pridejo do velikopoteznega sklepa, da se za moške da ugotoviti neka korelacija, kako bo nanje vplivala propaganda, da pa za ženske tega še ni mogoče ugotoviti. Ko se bojujemo za uveljavitev raziskav in naše nove discipline, je še toliko bolj potreben kritičen odnos do takih »študij«, ki kompromitirajo institucije, ki se ukvarjajo s takimi raziskavami.

N. TOŠ: Tovariš Osolnik je vnesel v razpravo nekaj živahnosti predvsem z nekaterimi stališči, proti katerim seveda lahko nanizamo tudi nasprotno argumente.

Ne bi želel opraviti te bere. Ustavil pa bi se predvsem ob njegovem stališču, s katerim, se mi zdi, kritično ocenjuje razmere in ne nazadnje kaže na pomanjkljivosti našega delovanja, hkrati pa predlaga za temelj oziroma izhodišče tezo, ki pa ni sprejemljiva: ko se namreč kot raziskovalci — ali sociologi-raziskovalci ali pa znotraj ožje usmeritve kot raziskovalci javnega

mnenja — usmerjamo k populaciji, seveda ne moremo svojih opazovanj omejiti zgolj na kategorije v našem sistemu udeleženih oziroma participirajočih občanov. Ne bi želel posebej in na široko razlagati tega stališča. Zdi se mi, da je argumentacija navzoča v rezultatih vsega sociološkega raziskovalnega dela doslej. Glavna ugotovitev katerekoli empirične sociološke raziskave ne nazadnje beleži tudi vključenost občanov v samoupravnih, političnih itd. procesih.

Če bi se pri raziskovanju javnega mnenja omejevali le na aktivne občane, bi avtomatično izločili vse tisto, kar znotraj samouprave dejansko ni navzoče; to bi odpisali in ostali bi na ravni elitnega mnenja.

Seveda bi takšno izhodišče našo raziskavo bistveno omejilo, predvsem pa bi raziskava v celoti zgubila tiste značilnosti, ki sva jih s kolegom Mlinarjem želela pripisati raziskavi javnega mnenja v našem položaju: da je raziskava v našem položaju lahko sredstvo, ki razrešuje pasivnost in prispeva k aktiviranju ljudi v političnem procesu. Kakorkoli ima kritika že vnaprej prav, ker nimamo dokaza o tem, da nam je raziskava uspela, pa vendarle skušamo na tej ravni vedno znova pokazati, kakšni so in kdo so nosilci posameznih stališč, poskušamo omogočiti tistim, katerih vloga in naloga v družbeni organizaciji in delitvi dela je to, da povzemajo stališča, jih politično ovrednotijo in pri tem ugotovijo, katera mnenja izvirajo iz katere socialne strukture. Raziskava na prvi stopnji k skušnjam ne more kaj bistveno več prispevati.

Druga stvar, ki bi jo želel omeniti, je pa povezana z vprašanjem vloge množičnih medijev pri oblikovanju javnega mnenja.

Vregova teza o tem, da mediji obvladajo javno mnenje je — mislim — dokaj utemeljena. Razmerje, v katerih živimo in si prizadevamo prebiti in sprostiti javno mnenje, seveda še vedno niso take, da bi zanje lahko rekli, da so sproščene. Tov. Osolnik navaja notranje vzroke. Značilno je, da kolektivi množičnih medijev pogosto celo brez posebnega pritiska obstoječe politične strukture pravzaprav vzdržujejo vse pregraje, ki so tradicionalno že desetletja navzoče v našem družbenem prostoru. Seveda pa je to le delno res, ker ti še vedno na novo postavljajo te prepreke. Celotna aktivnost naše družbe je izrazit dokaz za tako delovanje naših množičnih medijev.

Naj ob tem navedem majhno ilustracijo: časopisom in RTV smo poslali vabilo na ta posvet. Moram pa ugotoviti, da ni nobenega od predstavnikov tiska; z izjemo sociologinje, ki je novinarka pri Komunistu, ni nikogar, ki bi bil pripravljen spremljati, zabeležiti in objaviti informacijo o tem posvetu, čeprav smo jim poslali gradivo. Z našimi posvetovanji se to dogaja že po pravilu na enak način tri leta. Primerov pa je seveda še več. Vzemimo

za primer ustavno razpravo, v kateri je pravzaprav sporočala svoja stališča zgolj uradna reprezentanca nekega delovnega telesa skupščine. Možnost za kako drugo telo zunaj skupščine je bila bistveno omejena kljub povpraševanju in prizadevanjem, pri nekaterih medijih pa je sploh ni bilo. Zaprtost medija in prepreke, ki jih postavljajo znova in znova, so povezane z interesi določene vodstvene strukture pri nas. Pri tem pa teh (vodstvenih) struktur kot celote ne smemo enačiti s temi preprekami, temveč predvsem z interesi, ki se v različnih situacijah oblikujejo različno.

P. KLINAR: Kadar razmišljamo o javnem mnenju kot dejavniku v političnem procesu, ne moremo mimo vprašanja, kako javno mnenje vpliva na politične odločitve. V zvezi s tem je treba razlikovati dve ravni odločanja: 1. raven, na kateri sprejemajo konkretne, posamične, parcialne odločitve; in 2. raven, na kateri sprejemajo splošne, širše, globalnejše odločitve. Parcialna in globalna raven odločanja se namreč med seboj razlikujeta po tem, koliko lahko javnost vpliva na odločitve, in po tem, koliko javnost zares tudi vpliva v procesih odločanja. Ni naključje, da so množične politične organizacije — to velja tudi za SZDL — v permanentni krizi, ki se kaže v aktivnosti manjšine in pasivnosti večine, v elitnih težnjah ipd. Te organizacije naj bi bile predvsem sredstvo za vplivanje javnosti na bolj globalne politične odločitve. Če se sprašujemo, zakaj je temu tako, potem moramo ugotoviti, da množične politične organizacije zažive le v izjemnih družbenih okoliščinah, sicer pa njihova trajna kriza dokazuje, da sodobna družba ni našla ali ni mogla najti ustreznih in učinkovitih sredstev, s katerimi bi širša javnost lahko vplivala na bolj globalne odločitve.

Širšo politizacijo, to je bolj učinkovito politično združevanje in delovanje, lahko uresničimo predvsem na ravni, kjer sprejemajo konkretne, posamične odločitve. To so teritorialne politične organizacije in organizacije ter združenja v okviru delovnih organizacij, kjer človek zadovoljuje svoje temeljne potrebe. Na tej ravni se uresničujejo posamezne oblike neposredne demokracije, oblike neposrednega vplivanja, kar pomeni, da se vzpostavlja stik med demokratičnim odločanjem in posebno javnostjo ali da vsaj obstoje možnosti za to.

Takega stika med demokratičnim odločanjem in javnim mnenjem pa ni ali vsaj ni zadovoljiv na bolj globalni ravni. Sodimo torej, da je vpliv javnega mnenja na bolj globalne odločitve neizrazit. To ne nazadnje dokazuje kriza številnih oblik neposredne demokracije: zbori volivcev, referendum, odpoklic itd. se do neke mere uveljavljajo le na ravni parcialnih odločitev. Spričo prevladujočega značaja predstavniškega odločanja na globalni ravni se uveljavljajo oblike klasičnega partijskega odločanja, ki je zanj značilna nezadostna družbena odgovornost, premajhna

povezanost predstavnikov z javnostjo, poskusi monopola nad komunikacijskimi sredstvi ipd. Tako ima politično vodstvo možnosti, da deluje kot posrednik med središči odločanja in občani, pri čemer prihaja do integracije interesov prek filtriranja interesov, ki pritekajo od občanov. Spričo tega prevladujejo občni interesi (ki so lahko včasih tudi fiktivni), nad posebnimi interesi, ki jih niso odkrili ali pa se niso uveljavili. To povzroča enosmeren vpliv na javno mnenje — predvsem s pomočjo javnih komunikacijskih sredstev —, ki preveč opravljajo dejavnosti, podobne propagandnim. Razumljivo je, da je tako oblikovano javno mnenje, ki ne sodeluje pri oblikovanju bolj globalnih odločitev, neangažirano in neodgovorno.

Ker v bližnji prihodnosti ne moremo pričakovati, da bi samoupravne ali klasične oblike neposredne demokracije lahko zaživele in postale učinkovita vez med javnim mnenjem in globalnim odločanjem, zato v zvezi s sprejemanjem odločitev občega pomena narašča pomen raziskovanja in proučevanja javnega mnenja ob vzporednem razvoju sodobnega komuniciranja. To bi bila brez dvoma učinkovita pot za razvijanje demokratičnega odločanja pri oblikovanju občih družbenih ciljev in vrednot, pot, ki bi omejevala in onemogočala težnje po klasičnem partijskem odločanju. Če bi aktivirali javno mnenje kot dejavnik pri sprejemanju širših političnih odločitev, bi s tem vzpostavili neposredno komuniciranje med občani in središči odločanja brez posredništva in filtriranja posebnih interesov. To bi pospeševalo razvijanje posebnih interesov, tako da bi občni interesi nastajali kot posledica integracije posebnih interesov, kar pomeni pospeševanje pluralizma, o katerem smo že govorili na tem posvetovanju. Tako bi javno mnenje lahko postajalo ustvarjalno in odgovorno in bi bilo vse manj objekt manipuliranja. Vplivanje javnosti na politične odločitve pa bi hkrati krepilo tudi odgovornost političnih teles javnemu mnenju.

D. PIRJEVEC: Rad bi spregovoril o tistem notranjem vprašanju sociološke stroke, ki se je po mojem mnenju razkrilo kar samo že v materialih, ki so nam bili poslani kot izhodišče za naš razgovor. Na eni strani je namreč pred nami teza, ki jo je zapisal Mlinar in ki govori o tem, da je konec tradicionalne demokracije in tradicionalnega načina neposredne participacije, kar seveda pomeni, da se dogaja konec neke socialno-zgodovinske strukture, ki je omogočala in določala, da je človek neposredno participiral na socialnosti in zgodovinskosti. Na drugi strani pa se v ambientu iste stroke pojavlja teza, ki jo je najbolj energično izrekel menda prav Vreg, ko je zahteval pluralizacijo, ki ne more pomeniti drugega kot demokracijo neposredne participacije.

Sprašujem: ali ni mar ta teza v nasprotju z ugotovitvijo o koncu ali krizi nekega tipa demokracije in nekega načina

človekovega participiranja na socialnosti in zgodovinskosti? Ali ni morda v tem trenutku najbolj nujno ravno to, da bi bili dosledni, da bi dosledno vztrajali prav v krizi in koncu tradicionalne demokracije, da torej neposredne participacije nekako ni več in da je raziskava javnega mnenja potrebna prav za to, da izroči javno mnenje politiki v manipulacijo, kar vse je v interesu politike pa tudi javnega mnenja samega?

Če je namreč res, da so se ljudje »odrekli« nekdanjemu načinu participiranja in če sta socialnost in zgodovinskost zgubili s tem svoje nekdanje razsežnosti, potem mora biti res še nekaj drugega: s to spremembo zgublja tudi politika svoj nekdanji mitični, odrešiteljski, nekdanji zgodovinski in družbeni pomen ter postane prava manipulacija s predmeti, a ne s človečnostjo. In še je potrebno dostaviti: če iz opisanih dilem ne najdemo izhoda, potem je docela nujno, da se bo proti tistemu tipu sociološkega raziskovanja javnega mnenja, kakršen prevladuje v predloženih materialih, nujno pojavil nov raziskovalni program, kakršnega je tukaj razvil Bogdan Osolnik in ki je program čisto konkretne politične akcije, ki ji je čisto jasno, da nikakor ni pametno, če raziskujemo sleherno in vsakršno javno mnenje, saj je skoz prizmo njenih interesov in načrtov pomemben samo neki določen tip javnega mnenja.

Naj ponovim: v predloženih materialih se je razkrila razlika med diagnozo sedanje socialne zgodovinske situacije in predlogi za terapijo te iste situacije. Zato zastavljam vprašanje: ali je Vreгова teorija o pluralizmu res lahko tisto, za kar se moramo boriti in kar naj bi razrešilo naše težave, če je hkrati resnična tudi Mlinarjeva teza o tistem tipu demokracije, ki jo on sam imenuje za predindustrijsko?

B. OSOLNIK: Nekatero interpretacije svoje razprave bi želel popraviti, ker niso točne.

Prvič, nisem trdil, da je treba raziskave omejiti na participirajoče. Rekel sem le, da je med kriteriji za ugotavljanje mnenj treba jemati kriterij participacije kot enega najbolj pomembnih indikatorjev razvitosti javnega mnenja in trdnosti stališč. To pa ne pomeni, da sem se zavzemal, da se vključujejo v raziskavo samo tisti, ki sodelujejo v organih samoupravljanja. Mislim pa, da je to eden od kriterijev, ki ga je treba upoštevati, ker vemo, da je razlika med »mnenjem«, ki ga nekdo izreče kjerkoli, npr. v kavarni, in med tistim, ki ga izreče in brani z neko odgovornostjo v sami družbeni praksi.

Drugič: tov. Pirjevec je rekel, da sem se zavzemal za raziskovanje le enega tipa javnega mnenja. Iz tega bi takoj lahko sklepali, da je ta tip javnega mnenja lahko le uradno mnenje ali mnenje slojev, ki so nosilci nekih javnih funkcij. V resnici pa sem trdil, da je treba izhajati ne le od nekega splošnega nacionalnega

vzorca in od splošnih statističnih podatkov, ampak da je treba izhajati iz strukturiranosti družbe, da je treba posebej raziskovati mnenja tistih javnosti, ki imajo močnejši vpliv v smeri napredka. To je daleč od tega, kar želijo podtakniti mojemu prispevku.

A. NOVAK: Tovariš Toš je dejal, da je dilema zaprta. Zame je dilema odprta in bi začel (kot statistik) pri korektnosti raziskovalnih postopkov. Mislim, da ni nikogar (vsaj jaz do zdaj nisem nikogar opazil), ki bi kritiziral način, kako se lotevajo raziskav mišljenj ali mnenj, statistično lotevanje stvari ter upoštevanje zahteve korektnosti glede tega. Če raziskujemo z nekim vzorcem, korektnim vzorcem, celotno populacijo nekega naroda, republike itd., potem moramo korektno interpretirati, da so to mišljenja, odgovori neke populacije, ne pa že vnaprej identificirati te odgovore kot **javno** mnenje. Temeljna dilema, ki je odprta, je prav okrog pojma »javno mnenje«. Nikogar ni, ki bi zanikal, da je zbrano gradivo korektno v svojem postopku in da smo dobili na nekatera vprašanja neko distribucijo odgovorov — ampak to postavljati kot javno (!) mnenje je napak.

Treba je opredeliti pojem javnosti. To je javno dejstvo nekega mnenja ali mišljenja. Do zdaj v svetu še niso odkrili metode za raziskovanje javnega (!) mnenja. Raziskujemo nekaj drugega in tisto drugo razglušamo za javno mnenje. To napako dela večina centrov za raziskavo mnenj v svetu — in to isto napako delamo tudi pri nas. V statističnem postopku imamo namreč prikrito ponderacijo. Vsako enoto, ki je predmet našega opazovanja, ponderiramo z ena, ne glede na to, kakšna je intenziteta tega mnenja, kakšna je stopnja angažiranosti tega mnenja itd.

Vemo, da je odkritje metod za identifikacijo javnega mnenja kot takega, to se pravi, za vsoto tistega mnenja, ki v široki javnosti deluje s svojo intenziteto, torej merjenje intenzitete mnenja, za zdaj praktično nemogoče, kar pa seveda ne pomeni, da ni treba iskati metod in da to ni predmet prihodnjih raziskav.

Ko gre za vprašanje, da nekatere raziskave našega tipa, ki smo jih doslej opravili v Sloveniji in drugod po Jugoslaviji, dajo preglede mišljenj, mnenj, stališč itd. neke populacije, potem je treba te pojme in to populacijo vsekakor tudi opredeliti. Če pri tem epitet »javno« mnenje spustimo, potem s tem vrednosti teh raziskav nismo prav nič zmanjšali, nasprotno, dali smo jim pravo ime in s tem njihovo spoznavno vrednost povečali, ne pa zmanjšali.

Napaka, mislim, da je v tem, da smo — ker nismo na začetku dosti znali — zelo površno in nekritično prenesli rutinske metode z Zahoda, predvsem iz Amerike, kot inercijo neke prakse v svetu, ki jo pa moramo s korektno definicijo popraviti. Brž ko pa to vprašanje postavljamo tako, se za te vrste raziskav odpira

prav široko področje. Ne gre samo za raziskovanje mišljenj celotne odrasle populacije v Sloveniji, ampak gre tudi za nekatere kategorije populacije, skupine, regije itd., torej za neke strate, ki so za spoznavnost nujne in so lahko v neki meri tudi vodilo za politiko.

To, kar me moti v nekaterih referatih tega posvetovanja, je nevarnost, da se nekatere teze, če jih dosledno izdelamo, spremenijo v enačbe, ki se glasijo: javno mnenje (tisto mnenje, ki ni »javno«, ampak smo ga za takega razglasili) = referendum; referendum = demokracija; javno mnenje = demokracija; demokracija = samo taka demokracija, ki absolutno spoštuje in izvršuje voljo, ki se izrazi v javnem mnenju (ki seveda ni »javno«).

To so nevarnosti. Ali ni bilo javno mnenje v Hitlerjevi Nemčiji prohitlerjevsko, profašistično? Gotovo ne zato, ker so vsi Nemci bili zločinci, ampak verjetno zato, ker so bona fide verjeli v nekaj, v kar jih je Hitler zavedel. Praktično je tako, čeprav absurdno zveni, da je bil Göbbels eden največjih mojstrov v izkoriščanju vseh vzvodov celotnega mehanizma ustvarjanja javnega mnenja.

Gre za neki odnos med raziskovanjem mišljenj, mnenj, stališč in med političnim mehanizmom, ki ga imenujemo demokracija. Mislim, da ni vsak referendum že demokratičen in da se tudi referendum lahko izkoristi za nedemokratične cilje ali pa izvaja na nedemokratičen način. Ne gre za avtomatično enačenje demokratičnih mehanizmov, posebno pa ne, kadar želijo zamenjati neki način manifestacije demokracije v političnem smislu, politične demokracije, enostavno z znanstveno metodo raziskovanja mnenj. Ne pozabimo na dejstvo, da je vsaka raziskava javnega mnenja vedno zasnovana na vzorcu, da je ta vzorec dva do pet-promilen; večjih vzorcev zaenkrat na tem področju ne poznamo. Ali smemo izraženo mnenje na neki anketni listi vsakega dvestotega ali petstotega prebivalca izenačiti s političnim aktom, ko pozivamo državljane, da s svojim neposrednim glasovanjem na referendumu odločajo o neki zadevi? To je nemogoče. Če bi naredili ta salto mortale in z raziskavo javnega mnenja zamenjali referendum, bi prebivalstvo brez dvoma protestiralo proti takemu načinu odločanja. Še več, v takem primeru ne gre več za raziskovanje mnenja, ampak za uporabo neke tehnike na političnem področju, na področju političnega odločanja. Mislim, da je to napak in da razvijanje takih tez skriva v sebi jasne nevarnosti. Zato se ne morem strinjati z definicijami, kakor so: raziskava javnega mnenja je dejavnik, je sredstvo demokracije; sama raziskava javnega mnenja je politično dejanje itd. Res je, da le v demokratični atmosferi in demokratični družbi obstaja svoboda raziskovanja javnega mnenja in da je obravnavanje tega raziskovanja,

to se pravi, njegova svobodna akcija, svoboda metodologije, svoboda objave in omogočanje objave rezultatov tudi merilo za stopnjo demokratičnosti v družbi. O tem ni nobenega dvoma. Ampak postaviti kakršnokoli znanstveno raziskavo, pa tudi raziskavo javnega mnenja enostavno za dejavnik demokracije, to mislim, da je napak. Lahko seveda služi, lahko informira, lahko je temelj za odločitve. Raziskava je indikator, ne pa dejavnik — če prav razumem besedo »dejavnik«, namreč »faktor«, prevedeno na mednarodni znanstveni jezik. Če je dejavnik faktor, potem moram izjaviti, da se ne morem strinjati s tezami, ki trdijo, da je raziskava javnega mnenja faktor demokracije. S svojo informativno močjo pomaga razvijati demokracijo, ne more pa zamenjati nobene institucije demokratičnega odločanja.

In še nekaj v zvezi z vprašanjem definicije javnega mnenja. Ko gre za odnos med demokracijo in »javnim« mnenjem, je treba definirati tudi drugi pojem — vprašanje demokracije. Tudi glede tega se z nekaterimi tezami v referatih ne morem strinjati. Ni demokracija to, da bi enostavno izvajali ali spoštovali z raziskavami ugotovljeno mišljenje večine. Še daleč ne. Tudi ni tako, da je vsako večinsko mišljenje — na nekaterih mestih je to zapisano — avtomatično napredno. Ne. Progressivne ideje so vedno najprej mišljenje manjšine in dolgo traja proces, da to mišljenje postane večinsko. Pa še takrat, ko to mišljenje postane večinsko, se v svoji realizaciji lahko pogosto sprevrže v svoje nasprotje. Praviloma je v zgodovini razvoja človeške družbe tako, da je napredna ideja, pa tudi napredna politična akcija bila vedno najprej mišljenje in akcija manjšine.

Ne gre avtomatično enačiti rezultatov raziskav s političnim življenjem, da je demokratično tedaj in takrat, kadar enostavno spoštuje ugotovljeno večinsko mišljenje. Mislim, da je celo političnih dejanj te vrste tudi na Slovenskem v zadnjih letih bilo dovolj, kjer je večinsko mišljenje v danem trenutku bilo zavirajoče glede na splošne težnje k napredku.

Demokracija je v tem, da imamo pravico in možnost, da svoje mnenje propagiramo, širimo svoje ideje. Da morajo v tem pogledu biti tudi množični mediji pristopni in odprti, je jasno. Jasno pa je tudi to, da pri taki stopnji družbenega razvoja, kakršna je danes, od nekaterih avtorjev zamišljena »demokracija« v dosledni realizaciji ni možna. Pokažite mi resnega politika v Jugoslaviji, ki bi priznal demokracijo za nasprotnike demokracije. To je ena od čvrstih postavk našega političnega sistema. Nekatera mesta v referatih pa zastopajo tak sistem — predpostavljam, da je to posledica površnih stilizacij in da se to da popraviti — ki ne upošteva dovolj elementov razrednosti v družbi, daje iste demokratične pravice vsem idejam v svoji posledici, tudi antidemokratičnim, izenačijo torej, če govorimo

v jeziku izpred 25 let, fašizem in komunizem. Mislim, da je to napak in da tu moramo narediti korak naprej. Merim demokracijo tudi s tem, kakšne možnosti imamo za raziskovanja tega tipa in kako ta raziskovanja vplivajo na politične akcije in politične odločitve v nekaterih trenutkih, ne morejo pa biti neposredni in obvezni dejavnik demokracije.

Tako je na primer ena od tez, ki je zelo živa v sociološkem društvu, ta, da je bil zakon o delovnem času sprejet proti javnemu mnenju. Ali res mislimo, da tisti politiki, ki so dali ta predlog, niso vedeli za to javno mnenje? Za to jim ni bilo treba nobenih raziskav. Z odporom večine so računali. Nekdo mi je celo dejal: »Vsaj to mi boš priznal, da ni komunist tisti, ki ne zna plavati proti toku!« To mu kajpak priznam, toda vprašanje je, kdaj plavati proti toku in s kakšnimi premisami. Ne vidim nesreče v tem, da so šli proti toku, ampak v tem, da niso upoštevali strokovnega mišljenja, kar je v tem položaju veliko nevarnejše. Odtod tudi v takih razmerah klasično popolno spregledovanje (vključujoč množične medije) dela, ki ga je na tem področju opravilo sociološko društvo. Prav tako pa umik z novelo zakona ne bi pomenil nič, če bi ga storili samo pod pritiskom javnega mnenja, ne pa pod težo znanstvenih argumentov in progresivnih razmer socialističnega razvoja.

Ko že imam besedo, mi dovolite, da spregovorim še o problemu **formiranja** javnega mnenja oziroma vpliva na mnenje prek sistema množičnih komunikacij. Na tem področju je pri nas marsikaj raziskanega, nekatere raziskave še tečejo in upamo, da bo na tem področju prišlo do permanentnega sistema raziskovalnega dela, kar moramo pozdraviti. Manjka nam pa ves drugi sistem raziskav s področja formiranja mišljenj; ni nobene raziskave mnenjskih vodenj in ni cele vrste drugih raziskav, ki naj odkrijejo, kako se pravzaprav javno mnenje, mišljenje in mnenje posameznika in populacije formirajo, kako se pod različnimi vplivi, uspehi in neuspehi razvija naš sistem mnenj. Za področje vprašanj, ki jih že dalj časa raziskujemo, menim, da že obstajajo primerne razmere za dinamično analizo, analizo trendov. Za ta vprašanja lahko planiramo sistem raziskovanj tudi v prihodnje, da bi videli trende razvoja na posameznih področjih mnenjskih kompleksov, prav tako pa tudi, kako se spreminjajo parametri vplivov na oblikovanje mišljenja.

Vemo torej nekaj o množičnih komunikacijah, vemo pa premalo o učinku, vplivu nekaterih demokratičnih institucij — od zbora volivcev do raznih sistemov množičnih sestankov političnih in drugih organizacij itd. Še manj vemo o vplivu posameznih oseb (opinion-leaders). Mislim, da bi raziskave na tem področju pomagale, da mnenjske raziskave postanejo trdna

podlaga za razvoj ne samo politične misli, ampak predvsem politične akcije. Ker se pa razmere, v katerih se oblikuje javno mnenje, neprestano menjajo, moramo ta razvoj stalno in živo spremljati. Raziskovati je treba tudi parametre, prek katerih kdorkoli kakorkoli in s kakršnikoli medijem vpliva na razvoj medijev samih.

J. GORIČAR: Oprostite, če bom na začetku morda rahlo nestrpen; toda bojim se, da se bo naš dialog o teoretičnih in metodoloških problemih raziskovanja javnega mnenja — kolikor bomo diskusijo o dokumentih, ki so bili predloženi temu posvetovanju, nadaljevali tako, kakor smo jo začeli — sprevrgel v duolog, v »razgovor« dveh, ki govorita vztrajno drug mimo drugega.

Že v uvodnem izvajanju sem poudaril, da se je treba najprej sporazumeti o tem, kaj bomo razumeli z obema temeljnima pojmom našega današnjega razgovora, s pojmom javnega mnenja in s pojmom demokracije oziroma demokratične družbe. Tovariš Vreg, jaz in še nekateri drugi smo dali nekaj napotkov za to, kaj kaže razumeti z javnim mnenjem, tovariša Zdravko Mlinar in Dušan Pirjevec pa sta dala nekaj parametrov za razumevanje demokracije v našem današnjem položaju. Ali te nasvete oziroma parametre sprejemamo ali ne, je drugo vprašanje. Moramo pa se dogovoriti o tem, kaj bomo v nadaljnjem razgovoru razumeli z javnim mnenjem in kaj z demokratičnostjo družbe, in izhajati potem od takšnega sporazuma, zakaj drugače ne bomo prišli nikamor. Konec koncev gre vendarle za konvencijo, za dogovor.

Če bi izhajali od tega, po mojem mnenju temeljnega postulata za vsako racionalno diskusijo o kakršnemkoli vprašanju, se najbrž ne bi moglo zgoditi, da je tovariš Ante Novak pavšalno trdil, češ da vse to, kar danes počnemo na področju javnega mnenja, pravzaprav ni raziskovanje tega pojava, ampak je raziskovanje stališč. Odgovor na vprašanje, ali gre za raziskovanje javnega mnenja ali ne, je v veliki meri odvisen ravno od tega, kaj razumemo z javnim mnenjem. Tako kakor jaz razumem ta pojav in ga skušam povezati, opredeliti ali dati nekaj elementov za njegovo operacionalno definicijo, mislim, da popolnoma upravičeno govorimo o tem, da te raziskave so raziskave javnega mnenja.

Zdaj pa bi na kratko odgovoril še tovarišu Osolniku. Prav gotovo sem tudi sam odločno zoper vsakršno hipostaziranje statističnih poprečij. Vendar pa teh poprečij, kolikor jih korektno ugotovimo, le ne bi preveč zanemarjal in podcenjeval. Zakaj statistična poprečja so konec koncev vendarle indikatorji nečesa; v našem primeru kažejo, da neko vprašanje občega interesa buri neko število ljudi, pripadnikov različnih socialnih kategorij naše družbene skupnosti. Prav tako ne bi podcenjeval kvantitativne distribucije mnenj, ki jih ugotavljamo. Že prej sem govoril o tem,

da je treba javno mnenje razumeti monistično glede na njegovega nosilca, pluralistično pa glede na njegovo vsebino. To se pravi, da o nobenem vprašanju nikdar in nikoli ne bomo ugotovili 100 odstotno enakega mnenja vse populacije. Razlike bodo zmeraj. Gre pa za vprašanje, kaj je javno mnenje spričo takšne razpršitve mnenj in kaj ni; o tem bi se dalo veliko razpravljati. Menim, da so vsa korektno ugotovljena mnenja, ki obstajajo v globalni družbi ali v njenem segmentu, pa naj so vsebinsko tako ali drugače razpršena, vendarle pomembna za družbeno akcijo. Javnega mnenja tudi ne bi vezal samo in izključno na politično sfero oziroma na politiko. Pojav javnega mnenja je veliko širši, čeprav je res, da posega politična sfera že skoro na vsa področja družbenega življenja.

Vnašati v definicijo javnega mnenja elemente zavesti o skupnih interesih oziroma vrednotah, se mi zdi — če ne že nevarno — pa vsaj zelo zahtevno početje, zahtevno namreč glede na operacionalizacijo javnega mnenja s pomočjo takšnega atributa. Na zavest o skupnih vrednotah oziroma interesih lahko sklepamo šele posredno, potem ko smo stališča že ugotovili in ko lahko primerjamo, kolikšen delež dane populacije pristaja ali ne pristaja na takšne ali drugačne vrednote. Šele **a posteriori** lahko sklepamo na »interesno zavest«, a ne **a priori**. Prav tako se mi zdi, da se ne da **a priori** operirati z nekim **objektivnim interesom** — ne posameznika ne skupine in ne globalne družbe. Tudi kategorijo objektivnosti je na empirični ravni izredno težko operacionalizirati. Kaj je objektivno, to vemo in mislim, da pritiče ta atribut samo nabolj splošnim trendom zgodovinskega dogajanja, takšnim trendom, ki se odvijajo mimo zavesti, pričakovanj, največkrat pa tudi mimo volje ljudi, čeprav so tudi ti trendi — tako kot celotno zgodovinsko dogajanje sploh — rezultanta subjektivnega ravnanja množice posameznikov. To, da nekateri nenehno kažejo na to, kaj je v posameznih segmentih družbenega dogajanja v »objektivnem interesu«, se mi zdi močno subjektivističen postopek. Takšno ugotavljanje »objektivnosti« interesa namreč ni v bistvu nič drugega kakor subjektivno mnenje kakšne skupine ali pa celo kakšnega posameznika o tem, da je neki interes objektivne narave, pa čisto nič drugega.

Strinjam se s tem, da je treba pri interpretaciji podatkov, ki jih dobivamo z anketami o javnem mnenju, računati tudi z mnenji posebno dinamičnih družbenih skupin. Te skupine so nesporno lahko tudi pomemben dejavnik pri oblikovanju javnega mnenja. Seveda pa je treba gledati na to vprašanje z dveh strani: koliko dinamične skupine s svojim delovanjem v resnici vplivajo na takšno ali drugačno vsebino javnega mnenja, pa tudi, koliko dinamike teh skupin v javnosti nima posebnega odziva (tudi to okoliščino večkrat odkrijejo ankete o javnem mnenju).

S trditvijo, češ da je treba participacijo jemati za indikator razvitosti javnega mnenja, se ne bi mogel v celoti strinjati. Vse, ne samo mnenjske raziskave kažejo namreč relativno nizko stopnjo participativnosti naših ljudi v oblikah neposredne demokracije. Če bi se tedaj omejili samo na participirajoče občane kot na nosilce javnega mnenja, potem do le-tega sploh ne bi prišli, ne glede na to, da takšnih občanov najbrž ne moremo šteti za posebno kategorijo v smislu, kakor sem pojem javnosti poskusil opredeliti v svojem prispevku.

Končujem s pozivom, da bi vendarle govorili o vprašanjih z nekega skupnega izhodišča. To izhodišče naj bi bila konvencija o tem, kaj razumemo po eni strani z javnim mnenjem, po drugi pa z demokracijo in demokratičnim družbenim dogajanjem.

Z. MLINAR: Želel bi samo nekaj pripomniti k vprašanju, ki je pravzaprav osrednje vprašanje današnje razprave: razmerje med raziskovanjem javnega mnenja, javnim mnenjem in demokracijo oziroma demokratizacijo.

To bi poskušal pojasnjevati zelo preprosto, brez zahajanja v opredeljevanje raznih pojmov. Strinjam se s prof. Goričarjem, da se je treba čimprej sporazumeti, kaj kdo razume z javnim mnenjem in kaj z demokracijo. Mislim, da je važno, da vemo, o čem govorimo, pa četudi potem rečemo, da (tako kot je znano stališče oz. postopek beogradskega prof. Lukića) gre za terminološko vprašanje.

Glede vsebine bi bil tegale mnenja; raziskovanje, spraševanje ljudi v neki anketi, ugotovitve o tem, kaj želijo, kaj so njihovi interesi, morajo imeti za posledico, da se povečajo njihovi vplivi in možnosti za njihovo uveljavljanje in realizacijo.

Če smo torej dobili novo informacijo, ki kaže konkretnjšo, realnejšo sliko od splošne domneve ali predsodkov, in na tej podlagi sprejemamo odločitve o življenjsko pomembnih zadevah milijona ljudi, mislim, da smo napravili korak v smeri demokratizacije. Javno ugotavljanje neskladja med načinom odločanja posameznih organov in mnenjem večine oziroma različnih slojev ljudi povečuje pritisk »od spodaj« in vlogo družbenega nadzora. Poleg tega nam razbija neko absolutistično, črno-belo predstavo o spornih vprašanjih in odkriva potencialne progresivne ali konservativne sile, ki so v nedemokratičnem ozračju prikrite. Zaradi »cene« demokracije, ki je lahko visoka, pa ni treba, da se odrečemo definiciji demokracije. Če je ta ali oni politik npr. pripravljen žrtvovati demokracijo za učinkovitost ali za kaj drugega, to pomeni, da pač pristaja na določeno hierarhijo vrednot in da postavlja demokracijo na drugo, tretje ali na deseto mesto ipd. Vendar se zaradi tega, mislim, ni treba odpovedovati tega, na kar običajno mislimo z demokracijo.

Gre predvsem za to, ali raziskovanje javnega mnenja povečuje vpliv množice ljudi na urejanje javnih zadev na ta način, da to urejanje v večji meri upošteva tisto, kar ti ljudje želijo, hočejo in potrebujejo. Če smo povečali nekaj tega vpliva, potem smo s tem, po mojem mnenju, vplivali na demokratizacijo (lahko pa uporabimo tudi kak drug pojem). Glede vprašanja: koliko lahko raziskava javnega mnenja nadomesti neki drugi demokratični mehanizem, ali je npr. raziskava javnega mnenja nekaj docela drugega kot, recimo, referendum itd. — se mi zdi, da bi nekako absolutizirali obliko in zanemarjali vsebino, če bi rekli, da je to nekaj nezdržljivega, da **a priori** ne more nadomestiti nobene druge institucije oz. mehanizma za izražanje mnenj. Ne vidim bistvene razlike v tem, ali sprašujemo ljudi o tem, če želijo zgraditi stadion, plavalni bazen ali šolo, v obliki referenduma ali pa v raziskavi o javnem mnenju, če smo zagotovili razmere, da se čim bolj objektivno izrazi resnično mnenje ljudi. S tem smo nekaj dosegli v vključevanju množice ljudi, za katero ugotavljamo, da se danes po vsem svetu le s težavo prebija skoz vse mogoče institucionalne ovire in omejitve.

Zato tudi ne razumem stališča tovariša Novaka, da je raziskovanje javnega mnenja nekaj čisto drugega kot pa oblike tradicionalnih mehanizmov demokracije, da je to raziskovanje zelo sporno glede na reprezentativnost itd.!?

Na podlagi praktične skušnje (ko volivci »izbirajo« med docela neznanimi kandidati) bi prej prišli do negativnega odgovora in lahko večji pomen dajali možnosti, da lahko občan v svojem stanovanju sproščeno odgovarja anketarju na desetine vprašanj o različnih javnih zadevah. Raziskovanje javnega mnenja povečuje možnosti vplivanja množice občanov — ne le glede tega, kdo jih bo zastopal, temveč tudi na neomejeno število konkretnih zadev, ki so predmet političnega odločanja.

Zame se npr. postavlja vprašanje, ali nam res volitve kot glavni mehanizem za vplivanje, kot tradicionalna institucija za uveljavljanje demokratične volje itd. že **a priori** zagotavljajo večje možnosti za izražanje in uveljavljanje lastnih stališč in interesov kot pa raziskovanje javnega mnenja.

V zvezi s konkretnim vprašanjem tovariša Novaka o zakonu o delovnem času se zame postavlja vprašanje: sprejeli so zakon, za katerega smo pozneje v anketi ugotovili, da je velika večina ljudi proti taki odločitvi; ali je prišlo do tega razhajanja zaradi nereprezentativnosti vzorca ali pa niso delovali drugi mehanizmi predstavniškega izražanja in uveljavljanja volje množic? Vse kaže na to, da se je zgodilo drugo. Strinjam pa se, da je volja množic včasih lahko tudi neustrezen kriterij za učinkovitost in progresivnost. Ampak kolikor in dokler pravimo, da hočemo kriterij za demokracijo, toliko iščemo ustrezna sredstva.

Seveda to, da iščemo sredstva za uresničevanje vrednote demokracije, ne pomeni nujno hkrati tudi to, da iščemo sredstva za čim hitrejši ekonomski razvoj, za učinkovitost in podobno.

A. NOVAK: Predvsem bi rad pripomnil, da imam občutek, da ne govorim slovensko, ker nekateri diskutanti nočejo razumeti, kar sem povedal. Ko gre za terminologijo, ugotavljam, da je ta terminologija, ki sem jo rabil, uporabljena prav v vseh referatih, na podlagi katerih sem razpravljal, to velja za pojem »stališča« in prav tako za pojem »javnosti mišljenja«, npr., v referatu prof. Goričarja. Pri razpravi me ne zanima, ali gre za »mnenja«, »stališča«, »mišljenja«, »želje« itd. To sploh ni važno, to definira vsebina vprašanj same raziskave. Gre za pojem »javnosti«. In če smo sprejeli konvencijo, dogovor o tem, da imenujemo mnenje to, kar pri nas raziskujejo in pod to besedo prodajajo, potem vsekakor ostajam pri svojih tezah o tem, da v taki meri ne smemo enačiti demokracije in javnega mnenja, kakor to delajo nekateri referati.

Tako na primer tovariš Toš (s katerim se globoko strinjam, kadar govori o samostojnosti raziskovalnega dela, o tem, kako se demokracija meri, kakšne so te raziskave itd.) — pravi na nekem mestu svojega referata: »javno mnenje naj torej postane obvezujoč instrument socialistične demokracije«. Tega ne znam drugače razumeti, kot da je to faktor demokracije, da je to odločanje »samo po sebi«, da je to zamenjava enega demokratičnega instrumentarija z drugim instrumentarijem, z instrumentarijem, ki se imenuje raziskava javnega mnenja.

Takih podobnih mest bi lahko navedel pri tovarišu Mlinarju več: »Zakaj naj bi vztrajali pri fizični prisotnosti prebivalcev na določenem mestu, če je očitno, da to za večino — iz objektivnih ali subjektivnih razlogov — ni uresničljivo? Ko ostaja ideološki postulat o neposredni politični participaciji občanov na raznih shodih in sestankih v veliki meri neuresničen, pa hkrati ostajajo neizkoriščene tudi nove možnosti, ki jih nudijo znanstveno-metodološki in statistični postopki za reprezentativno ugotavljanje mnenj in stališč prebivalcev posameznih teritorialnih ...« Takih mest se da iz referatov navesti veliko. Verjetno gre včasih tudi za nesporazum. Tovarišev pač ne poznam dovolj, da bi dodobra poznal njihove nazore in poglede, torej ne vem, kaj mislijo. Njihove misli pač berem tako, kot so jih zapisali.

Ostajam čvrsto pri tezi, da ne gre javnega mnenja tako enačiti z demokracijo. Javno mnenje je predmet raziskave, ki ima svoj instrumentarij, prav tako kakor raziskave na drugih sektorjih, recimo na ekonomskem področju ali na pedagoškem področju. Vsaka taka raziskava s svojimi rezultati na tak ali drugačen način oplaja demokratičen poseg, vpliva nanj. Karakter in vsebina raziskovanj in njihovih rezultatov vplivata na to, da politični

instrumentarij, institucija, politični način urejanja vprašanj in predvsem politično odločanje na neki način upoštevajo te rezultate. Kako jih upoštevajo, pa je vprašanje političnih sil, ki se zavzemajo za probleme.

Menim, da manjšine, ki jo ugotovimo s tako raziskavo, ne moremo izključiti iz demokratičnega boja in ji vzeti možnosti za afirmacijo. Morda gre za nesporazum okrog pojmov »obvezujoč«, »instrument«, »dejavnik« itd. Te pojme, ponovno poudarjam, razumem tako, kot so zapisani. Tega pa, da se dá v vsaki besedi razumeti nekaj drugega, ne morem razumeti. Potem je pač potrebna nova ustrezajoča formulacija.

Če se vrnem k raziskavam: prosim, da mi nihče ne očita, da nastopam proti temu raziskovalnemu kompleksu. Nasprotno, zavzemam se za njegovo razvijanje, za njegovo javnost, za razširjanje na nova področja, predvsem na področje raziskav, kako je do teh mnenj, stališč, aspiracij in želja prišlo. S tem presegam okvir raziskovalnega kompleksa, ki ga v tej razpravi v dogovoru razumemo z imenom »javno mnenje«. In končno, bodi še enkrat poudarjeno: odnos med demokracijo in raziskavo javnega mnenja je v tem, da demokracija omogoča raziskovalno delo na tem področju in da pameten demokrat upošteva rezultate, ki jih taka raziskava daje. Kako jih bo upošteval, ali tako, da to mišljenje uresniči v svojem političnem boju, ali tako, da se bojuje proti njemu, vodi propagando, mobilizira, na kakršenkoli način širi svoj vpliv, ali na kak drug način, je drugo vprašanje, je vprašanje demokratičnega instrumentarija, je vprašanje metod političnega dela.

T. KERMAUNER: Ko sem prebiral referate, sem trčil na osrednje vprašanje, ki pa se mi že v začetku ne kaže samo kot vprašanje referatov, ampak tudi kot vprašanje lastnega odnosa do sveta, kot osrednje vprašanje naših razmišljanj nasploh: gre za zamenjavo pojma demokracije s pojmom adaptacije, s pojmom funkcionalizacije.

Naj pojasnim, zakaj tako sodim.

Vsi referati izhajajo iz temeljne predpostavke in tudi merijo na temeljni cilj: to je pojem demokracije oziroma gibanja nasproti demokratizaciji. Slišali smo tovariša Mlinarja, ki nam je opredelil, kaj ta demokratizacija je.

Sam bi izhajal iz druge opredelitve. Demokracija je, kot vemo, vlada ljudstva, to je pojem demokracije za moderno Evropo. Danes pozabljamo na vsebino, ki jo je pojem takrat, ko je nastal, imel in ki jo mi na neki način na eni strani nosimo s seboj, na drugi strani pa delamo, kot da je ni. Ljudstvo, kot ga je razumel Rousseau in buržoazni razred kot nosilca človečnosti nasploh, ni bilo navadno empirično ljudstvo, populacija, ampak nekaj izrazito nadzgodovinskega. Ljudstvo je bilo nosilec cele

vrste vrednot — svobode, enakosti, morale: sekulariziranih krščanskih vrednot. Ko bo to ljudstvo zavladovalo, bodo zavladovali tudi te vrednote. Ljudstvo je bilo vredno, ker so bile vredne vrednote, a prav to ljudstvo je bilo edino zmožno, da te vrednote realno realizira. Iz buržoaznega razreda je to pojmovanje prešlo na proletarijat. A pomenska vsebina pojma ljudstvo ostaja.

Če danes analiziramo ljudstvo kot predmet empirične raziskave javnega mnenja itd., naenkrat ugotovimo, da tega ljudstva ne razumemo več kot nadzgodovinski objekt, ampak kot populacijo, ki ima neke potrebe, realne potrebe ljudi, ki sami po sebi nikakor niso nosilci vrednot. Nasprotno, imajo konkretne potrebe-vrednote, in te so povečini vrednote standarda: to pa so seveda docela drugačne vrednote kot ljudske vrednote v nekdanjem eshatološkem smislu; po mojem mnenju so to vrednote, ki jih postavlja današnji temeljni svetovni sistem — ta sistem imenujemo sistem proizvodno-potrošne družbe. Ljudje temeljne potrebe tega sistema čutijo kot svoje potrebe, svoje vrednote in ko se raziskovalec javnega mnenja sooči z anketirancem, dobi nazaj, kar je sistem v to populacijo dal. To pa navsezadnje praktično pomeni, da upoštevanje ljudske volje, torej ljudskih potreb, povečevanje vpliva teh itn. pomeni večjo navzočnost teh konkretnih potreb v globalni družbi. To pa spet ne pomeni nič drugega kot intenziviranje procesa kapitala, potrošno-proizvodne družbe, za katero vemo, kakšna je, ne pomeni nič drugega kot adaptiranje ljudi v ta proces. Ta proces pa smo omenili že v začetku kot funkcionalizacijo družbe, kot njeno fleksibilizacijo in podobno.

Tu se postavlja vprašanje, na katerega sam nimam odgovora: ali smemo uporabljati besedo demokratizacija za temelj in cilj našega raziskovanja? Ali ne bi bilo primernejše, če bi vendarle uporabljali samo pojem adaptacija in funkcionalizacija in ostajali pri tem, za kar vemo, da je, pojem demokratizacija pa prepustili novim razmišljanjem.

L. BAVCON: Sprejemam stališče tovariša Kermaunerja, ker sodim, da raziskovanje javnega mnenja samo po sebi po vsej verjetnosti ni tudi demokratizacija družbe. Raziskovanje javnega mnenja štejem za sredstvo, ki ga je mogoče uporabiti za dobro ali za zlo, vsekakor pa ga štejem za sredstvo, s katerim je mogoče dano družbo funkcionalizirati. Želel bi iz nadaljnje razprave spustiti to načelno vprašanje, čeprav je gotovo bolje, če neka politika upošteva to, kar ljudje čutijo, želijo, sprejemajo ali odklanjajo. Tudi uresničevanje neke npr. velike in napredne ideje bo gotovo uspešnejše, če bo pri izbiri poti, hitrosti, sredstev itd. upoštevalo ljudi, kakršni v danem trenutku so. V tem prispevku torej izhajam s stališča danih družbenih odnosov, zato pa bom

govoril o raziskovanju javnega mnenja kot o enem od sredstev za izboljšanje obstoječe družbe in njenih mehanizmov.

Po tej omejitvi lahko zatrdim, da je to, kar imenujemo javno mnenje, na področju, na katerem delujem, t. j. na področju socialne patologije, izrednega pomena. Vprašanje, kako ljudje neko človeško ravnanje ali dejanje vrednotijo, ni pomembno samo takrat, kadar tako imenovano javno mnenje pritiska na sodišča in v skrajnih primerih celo z demonstracijami zahteva ponavadi strogo kazen. Pomembno je to vprašanje zlasti v zvezi s tem, katera dejanja bo v neki družbi zakonodajalec sploh uvrstil med delikte, in tudi, kakšne sankcije bo zanje predpisal.

Na lanskem zasedanju posvetovalne skupine Organizacije združenih narodov za preprečevanje kriminalitete in za ravnanje z obsojenci je bilo med drugimi na dnevnem redu tudi to vprašanje. Nekateri raziskave so namreč pokazale, da ljudje marsičesa, kar se po tradiciji ohranja v kazensko-pravnih sistemih kot kaznivo, ne vrednotijo več kot zavrženo. To velja zlasti za področje seksualnega življenja. V nekaterih katoliških in muslimanskih državah ostaja prešuštvo kot kaznivo napisano v kazenskem pravu, medtem ko ljudje tega ne vrednotijo več kot zavrženo ali vsaj ne kot tako zavrženo, da zasluži sodno obsodbo. Tako je tudi v zvezi s homoseksualnostjo. Veliko razvitejših držav po svetu je npr. odpravilo kaznivost spolnih stikov med odraslimi sporazumnimi osebami istega spola. Jugoslavije ni med njimi. Posebno vprašanje je tako imenovana bagatelna kriminaliteta (majhne tatvine v samopostrežnih trgovinah, finančni, devizni prekrški in podobno), ker hudo obremenjuje sodišča. Nekateri bi radi to kriminaliteto naprtli drugim organom (npr. poravnalnemu svetom, tovariškemu sodiščem, sodnikom za prekrške itd.), toda takšne rešitve bi lahko imele tudi zelo slabe posledice. Vsekakor ne bi smeli ukrepati, dokler nimamo potrebnih raziskav, med njimi tudi raziskav javnega mnenja.

Nadalje naj tu omenim tudi znamenito predpostavko, po kateri zagrožena, izrečena in izvršena kazen deluje generalno preventivno, se pravi tako, da drugi ljudje ne počnejo kaznivih dejanj. Ta predpostavka, ki je eden izmed temeljev skoraj vseh veljavnih kazenskopravnih sistemov po svetu, se dandanes močno maje. Ugovor etične narave je na to predpostavko naslovil sicer že Marx, ko je vprašal: »S kakšno pravico naj bi kaznovali mene zato, da bi druge poboljšali oziroma zastrašili.« Vendar pa še dandanes ne vemo, ali kazen ima ali nima generalnopreventivnega učinka, čeprav raziskovanja o smrtni kazni npr. ugotavljajo, da se število ubojev ni niti zvišalo niti znižalo tam, kjer so smrtno kazen za uboj odpravili, oziroma tam, kjer so jo uvedli.

Že nekaj let je slišati glasove o temeljiti reviziji našega kazenskega prava in moram priznati, da bi bila po moji sodbi zares potrebna. Seveda pa niti najmanj ne potrebujemo takšnih

revizij, kakršnih smo doživeli v zadnjih desetih letih kar štiri ali pet. Šlo je za revizije, ki so bile posledica trenutne vznemirjenosti in živčnosti spričo tako imenovane gospodarske kriminalitete, naraščanja pojavov tako imenovanega nasilništva (huliganstva) in pred kratkim naraščanja odvzemov motornih vozil (Lex Kapor). Vse to je vneslo v kazenski zakonik poleg že prejšnjih še nova nasprotja, neuskkljenosti in zmede. Hkrati pa imata tako praksa kot tudi teorija veliko dosti pomembnejših predlogov, ki jih nikakor ni mogoče uveljaviti. Tako sta si strokovno in laično javno mnenje v spopadu, v katerem za zdaj žal zmaguje tisto, ki je najmanj kvalificirano, ki pa uporablja privlačna gesla, zlasti tisto o vseodrešujoči vlogi strogih kazni. Morebiti si smem tu dovoliti prisposodob; laično javno mnenje se mi na tem področju prikazuje kot lena, v kotu počivajoča pošast, ki ni pripravljena s prstom migniti za preprečevanje kriminalitete. Toda ko ji mladoletnik ukrade avto, ta simbol lastninskega nagona, ko ji ponoči zavpije pod oknom ali stori kaj drugega, kar zmoti njen »sveti« dušni in telesni mir in blagor, se zgane in krvoločno zahteva eksemplarične kazni.

Če in kadar bomo začeli z revizijo našega kazenskega prava, bo treba torej delati drugače. Potrebna bo vrsta raziskav in med njimi seveda tudi raziskave o javnem mnenju. Kakršnokoli je že javno mnenje, z njim je treba pri izdelavi učinkovitega kazenskopravnega sistema tudi računati. Vrednotenja zakonodajalca in sodišč se pač ne smejo preveč oddaljiti od tistih, ki so veljavna med ljudmi, pa tudi na njihovem repu ne smejo biti.

Vse, kar sem povedal, in še marsikaj me prepričuje o pomembnosti raziskovanj o javnem mnenju. Na področju, ki ga zastopam, gre za to, da bi ugotovili, kakšno javno mnenje zares je, da bi mogli ugotoviti, kaj je mogoče storiti že danes in kaj šele jutri in pojutrišnjem in kaj bi bilo treba storiti, da bi se danes obstoječa stališča, odnosi, razumevanja, predsodki, aspiracije in mnenja spreminjali v skladu z novimi spoznanji teorije in prakse.

Prepričan sem, da lahko tudi raziskovanje javnega mnenja po svoje prispeva k boljši organizaciji in boljšemu delovanju naše družbe. Ali to hkrati pomeni tudi prispevek k počlovečenju človeka ali k njegovi osvoboditvi, tega seveda ne vem. Samo po sebi najbrž ne, toda če je osvobajanje, dezalienacija človeka proces, potem je morebiti tudi raziskovanje javnega mnenja drobceno kolesce v tem procesu. Že zato, ker gre za ugotavljanje tega, kar je, kar obstaja, in to nam je danes veliko bolj potrebno kot nerealne vizije o tem, kar naj bi bilo.

J. JEROVŠEK: Tovarišu Kermaunerju bi postavil vprašanje o njegovih zanimivih stališčih. Razumel sem ga takole.

Na eni strani imamo proizvodno-potrošniški funkcionalni sistem, na drugi strani pa človeka, ki se sistemu prilagaja. Ta sistem je po mnenju tov. Kermaunerja zunaj človeka. Človek se nanj prilagaja, ne more pa ga nadzorovati.

Čimbolj zapleten je socialni sistem, tem manjša je verjetnost, da ga ustvarja samo en človek ali ena družbena grupa, ampak je verjetno rezultat kreacije številnih družbenih grup, njihove kooperacije ali tekmovanja. Zdi se mi, da vendar obstaja možnost kreiranja in spreminjanja socialnega sistema in ne samo možnost adaptiranja. Pri tov. Kermaunerju pa sta ta dva pola ločena — edina možnost je adaptacija na proizvodno-potrošniški in funkcionalni sistem.

Morda bi tov. Kermauner svoje izvajanje dopolnil.

T. KERMAUNER: Čisto na kratko: po mojem mnenju takega sistema človek ne more nadzorovati, ker je sistem človeku nadrejen. Je zgodovinska struktura, v kateri se ljudje pojavljamo in smo v odnosu do nje objekti.

Drugo pa je vprašanje kreacije znotraj sistema. Konkreten primer: zame je stalinizem v temelju isti sistem kot kapitalizem, le da manj fleksibilen, manj učinkovit, dopušča veliko manjšo kreacijo posameznika, večjo kreacijo ene same grupe; takšen ni zaradi svoje zle volje, ampak zaradi zgodovinskih okoliščin. Neokapitalistični sistem neprimerno spretnjeje uporablja ljudi za svojo samoreprodukcijo. To je: ljudje, posamezniki kreirajo v neokapitalizmu svoje življenje učinkoviteje. Vendar je tudi ta njihova kreacija že vnaprej izdelana s strani temeljnega sistema kot vloga, ki jo ljudje le izpolnjujejo.

To je moja osrednja teza.

B. OSOLNIK: Vrnil bi se k nekaterim vprašanjem, o katerih smo govorili pred odmorom, ker so me razgovori med odmorom opozorili, da morda nekateri nesporezumi niso tako globoki, kot je videti, da pa je drugje potrebna določnejša razmejitev.

Hotel bi prevsem še enkrat poudariti, da kritike kvantitativnih raziskav distribucije mnenj vsekakor nisem želel izraziti v smislu podcenjevanja vsega tega, kar delamo s sedanjimi raziskavami javnega mnenja, saj sem dejal, da tudi to prispeva k spoznavanju mnenjskih procesov v družbi, čeprav ne mislim, da nam rezultati teh raziskav vedno dajo sliko o javnem mnenju. Zakaj to poudarjam? Prvič zato, ker ne gre podcenjevati tega, kar smo na tem področju s takimi raziskavami dosegli; drugič zato, ker smo po večletnih raziskavah prišli do neke točke, ki zahteva, da preverimo to delo in da si zlasti za nadaljnje obdobje postavimo morda zahtevnejše naloge. Gre za temeljno usmeritev v nadaljnjih naporih na tem področju.

Zaradi tega je prav, da danes prihajamo na dan tudi s kritičnimi pogledi.

Nadalje. Ali je vprašanje, kaj bomo razumeli kot javno mnenje, le stvar konvencije? Lahko se sporazumemo, da bomo imenovali »javno mnenje« vse, kar ugotovimo s statističnimi in drugimi empiričnimi raziskavami, če je to samo stvar konvencije. Vendar se bojim, da bomo na ta način pravzaprav ostali na mestu, da bomo spregledali bistvo procesa, ki se izraža v oblikovanju javnega mnenja kot usklajevanju skupinskih stališč, v formiranju tistih mnenj v družbi, ki lahko vplivajo na družbeni razvoj. Zdi se mi, da moramo tudi s stališča razvoja same sociologije težiti za tem, da v te procese globlje prodremo, da se ne zadržimo samo pri kvantitativnih podatkih.

Omenil sem element participacije kot enega od indikatorjev trdnosti, intenzivnosti prepričanja. Ne vem, zakaj naj bi nas to motilo. Celó v zahodni literaturi lahko čitate, da upoštevajo kot enega od kriterijev trdnosti stališč, da je nekdo pripravljen za svoje stališče prevzeti neko odgovornost. Vse raziskave so potrdile, da imajo ljudje, ki so družbeno eksponirani, čvrstše prepričanje, ker sama družbena aktivnost vpliva na intenzivnost njihovega verovanja itd. Nikakor se ne bi zavzemal, da se naše raziskave omejijo na tiste ljudi, ki že participirajo v našem konkretnem družbenem sistemu. Dejstvo, da v našem samoupravnem družbenem sistemu neposredno participira razmeroma majhno število ljudi in da se kaže tudi razmeroma majhna pripravljenost za širjenje te participacije — kot so pokazale raziskave — ne govori za to, da bi bilo treba imeti ta element za nepomemben. Nasprotno, to kaže, da je še posebej treba raziskovati, zakaj obstaja v samoupravni družbi taka slaba pripravljenost za participacijo, kaj v tej samoupravi ni v redu, kaj v samem javnem mnenju — ali v takih raziskavah — ni v redu. Ne bi želel, da bi moje zavzemanje za kriterij participacije razumeli tako enostransko.

Mislím, da bi se morali odprto pogovoriti še o enem vprašanju. Zdi se mi, da se nekako izogibamo problemu spontanosti v oblikovanju javnega mnenja in vloge institucionalnega faktorja v tem procesu. Včasih iz raznih razgovorov ali člankov bolj ali manj odkrito izzveni stališče, da je pravzaprav vse, kar je zunaj spontanega oblikovanja javnega mnenja, nedemokratično, da je edino demokratično mnenje ulice itd. Če se zavedamo protislovnosti samega pojma javnega mnenja, če se zavedamo, da razvoj napredne družbe in še posebej socialistične družbe ne more biti le stihijski proces, moramo priznati vlogo zavestnega faktorja kot tisti korektiv empirične zavesti, ki omogoča, da javno mnenje ne ostane omejeno na trenutne interese ljudi in skupin. Seveda je vprašanje, kakšna je intervencija, kakšna je oblika vključevanja

institucionalnega faktorja v proces oblikovanja mnenja. Ne moremo misliti samo na vlogo komunistične partije, kakor se je uveljavljala v sistemu stalinizma, ker si potem sploh ne bi znali predstavljati, da je vloga subjektivnega faktorja drugačna. Vendar imamo na voljo že tudi drug koncept in skušnje, kako se subjektivni faktor lahko vključuje v proces vsklajevanja stališč, oplajanja empirične zavesti z znanstveno analizo ob upoštevanju širših družbenih interesov.

V tem smislu sem omenil »objektivnost«
družbenega interesa. Strinjam se, da je to relativen pojem. Hotel sem poudariti, da gre za interes, ki ni samo trenuten interes posameznika, ampak šire spoznan interes skupine, ki ga ni nemogoče ugotavljati, zlasti s pomočjo socioloških analiz dogajanja, podatkov itd. Zdi se mi, da o tem vprašanju ne smemo okolišiti, da je izredno pomembno, da priznamo vlogo zavesti v procesu demokratizacije družbe. Zato zavračam stališče, ki je v imenu demokracije pripravljeno, da a priori reagira proti temu, kar ni izraz spontanega razvoja.

F. VREG: Dovolite, da opozorim še na nekaj dilem o različnih pristopih h kategoriji javnega mnenja. Teorije političnega mnenja v vsej svoji genezi in tudi danes različno obravnavajo mesto javnega mnenja v družbi — predvsem glede na to, če politični proces raziskujejo v odprti ali zaprti družbi. Odnos med politiko in mnenjem oziroma med državo in družbo različno razume teorija elit, različno teorije o absolutni suverenosti, čisto drugače razne manipulativne teorije, ki uveljavljajo tako imenovano množično-manipulativno teorijo političnega mnenja v množični družbi. Med različnimi teorijami tega tipa naj omenim zlasti ekvilibristično teorijo o interakciji med vlado in javnim mnenjem, kjer vlada upošteva javno mnenje samo toliko, kolikor ji to koristi za uspešno vladanje. Ta teorija je blizu misli o funkcionalizaciji družbe. Vendar se postavlja vprašanje, če se lahko strinjamo s tezo, da mehanizem javnega mnenja lahko služi funkcionalizaciji in adaptaciji družbe v tem smislu, da med vlado in javnostjo poteka čim bolj uspešna interakcija. Postavlja se bistveno vprašanje: kakšna je ta interakcija in kakšen je položaj obeh subjektov interakcije. Ali sistem javnega mnenja deluje le v tem smislu, kot je to omenil Kermauner, da anketar dobi z vprašalniki nazaj tisto, kar je sistem v populacijo dal, če sem ga pravilno razumel. Mehanizem javnega mnenja tedaj služi nekakšnemu samopotrjevanju družbe.

Nedvomno je ta teza v skladu z množično-manipulativnimi teorijami o političnem procesu in prepričevanju ter indoktrinaciji ljudskih množic. Množična družba tudi povzroča, da mehanizem javnega mnenja tako funkcionira. Manipuliranje z javnim mnenjem

je sestavni element političnega procesa v zaprtih sistemih. Vendar v tem ne vidim funkcionalizacije družbe.

Ekvilibristični model o interakciji med vlado in javnostjo v bistvu služi samopotrjevanju vladne politike. Prava, enakopravna interakcija, svoboden dialog med vlado in javnostjo v množični družbi pravzaprav ni možen. Če je vloga javnega mnenja oziroma javnosti v tej interakciji samo v tem, da potrjuje državno mnenje, potem je sploh težko govoriti o javnem mnenju. Prej bi lahko rekli, da gre za uradno, državno mnenje, ki ga predstavljajo kot javno mnenje.

Avtentično javno mnenje je svobodno, kritično javno mnenje avtonomne javnosti. Samo tako javno mnenje — in le to lahko imenujemo javno mnenje — je zmožno, da vodi empatičen dialog v interakciji med vlado in javnostjo.

Institucija javnega mnenja in javnost obstajata v posebni obliki že v helenski družbi. Pozneje se javnost spremeni v fevdalno reprezentanco javnosti, v katero začno na prehodu v meščansko javnost vdirati elementi meščanstva. Javnost postane šele v meščanski družbi »absolutno tipična kategorija« in se razvije v nujen temelj funkcioniranja meščanske demokracije. Meščansko javnost že ob nastanku razumejo kot sfero zasebnih ljudi, zbranih v javnost, ki se postavlja nasproti javni oblasti. Javnost kritično razpravlja o dejavnosti državne oblasti in se tako institucionalizira kot načelo javnega nadzora, kot izvir ljudske volje in zakonodaje. Javno mnenje je izražanje skupne volje javnosti, je splošno strinjanje javnosti o javnem vprašanju. Nima pa funkcije suverenosti, se pravi, nad vsemi zakoni vzvišene volje, kot jo pojmuje Rousseau. Politična funkcija javnosti je v tem, da kritično razpravlja o dejavnosti državne oblasti, ni pa oblast sama. Meščanska javnost tedaj nima samoupravne funkcije. Že ta kratek ekskurz nam kaže, da javnega mnenja ne gre jemati kot neko abstraktno kategorijo, ampak se vedno srečujemo s konkretno javnostjo nekega družbeno-ekonomskega sistema.

Sodobne meščanske teorije o javnem mnenju prvotno funkcijo kritične javnosti ponavadi reducirajo na model o interakciji med vlado in javnostjo, kjer se javnost pojavlja le kot operativna javnost, ki se tako ali drugače odziva na vladine akcije, odredbe in zakone. Država upošteva pri anketiranju javnega mnenja le tisto mnenje, ki se zdi koristno za boljše funkcioniranje države. Težko je v tem pragmatističnem modelu videti funkcionalizacijo družbe. Interakcija ne temelji na enakopravnem odnosu, še manj pa je vzpostavljeno neko kritično razmerje med državo in javnostjo kot subjektom javnega nadzora. Funkcija javnosti in javnega mnenja pa je ravno v tem, da vzpostavlja dialektiko protislovja med državo in družbo v tem smislu, da javno mnenje nastopa kot glas ljudskega

razsojanja, kot družbeni nadzor nad dejavnostjo vlade in se tako pojavlja kot negacija birokratske samovolje, utelešene v državnem aparatu. Te vloge javno mnenje nima v stalinističnem modelu socializma, kjer se pojavlja kot uniformirano mnenje homogene socialistične javnosti. Zato se zdi nujno, da se vzpostavlja protislovje med samostojno kritično javnostjo in etastično oligarhično strukturo. V tem vidim pomen interakcije.

Če bi prešel na področje samoupravne družbe, naj postavim tole vprašanje: svojčas smo precej govorili o pluralizmu samoupravnih odločitev, zdi pa se, da je ta koncept preveč »pluralističen«, namreč da ponazarja pluralizem posameznih manjših skupin in to predvsem na področju družbenega dela. Samoupravni politični pluralizem pa pomeni organiziranje družbe v interesne skupine, v avtonomne politične subjekte, v avtonomne politične organizacije, ki kristalizirajo in artikulirajo mnenja, želje in interese družbenih skupin. Tak samoupravni pluralizem, ki temelji na policentrizmu in kompetitivnosti, lahko vzpostavi mehanizem delovanja avtentičnega javnega mnenja. Javen dialog avtonomnih političnih subjektov med seboj in kritičen dialog samoupravne javnosti z vlado so temelji funkcioniranja demokratične samoupravne družbe. Vzpostavljanje takega pluralizma je negacija in preseganje stalinističnega modela harmonične, uniformirane socialistične javnosti in javnega mnenja kot moralno-vzgojnega dejavnika na poti v socializem. Menim, da so tu osrednja vprašanja nadaljnjega razvoja socialističnih demokracij.

Z. ROTER: Poskušal bi nadaljevati to razpravo, ne toliko v obliki polemike, ampak v obliki vprašanja.

Ko sem poslušal Kermaunerja, sem imel vtis, da — čeprav ne verjamem, da tako misli — na neki način divinizira tako imenovani socialni sistem; da ga ima za totalno strukturo, pred katero je človek absolutno »od vekomaj na veke« brez vsake moči; pri tem sem dobil tudi vtis, da socialne sisteme izenačuje kot sisteme in misli, da med njimi ne more biti nikakršne razlike. Zato vnašam v to razpravo zares kot vprašanje vprašanje o naravi sistema. Ali lahko govorimo tudi o naravi sistema? Z naravo mislim, recimo, na tisto, kar razumemo, ko govorimo o odprtem socialističnem sistemu ali ko govorimo o zaprtem socialističnem sistemu.

Ker sprejemam svojo hipotezo, da lahko govorimo o odprtem socialističnem sistemu, se v tem okviru lahko razmerja postavijo na drugačen način. V okviru tega se vprašanje, ali gre pri sokreaciji človeka le samo za boljšo reprodukcijo danega socialnega sistema, na neki način spremeni v vprašanje o sokreaciji in sokreiranju novega sistema, ki ni samo izpopolnjen sistem, ampak lahko tudi v načelu nov sistem.

V tem kontekstu je po mojem mnenju po vsej današnji razpravi zelo utemeljeno, da smo postavili na dnevni red našega posvetovanja prav vprašanje o razmerju med demokratizacijo družbe in javnim mnenjem, med javnim mnenjem in demokratizacijo socialističnega sistema. Mislim, da tega razmerja ni mogoče reducirati na to, da pameten politik pač formalno upošteva javno mnenje. Ali, kakor so že rekli, če je politik pameten demokrat, bo javno mnenje upošteval. Tega odnosa tudi ni mogoče reducirati na to, da je javno mnenje neki instrument. Brž ko smo pri tem, to implicira nekatere druge posledice, o katerih ne bom govoril. Pri enem od prispevkov tovariša Novaka sem imel občutek, da nas svari pred uporabo javnega mnenja (terminom) tudi zaradi svojega prepričanja, da je javno mnenje lahko včasih zaviralno; in ker je včasih lahko zaviralno, ker so stališča, ki so kakorkoli že distribuirana, lahko zaviralna, se mu zdi pametno, da se odpovemo temu, da bi sploh uporabljali pojem javno mnenje.

Moje osebno mnenje je, če sem ga prav razumel, da se zaradi tega pojmu javno mnenje ne moremo odpovedati. Mislim pa na to, da je mogoče v demokratičnem sistemu tudi večinsko mnenje, ki je zaviralno, da se s takim večinskim mnenjem lahko soočimo, razgrnemo argumente, ki govorijo zoper to večinsko mnenje; in če so argumenti zares argumenti, lahko to večinsko mnenje oblikujemo, ne na način melioriranja javnega mnenja — s pogojem, da sredstev, ki vplivajo na javno mnenje, nima v rokah le neka ožja skupina, temveč se v njih na zares demokratičen način javno soočajo argumenti večine in manjšine.

D. PIRJEVEC: Ni moj namen, da bi neposredno odgovarjal na vprašanja, ki se neposredno nanašajo na moje posege v razpravo. Razlog bo razviden. V odgovorih na moje pa tudi Kermaunerjeve intervencije se je namreč razkrilo, da je tukaj obravnavana sociološka disciplina zasnovana na nekih zgodovinskih in filozofskih predpostavkah, ki pa kot take ostajajo netematizirane. Naj bežno opozorim samo na dva kompleksa.

Prva takšna predpostavka je zgodovinsko filozofske narave, in to je neka predstava o helenskem javnem mnenju, o helenski javnosti in o grškem svetu nasploh. Nasproti tem predstavam lahko navedem Hannah Arendtovo in vrsto drugih filozofov, ki so na podlagi analize starogrških tekstov ustvarili čisto drugačno podobo starogrškega sveta. Za Lukacsa npr. je ta svet zaprt, medtem ko je zanj odprt samo svet novoveške Evrope in Amerike in zato v sebi razklani svet.

Druga predpostavka je čisto filozofske narave: to je misel o protislovju in dialektiki. Vse to je konkretno izrečeno pri Heglu, nato se radikalizira pri Marxu, a definitivni realizator protislovja in dialektike je Stalin. Poudarjam: Stalin, z vsemi posledicami.

Vse to, posebej pa še Stalinovo ime, kaže, da gre pri obravnavani stroki za neke nepreverjene predpostavke. Ta trditev ni mišljena polemično, pač pa hoče povedati samo to, da se je slovenska sociologija po svoji lastni zaslugi vendarle že znašla pred vprašanjem o svojih lastnih temeljih.

Najbrž ni moja naloga, da te temelje raziskujem, saj nisem izšolan sociolog. Vendar pa sem prepričan, da brez raziskave tega vprašanja ne bo mogoče naprej. Naj pri tem opozorim samo na dvoje dejstev.

Javno mnenje kot predmet raziskave je v večini raziskav postavljeno kot nekaj obveznega. Vendar pa hkrati slišimo, da je javno mnenje lahko tudi nekaj zaviralnega. In to je tudi res. Vzemimo primer **Kataloga**. Ko bi v tistem času vzeli za podlago politično-administrativnih odločitev dognanja raziskave javnega mnenja, bi bilo treba izvršiti »pokol«.

Vprašanje postane še bolj zapleteno, brž ko si ga ogledamo skoz prizmo zgodovine. Vsi priznavamo, da Slovenci za časa Prešernovega življenja niso upoštevali ne pesnika in ne njegovega dela. Raziskava javnega mnenja bi torej morala pokazati, da je tedanja družba Prešerna in njegovo delo zavračala. Vendar pa to še ni vse: ta slovenski svet, ki je Prešerna zavračal, je lahko postavil proti njemu samo ne-pesnika Koseskega, ko pa se je hotel uveljaviti ob Prešernu še Stanko Vraz, ki je bil nedvomno talentiran, je isti svet spet omogočil, da je bil Vraz odločno izrinjen iz slovenskega kulturnega prostora, tako da je bil edini slovenski pesnik vendarle samo in le Prešeren. Če to prenesemo na vprašanje **Kataloga**, nastane približno tale situacija: **Katalog** se je pojavil v tistem času, ko večinsko javno mnenje s svojimi izrazito tradicionalističnimi vrednotami ni moglo biti več socialno in politično učinkovito, ni moglo več zbuditi realne politične intervencije.

S tem hočem povedati samo to, kar sem pravzaprav že rekel: sociologija na Slovenskem mora premisliti svoje lastne temelje. Nazadnje bi samo še Kermaunerju postavil vprašanje. Vprašanje mu je postavil že Jerovšek, jaz bi ga samo radikaliziral: odkod in zakaj diferenca med konkretno človekovo eksistenco in sistemom? Odkod in zakaj ta diferenca, ki je takšne narave, da mora človek za ceno svoje eksistence izvrševati samoadaptacijo?

F. VREG: Naj odgovorim le na kratko na prej postavljena vprašanja. Menim, da je bilo iz razprave razvidno, da nisem govoril o starih marksistično-stalinističnih dogmah o nasprotju med državo in družbo, ki jih tov. Pirjevec najbrž dobro pozna. V mislih sem imel tezo, da je funkcija demokratične javnosti v tem, da vzpostavlja ustrezno dialektiko protislovja med

državnostjo in samoupravnostjo. Proti povečanim težnjam državnosti je nujno postaviti okrepljene težnje samoupravnosti. Prvi pogoj za vzpostavljjanje take protislovnosti pa je obstoj demokratične kritične javnosti, ki v javni razpravi, ob javnem soočanju alternativ v ozračju strpne polemike oblikuje mnenja in stališča o javnih zadevah.

Verjetno smo vsi enotni glede tega, da je vzpostavitev take javnosti nujna. Gledam le z nekoliko več optimizma v možnosti, ki nam jih daje samoupravna družba. Menim, da je moč krepiti demokratično kritično javnost, da je v taki javnosti možno vzpostaviti kompetitivnost mnenj, javen dialog med avtonomnimi subjekti in tako vitalizirati samoupravni pluralizem kot dejavnik demokratizacije družbe.

J. JEROVŠEK: Bogdan Osolnik je govoril o spontanosti. Zdi se mi, da je ta spontanost z vidika javnega mnenja izredno važna. V čem?

Na eni strani imamo stalne težnje po spontani dejavnosti, na drugi strani pa imamo socialni sistem, ki hoče to spontanost vedno zastrukturirati in spraviti v neki red, v ravnotežje ali ekvilibrij. Vsak socialni sistem teži k ravnotežju (ni nujno, da je ravnotežje statično, lahko je tudi dinamično), ker se v ravnotežju vsa središča moči počutijo varnejša. To je naravno. Zato se ne bi strinjal s tezo, ki jo je zapisala tovarišica Barbičeva, da je alternativa, ki ustreza našemu sistemu, disekvilibrijski sistem.

Vprašanje je, ali sistem prizna legitimnost spontanitete. To je bistveno. V tem primeru obstajajo možnosti za izražanje javnega mnenja, ker je deviantnost dopustna. Kolikor pa spontanost ni legitimna, je funkcija javnega mnenja izredno reducirana in majhna.

M. GOLOB: Mene tudi zanima problem deviantnosti. Kermaunerjeva konstrukcija zatrjuje, da se človek nujno adaptira, da je sistem nujnost. To bi delno veljalo. Če pa opazujemo deviantne primere, je drugače.

Človek je urejeno bitje in si želi ustvariti sistem. Osebnostno vidim, da ljudje ne živijo le v enem sistemu, ampak v več sistemih. Človek prebira in se prilagaja takšnim sistemom, ki so mu najbolj všeč, čeprav je globalnih družbenih sistemov, ki se tako ali drugače uveljavljajo, zelo veliko. Vendar si ljudje družbeni sistem lahko izbirajo v konservativnem smislu ali pa v zelo futurističnem smislu — vse to lahko opazujemo.

V takih primerih radi govorimo o deviantnostih ali o izrazito individualnih stališčih. Mislim, da ni tako. Da, pri javnem mnenju je ravno važno, v kakšnem socialnem sistemu je pretežno

ujeto. Delno se temu lahko empirično približamo, če opazujemo takšno javno mnenje, ki je po črki nekako enako v različnih skupinah. Toda vedeti je treba tudi to, da je znaten del »javnega mnenja« različnih skupin (družbene razslojitve) ujet v različnih socialnih sistemih.

Videti je, kot da se včasih bojimo navzočnosti (hkratne) različnih socialnih sistemov v neki stvarnosti. Mi vidimo tudi samo protislovnost med etatizmom in nekonformno družbo oziroma med državo in družbo. To niti ni tako. Veliko važnejši so zastrti sistemi. Vzemimo samo sisteme »pozabljene« preteklosti, ki se kažejo v navadah. Te so močne in drže ljudi drugače v šahu, kakor misli tovariš Kermauner.

Menim, da je sistem kot odsev nečesa normativnega v družbi ponavadi močnejši — čeprav ga človek nekako v podzavesti graja — kakor objektivne potrebe in podobno. Obseg in način zadovoljevanja »potreb« in možnosti, ki to omogočajo, so odsev tega, kako kdo pokaže svojo družbeno vlogo in prestiž v kontekstu »svojega« sistema.

Skratka: opozoril bi na navzočnost več sistemov, čeprav nekateri med njimi vsaj navidez prevladujejo in so »globalni«. Drugič: delno pa je le treba upoštevati tudi vprašanje deviantnosti, pozitivne ali negativne deviantnosti, pri čemer se včasih zdi, da razlika med obema niti ni tako važna (dejansko pa je še kako važna . . . ob ustrezni in socialno pravično proučeni etiologiji seveda).

T. KERMAUNER: Samo nekaj besed v pojasnilo. Zdi se mi, da med nami ni konflikta, ampak gre v resnici za dve ravni: za filozofsko raven in za empirično raven.

Ko sem govoril o sistemu, sem mislil na temeljni sistem, na proizvodno-potrošni sistem, ne pa na družbene sisteme, o katerih sta govorila dr. Golob in France Vreg, na najrazličnejše ravni in najrazličnejše značilnosti teh sistemov, brez dvoma tudi na politične sisteme, za katere velja seveda vse, kar je rekel recimo Vreg.

Podal sem hipotezo, da daje temeljni megasistem v ljudi vrednote, ki jih ti vračajo anketarju. Anketar je le en del znotraj megasistema. Moja teza je, da današnja različna politična sistema, sovjetski in ameriški, glede na megasistem nista različna, sta pa različna glede na celo vrsto drugih karakterističnih kriterijev. Popolnoma se strinjam s Francetom Vregom, da je silnovažno, kako se borimo za bolj učinkovit in človeški sistem in znotraj empiričnih sistemov za več možnosti kreacije, sokreacije. Temeljno pa je seveda to, da v bistvu oba empirična sistema zahtevata od mene isto, ker v današnjem planetarnem sistemu na isti način delujeta: vedno več proizvodnje, vedno več potrošnje.

B. OSOLNIK: Opravičujem se, ker želim razčistiti še nekaj. Roter je navedel besede, ki sem jih verjetno uporabil jaz, toda v čisto drugem smislu. Želel bi njegovo interpretacijo popraviti. (Roter zanika, da se je njegova pripomba nanašala na razpravo Osolnika.) Prav, če je tako . . .

Morda še to: primer, ki ga je navedel Pirjevec, ko se je postavil v situacijo, kako bi javno mnenje ocenjevalo svoj čas Prešerna, me samo potrjuje v tem, za kar sem se zavzemal, da formalna, verbalna opredelitev ljudi ne more biti pravo merilo za razvitost javnega mnenja, za njegovo kompleksno strukturo. To samo potrjuje zahtevo, da moramo v raziskovanju javnega mnenja kombinirati ves sistem metod in postopkov, ki nam lahko omogočijo, da globlje spoznavamo procese v družbi in v mišljenju ljudi. Želel bi se še enkrat zavzeti za to, da bi se na tem posvetovanju dogovorili, da so potrebna bolj kompleksna sociološka raziskovanja javnega mnenja in širše angažiranje sociologov pri tem delu, da bi lahko ustrezno usmerili prizadevanja institucij, ki se ukvarjajo z raziskovanjem javnega mnenja.

N. TOŠ: Iskreno moram priznati, da sem nekako v položaju, ko mi ni vse jasno, čeprav to izvira iz omejenosti mojega položaja.

Priznati moram tudi, da mi je raven razprave, kot smo jo zastavili v zadnjem delu, vzela moč in možnost za neposredno reakcijo in da pravzaprav visim v okolju, ne nazadnje tudi v argumentih, in ne vem, kako bi jih na neki način uravnotežil, da bi našel izhod.

Kermaunerjeva konstrukcija je brez dvoma pristna. Pojem megasistema ali planetarnega sistema ali kakorkoli drugače je dokončen, je brez dvoma zgodovinski. To pa seveda ne pomeni, da znotraj te situacije dokončnosti ne delujemo. Nisem niti malo filozof, in če sem, moram priznati in ponoviti Pirjevčevo ugotovitev, da je prednost sociologov ravno v tem, da se izvijajo iz pritiska zgodovinske dokončnosti, zgodovinskega strukturalizma, da pravzaprav opazujejo empirično družbeno situacijo in zato včasih težko dojemajo njeno celovitost, dokončnost, brezizhodnost itd.

Zdi se mi, da opazovanje na tej ravni, razmišljanje na tej ravni človeka razorožuje oziroma mu ne da v roke in glavo tistih argumentov, ki bi omogočali neposredno akcijo.

To, da računamo z neko neposredno spremembo, s tem, da ni samo sistem sam po sebi neka danost, ampak da je človek znotraj sistema tisti, ki ima vedno možnosti za to, da te razmere spreminja (seveda pa je to odvisno od človeka v dani družbi), to je bilo manj pomembno, ko smo snovali idejo o pogovoru,

pomembneje je pa, kadar snujemo sociološko raziskavo v našem prostoru in hočemo karkoli raziskovati.

Meni ta razprava o megasistemu ne jemlje prepričanja, da z empiričnim opazovanjem danosti, z drobno neposrednostjo človekovega vsakodnevnja ne bi mogli spreminjati sistema kot vlade človeka v sistemu, ki je rezultat človekovega delovanja. In na tej ravni je pravzaprav zgrajeno naše prizadevanje. Odtod se spuščamo do tiste ravni problemov, razmer družbene stvarnosti in hotenj človeka znotraj teh razmer, ko govorimo o tako drobnem in neznatnem fenomenu, kakršen je javno mnenje, in o možnostih javnega mnenja kot dejavnika, indikatorja, instrumenta (morda celo) preoblikovanja oziroma take adaptacije odnosov, ki ustvarjajo možnosti, da se odnosi spreminjajo in postajajo bolj demokratični. Na ta način je ustvarjalna vloga javnega mnenja — če jo razumemo seveda z vsemi omejitvami — vedno znova navzoča.

Ne vem, če bo to še koga spodbudilo ali ne, čutil pa sem potrebo, da to povem.

D. PIRJEVEC: Popolnoma se strinjam. Temeljna pobuda je bila v tem, ker me moti, če sociologijo zasnujejo kot konkurenta že prisotne politične akcije, da jo torej skušajo zasnovati kot nadaljevalca avtentične in človeka odrešujoče zgodovinske akcije, ki je v prisotni politični akciji prisotna samo še na degeneriran način. To je ideologizacija sociologije in povzroča lahko obnavljanje konfliktov, ki se jim hočemo izogniti, hkrati pa prispeva k ideologizaciji same politike. Politika in sociologija morata odgovoriti isti zahtevi, ki jo v tem trenutku še najlaže formuliram z izrazom: dezideologizacija. Sociologijo je treba razumeti približno tako, kot je rekel Toš: gre samo za to, da gremo od danes na jutri na bolje. To pa pomeni tudi, da se kot sociologi ne bojujemo in da nismo nosilci edino privilegirane, veličastne, nedotakljive in prave predstave o Človeku. Isto velja za politiko.*

Z. ROTER: To velja tudi za filozofe, pa za komparativiste, za vse discipline.

* To, kar je bilo izrečeno v pogovoru, ni več isto, brž ko je zapisano ali tiskano. Zato sem prisiljen k vsem svojim posegom v razgovor dodati tole splošno opombo: razmerje med sociološkimi raziskavami in potekajočo realno politično akcijo zelo pogosto dobiva značaj razmerja in nasprotja med demokracijo na eni ter birokracijo in tehnokracijo na drugi strani, tako da se sociološke raziskave razglašajo za pravo demokratično akcijo. Pri tem pa je potrebno razmisliti najprej o tem, da demo-kracija, biro-kracija in tehno-kracija niso brez nečesa skupnega: to skupno govori skoz sufiks: kracija, ki prihaja iz grškega *kratein*. *Kratein* pa pomeni: imeti moč, biti močan, biti močnejši itd. Tisto skupno je potemtakem moč. Zato seveda ne more biti odločilno tisto vprašanje, ki se sprašuje o tem, kako *demos* uveljaviti proti biro-ju ali tehniki. Temeljno je le vprašanje o možnosti v sami moči, v *kratein*.

T. KERMAUNER: Strinjam se s tem, kar je rekel Niko Toš. Hotel sem povedati samo to, da moramo vse delovanje demokratizacije vrednotiti ne v tistem pomenu, ki je pri nas še vedno živ, ampak s pragmatičnega stališča nenehnega postopnega izboljševanja človekovih konkretnih potreb. Če tega ne bi delali, lahko postanemo žrtve ponovne ideologizacije in politizacije, torej tistega, zoper kar se skuša ta sociologija boriti.

Z. ROTER: Formalno sklepam to današnje srečanje z izjavo, da je bilo srečanje brez dvoma koristno. Mislim, da to ni bilo hladno srečanje, da je bilo vendarle odprto in prijetno, torej vse kaj drugega kot hladno srečanje.

Odpri smo nekatera nova vprašanja, sociologiji dali veliko nasvetov — v njihovo dobronamernost nihče ne dvomi.

Mislim, da to srečanje dokazuje, da bi morala biti srečanja take vrste pogostejša, ker samo tako lahko poiščemo skupno ime za veliko stvari, za katere se v začetku zdi, da takega skupnega imena nimajo.

Vsem se zahvaljujem za potrpežljivo sodelovanje in hkrati vabim na ponovno srečanje, kadar pač bo. Glede tega zaupam novemu upravnemu odboru društva sociologov.

Alojzij Finžgar

Koncepcije o družbeni lastnini

V zvezi z novim sistemom načrtovanja in vodenja narodnega gospodarstva so se tudi v nekaterih socialističnih deželah, ki so vzele za model sovjetsko teorijo o državni socialistični lastnini in pravici operativne uprave, začele uveljavljati koncepcije, ki se več ali manj oddaljujejo od tega modela.

V Sovjetski zvezi so že leta 1938 na prvem posvetovanju znanstvenih delavcev s področja prava sprejeli stališče, da je država, tj., vse sovjetsko ljudstvo v osebi svoje socialistične države, lastnik proizvodnih sredstev, »operativna uprava« pa je ustanova, katere znanstvene podlage je v svojih delih dal A. V. Venediktov.¹

Po sovjetskem pravu je splošno ljudsko premoženje premoženje države. To premoženje je enoten sklad in ta sklad pripada samo enemu subjektu. Država je edini lastnik vsega državnega premoženja.² Država v razmerjih, ki zajemajo splošno ljudsko premoženje, nastopa kot imetnik državne oblasti in kot lastnik. Država s svojimi organi razpolaga z enotnim skladom splošnega ljudskega premoženja, daje to premoženje v operativno upravo državnim organom in lahko njim dana sredstva tudi na novo razporedi. Država s svojimi organi določa namen premoženja in določa planske naloge za izkoriščanje tega premoženja. Država ni samo lastnik, temveč s svojimi organi tudi upravlja splošno ljudsko premoženje. Državni organi, kot so državni uradi, državni zavodi, državna podjetja, niso lastniki posameznih delov splošnega ljudskega premoženja. Operativna uprava državnih organov obsega posest, uporabo in razpolaganje. Te upravičenosti pa lahko izvršujejo samo v mejah, ki jih določa zakon, in v skladu s planskimi nalogami, s cilji dejavnosti organa in z namenom premoženja.³

V Nemški demokratični republiki so, ko so uvedli novi sistem načrtovanja in vodenja narodnega gospodarstva, prišli do prepričanja, da ustanova operativne uprave ne ustreza, in začeli so iskati nove rešitve.

¹ Zlasti v delu »Državna socialistična lastnina«, izdaja AN 1948.

² Glej člen 21/1 temeljev civilne zakonodaje ZSSR in njenih republik, člen 94/1 civilnega zakona RSFSR.

³ Glej člen 21/2 temeljev civilne zakonodaje, člen 94/2 civilnega zakona RSFSR.

Tako so v praksi zahtevali, da se povečajo pravice gospodarskih organizacij, da bi gospodarsko organizacijo šteli za lastnika, in sicer za užitnega lastnika, država pa bi bila tudi lastnik, in sicer vrhovni lastnik.⁴

Po drugem stališču (Langer-Streich) gospodarske organizacije in drugi državni gospodarski organi, kolikor odločajo o izkoriščanju produkcijskih sredstev, izvršujejo lastninske upravičenosti države kot svoje upravičenosti in so zaradi tega sami lastniki določenih delov ljudskega premoženja. Vendar to ni grupna lastnina. Upravičenja navedenih organov pomenijo izvrševanje državne socialistične lastnine.⁵

V pripravah za civilni kodeks so sprejeli stališče, da je treba obdržati dosedanja sistem, po katerem je država edini lastnik ljudskega premoženja, da pa je treba pravno ustanovo operativne uprave podrobneje izdelati, razširiti pravice gospodarskih organizacij in omejiti možnost višjih državnih in planskih organov, da posegajo v premoženje teh gospodarskih organizacij. Gospodarske organizacije v okviru zakonskih predpisov izvršujejo lastninska upravičenja države. Gospodarske organizacije so upravičene in dolžne, da premoženje, ki so jim ga dodelili, v družbenem interesu imajo v posesti, ga uporabljajo in z njim razpolagajo in to v skladu s cilji svoje dejavnosti, z namenom premoženja in z nalogami, ki jih določa državni plan. Predlog o dvojni vrsti lastnine so odklonili, češ da bi pojem državne lastnine zbledel in da bi to zbujalo nepravilno predstavo o lastnini podjetja kot grupni lastnini.⁶

Novo pot so ubrali Langer, Pflücke in Streich v članku iz leta 1967, v katerem obravnavajo lastninsko pravico na ljudskem premoženju in položaj podjetij.⁷ Avtorji menijo, da pri urejanju razmerij glede ljudskega premoženja in pravic gospodarskih organizacij ni mogoče izhajati iz lastninske pravice kot stvarnopravnega pojma, kot pravice, ki obsega znana upravičenja, posest, uporabo, razpolaganje, marveč iz ekonomskega pojma lastnine, iz pojma družbenega prilaščanja. Avtorji menijo, da je treba določneje urediti konkretne pravice in dolžnosti, ki jih ima gospodarska organizacija pri izkoriščanju družbenih proizvodnih sredstev v razmerju do drugih organizacij in tudi v razmerju do družbene skupnosti, zlasti glede na dolžnost gospodarske organizacije, da skrbi za povečanje teh sredstev. Toda tudi ti avtorji dejansko samo razširjajo pojem državne lastnine, saj imajo planske in vodstvene ukrepe državnih

⁴ Gotthold Bley: Zur Gestaltung die Eigentumsverhältnisse im Zivil gesetzbuch, Staat und Recht 1965, št. 11, str. 1868.

⁵ Horst Langer-Rudolf Streich: Zur Rechtsfähigkeit der staatlichen Wirtschaftsorganisationen im neuen ökonomischen System, Staat und Recht 1966, št. 1.

⁶ Glej: Gotthold Bley, cit. članek v Staat und Recht 1965, št. 11; dr. M. Posch: Podgotovka novoga Gradjanskoga kodeksa v Germanskoj Demokratičeskoj Respublike, Vestnik Moskovskoga univerziteteta, serija XII, Pravo 1967, št. 1.

⁷ Horst Langer, G. Pflücke, Rudolf Streich: Volkseigentumsrecht und Stellung der Betriebe, Staat und Recht 1967, št. 3.

organov gospodarskega vodstva za ekonomske dispozicije lastnika in tudi naravnost govorijo o »lastninski pravici socialistične države«.

Rolf Schüsseler meni, da gre pri ljudskem premoženju za družbeno prilaščanje po državi organizirane skupnosti delovnih ljudi, ki delajo s podružbljenimi produkcijskimi sredstvi v podjetjih, pod vodstvom državnih organov, kot enoten gospodarski organizem, ki je pod enotnim vodstvom. Ljudsko premoženje je skupnost različnih lastninskih razmerij, ki segajo eno v drugo. Ljudsko premoženje je družbeno premoženje, ki ima več lastnikov, toda ti so združeni v skupnost. Gre za enotno in ne za grupno lastnino. Obstaja tudi neka dvojnost lastninskih razmerij, polna lastnina, ljudsko premoženje in delna lastnina na posameznih skladih tega premoženja. Na prvem mestu je lastninski status po državi organizirane skupnosti, v kateri odločajo državni organi, toda tudi gospodarske enote in drugi člani te skupnosti so lastniki, imajo originarno pravico odločanja in deloma tudi prilaščanja.⁸

V civilnem kodeksu *Ljudske republike Poljske* so uveljavili stališče, da je izključni lastnik državne socialistične lastnine država. Državne pravne osebe nimajo glede premoženja, ki jim je dodeljeno, nobenih pravic. Državne pravne osebe samo upravljajo dele splošnega ljudskega premoženja, tj., izvršujejo v svojem imenu pravice, ki izhajajo iz družbene lastnine.⁹

Že na posvetovanju komiteja pravnih ved Poljske akademije znanosti iz leta 1957 pa je Jan Gwiazdomorski zastopal stališče, da je premoženje državnega podjetja, če upoštevamo različne tipe in oblike lastnine, kot jih določa ustava, državna lastnina, splošno ljudsko premoženje, toda da v civilnopравниh razmerjih subjekt premoženja, ki je bilo dodeljeno državnemu podjetju ali kasneje po njem pridobljeno, ni država, marveč samo državno podjetje. Pri tem stališču je vztrajal tudi kasneje in meni, da ni v nasprotju s civilnim kodeksom.¹⁰ Isto stališče v glavnem zastopa tudi Štefan Buczkowski.¹¹ To teorijo skušata ovreči in obraniti vladajoče mnenje Marek Madey in Jan Wasilkovski.¹²

Nekateri dalje menijo, da je treba priznati državni pravni osebi na premoženju, ki ga upravlja, neko pravico, ki je podobna last-

⁸ Rolf Schüsseler: Volkseigentum und Volkseigentumsrecht im Prozess der Entfaltung des ökonomischen Systems des Sozialismus, Staat und Recht 1968, št. 2.

⁹ (Glej člene 44, 128 civ. kodeksa.) To stališče je razvil dr. Jan Wasilkowski v članku: Pojecie własności w świetle kodeksu cywilnego, Państwo i prawo 1965, št. 12.

¹⁰ Jan Gwiazdomorski: Zasada jedności państwowej, własności socjalistycznej a osobowość prawną przedsiębiorstw państwowych, Państwo i prawo 1967, št. 4—5. Avtor zlasti poudarja, da njegovo stališče ni v nasprotju s členom 128 civilnega kodeksa, ker § 1 tega člena ne govori o civilistični koncepciji državne lastnine.

¹¹ St. Buczkowski: Kształt prawny przedsiębiorstwa socjalistycznego, Państwo i prawo 1966, št. 3. Glej tudi dr. A. F.: Revizionistična poljska teorija o družbeni lastnini, Pravniki 1969, št. 5—8.

¹² Dr. Marek Madey-dr. Jan Wasilkowski: Przyczynek do dyskusji nad zasadą jedności mienia ogólnonarodowego, Państwo i prawo 1967, št. 12.

ninski pravici in ki učinkuje zoper vsakogar razen zoper državo. Ta pravica je lahko stvarna pravica ali kvazilastninska pravica. Pristaši tega stališča poudarjajo tudi, da država ni subjekt civilnih pravic in da tudi ne more biti subjekt lastninske pravice. To je lahko samo država kot »fiscus«. To stališče zastopajo npr. W. Warkallo, W. Czahorski.¹³

V Češkoslovaški republiki so v gospodarskem zakoniku iz leta 1964 sprejeli stališče o državni socialistični lastnini in operativni upravi državnih organov.¹⁴ Vendar tu iščejo nove rešitve, ki bi dale gospodarskemu podjetju več samostojnosti.

Po stališču Spišiaka je država metaorganski fenomen, država obstoji samo v svojih organih in organizmih. Spričo tega državna lastnina ni nič drugega kot skupek lastninskih pravic državnih organov in organizmov.¹⁵

Drugi avtor D. Hanes zahteva, da v novem ekonomskem sistemu v okviru nedeljene državne socialistične lastnine ostaja vrsta samostojnih lastninskih pravic posameznih organov in organizmov, ki upravljajo narodno gospodarstvo, od podjetja do višjih organov državne oblasti in uprave.

Dva avtorja (Stuna in Bystrina) se zavzemata za nekakšno mnoštvo lastninskih razmerij, tako da bi razlikovali med subjekti lastninske pravice na področju gospodarstva in na področju finalne potrošnje. Tako bi poleg državne lastnine, tj., lastnine države kot pravne osebe, ki jo zastopajo državni organi, obstajala lastninska pravica gospodarskih podjetij in drugih gospodarskih organizacij na družbenih proizvodnih sredstvih.¹⁶

Dr. K. Čapek je v svojem referatu na diskusijskem sestanku o problematiki državne socialistične lastnine leta 1967 zastopal že opisano stališče o deljeni lastnini, o lastnini države, katere objekt je podjetje kot »universitas bonorum«, in lastnini podjetja, katere objekt so posamezna proizvodna sredstva.¹⁷

Avtorja Fiala in Švestka menita, da bi bila najprimernejša rešitev, da bi podjetju priznali lastninsko pravico, država pa bi obdržala glede vodstva narodnega gospodarstva samo nekatere pravice kot organ oblasti. Avtorja menita, da obstoj lastninske pravice države ni »conditio sine qua non« za plansko upravljanje in centralno vodenje narodnega gospodarstva.¹⁸

¹³ Glej: Konferenca civilističnih kateder v Ustroniu od 24. do 28. II. 1966, *Panstwo i prawo* 1966, št. 7-8.

¹⁴ Glej II. del četrtega poglavja.

¹⁵ Glej Jan Spišiak: *Hospodarske pravo a vedecke riadenie*, Bratislava 1966, str. 114.

¹⁶ Stanislav Stuna, Ivan Bystrina: *Pravní postavení podniku a otázky společenského vlastnictví*, *Pravnik* 1968, št. 3.

¹⁷ Glej *Pravnik* 1968, št. 5.

¹⁸ Josef Fiala-Jifi Švestka: *Nova hospodarska soustava a nekatere zakladni pravni aspekty vztahu státu a socialistických podniků*, *Pravnik* 1968, št. 2.

So tudi še druga stališča, npr. koncepcija, po kateri bi obdržali državno socialistično lastnino, podjetju pa bi dali položaj uživalca, uzufruktuarja,¹⁹ ali pa koncepcija, da naj bi državno socialistično lastnino na proizvodjalnih sredstvih odpravili, podjetju pa priznali lastninsko pravico (J. Pek).

II

Vse opisane koncepcije so zanimive in za nas pomembne, ker kažejo na neko zakonitost, ki je v tem, da z uvajanjem poslovanja gospodarskih podjetij po gospodarskih načelih nastane potreba, da odpravimo omejitve, ki jih prinaša sistem državne lastnine, in v nasledku tudi sam ta sistem. Tu pa so tudi nekatere za nas pomembne ugotovitve. Tako npr. razlikovanje med gospodarskim in pravnim pojmom lastnine ali lastnine v širšem, družbenopolitičnem smislu, in v ožjem, stvarnopravnem smislu, ugotovitev, da družbeno ali državno premoženje ne obsega samo stvari, marveč tudi terjatve, pravice, in da potemtakem pojem državne oziroma družbene lastnine sega prek stvarnopravnega pojma lastnine, da je treba tu posebej razlikovati produkcijska sredstva, s katerimi se lahko ustvarjajo novi proizvodi, in pa sredstva, ki so namenjena za kritje splošnih družbenih potreb, ugotovitev, da morajo gospodarske organizacije, če naj poslujejo po gospodarskih načelih in v razmerah tržnega mehanizma, imeti neko »svoje« premoženje. Sicer pa nam te koncepcije ne morejo biti za vzor ali v pomoč.

Te koncepcije v glavnem izhajajo iz pojma državne lastnine kot posebne oblike lastninske pravice, kot civilnopravne kategorije, medtem ko na družbenih produkcijskih sredstvih po III. točki temeljnih načel ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije »nihče nima lastninske pravice«. Družbena lastnina nima lastnika, družbena sredstva niso predmet lastninske pravice, o kateri govori ustava v členih 21, 23, 24, ko govori o lastninski pravici občana na zemlji in na predmetih za osebno rabo ali o lastninski pravici družbenopolitičnih organizacij in društev. Družbena lastnina je zlasti ekonomska in tudi družbenopolitična kategorija. Bistveno za družbeno lastnino je glede na Marxovo izvajanje v »Kapitalu« (zv. I, str. 857 in nasl.), da si delovni ljudje individualno prilagajajo rezultate dela, ustvarjene na podlagi združenega dela in skupne lastnine zemlje in z delom ustvarjenih proizvodjalnih sredstev.

Navedene koncepcije dalje večinoma stremijo za tem, da bi podjetju dali več samostojnosti na ta način, da mu priznajo določeno omejeno lastninsko pravico na proizvodjalnih sredstvih in proizvodih, medtem ko v našem družbenopolitičnem sistemu podjetje ni lastnik produkcijskih sredstev ali proizvodov. Tudi glede tega določa

¹⁹ Miloš Klavž: Nova ekonomska soustava a statni socialističke vlastništvi, Pravník 1968, št. 10.

III. točka temeljnih načel ustave, »da si nihče ne more na nikakršni pravno-lastniški podlagi prilaščati proizvode družbenega dela niti upravljati družbena produkcijska sredstva ali razpolagati z njimi«. Podjetje ne more biti lastnik proizvodnih sredstev in drugih družbenih sredstev za delo niti ne more iz tega dejstva izvajati pravice na ustvarjene proizvode. Podjetje je samostojna in samoupravna organizacija. Podjetje je organizirana oblika samoupravljanja delovnih ljudi v proizvodnji in delitvi družbenega proizvoda. To samoupravljanje je tudi podlaga za gospodarsko samostojnost podjetja. Podjetje ima na stvareh, ki so družbena lastnina, določene pravice glede uporabe in razpolaganja, pravice, ki so lahko različne glede na naravo in namen stvari, tj., glede na objekt ali subjekt te pravice.²⁰ Te pravice so lahko v posameznem primeru po obsegu enake lastninski pravici, vendar niso pravni izraz prilaščanja, so samo pomožne pravice, samo tehnično sredstvo za realizacijo individualnega prilaščanja rezultatov dela v sistemu združenega dela in dela z družbenimi proizvodnimi sredstvi. Podjetje mora namreč imeti izključno pravico, da uporablja družbena proizvodna sredstva v proizvodnem procesu, mora imeti pravico, da razpolaga s proizvodi, kajti sicer ne more ustvarjati dohodka in s tem tudi tistega dela čistega dohodka, »ki je namenjen za zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb delovnih ljudi v skladu z načelom delitve po delu«. (T. III temeljnih načel ustave.)

Marko Kos

Reforma visokega šolstva in industrijski razvoj

1. Odvisnost gospodarskega napredka od rasti izobraženstva

Ne moremo zanikati, da bo jugoslovanska industrija napredovala v skladu z dosežki raziskovalnega in razvojnega dela, v skladu s tem, *koliko bo v industriji udeležena znanost*. Zavedati pa se moramo, da je stopnja teh dosežkov premo sorazmerna z izobrazbeno strukturo proizvajalcev — ne le sedaj, temveč tudi v prihodnosti. Svoj industrijski razvoj lahko planiramo glede na razne vidike — ne

²⁰ Glej člene 8, 15 ustave SFRJ.

moremo pa pri tem zanemariti najvažnejšega: stopnje rasti izobrazbene strukture proizvajalcev.

Ko razpravljamo o visokem šolstvu ter o raziskovalnem delu, ne smemo mimo materialnih dejstev, ki pogojujejo in določajo vse s tem povezane pojave. Priznavati moramo dialektično obliko odvisnosti, predvsem kavzalnost v razmerju vzrokov in posledic v našem nacionalnem obsegu. Ni toliko pomembno vprašanje financiranja, ki ga skušamo predvsem urejati ter nam celo rabi kot izhodišče pri obravnavanju, temveč človeka kot kreativne osebe — kot nosilca tehničnega (ali vsakršnega) napredka.

Izobrazbena struktura zaposlenih v industriji je v Sloveniji v zadnjih letih stagnirala, medtem ko se je v Srbiji in na Hrvaškem izredno popravila: v Sloveniji je na 100 zaposlenih v industriji in rudarstvu 1,32 visoko izobraženih, na Hrvaškem 2,21, v Srbiji (brez Kosova) 2,51; više izobraženih je v Sloveniji 0,69, na Hrvaškem 0,78, v Srbiji 1,3).¹ V Srbiji se jim je torej s perspektivno politikou posrečilo dvigniti število izobraženih tako visoko, da so v malone še enkrat boljšem položaju kot pri nas. To je sicer stanje, ki so ga dosegli v Belgiji pred 10 in na Nizozemskem pred 20 leti, medtem ko je bilo v Bolgariji, na Češkem, Poljskem in Madžarskem že leta 1959 11,6 inženirjev na 100 zaposlenih (ZSSR 16,6; ZDA 11,5; Avstrija 5,9; Italija 5,3).²

Slovenija je v Evropi na enem izmed zadnjih mest. Razumljivo, da se je tudi pri izobrazbeni strukturi direktorjev med vsemi republikami odrezala enako slabo. Vodilno slovensko strojno podjetje, ki dela same individualne naprave na podlagi zelo zahtevnega raziskovalno-razvojnega dela, ima komaj 2,52 % inženirjev, kar dosega komaj *poprečje* Srbije.

Vendar v Sloveniji tudi ne kaže, da bi to zaostalost v prihodnjih letih nadomestili z večjim pritokom diplomantov visokih šol. Če pogledamo, koliko študentov pride na 10.000 prebivalcev, smo v Sloveniji zopet na najslabšem: imamo samo 50,8³ študentov na 10.000 prebivalcev, Hrvaška 63, Srbija na ožjem področju 84,7 (vključno z Vojvodino in Kosovom 67,9). Ob tem je treba v Sloveniji odšteti tuje študente (8,6 %), tako da imamo domačih študentov samo 46,5. Hrvaška ima torej relativno 35 % več, Srbija pa 82 % več študentov. Pri tem je treba opomniti, da tudi delavnost naših študentov ni nič večja, saj jih v vseh republikah diplomira letno približno 12 % od vsega števila študentov.

Število študentov na visokih šolah predstavlja dejansko podobo prihodnje generacije; pokaže, koliko bo in kaj bo mogoče uresničiti v bodočnosti od vseh lepih besed, ki jih napišemo in programiramo. Nad tem se moramo zamisliti, kot je to storila Zah. Nemčija, ko

¹ Stat. godišnjak 1968, Beograd, str. 346/47.

² Ekon. tehn. pregled 1968, št. 6, str. 9.

³ Stat. godišnjak 1968.

je ugotovila velikanski primanjkljaj inženirjev ter izredno nizko število študentov. Za primerjavo je treba navesti, da ima ZDA 300 študentov na 10.000 prebivalcev, ZSSR 187, Francija 123, Japonska 99⁴, kar že dejansko predstavlja njihov rang na lestvici gospodarskega vpliva v prihodnjem desetletju.

Temu vprašanju pri nas nismo posvečali nobenega pomena, saj takšne analize, kolikor vem, nimamo in torej tudi ne ustreznih sklepov. Značilno za nas Slovence se mi zdi, da smo urejali obrobno vprašanje gostinstva in obrtništva, nismo pa posvetili vseh svojih sil načinom, kako *temeljito popraviti prej opisano stanje*. Zanimiva je analiza štipendij slovenskih podjetij, ki so po reformi skoraj usahnile. Pa pogledjmo štipendije srbskih in hrvaških podjetij, nagrade, ki jih podeljujejo odličnim diplomantom na vseh fakultetah — tudi ljubljanski — in pogoje, ki jih nudijo svojim študentom.

Smo v enakem položaju kot mnoge industrijske države, ko so delale analizo stanja ter pripravljale velik gospodarski skok na podlagi taktike, ki je bila v vseh primerih približno enaka: 1. povečati produkcijo diplomantov in, 2., usmeriti pouk tako, da bodo mladi diplomanti čimbolj in čimprej zmožni kar se da kvalitetnega samostojnega in ustvarjalnega dela.

Oboje je med seboj povezano. Pri tem je treba imeti posluh za hiter sodobni razvoj ne samo tehnike, temveč tudi vseh drugih institucij in oblik življenja. Treba pa je prisluhniti tudi zahtevam, ki jih formulirajo napredna študentska gibanja.

2. Hitrost razvoja terja hitrejši študij

Hitrost 70-tih let ni primerljiva s 40-timi leti tega stoletja. Frekvenca sprememb in iznajdb je čedalje hitrejša. Znanje je čedalje obširnejše, vendar mora biti tudi hitrost študija vse večja, kakor je to na prvi pogled videti paradokсно. Učinek študija mora biti večji, študij čim krajši. Diplomanti morajo prihajati s fakultet v industrijo, v družbo čim mlajši. Dežele z dolgotrajnim študijem zastajajo: Zah. Nemčija in Francija, kjer traja študij tehnike 5 do 6 let ter prihajajo diplomanti z univerze s 25 leti, se tega zavedata ter si študij prizadevata v tem smislu reformirati. Vel. Britanija je uspela skrajšati študij tehnike s trimestri na 3-4 leta, enako Japonska, ZSSR in ZDA, kjer so diplomanti tehnike stari 22 let. V Vzhodni Nemčiji je v teku študijska reforma, ki bo dipl. ing. dala po 4 letih tj. z 22 leti starosti, dr. ing. pa s 25 leti. Pri tem je treba poudariti, da tako kot japonskim in angleškim tudi vzhodno-nemškimi diplomantom ne bo treba služiti vojske, temveč se bodo lahko takoj, neposredno vključili v proizvodnjo. Pri nas dobimo zaradi osnovnošolske obveznosti pri 7 letih, zaradi 6-letnega študija

⁴ VDI—Z 1968, št. 13, str. 1474.

ter 1 leta vojaškega roka inženirje 4 leta kasneje v proizvodnjo. Prav leta med 22 in 26 pa so odločilna za hitro in uspešno specializacijo ter za dokončno oblikovanje strokovnjaka. Sedanja hitrost razvoja je odpravila misel na specializacijo med študijem. »Študij naj da elemente za delo ter vcepi raziskovalnega duha«⁵. Moto dinamike inženirskih ved je »life-long learning« (učenje vse življenje).

Že deset let po sklepu študija počiva dnevno poklicno delo v navadnih inženirskih vedah na znanju, ki med *predpoklicnim študijem sploh še ni obstajalo*. Ta čas se čedalje bolj skrajšuje.

Prav to terjaja čim krajši in intenzivnejši študij. Boj za to vodijo v svetu prav zaradi dinamike tehnike mnogo odločneje naravnoznanstveniki in inženirji kot politiki, sociologi ali znanstveniki duhovnih ved, katerih baza je mnogo stabilnejša, ker ima korenine v preteklosti. Tehnika gradi na sedanosti, nima korenin ter jih celo negira, ker jo ovirajo. Zato priganjamo k napredku in čim hitrejšemu angažiranju pri iskanju novih metod prav mi — tehniki.

Studentje, ki temu tempu ne bodo sledili, bodo morali odstopiti: selekcija bo zato večja. Da ne bo nepotrebnih stroškov, bo potrebna strožja selekcija že v pripravi za univerzo. Sedanja vsakoletna žetev 12 % diplomantov od vsega števila študentov kaže na veliko škodo, ki jo plačuje družba. (V ZSSR jih letno diplomira 20,5 %).

»Ko gredo maturantje brez pravega preskusa nadarjenosti na univerzo, so tam naenkrat izpostavljeni akademski svobodi in visokim zahtevam ter v 30—40 % primerov odpovedo, kar ni samo človeška, temveč tudi narodno-gospodarska katastrofa, če pomislimo, koliko študent državo velja in koliko moči gre zaradi takšnega zgrešenega vodenja v izgubo«.

Tega ni napisal kdo iz socialističnih dežel, temveč prof. dr. ing. Leonhardt z univerze v Stuttgartu na Zahodu.⁶

Zlasti glede na predlagani dvosmerni (ne dvostopenjski) študij praktične in raziskovalne smeri bi morali zgraditi čim popolnejši sistem osnovnega znanstveno poklicnega usmerjanja, ki bi začelo spremljati delo dijakov že zgodaj v gimnaziji. Izoblikovanje kvalificiranega poklicnega svetovanja je nujna naloga visokošolske reforme.

Skrajšanje učne dobe je treba doseči s postavitvijo visokošolske zrelosti v 18. leto (s tem, da je osnovnošolska obveznost premaknjena v 6. leto), z intenzivnim študijem v trimestrih ter z novim nekonvencionalnim sistemom pouka na visoki šoli. Le-ta naj opušča metodo predavanj, tako da lahko študentje sami obdelujejo snov po dobrih predlogah, ki si jih med seboj v kroških seminarsko razložijo. Pouk naj bo razbremenjen enostavnega verbalnega prenašanja znanja, zlasti tako imenovanega obremenjujočega, s čimer bi pridobili veliko časa. Nadarjen študent (in samo na takšne moramo računati)

⁵ Kersten, M.: VDI—Z 1968, št. 33, str. 1482.

⁶ VDI—Z 1968, str. 1477.

lahko po izkušnjah obdela snov 2 — 3 krat hitreje, kot jo posredujejo na predavanjih.

Pri vajah, ki so že usmerjene na samostojno raziskovalno in konstruktivno delo, je treba oblikovati majhne skupine, hitrost pa prilagoditi glede na nadarjene. Manj nadarjeni bodo primorani k težjemu delu, pomoči kolegov ter posebnemu svetovanju. Hitrosti usvajanja snovi le-ti v nobenem primeru ne smejo zavirati. Metodologije učenja doslej tudi niso mnogo raziskovali. Študentom bi nasveti po tej plati izredno koristili.

Čim si študent pridobi osnovo znanosti, ga je treba navajati k *samostojni kritični misli in delu*. Pri tem smo prišli na tir zahtev sedanje mlade generacije — njenih zahtev po večji samokritiki, lastni iniciativi in večjem angažiranju. Mladina nam sama nudi tisti element raziskovalnega duha, ki vodi k napredku. Kako to izrabiti v prid napredka?

3. Kako izrabiti željo mladih po soudeležbi

Sedanja mladina je podoba našega s presenečenji napolnjenega materialnega sveta. Kako vpeti mladino v ta skokovito spreminjajoči se svet in njegovo znanost? Kako spremeniti študij v napeto igro, ki naj vzpodbuja k sodelovanju ter razmišljanjem?

To so vprašanja, ki si jih ne zastavljamo samo mi. Na svetu se zavedajo, da predstavlja štirideset let nespremenjenega sistema in struktur pri tolikem razvoju okolja nevarno tempirano bombo v hiši. Nam pa grozi mimo tega še katastrofalna zaostalost.

Problem postavljam zato obrnjeno: kako vključiti ves ta napredek v našo visoko šolo, kako konstantno pomlajevati njene strukture, skladno z vsako dodatno količino znanstvenega napredka v svetu.

Da bo metoda razumljivejša, citiram Mc Luhana: »Vzgoja se mora spremeniti ter od poučevanja preiti k raziskovanju in odkrivanju. Mladi hočejo prej kot cilje vlogo in popolno angažiranje«.

Razumeti mladino, se pravi, razumeti v sebi tisto skrivno strast za sanjarjenjem, skoraj utopičnim, pa vendar ustvarjalnim, tisto željo po moči, ki prestavlja gore in uresničuje »skoraj« utopične ideje.

Ni lahko najti nove metode, ki naj težnjo spremene v zavestno hotenje. Zato je potrebno iskati docela nove sisteme. In to mrzlično delajo od Pariza do Stockholma. Servan-Schreiber trdi: »Naš sistem pouka na univerzi je na ravni najslabše srednje šole. Brez invencije, brez fantazije.«

Tega ne bo dosegel pedagog, ki se čuti za del administracije, ki varuje samo svoje mesto in sistem. Pred očmi imam znanstvenega delavca, ki z zanosom pridobiva za svoje ideje, za svojo vizijo — kar je težko dosegljivo, kajti od takšnega znanstvenika bi zahtevali veliko znanje, izredno veliko potenco odkrivanja in individualnega pristopa k neznankam. To bi moral biti nenehni raziskovalec novega

in nedoseženega — ki pa bi uvajal v to igro mlade, jih vključeval v to delo z vzgledom, ne s predavanjem, temveč s sodelovanjem. Ko se lotevamo novih nalog, naj nam bo pred očmi dejstvo, da pri tem skoraj vzporedno, spotoma uporabljamo osnovne elemente tako imenovanih »spremljajočih« predmetov.

Sistem mentorstva oziroma varuštva daje izredne rezultate. Odnos med profesorjem in študentom se spreminja iz spoštljivo podrejenega v tovariškega, sodelavskega, skoraj zarotniškega, oba sta posvečena iskateljstvu. Odnos je seveda zahtevnejši in neposrednejši, ne dovoljuje študentskega skrivanja neznanja, temveč odkrivanje vseh šibkih mest. A to je pot k izpopolnjevanju in dopolnjevanju.

Naj dvom, ki ga zapažamo pri mladih, razlagamo kot slabost? Ne, stokrat bi grešili. To je znamenje razcvetanja samostojne misli in izrabljali ga bomo kot eno najvzpodbudnejših gibal pri študiju.

Pri mojih sodelavcih me je vedno najbolj odbila vera v resnice, v znanstvene dogme, v odkritja literature. Slepo podrejeni se receptom, ne pelje nikamor. Izraz skepse na obrazu mladega raziškovalca, ki je z menoj sodeloval, mi je vedno pomenil znamenje nadarjenosti.

Ne pretiravam, če trdim, da moramo iskati metode — v moderni umetnosti, ki je odsev mladih. Skozi usta ameriškega grafika Roberta Rauschenberga čujemo to skrivnost: »Hočem, da bo gledalec odgovoren za umetnino, ki jo gleda. V začetku sem bil umetnik jaz, sedaj ustvarja podobo gledalec, ne jaz. Jaz mu dajem možnosti.« To značilno izjavo je treba pravilno razlagati: mladim je treba dati možnost za delo, za razvijanje svojih zmožnosti. Dati jim je treba podlago, nato pa jih takoj vključiti v raziskovanje.

Recepta za to ni. Vrsto let sem preživel v iskanju novih tehničnih razrešitev, iskal sem odgovore na probleme, ki so bili nerazrešljivi. In pri tem nisem verjel nobeni dogmi, nobeni literaturi, nobenim analizam. Nisem iskal česa epohalnega, temveč, kot to tehnik navadno dela, odgovore na majhne probleme, ki pomikajo, združeni v celoto, naš napredek nenehno naprej. Imeti je treba samo občutek, instinkt, kako navajati mlade k delu. Za to niso potrebna finančna sredstva, potrebno je samo odkrivanje nerazrešljivega, spoznavanje problemov — in teh je povsod dovolj: v ekonomiji, tehniki, pri malih in pri velikih, »važnih« vedah.

Kdo so sedaj idoli mladine? Tisti, ki so odprli svetlo okno v navidezno nepremagljivi steni znanja in resnic, ki nas sivo in veličastno obdajajo v našem življenju, ki so pokazali mladim novih razgledov ter presenetili s svojo razlago, pa najsi so bili starejši ali mlajši.

Pouk mora teči kot pogovor: ne daje odgovorov na vprašanja, temveč jih odkriva med pogovorom, se pravi, med iskanjem.

Profesor je prav tako človek kot vsi ostali, ki ga poslušajo. Zastavljati mora vprašanja in skupno z vsemi iskati odgovorov nanje.

Iskanje mora profesor ves čas pričakovati od svojih poslušalcev — tudi takrat, ko jim mora kaj razložiti. Te metode, tega sistema ni mogoče prikazati na kakem »demonstrativnem« učnem sestanku ali »inšpekcijski uri«. Metoda aktivnega sodelovanja se oblikuje skozi ves učni kurz ali semester. Samo tako lahko zaživi kritična in ustvarjalna misel študentov. Občutek ustvarjalnosti in iznajditeljstva, ki ga mlad študent začuti nenadoma v sebi, pomeni največjo vzpodbudo pri oblikovanju njegove kreativne biti.

Predvsem je potrebno, da pri tem vsi sodelujejo, da se čutijo odgovorne, da vsakdo želi prepričati svojo okolico o pravilnosti svoje teze ter da išče argumente, da bi se obranil pred napadi in ugovori.

Občutek pasivnosti pri tem vse bolj in bolj izginja. Poraja se občutek odgovornosti, ki prerašča v *zavest sposobnosti*. Tedaj se bodo pokazali nadarjeni: in to je možno samo pri takšni metodi. Predavatelj jih bo potem pritegnil k ožjemu sodelovanju ter jih vzpodbujal k doseganju višjih znanstvenih nazivov.

Sodelovanje z gospodarstvom, z industrijo v takšnih razmerah ni več samo fraza, temveč postane nujnost. Pri tem ne gre za finančni smoter, za dober zaslužek, gledano z vidika inštitutov, temveč gre za sodelovanje pri iskanju problemov in razrešitev v tvornem miljeju.

Okolje, ki ni problemsko, ne more biti tvorno in plodno. Univerza, zaprta sama v sebi, ne more biti v prvi liniji napredka, kajti odgovori se iščejo, preizkušajo in preverjajo nekje drugje — tam, kjer je tvornost proizvodni imperativ.

Finančna plat seveda postavlja svoje pogoje in omejitve. Takšne vrste pouk zahteva določene prostorske pogoje, sproščenost in individualnost dela s študenti, zahteva večje število asistentov. Le-ti obravnavajo svoje znanstvene teme pod vodstvom svojega profesorja — in hkrati vključujejo študente v enako delo, na enako vedoželjni in raziskujoči tir.

4. Raziskovalno delo naj ne bo deklaracija, temveč delovna metoda generacije

Ne moremo samo razpravljati o raziskovalnem delu, njegovem pomenu itd., če ga ne privzgojimo mladini kot neki sistem dela, kot metodo vsakršnega razreševanja. Takšna vzgoja bo šele omogočila rast kadra, ki bo nastopil svojo vlogo v vsem nacionalnem raziskovanju. Nosilci vsakega dela so ljudje in te je treba izoblikovati z enako metodo pouka, kot jo pričakujemo od njih kasneje na delovnem mestu. Naši mladi izobraženci za takšno delo niso pripravljeni in ga niso zmožni takoj po zaključku študija, temveč porabijo preveč časa, da to metodo *odkrijejo*. To ni racionalno. Ne poznajo tiste osnovne skeptične tvornosti, ki jo je treba gojiti in plemeniti ves čas, brž ko zapustijo bolj ali manj čvrste gimnazijske klopi.

5. Vloga gospodarstva

Če analiziramo uspehe v tehničnem napredku, nam pade v oči dejstvo, da so uspešne samo razmeroma močne gospodarske skupnosti. Prvi pogoj je močna industrija, kajti vsako raziskovalno delo kot predmet pouka mora biti aplicirano, se mora hraniti z dnevnimi problemi, ki jih lahko poraja samo industrija. Zato brez močnega industrijskega zaledja ni mogoče govoriti o razcvetu kreativnega pouka. Vzglede naj nam bodo velike industrijske družbe. Od majhnih so redke, ki kaj pomenijo po svojem prispevku k svetovnemu razvoju (če pa so, privabljajo svoje najboljše kreativne moči zaradi visokih plač).

Dežele brez tvorne industrije ne pomenijo ničesar, tak primer so Turčija, Španija in zlasti Indija, ki s svojo ogromno industrijo še ni zmožna razreševati razvojnih problemov, ker dela po licencah in ni še razvila tvornega dela.

Zato je izredno važna povezava visoke šole z industrijo, in sicer prek posameznih nosilcev znanosti — po profesorjih. Vsak od njih bi se moral vključiti v tekoče probleme v industriji ter jih razreševati s svojimi študenti.

Peter Klinar

Zapis o študentskem gibanju

Razmišljanja ob konferenci, ki se je ukvarjala s problemi »Zahodnih družb in študentskih revoltov« decembra 1968 v Wingspreadu, Wisconsin, ZDA, v organizaciji »Atlantic Institute«.

O študentskem gibanju je mogoče slišati zelo različne ocene. To kaže na to, da so cilji, za katere se gibanje prizadeva, in načini za doseganje teh ciljev številni in različni, globalni ter parcialni, kakor tudi, da so ocene tega gibanja pogosto le delne, površne, trenutne in izrazito vezane na posamezne slojevske in grupne interese. Spričo tega ni nepresenetljivo, da ostajajo takšne ocene na ravni razglabljanja o površinskih pojavih, o povodih študentskega gibanja, ne pa o njegovih socialnih virih in vzrokih. Tako je mogoče študentsko gibanje pravzaprav zelo enostavno obrazložiti in mu hkrati napovedati tudi njegovo neperspektivnost. V ZDA naj bi se na primer študentsko gibanje po takšnih pojmovanjih — razvilo pred-

vsem zaradi vietnamske vojne. Po končani vojni bo zamrlo. Konservativna univerza v zahodni Evropi je povzročila študentsko gibanje, njena reforma pa mu odvzema njegove perspektive.

Takšna logika razmišljanja gradi predvsem na postavki, da je študentsko gibanje trenutna akcija sedanje generacije, pri čemer je povsem nejasno, ali se bodo študentski revolti še nadaljevali z nastopom naslednje generacije. To pomeni, da takšni pristopi k fenomenu študentskega gibanja opominjajo na njegovo nestabilnost, saj je znano, da revolucionarnost nekdanjih študentov največkrat shlapi, ko se le-ti zaposlijo in postanejo »lojalni«¹ državljani, prilagojeni obstoječim družbenim sistemom, nove generacije študentov pa često ne posnemajo svojih predhodnikov.

Vse to nas navaja k temu, da je treba razmišljati o vzrokih študentskega gibanja, kar nam daje zanesljivejše izhodišče za sklepanje o tem, ali je študentsko gibanje prehodni pojav ali pa trajnejši pojav sodobne družbene dinamike.

Analiza zahtev ali ciljev študentskega gibanja po svetu nas pripelje do dveh med seboj povezanih ugotovitev. Vire študentskega gibanja je treba iskati v globalnih družbenih odnosih in v celotnosti teh odnosov ali, drugače rečeno, v družbenih sistemih. Potemtakem se priključujemo tistim stališčem, po katerih je študentsko gibanje nastalo zaradi nasprotij, ki izvirajo iz posameznih družbenih sistemov in njihovih deviacij, ter zaradi nasprotovanja le-tem. Pri tem študentsko gibanje ne poraja toliko vizije novih sistemov, kot uperja kritiko svojih napadov na obstoječe sisteme. V zvezi s tem se pojavlja vprašanje obstoja temeljev sistema.

Če te ugotovitve veljajo za sodobne razvite kapitalistične družbe, pa se takoj zastavlja vprašanje, kaj je s socialističnimi družbami. V le-teh sodimo, da protestov ne povzročajo toliko izhodiščni temelji sistema kot njegove deviacije. Ker pa so se v nekaterih socialističnih sistemih deviacije tako razrastle, da prodirajo v večino družbenih procesov (dominiranje birokratizma, omejevanje osebnih svoboščin, demokratičnega odločanja itd.), je težko ugotoviti, ali gre le za odklone oziroma za razkorak med prakso in deklaracijo v sistemu ali pa že za sistemske okvire, tako da niso povsem zanesljive ugotovitve, češ da v socialističnih družbah študentski protesti ne izvirajo iz sistema, to je iz globalnih družbenih odnosov.

Študentsko gibanje v razvitih kapitalističnih družbah se razvija zaradi obstoja samih kapitalističnih odnosov, medtem ko v socialističnih družbah gibanja ne pogojuje sam obstoj socialističnih sistemov, marveč njihove izrazite deviacije.

Ko smo se torej odločili za to, da študentsko gibanje korelira z obstojem bazičnih družbenih problemov, lahko nekaj le-teh omenimo.

1. Sodobna industrijska družba nosi s seboj vrsto nasprotij, ki se ne razrešujejo ali pa se razrešujejo preveč počasi in premalo

učinkovito. Med njimi prav gotovo izstopa neskladje med razvojem tehnike in družbenih odnosov. Ko sodobne družbe manifestirajo svojo moč do narave, pa hkrati razvoj medčloveških odnosov tragično zaostaja. To se očitno kaže z obstojem različnih oblik neenakosti. Neenakost v bogastvu, družbenem rangu, izobrazbi itd. ne bi smela biti tako pomembna, da bi iz nje izhajala stalna podrejenost nekaterih družbenih skupin in slojev.

Individualne in družbene razlike med ljudmi se namreč ne pokrivajo, iz česar sledi, da so različne neenakosti kot družbeni proizvodi nastale s pomočjo institucij lastnine, politične moči, doktrin itd. Oblike neenakosti v sodobni družbi so zelo različne in se gibljejo od zapostavljenih socialnih slojev rasnih in etničnih skupin, političnih skupin, vse do zapostavljenih, podrejenih in neenakopravnih narodov in državnih tvorb. Vse te odkrite in prikrite oblike neenakopravnosti ter izkoriščanja pogojujejo študentsko gibanje, hkrati pa jih dokajšen del študentske populacije prav izrazito občuti na lastnih plečih oziroma je še posebej občutljiv glede njih. Šola kot pomemben mehanizem socialne mobilnosti je često namreč zelo izrazit kazalec neenakosti, kar dokazuje socialna struktura študentov univerz, iz katere izhaja, da ta mehanizem deluje predvsem med zgornjimi in srednjimi socialnimi sloji.

Na probleme neenakosti je treba gledati kompleksno. Ekonomska neenakost ima svoje izhodišče v družbeno neopravičljivih pojavih socialne diferenciacije, ki sloni na različnih privilegijih in na hegemonizmu v mednarodnih odnosih. Državna intervencija znotraj razvitih industrijskih družb omejuje konfliktne spopade med različnimi sloji, ko poskuša blažiti nekatera nasprotja. Vendar nosi državna intervencija s seboj nove nevarnosti, ki jih lahko označimo kot politične manifestacije neenakosti. Gre za pojave birokratskega in elitnega značaja, ki omejujejo demokratičnost odločanja in postavljajo posameznike in posamezne sloje v podrejeni položaj objekta, s katerim lahko vodilne družbene sile manipulirajo na različne načine. Zaradi tega pri številnih posameznikih in družbenih slojih konformizem, dopuščanje hierarhičnega vodenja, pristajanje na podrejene mezodne odnose itd. niso neredki načini družbenega reagiranja. Na Zahodu lahko teorije o strankarski državi obrazložijo politične vidike družbene neenakosti. Po teh teorijah se prenaša politično odločanje na politične stranke, ki jim je naložena skrb za politizacijo državljana. Stvarni notranji strankarski odnosi pa kažejo na izrazite elitne in oligarhične tendence v okviru političnih strank, kar pomeni, da je problem politizacije državljanov potisnjen na stran in da predstavljajo vodstva sodobnih političnih strank monopolne centre politične moči in odločanja. Le-ta in pa vodstva interesnih skupin so imperativni mandanti predstavniških teles, kar razvrednoti pomen predstavniške demokracije in razgalja njen nestvarni značaj.

Ekonomске in politične oblike neenakosti pa dopolnjujejo idejni vidiki. Sodobna komunikacijska in informacijska sredstva širijo hipokrizijo, doktrino potrošniške družbe visokega življenjskega standarda, lažne moralne vrednote srednjih slojev itd. Gre za intelektualno pasivizacijo posameznikov in skupin. Norme in vrednote često slonijo na potvorjenih ideoloških (v negativnem smislu) izhodiščih. Neobjektivno povečujejo lastne vrednote kot edino zveličavne, druge pa poskušajo diskreditirati in diskvalificirati. Tako nastajajo doktrine vulgarnega dogmatičnega marksizma in antikomunistične doktrine »svobodnega sveta« itd.

Potvorjeno slikanje sveta mora nujno priti v oster konflikt z obstoječimi stvarnimi odnosi v domačih in mednarodnih družbenih razsežnosti. Ob tem je pomembna še ena stvar. Često je znanost »ideologizirana« (ideologija pojmovana kot potvorjena zavest). To pa pomeni oviro pri odkrivanju objektivnih zakonitosti in tako ostajajo družbeni odnosi pod dominacijo pragmatičnih političnih interesov različnih vodstvenih skupin.

V družbenem prostoru, kjer se gibljejo študentje, se pojavljajo tudi dovolj izrazite manifestacije različnih oblik in tipov neenakosti. Če omenimo le marginalni značaj študentskega statusa v družbi, ki se zrcali v odnosih na univerzi in v širših družbenih razmerjih, je občutljivost študentskega gibanja za probleme neenakopravnosti in njihovo reakcijo zoper nje mogoče razumeti.

Iz povedanega je mogoče skleniti, da se v tehnično visoko razvitih sodobnih industrijskih družbah družbeni odnosi ne razvijajo v smeri razreševanja bistvenih človeških vprašanj, kot so: problemi njegove odtujitve, svobode, humanosti, medsebojnih odnosov, stvarne demokracije in resnične enakosti.

Če gledamo študentsko gibanje v luči teh virov, ki izhajajo iz celotnosti družbenih odnosov, lahko razumemo, zakaj ima to gibanje protestni značaj.

2. Zdaj, ko smo skicirali vzroke študentskega gibanja, jih je treba takoj povezati z vprašanjem, ali je gibanje prehodni ali trajni pojav. Študentsko gibanje izvira iz krize sodobnih družb, iz takšnih družbenih nasprotij, o katerih sodimo, da imajo dolgoročni in permanentnejši značaj. Spričo tega mu ne moremo pripisati trenutnega pomena. V zvezi s tem pa je treba poskušati odgovoriti na zanimivo vprašanje o problemu revolucionarnosti študentskega gibanja.

Nasprotniki revolucionarnega značaja študentskega gibanja predvsem poudarjajo njegov destruktivni značaj in pomanjkljivo ali neizvirno ideološko zasnovo. Cilji študentskega gibanja so megleni ali nerealni, ker sodobnim družbenim sistemom ne zoperstavljajo ustrezne alternative. Vsakršen revolt zoper družbo kot celoto je nesmiseln in neracionalen, posebno še zato ker »establishment« skrbi za njeno postopno reformiranje. Študentsko gibanje je primer netolerance do obstoječih sistemov, kar vodi do netole-

rance »establishmenta« glede na gibanje, ki reagira na nedemokratsko in razdiraško ravnanje študentov. Takšna in podobna stališča ilustrira tale misel: »Študenti vedo, česa nočejo, ne vedo pa, kaj hočejo!«

Preden pričnemo razmišljati drugače, to je o vprašanju revolucionarnosti študentskega gibanja, se je treba zaustaviti pri družbenem statusu študentov. V zvezi z njim je treba predvsem ugotoviti, da zavzema v hierarhiji statusne lestvice marginalno mesto. Le-to je pogojeno že po neustreznem mestu univerze v družbi, po njenem neusklajenem odnosu do družbe, po nezadostnem vplivu univerze v družbenem dogajanju, po premajhni progresivno kritični usposobljenosti študentov (kar izvira često iz konservativne orientacije pedagoškega procesa), po nedognanih stališčih o tem, da sodijo problemi študija pod družbeno skrb itd. Študentje malo participirajo v procesih odločanja, njihova delovna prizadevanja v obliki študija pa se neustrezno vrednotijo. Nahajajo se v meznem odnosu, v materialno odvisnem ali neurejenem položaju, hkrati pa razpolagajo z majhnimi možnostmi vplivanja na oblikovanje družbenih procesov, ki jih zadevajo neposredno na univerzi ali posredno v okviru globalnejših družbenih odnosov.

Precej študentov v obdobju svojega študija ni družbeno aktivnih in ne zavzemajo kritičnega odnosa do obstoječih družbenih protislovij. Ta del želi pridobiti po diplomi čimbolj ugodno mesto v zgornji strukturi družbenih statusov. Toda prizadevanja za uveljavitev tranzitnega značaja študentskega statusa med študenti samimi, s pogledom, usmerjenim v poklicni status, povzročajo tudi drugačne reakcije. V razvitih družbah narašča število univerz in z njimi število diplomantov, tako da le-ti zgubljajo v družbi svoj izjemni — elitni značaj, ki so ga nekoč imeli. Ker diplomanti univerz nimajo več iste vrednosti kot nekoč, ko zasedejo delovna mesta, ki predstavljajo nadaljevanje meznega odnosa, in še več, ker se določen del njih ne more zaposliti, se študentje upravičeno vprašujejo: zakaj študirati in biti izobražen? Zatorej povzroča tudi orientacija študentov na svoj perspektivni status nezadovoljstvo in protest.

Iz opisa statusa študenta, iz katerega izhaja njegova podrejenost in marginalnost, lahko sklepamo na obstoj specifičnih potencialnih elementov revolucionarnosti. Sodimo, da so ti prvenstveno podani v samem meznem značaju, ki določa status študenta. V sodobni industrijski družbi se povečuje število slojev v meznih odnosih, kamor sodijo mimo delavcev še številni srednji sloji, različni sloji inteligence, različne podrejene etnične in rasne skupine (npr. črnci v ZDA). Vse te sloje družita njihov podrejeni položaj v družbi in težnja po družbenih spremembah. In v povezovanju študentskega gibanja z vsemi temi sloji vidimo možnosti za razreševanje temeljnih družbenih nasprotij.

Na sedanji stopnji družbenega razvoja sodimo, da igra študentsko gibanje predvsem vlogo pobudnika aktiviranja teh različnih slojev, ki pa se vsi nahajajo v bolj odvisnem položaju od družbe kot študentje. Spričo tega je študentski položaj tisti, ki omogoča vlogo pobudnika radikalnih protestov, kritike, saj je ta položaj pravzaprav tako specifičen, da nimajo študentje kaj zgubiti. Na ostalih slojih v mezdnem odnosu pa je, koliko se jim posreči klimo protestov izrabititi za realiziranje svojih specifičnih zahtev v smislu uresničevanja stvarnega pluralizma. Vse te zahteve pa vodijo — po našem mnenju — do sprememb v strukturi globalnih družbenih odnosov. Zaradi dokajšnje množične depolitizacije, konformnosti, zgubljanja revolucionarnosti, kakršna je bila značilna za klasični proletariat, ipd. sodimo, da je že pobudniška vloga študentskega gibanja, ki izvira iz nezadovoljstva z obstoječim, dokaj pomembna.

3. Za to, da izvira študentsko gibanje iz globalnih družbenih nasprotij in konfliktov, govori tudi dejstvo, da poteka zunaj okvirov družbenega sistema. Znano je, da ni družbenopolitičnih sistemov brez opozicije, ne glede na to, ali je opozicija institucionalizirana ali ne. Med tako imenovano zunajparlamentarno opozicijo štejemo tudi politične stranke in organizacije, ki nimajo svojega predstavnštva v oblastnih organih ali ki delujejo v ilegali.

Običajno gre za takšne organizacije, ki si prizadevajo spremeniti obstoječi družbeni sistem, zato jih vladajoča elita kot nevarne izloči iz sistema in poskuša osamiti ter onemogočiti njihov vpliv na družbeno dogajanje. Študentsko gibanje, čeprav ni v ilegali, deluje kot del zunajparlamentarne opozicije, ki napada temelje obstoječega sistema. Zato je razumljivo, da se sliši veliko glasov, ki nasprotujejo takšni orientaciji študentskega gibanja. Stališča le-teh sledijo izreku »demokracija da, cirkus ne!«, kar bi pomenilo, da je treba delovati za postopno, evlucijsko reformiranje družbe prek obstoječih institucij. Po njihovem je treba spoštovati pravila parlamentarne igre, zbuhati pri vodilnih političnih strukturah spoštovanje in si vztrajno prizadevati za reforme. Nasilna, netolerantna dejanja proti obstoječemu sistemu pa zbujaajo represivne reakcije zaščitnih organov sistema. Pri tem zagovorniki takšne ocene zunajsistemskega delovanja študentskega gibanja še posebej svarijo, da vodi le-to do ogrožanja obstoječih demokratičnih pridobitev, ker desne-reakcionarne sile, ki brez nasilja ne morejo, čakajo, da bi se lahko aktivirale kot zaščitnice obstoječega sistema zaradi njegove ogroženosti. Kratko rečeno, nedemokratično obnašanje študentskega gibanja potemtakem spodbuja nasilne ukrepe konservativnih družbenih sil.

Sodobni politični sistemi preživljajo krizo. Odsev te krize je potekanje političnega dogajanja zunaj okvirov političnih sistemov. To kaže na nerazrešena globlja družbena nasprotja oziroma na to, da obstoječe družbene institucije niso prilagojene stvarnim odnosom. Oligarhične in elitne tendence dominirajo v delovanju

obstojećih institucij, pri tem pa številni posebni interesi ne najdejo svojega mesta med realiziranimi občimi interesi. Te elitne tendence je mogoče na primer najti med vsemi funkcijami političnih strank in zato ni nepresenetljivo, da tudi levo usmerjene stranke niso predstavljale okvirov študentskega gibanja. Te stranke so se z izbruhom študentskega gibanja znašle v hudi zagati; monopolna revolucionarna pozicija njihovega vodstva je bila s tem omajana. Posebno pa so bile zaskrbljene zaradi povezovanja študentskega in delavskega gibanja, kar so poskušale preprečevati in omejevati.

Učinkovitost delovanja študentskih revoltov je bila dokazana ne v družbenih spremembah, marveč v tem, da so se vse družbene institucije zamajale in bile prisiljene na reakcijo. Sedanja situacija v študentskem gibanju pa kaže, da le-to zgublja tempo in intenzivnost. Za revolucionarno gibanje pa je pomembna predvsem strnjena intenzivna akcija.

Vse kaže, da se bo taktika študentskega gibanja, namerjena na rušenje tistih negativnih odnosov, ki jih zaradi njihove usidranosti ni mogoče postopno spreminjati, še nadaljevala. Zaradi nekonstantne in nekoncentrirane aktivnosti pa lahko sodimo, da uporablja študentsko gibanje razen revolucionarne taktike tudi taktiko vplivanja na postopno spreminjanje družbenih odnosov, kar pomeni koncentracijo permanentne aktivnosti ne na družbo kot celoto, marveč na nekatera njena pereča nasprotja. Spričo tega prehaja del študentskega gibanja v institucionalne okvire reformnih prizadevanj.

Poskušali smo pokazati vire študentskega gibanja v temeljnih družbenih nasprotjih, kar pomeni, da predstavlja to gibanje odsev krize vrednot, norm in prakse ter še posebej odsev krize razkoraka med normami in prakso v sodobni industrijski družbi. Zato lahko sklenemo z ugotovitvijo o trajnejšem značaju študentskega gibanja in o njegovi pobudniški revolucionarni vlogi, ki se zdaj kaže predvsem s protestno dejavnostjo zunaj obstoječih sistemov.

Nezaposlenost, pavperizacija in nemoč družbe¹

Nezaposlenost, oblika pavperizacije

Za značilnosti pavperizacije lahko štejemo ekonomsko in socialno podrejenost, ki sta vezani na položaj in neenakost v razmerah pregrupiranja. Najbolj revne (siromašne) skupine so v neki družbi dejansko sestavljene iz subjektov, ki imajo omejene ekonomske možnosti, in je zato tudi njihov status najnižji. Te grupacije so med seboj zelo slabo povezane, največkrat se ne organizirajo. Njihova struktura je slaba, družbena moč pa zmanjšana na najmanjšo možno mero. Ekonomska podrejenost, socialna podrejenost in socialna nemoč so vedno tesno povezane z nezaposlenostjo ter konstituiraajo značilne variabilne situacije nezaposlenosti. Podrejenost raste toliko, kolikor je nezaposlenost manjša in manj široka, in prav tako dobi intenzivni značaj. Nezaposlenost torej ni ogenj, ki bi grozil večini delavcev v relativno kratkem času; nezaposlenost je potuhnjeno in trajno zlo, ki daje pomembno mesto začasno nezaposlenim in kronično nezaposlenim. Tako lahko ustvari dejansko socialni nukleus, iz katerega lahko sčasoma nastane družbeni sloj ali frakcija kot del širše grupacije. Treba je poudariti, da je nezaposlenost oblika pavperizacije. To je tudi zmeraj bila. Ne smemo pa pozabiti, da je nezaposlenost kljub prizadevanju, ukrepom, delnim bolj ali manj objektivnim uspehom kot oblika pavperizacije posebej značilna za sodobne zahodne industrijske družbe. V Franciji in v ZDA sestavljajo nezaposleni v pravem pomenu te besede, tj., tisti, ki so že dolgo nezaposleni ali so pogosto nezaposleni, grupacijo, ki temelji na obliki osiromašenja. Njihova zveza z drugimi frakcijami podproletariata, ki žive samo od dela svojih rok, je zelo tesna. Posamezniki, ki so se izvlekli iz nezaposlenosti, redkokdaj ponovno pridejo do bistveno višjega socialnega ranga ali življenjske ravni. Pomemben del nezaposlenih sestavljajo nekvalificirani delavci in delavci iz inozemstva — posebno tam, kjer v etničnem smislu dominirajo. Za »majhne ljudi« tretjega reda (tj. terciarnega pomena) pa je dvig nad to

¹ Razpravi R. Gogalije in J. Zalokarja, ki ju objavljamo v tej številki, sta prispevka za četrto posvetovanje študentov, profesorjev in diplomiranih sociologov Jugoslavije na temo »Nezaposlenost in socialno-ekonomska nestabilnost kot problema naše družbe«. Posvetovanje je bilo od 3. do 7. aprila na VSSPN v Ljubljani.

raven zelo pomemben, posebno s socialnega vidika. Brez svojega prejšnjega in po svoje jasno opredeljenega statusa, brez zadostnih življenjskih sredstev je v obdobju »prosperitete« nezaposleni delavec tisti, ki ima od tega obdobja najmanjšo korist, čeprav ima brez dvoma glede na nezaposlene v prejšnjih obdobjih le neke koristi. V ekonomskem smislu je osiromašen, osiromašen pa je tudi v družbenem smislu. Izvržen je, izoliran in zaprt v svojo usodo in kot tak ne najde opore v tistih slabo strukturiranih grupacijah, ki jih sestavljajo grupacije nezaposlenih.

Socialna nemoč

Lahko torej menimo, da so nezaposleni slaba socialna skupnost v vseh modernih družbah, posebno pa v povojnih zahodnih družbah, kjer ni večje nezaposlenosti. Upravičena, vendar pa pretirana bojazn, ki sledi iz koncepcij, katere uporabljajo druge znanosti, je pogosto vodila sociologe, da so zavračali termina moč in nemoč, ker sta imela vznemirljiv prizvok. Nekateri odkrivajo v teh koncepcijah nevarnost biološkega vpliva na družbo ter izvor nekega naturalističnega darvinizma. Drugi pa so občutljivi za pozitivistični vidik teh pojmovanj. Sociologi »komprehenzije« (pojmovanja, dojemanja) tem pojmovanjem očitajo, da so daleč od specifično človeškega, pa tudi to, da so nesposobna še tako majhne *akcije*, da bi bilo to človeško. Dialektiki jim niso dosti bolj naklonjeni. Tiste, ki mislijo, da lahko govorijo o moči in nemoči, pričakujejo anateme, kot so biologizem, naturalizem, mehanicizem... Vendar, kako naj se izognemo tem terminom, če govorimo o družbah, kjer imajo tekmovanje, spori in boji prav toliko veljave kot sodelovanje, smisel in sloga? Vsak spopad izhaja iz prisotnosti moči in vsaka tekma iz subjektov, ki imajo na voljo več ali manj sredstev moči. Ne moremo se izogniti, da ne bi govorili o pritisku, dominaciji, moči in oblasti. Zavračanje teh osnovnih predstav in pojmov je toliko bolj nevarno, ker s tem tvegamo eliminacijo dinamičnih perspektiv v sociologiji. Sociološka dialektika ne izhaja iz prisotnosti teze in antiteze, ampak iz prisotnosti ljudi. Postavlja človeka proti človeku. Če zavračamo te termine in te odnose, zavračamo ideje. Aktualne družbene pojave lahko torej razumemo samo, če pojmujeemo sodobno družbo kot skrbno izdelano, dinamično skupnost, ki deluje na različnih ravneh in z različnimi močmi. Kljub vsem očitkom, ki bi jih mogli nasloviti na Jeana in Freuda, psihologije ne moremo prikrajšati za stališče dinamičnega življenja.

Psihologija mora gledati na stvari dinamično. Prav tako je tudi v sociologiji. Bistveni element družbene moči v neki družbi kapitalističnega tipa je lastnina proizvodjalnih sredstev, vendar pa je treba upoštevati tudi druge lastnosti. Izhajajoč iz marksistične hipoteze dela sprejemamo tezo, da je narodni dohodek medsebojno razdeljen med dva razreda: med lastnike kapitala in mezdne delavce — glede na

njihovo družbeno moč. Treba je priznati, da pride v vsakem razredu do nove razdelitve. Pri mezdnih delavcih se razdeli celotni del, ki jim pripada, glede na moč posameznikov in skupin. Kvalifikacija je na primer neka moč, ki ima vlogo »multiplikatorja« ter omogoča kvalificiranemu mezdnemu delavcu, da si že vnaprej vzame pomembnejši del. Moč nekvalificiranega dela ustvarja zmanjšano socialno moč. Torej je upravičeno, da poudarjamo moč, ki je porazdeljena glede na lastništvo in njegove kapacitete kot tudi na skupne sile in njihov pritisk. Prav tako pa je nujno, da upoštevamo tudi druge sile.

Vzajemna okrepitev podrejenosti

Očitno je, da različni tipi sile, ne glede na to, ali so popolnoma odvisni drug od drugega, vplivajo drug na drugega. Tako je tesna zveza med ekonomsko podrejenostjo in podrejenostjo sile skupine. To kaže popolnoma jasno pojav nezaposlenosti. Čim manjša je nezaposlenost in je podrejenost nezaposlenih večja, tem bolj kaže grupacija težnjo po strukturiranju, s čimer se njena moč poveča. Kadar je ekonomska podrejenost subjektov neke populacije prevelika in preveč raznolika, pride pri ustvarjanju grupacije do velikih težav.

To dejstvo pogosto obravnavajo študije o različnih delih delavskega razreda. Poleg tega se tu uveljavi krožni pojav, ko nezadostna izdelanost grupacije in njene osrednje moči slabša ekonomsko podrejenost. Nemoč družbe se torej krepi sama po sebi. Zakon družbene nemoči je zakon medsebojne krepitve podrejenosti, to je, negativnih družbenih dejavnikov. Ta zakon pavperizacije, ki je zelo soroden akumulaciji, ima širši sociološki pomen od tistega, ki mu ga pripisujejo v različnih tezah o pavperizaciji. Osiriomašenja pa ne določajo samo denarna sredstva niti življenjska raven niti ni odvisno samo od ekonomskih razmer v ožjem smislu te besede. Proces akumulacije siromaštva ali pavperizacije ne počene v gibanje samo ekonomskih dejavnikov, ki se negativno krepijo. Nemoč družbe, izvor pavperizacije, povzroča nastanek in prepletanje velike raznolikosti, nemožnosti in podrejenosti. Posledica tega pojava, kopičenja negativnih dejavnikov in slabosti, je v tem, da se znotraj skupine mezdnih delavcev razlike večajo vsaj glede na odnos med skupino mezdnih delavcev in skupino lastnikov kapitala. Najslabotnejši so na poti k temu, da postanejo še slabotnejši. Tako prekinjena nezaposlenost siromaši in slabi tiste, ki imajo največjo potrebo po življenjskih sredstvih.

Pomen nezaposlenosti in šibki temelji sodobne družbe

Ko sociologi pazljivo opazujejo odnose, to je, družbeno strukturo in njene ekonomske vidike, morajo biti prav tako pazljivi tudi glede na gibanja, ki so značilna za to strukturo. Socialna nemoč nekaterih

grupacij ustvarja klico določenega tipa medčloveških odnosov v družbi. Ravni nemoči so torej povezane z določenimi situacijami in statusi. Moč, ki je eni nimajo, imajo drugi, moč enim je nemoč drugih. Lestvica socialne moči ustreza načinu medčloveških odnosov. Te razlike v ravneh so hkrati znaki, vzroki in učinki globalne socialne oblike; so bistvenega pomena. V razviti kapitalistični družbi je potisnjen družbeni položaj tistih, ki so na najnižji ravni, k poslabšanju — vsaj relativno. To je sklep študij, ki so jih pred nedavnim opravili v ZDA in v Franciji, in se pridružuje rezultatom drugih raziskovanj.

Videli smo, da se nam kažejo nezaposleni kot tisti del, ki z različnih vidikov sestavlja izrazito nemočno prebivalstvo. To prebivalstvo je sestavljeno iz posameznikov, katerih moč je silno omejena. Niso samo nezaposleni tisti, ki nimajo sredstev za proizvodnjo in ki so »najemljivi«. Vendar pa so med delavci brez kapitala ekonomsko najbolj podrejeni. Izjema so občasni delavci, katerih položaj je zelo specifičen. Delavci, ki so po drugi strani socialno podrejeni, so v približno podobnih razmerah, čeprav v majhnih »skupinah«, in njihove skupnosti sploh niso močne.

Nezaposleni pripadajo zelo različnim kategorijam prebivalstva. V socialnem smislu so slabo strukturirane in imajo zelo slabe možnosti. To so stari delavci, premožni delavci, ločene in zapuščene žene itd. Nezaposlenost je torej položaj popolne nemoči; nezaposleni so skupine oseb, ki pripadajo samo statistično opredeljivim slabim grupacijam. S tega vidika je nezaposlenost dvojno pomembna. Je izraz podvojene slabosti in nemoči, saj ni niti organizacije niti ne bo društva starih nekvalificiranih delavcev ali delavcev s fizičnimi pomanjkljivostmi. Napovedi, da bo družba začela socialno urejati položaj teh različnih populacij, ostajajo le pri besedah, te skupine same pa — so nesposobne in omejene ter ne morejo ustvariti skupne sile, ki bi bila element moči in koristi za vse slabotne. Vlada, sindikati ali stranke lahko skrbijo za defektne ali stare delavce iz humanih razlogov ali zaradi ekonomskih imperativov, toda moči teh v bistvu defavoriziranih ljudi so moči, ki so si jih prilastili drugi, ki so jih ti ljudje drugim odstopili. Kadar je nemoč zelo izrazita, pa čeprav samo zaradi dejavnikov in socialnih razmer, ki jo povzročajo, potem ustvarja iz večine tistih, ki jih prizadene, izolirane posameznike, izolirane v svoji slabotnosti zaradi slabotnosti same. Ta *izolacija* je omejena samo z intervencijo zunaj integracijskih razlogov, in to tistih na družinski ravni kakor tudi na ravni lokalne skupnosti. Prav tako drži, da ima ekonomska podrejenost glede na pripadnost določeni veji ali mestu, ki je potisnjeno v stran, drugačne socialne učinke od osebne podrejenosti, ki je odvisna na primer od starosti ali od defektnosti. Kadar je neki poklic v težkem položaju, tedaj so ogroženi vsi mezdni delavci, ki so v tem poklicu, in tako nezaposlenost ne zadeva samo posameznikov. Isto velja tudi za področje ali mesto, kjer pride do recesije. Če gledamo nezaposlenost s te strani, lahko

rečemo, da ima družben pomen in da je izredno pomembna. V sodobni družbi določajo raven nezaposlenosti dejansko odnosi med silami in nezaposlenost je razdeljena glede na te odnose.

Sociološka analiza nezaposlenih nam kaže težnjo, da zelo velika nemoč (ki se sama po sebi vedno bolj pogloblja) izdvaja in izolira nekatere sloje meznega delavstva od drugih, drugačnih grupacij, pa tudi od tistih, ki konstituirajo mezdni razred. Ta izolacija ima tako psihološki kot ekonomski in socialni značaj. Delavskega razreda ne moremo reducirati na kvalificirane metalurške delavce in mehanike, ker je njegov sestav kompleksen. Cepijo ga različna gibanja. Ena teže k uniformiranosti in integraciji, druga k razločevanju in razdruževanju. Ker se nahajajo v negotovih in bistveno drugačnih razmerah od tistih, ki jih uživajo najbolj favorizirani delavci (iz industrije, trgovine in uslužnostnih dejavnosti), postajajo najslabotnejši delavci ne glede na to, ali so zaposleni ali ne, v času blaginje tujci drugim meznim delavcem. Občutek prikrajšanosti, ki ga doživljajo šibki, je včasih tako močan, da se sploh ne čutijo eno s skupino favoriziranih. Nasprotno pa so obdobja krize za kohezijo ugodna. V krizi prevladujejo skupni interesi in manjšajo se razlike, ki delijo manj slabotne od bolj slabotnih. Razvoj sodobne družbe vodi v nevarnost vse večjega nasprotja med starimi delavci in mladimi, med fizično slabimi in močnejšimi, manj »sposobnimi« in spretnejšimi, manj kvalificiranimi in tistimi, ki imajo boljše izobrazbo, itd.

Razen pri etničnih manjšinah pa to nasprotje še ne dobi značaja spopada med grupacijami. Če pa pride do pomembnih socialno-kulturnih modifikacij v vsaki izmed podrejenih kategorij in če se čutijo posamezniki, ki jih doleti takšna usoda, zaprti v skupnem neugodnem položaju, bi lahko prišlo do globokih socialnih prelomov, katerih učinki bi bili usodni za celotno družbeno ureditev. V hierarhizaciji meznega dela, ki je sorodna izostritvi kontinuiranosti in kohezije, lahko pride do delitve na dva socialna temelja, ki se drug od drugega vse bolj oddaljujeta. Ta težnja je opazna v ZDA in v Franciji in njen vzrok je nepretrgana prisotnost nezaposlenosti. Na koncu bi postavil vprašanje, ali lahko dopustimo, da tudi v naši samoupravni, socialistični družbi obstaja nezaposlenost in ali ne bo ta privedla do iste težnje, če že ni. In kaj potem?

Komu koristi „odkrivanje stalinistične ere“?

S svojim posegom v cerkveno politično publicistiko¹ se je študent teologije Franc Križnik priključil tistemu miselnemu toku v slovenski katoliški Cerkvi, ki že dolgo časa, zlasti pa po drugem vatikanskem koncilu, zahteva revolucioniranje cerkvene institucije. Njihove zahteve in težnje so mnogovrstne. Predvsem pa mora po njihovem mnenju »Cerkve... z radikalno akcijo navznoter uresničiti vse tiste pogoje, ki jih sme in mora zahtevati od svojih drugače mislečih sogovornikov. Cerkve ima pravico zahtevati zase svobodo šele takrat, ko se bo sama svetu predstavila kot možnost doseganja svobode za vse in vsakogar.«² Zatem pa mora prav tako »pred slovenskim narodom... javno in odkrito, a ne le abstraktno, neopredeljeno ter samo čim manj opazno in čim bolj tiho v svojem ‚domačem‘ krogu, konkretno priznavati svoje realne zgodovinske napake ter slabosti, s katerimi je škodovala našim ljudem. Krivda za tako velik prepad, ki jo danes loči od naroda, leži tudi v njeni zgodovinski usmerjenosti, ko je pod krinko ohranjanja substance dejansko varovala le svoje preživele koristi in udobne forme mišljenja.«³

Kritičnost do »lastne« institucije se torej kaže kot temeljna razsežnost delovanja tega katoliškega miselnega toka. To ustvarja možnosti za pravi in ne samo deklarirani dialog.

S tega stališča sem z zanimanjem prebiral tudi tista Križnikova razmišljanja, v katerih raziskuje preteklost tako cerkvene kakor državne politike pri nas. Ker sam pravi, da ne želi, da bi kdorkoli vzel njegove misli »kot dokončno objektivno sodbo, temveč ga je treba razumeti in sprejeti... kot subjektivno kritično razmišljanje, ki hkrati poziva k odkritemu, javnemu dialogu«,⁴ se v ta dialog vključujem z edinim namenom, da pomagam odkrivati resnico o neki dobi, o nas samih.

Čeprav se Križnik te preteklosti loteva le v glavnih črtah in daje bolj skico za analizo kot pa analizo samo, ne more biti nobe-

¹ Izmed njegovih sestavkov opozarjam le na: »Katoliški dialog v Sloveniji«, Problemi, št. 77, maj 1969; »Odgovori F. Križnika na vprašanja Tribune«, Tribuna, št. 14—15/1969; »Katoliški nihilizem pri nas«, Naši razgledi, 21. dec. 1968.

² »Katoliški dialog v Sloveniji«, loc. cit.

³ Prav tam.

⁴ »Odgovori F. Križnika na vprašanja Tribune«, Tribuna, št. 14—15/1969.

nega dvoma, da se želi dokopati do resnice, ker vidi »sence preteklosti« kot veliko moro, ki še danes teži. Tako dejanskemu stanju docela ustrezno ugotavlja, »da je med vojno del slovenskega klera iz slepe poslušnosti ukazom od zgoraj in od zunaj ter iz lastne ideološko-politične fanatičnosti sodeloval tako z okupatorji kakor s tistimi, ki so zaradi oblastno-kapitalističnih interesov hoteli z vsemi sredstvi ohraniti staro družbeno ureditev. Ta objektivni zgodovinski greh dela naše Cerkve, ki njegove negativne posledice danes še zdaleč ne moremo dovolj široko dojeti, je usoden za povojno življenje celotne Cerkve pri nas... Njeno proti narodno in proti družbeno delovanje je porazno določalo politiko nove oblasti do njenega (cerkvenega, op. p.) celotnega življenja.«⁵

Kolikor je družbena politika nove države do Cerkve izhajala iz teh dejstev, se to zdi Križniku razumljivo in sprejemljivo. Toda ta politika je po njegovem mnenju »vsebovala vse tiste slabosti, ki jih je takrat kazala na vseh drugih področjih družbenega življenja. Kot je stalinizem, čeprav ob sporu z Informbirojem formalno-uradno premagan, a še pozneje prisoten v delovanju posameznih političnih faktorjev pri nas, ki pa mu je bistvena in odločujoča metoda prikritega ali odkritega policijskega terorja, nasilno administrativno posegal v vsa vprašanja ekonomije, kulture, še predvsem umetnosti, in se načrtno pripravljala celo na rušenje celotne jugoslovanske k samoupravljanju težeče socialistične družbe (to je jasno pokazal brionski plenum), tako je še na poseben način kontrolirala in onemogočala svobodno življenje in delovanje katoličanov.«⁶ Tako stalinistično politiko do Cerkve so po Križnikovem mnenju sestavljali tudi tile sestavni deli:

1. *Procesi proti duhovnikom.* »Pri nas bi bili ravno tako kot v državah vzhodnega bloka potrebni procesi za rehabilitacijo, saj so mnogi slovenski duhovniki bili obsojeni in zaprti po znanih tipično stalinističnih 'pravnih' postopkih.«

2. »Cerkev je izgubila mnoga svoja nujno potrebna sredstva za vzgojo duhovniškega kadra.«

3. Cerkev je zgubila vsa sredstva javnega obveščanja.

4. Katoličani so postali drugorazredni, manj vredni državljani. Celotno tistim, ki so sodelovali v NOB v najvišjih organih OF in drugih osvobodilnih organizacijah, se je počasi onemogočilo sleherno svobodno družbenopolitično delovanje.

Posledice take politike do Cerkve in drugih okoliščin so bile po mnenju Križnika mnogovrstne. Predvsem je bila Cerkev prisiljena na »samoobrambno življenje v getu«. Bila je odrezana »znotraj narodnega prostora... od pozitivnih družbenih procesov«. »Zaradi takih zgodovinskih silnic se je Cerkev v Sloveniji navznoter in

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam. Tudi vsi naslednji citati so iz istega sestavka, zato vira ne bom ponavljala.

navzven še bolj spreminjala v zaprt, hermetičen prostor« itn. Taka državna politika naj bi bila tudi soodgovorna za to, da današnja Cerkev še vedno ostaja tradicionalistična in nesposobna za lastno revolucioniranje v duhu koncilske obnove.

Po mojem globokem prepričanju Križnikova skica preteklosti ne ustreza dejanskemu stanju, čeprav vsebuje tudi točne ugotovitve. Temeljna napaka, ki jo je storil, je izrecno prisotna *predpostavka* njegove analize, predpostavka, ki jo je postavil v samo izhodišče: celotna družbena politika po vojni pri nas (in to na vseh področjih) naj bi bila *stalinistična* in trajala naj bi skorajda do brionskega plenuma pred leti. Ob Informbiroju naj bi formalno sicer prekinili s Stalinom, toda stalinizem kot temeljni družbeni odnos pa naj bi doma ostal. Takšna ocena pa ne ustreza dejanskemu stanju. *Obdobja administrativnega socializma ali revolucionarnega etatizma od 1945 pa do 1950 pri nas res ni mogoče enačiti s stalinizmom*. Prekinitev s Stalinom leta 1948 je bila v bistvu že posledica osamosvajanja naše družbene politike od enoznačnega sovjetskega družbenega modela. Analiza, ki bi temeljila na skušnjah delovnih ljudi ali na drugih zgodovinskih dokumentih, bi za ta čas brez dvoma pokazala, da je daleč od tega, da bi v njem *prevladoval* »prikriti ali odkriti policijski teror, nasilno administrativno poseganje v celotno družbeno življenje«. Ni seveda mogoče zanikati, da v tej dobi pri nas niso bile prisotne tudi akcije ali pogledi, ki so nepremišljeno prenašali sovjetske vzorce na naša družbena tla, toda bili so ali kratkotrajni ali pa omejeni na čisto določena vprašanja. Modela sovjetske politike do Cerkve pri nas niso nikoli uveljavljali. Če bi to storili, potem bi se moralo zgoditi najmanj tole: grško katoliško Cerkev bi nasilno priključili pravoslavni Cerkvi (kot se je to zgodilo v vseh vzhodnih socialističnih državah), pravoslavni Cerkvi bi dali očitno prednost v vseh pokrajinah Jugoslavije, vernim ljudem bi v resnici onemogočili vsako participacijo v političnem in družbenem življenju, oblastni organi bi nastavljali in odstavljali škofove, vladni organi bi vsako leto določali, koliko je lahko študentov teologije, oblastni komisar bi sedel v vsaki škofijski palači itn. — kar lahko ugotovimo najbolj nazorno na Češkoslovaškem do januarja 1968. Družbene politike do Cerkve pri nas v času administrativnega socializma ne moremo razglasiti za odločujoči dejavnik, »ki naj bi Cerkev prisilil na samoobrambno življenje v getu«. Vzroke, da se je Cerkev zaprla v samo sebe, se popolnoma oddaljila od novih oblik družbenega življenja in dolgo čakala, da se bodo povrnila stari časi in stari privilegiji, moramo iskati pretežno v njej sami, v »ideološko-politični fanatičnosti velikega dela slovenskega duhovništva«. Stvari so torej potekale drugače, kot bi to izhajalo iz Križnikove analize. Poenostavljeno bi to povedali takole:

1. Velik del slovenske duhovščine je med vojno sodeloval z okupatorjem in »tistimi, ki so zaradi svojih oblastniško-kapitalističnih interesov hoteli z vsemi sredstvi ohraniti staro družbeno ureditev«.

To sodelovanje je potekalo *navkljub pozivom in prizadevanjem vodstva osvobodilnega gibanja, ki se je prizadevalo, da bi Cerkev pridobilo ali vsaj politično nevtraliziralo.* (O tem obstajajo dostopni dokumenti — glej npr. pričevanja dr. Metoda Mikuža, dr. Leopolda Edgarja, Edvarda Kocbeka, Toneta Fajfarja in drugih.) To sodelovanje z okupatorjem je potekalo prav tako navkljub množičnemu sodelovanju vernih ljudi v osvobodilnih organizacijah.

2. Po osvoboditvi leta 1945 si je nova oblast prizadevala, da bi vzpostavila dobre odnose s Cerkvijo, zlasti s cerkveno hierarhijo in to kljub medvojnemu stanju. Cerkvena hierarhija je po krajšem obotavljanju to odklonila in prešla v splošen politični napad na novo družbeno ureditev. Temelj za ta napad in hkrati njegov začetek je pastirsko pismo jugoslovanskih škofov iz novembra 1945.

3. V okviru splošnih ukrepov, ki naj zagotove temelje nove družbene ureditve, je nova oblast z administrativnimi ukrepi odvzela Cerkvi vse predvojne materialne, duhovne in politične privilegije: agrarna reforma in cerkvena veleposestva, cerkveni kapital in privatna podjetja ali organizacije, ločitev Cerkve od šole, prepoved političnih organizacij na verski podlagi itn. Cerkev je to sprejela kot *napad* na svoje pravice in dolga leta zahtevala vzpostavitev prejšnjega stanja.

4. Velik del slovenske duhovščine je zlasti prva leta po vojni zaradi prepričanja, da je nova družbena ureditev le kratkotrajna, odkrito sodeloval v različnih organiziranih protirevolucionarnih akcijah proti družbenim institucijam.

5. V skladu s splošnim odnosom povojnega sveta do vprašanja *odgovornosti* za fašistično-nacistična nasilja pred in med drugo svetovno vojno so legalni sodni organi pri nas preiskovali in kaznovali tudi vse vidne sodelavce okupatorja in druge, ki so bili odgovorni za velika nasilja in žrtve med vojno v Sloveniji. Med kaznovanimi so bili *tudi* duhovniki, vendar ne kot »žrtve stalinističnega terorja«, marveč kot »žrtve« lastne »ideološko-politične fanatičnosti« in »slepe poslušnosti ukazom od zgoraj in od zunaj«. (O tem obstaja sodna dokumentacija in arhiv, dostopen vsem raziskovalcem preteklosti.) Prav tako so pravosodni organi ostro reagirali na vsak poskus rušenja nove družbene ureditve. »Žrtve« tega so bili spet tudi duhovniki.

6. Ker je Cerkev na splošno nasprotovala novi družbeni ureditvi, je nova oblast dosledno administrativno omejevala vse tiste njene dejavnosti, ki bi lahko pripeljale do nove politizacije na protisocialistični podlagi (zunanje cerkvene manifestacije, množični cerkveni obredi zunaj cerkve in podobno). To »administriranje« pa je seveda nosilo v sebi tudi možnosti poenostavljanja in sprejemanja napačnih konkretnih odločitev.

7. Katoličani-verniki so tudi po vojni množično politično in družbeno participirali in to navkljub cerkvenemu stališču, da »ni dovoljeno sodelovanje s komunisti«. Tu je F. Križnik v zmoti. Svo-

bodno participiranje v družbenopolitičnem delovanju je namreč eno, *samostojno* politično delovanje katoličanov zunaj obstoječih družbenopolitičnih institucij pa drugo. Res je, da je zaradi politične napetosti med državo in Cerkvijo prišlo tudi do tega, da so tu pa tam vernim ljudem odrekli politično zrelost, da so jih politično sumničili. O tem, koliko je tega bilo in kje so vzroki, je možen dialog, toda prej je treba odkloniti aprioristično sodbo o »katoličanih kot drugarazrednih manjvrednih državljanih«.

Razglasiti torej *splošno* zahtevo po procesih za rehabilitacijo po vojni obsojenih in zaprtih duhovnikov »ravno tako kot v državah vzhodnega bloka«, izhajati iz prepričanja, da je tudi ravnanje mlade socialistične države bistveno povzročilo, »da je Cerkev znotraj narodnega prostora temeljito odrezalo od pozitivnih družbenih procesov«, je ne le v nasprotju z dejanskim stanjem stvari med vojno in po njej, marveč tudi v nasprotju z ugotovitvami Križnika samega in z njegovo zahtevo, da se Cerkev zave svojega »objektivnega zgodovinskega greha«. Še več. Živeti v prepričanju, da so take »rehabilitacije« nujne, bistveno zavira uresničevanje zahteve po »koncilski obnovi (Cerkve) v duhu dialoga, ki zahteva radikalno preseganje lastne omejenosti in samozadostnosti«, ki po Križnikovem mnenju »že zaradi psihološke travme iz slovenske polpretekle zgodovine ne bo lahko, ne bo brez napetosti in brez bojev«. ⁷ Tako prepričanje pa tudi spodbuja tisto težnjo v Cerkvi, ki jo Križnik odločno odklanja, »tendenco, ki skuša v novo nastalem družbenem in cerkvenem prostoru versko življenje in delovanje obnoviti enostavno v oblikah predvojnega slovenskega katolicizma«, ali še neposredneje povedano: tendenco, ki skuša v današnji Cerkvi tudi s pomočjo parole o »stalinistični eri« omogočiti zmagoviti povratek starih klerikalnih pogledov, stališč in delovanja.

⁷ F. Križnik. »Katoliški dialog v Sloveniji«, Problemi, št. 77, maj 1969.

Značilnosti samoupravljanja v podjetju Sava

V praksi in v raznih člankih pogosto zasledimo bolj ali manj prikrito misel, da samoupravljanje ne pospešuje modernega in racionalnega gospodarjenja. To stališče navadno podkrepijo s praktičnimi dokazi o neracionalnem upravljanju, ki da zakriva odgovornost in zahteva dolgotrajne postopke, s podatki o tem, da je »diktatura« strokovnih in vodilnih delavcev podjetju zagotovila ugodnejše poslovne rezultate kot samoupravno vodenje. Eden od argumentov pa je tudi stališče, ki ga izraža v anketah del neposrednih proizvajalcev samih, da so pripravljeni prepustiti odločanje in odgovornost vodilnim delavcem.

Svojevrstna ironija je, da v najnaprednejših kapitalističnih podjetjih iščejo načine in sisteme, kako bi delavca iz proizvodnje, ki gotovo nima bistveno višjega inteligenčnega kvocienta kot pri nas, (ugled naših delavcev v tujini kaže kvečjemu nasprotno), kako bi temu delavcu dali ne več samo občutek, da uravnava podjetje, temveč bi ga k upravljanju resnično pritegnili.

V poročilu neke tuje študijske delegacije o obisku pri nas beremo: »Če je jugoslovanski sistem (samoupravni — op. B. Š.) resnično uveljavil oziroma kaže, da bo uveljavil psihološke spremembe v navedenih razsežnostih, je brez dvoma dosegel nekaj zares pomembnega: vsaka industrializirana dežela v svetu išče zdaj načine, da bi si ustvarila *visoko motivirano delovno silo* (podčrtal B. Š.), ki je zainteresirana za bogastvo firme in industrije, v kateri dela, in ki stalno pozorno išče poti za povečanje učinkovitosti«.

In tako v času, ko tujci ugotavljajo prednosti našega sistema in ko so sindikatu na zahodu priznali pravico, da z upravo razpravlja o *tehnoloških spremembah in njihovih posledicah, o načrtih za reorganizacije* podjetja in o podobnem, pri nas začenjamo z razpravami, ali ne bi bilo dobro, da bi pospešili naš gospodarski razvoj s tem, da bi o poslovnih zadevah odločali strokovni delavci (vodilni in specialisti), ker imajo le oni potrebna znanja, kolektiv pa bi njihovo delo presojal nekajkrat na leto predvsem po ustvarjenem dobičku.

Zdi pa se, da je vzrok za navidezno nezdružljivost dobrega poslovanja in samoupravljanja nekje drugje. Čeprav so spoznanja, da je na področju organizacije dela v podjetju potrebna strokovno

delo pri nas, dokaj mlada in so se le malokje uveljavila, je še toliko redkejše spoznanje, da je tudi organizacija upravljanja strokovno delo in da je ne moremo prepustiti dobri volji in poštenemu prepričanju nekaterih političnih delavcev v podjetju. Razen tega, da na tem področju nimamo strokovnih kompleksnih analiz in so še tiste, ki so jih naredili, pogosto prilagajali praktičnim trenutnim političnim potrebam, pa je bila tudi organizacija upravljanja do nedavna zelo poenoteno predpisana za vso državo. Tu ne mislim toliko na ustavo, temveč predvsem na vse številne predpise s posameznih področij, ki so določali, katere sklepe lahko sprejme le delavski svet in kaj vse mora narediti direktor. Res je, da je pri tem ustava imela svoj delež, vendar nam, recimo, na podlagi ustavnega določila, da morajo delovni ljudje gospodarsko smotrno uporabljati družbena sredstva, ni prišlo na misel, da bi predpisali enotno organizacijsko strukturo vseh jugoslovanskih podjetij, pa četudi je prav od nje močno odvisno, če bodo to ustavno načelo v posamezni delovni organizaciji tudi uveljavili.

Zdi se, da zato zaradi majhnih zakonskih možnosti in tudi, ker smo se sami vse premalo prizadevali, zdaj še zdaleč nismo izrabili vseh ekonomskih možnosti, ki jih daje samoupravni sistem. To dokazujejo tudi nasprotja med vodenjem in upravljanjem. Plenum CK ZKS o samoupravljanju in organizaciji dela je razrešil veliko dilem, številna vprašanja pa je odprl in prikazal v pravi luči. Hitrejši razvoj pa ni odvisen le od prizadevanj v okviru političnih organizacij in strokovnih institucij, temveč v marsičem od organiziranega dela v delovnih organizacijah. V nadaljnjem bom skušal prikazati nekaj značilnosti prizadevanj v tovarni Sava pri usklajevanju poslovanja in upravljanja v enoten sistem.

1. Temelji samoupravnega sistema

Sedanji samoupravni sistem v Savi je rezultat šestletnega dela, ki je bilo še posebno intenzivno, ko smo izdelovali prvi in drugi statut podjetja.

V podjetju Sava smo ob izdelavi prvega statuta podjetja ugotovili,

— da za družbeni položaj delavca, kot ga določa ustava, ni dovolj le to, da prepisemo ustavna določila, temveč moramo njihovo izvrševanje zagotoviti z originalnimi specifičnimi internimi samoupravnimi splošnimi akti,

— da moramo za uspešno poslovanje podjetja postaviti ustrezno organizacijo dela, ki pa jo moramo uskladiti s tako imenovano organizacijo upravljanja,

— da je organizacija upravljanja strokovno delo, ki mora temeljiti na ekonomsko-organizacijskih, socioloških, psiholoških, političnih, pravnih in še drugačnih analizah,

— da kvalitete upravljanja ne smemo soditi po številu članov samoupravnih organov in po številčnosti navidezno sodelujočih (npr. na zborih delavcev),

— da uspešno poslovanje ni samo sebi namen, temveč je namenjeno članu delovne skupnosti, ki praviloma ni dolžan, da svoje interese podreja kakemu višjemu, od sebe odmaknjenemu interesu podjetja.

2. Statut podjetja

Statut podjetja smo razumeli kot temeljni akt vsega našega sistema in dela in smo njegovi izdelavi posvetili posebno skrb. Dolgo časa smo najprej razpravljali o projektu in temeljnem konceptu statuta, pa tudi njegovega prvega osnutka ni izdelala le ozka skupina pravnikov, temveč je pri tem sodeloval širok krog zaposlenih. O statutu smo razpravljali po odlomkih, gradivo smo za razpravo ustrezno pripravili in tako so sodelavci našega podjetja dali skoraj 200 pripomb in predlogov, od teh nekaj zelo tehtnih in utemeljnih. O pomembnih vprašanjih smo pripravili posebne razprave. Ko smo to listino tako pripravljali, smo ustvarili ozračje, da se je vsakdo zavedel njene pomembnosti, to pa ni pripomoglo le k temu, da so delavci zavzeto sodelovali v razpravah, temveč pozneje precej tudi k temu, da so statut spoštovali in ga uporabljali. Za samoupravne akte namreč drži, da postopek, kako jih sprejemamo, vpliva na to, kako jih bomo uresničevali. Podobno se lotevamo dopolnjevanja statuta tudi letos, ko smo, še preden smo začeli izdelovati kakršen koli osnutek, izvedli široke razprave o nekaterih pomembnih vprašanjih, kot npr. o vlogi družbenopolitičnih organizacij v našem savskem samoupravnem sistemu in podobno. Široke razprave o statutu, temelječe na strokovnem gradivu in mnenjih, ki jih udeleženci seveda dobe že poprej, so ena poglobitnih prvin našega samoupravnega sistema. Samoupravljanje v statutu in v praksi priznavamo kot *delo, potrebno za dobro poslovanje*, ki pa mora kot vsako družbeno delo biti seveda čimbolje organizirano.

Skrb za ustrezno organizacijo samoupravljanja in za metode in oblike dela organov upravljanja je stalna naloga ene od strokovnih služb in še zlasti naloga delavca na delovnem mestu organizatorja upravljanja, ki obstaja v podjetju že dobrih šest let.

3. Vloga delavskega sveta

Čeprav je bil delavski svet v zakonodaji že doslej zasnovan kot organ, ki naj predvsem določa temelje poslovne politike in organizacije podjetja, je neka analiza pokazala, da odloča o zadevah z več kot 100 področij, da so njegovi sestanki v večini slovenskih podjetij zelo dolgi in da se z manj važnimi vprašanji ukvarja pozorneje kot s pomembnejšimi.

Samoupravna organizacija v Savi temelji na tem, da delavski svet resnično odloča predvsem o temeljnih vprašanjih poslovanja podjetja in o splošni poslovni politiki. Tako predvsem:

— sprejema letne in večletne gospodarske načrte in programe podjetja, letni gospodarski načrt ne vsebuje le številčno določenih ciljev o tem, kakšen mora biti obseg proizvodnje, dohodek in podobno, temveč vsebuje tudi programe dela za tista področja, ki se jih ne da ali jih ne bi bilo smiselno kvantificirati (obveščanje, izobraževanje); temeljno usmeritev za vsa področja tako določi delavski svet z gospodarskim načrtom; to je tudi eno pglavitnih meril za presojo dela vseh delovnih enot tako proizvodnih kot strokovnih služb ob sklepu poslovnega leta;

— sprejema statut in druge splošne akte (za obravnavo teh zadev na sejah delavskega sveta je značilno, da menimo, da dolge razprave na delavskem svetu niso znamenje dobrega dela in da je treba o teh zadevah že pred sejo delavskega sveta v širših razpravah razčistiti vse sporne in nejasne zadeve);

— razpravlja in odloča o periodičnih poročilih o poslovanju in zaključnem računu;

— določa organizacijo podjetja in sistemizacijo delovnih mest;

— odloča o smotrni uporabi sredstev podjetja in o razpolaganju z njimi;

— odloča o notranji delitvi dohodka in o analitskih ocenah delovnih mest;

— obravnava poročila odborov in komisij o njihovem delu in odloča o pritožbah zoper njihove sklepe.

4. Odgovornost strokovnih služb in posameznikov

Predlagatelji na sejah delavskega sveta so delovne enote — zlasti strokovne službe, ne pa direktor podjetja, kot je ponekod navada. Tudi če pri oblikovanju predloga sodeluje več strokovnih služb, kar se v večini primerov res dogaja, je ena strokovna služba nosilec naloge in odgovorni predlagatelj. Kot že rečeno, je potrebno za nekatere predloge soglasje več strokovnih služb, v najpomembnejših zadevah tudi mnenje direktorja podjetja, za vse predloge samoupravnim organom pa velja načelo, da predlagatelj ostane odgovoren za predlog tudi potem, ko je predlog »samoupravno« sprejet. Še več. Predlagatelj ne odgovarja več le za strokovnost predloga, temveč je dolžan tudi zagotoviti, da se sklep hitro in v celoti uresniči. Če delavski svet predloga ne sprejme ali ga spremeni, je predlagatelj dolžan opozoriti na posledice, ki bodo zaradi tega nastale. Če samoupravni organ pri odločitvi vztraja, predlagatelj ni odgovoren za strokovnost predloga, je pa dolžan sklep uresničiti. V praksi predlagatelj večino v razpravi danih pripomb in predlogov navadno sprejme, če pa je razvidno, da gre za nerazumevanje temeljnih postavk predloga ali za bistvena razhajanja v mnenjih, zahteva

delavski svet dodatno analizo, novo pripravo in obrazložitev ali pa predlagatelj to sam predlaga na seji. Enako velja za odnos strokovnih delavcev do drugih samoupravnih organov.

V čem je torej odgovornost posameznika in samoupravnega organa? Odgovornost za slabe poslovne odločitve nosi ves kolektiv s tem, ko trpi škodo, ki zaradi njih nastane. Delavski svet in njegovi posamezni člani so odgovorni kolektivu, če so dovolili »hiter postopek«, če niso zahtevali potrebnih obrazložitev, če niso dovolj odgovorno in tehtno analizirali predloga s stališča njegovih družbeno-ekonomskih posledic in če so dovolili, da so sprejeli sklep, ki ni bil v skladu z že določeno poslovno politiko podjetja. Vodja strokovne službe in strokovni delavec je osebno odgovoren za nestrokovno delo in ga ne more več opravljati. Dokaz za to, da smo to odgovornost uveljavili, je, da so bili v zadnjih letih za nestrokovno delo kaznovani tudi člani kadrovske službe, prodajne službe, službe za organizacijo proizvodnje in drugih služb, zamenjali smo več delavcev na vodilnih delovnih mestih, arbitražna komisija pa je za napake kaznovala ne le proizvodne delovne enote, temveč tudi nabavno službo, razvojno tehnološko službo in druge strokovne službe.

5. Vprašanje nematerialne odgovornosti

Nekateri menijo, da tako imenovana moralna odgovornost članov delavskega sveta ni učinkovita, vendar mislim, da je moč moralnih nezapisanih internih norm v podjetjih zelo različna in da je odvisna od tako imenovanega duha, ki v podjetju vlada. Če funkcijo člana delavskega sveta interno priznavajo za pomembno, odgovorno in častno, če velja mnenje, da zanjo izbirajo najboljše itd., je večina članov zelo zainteresirana, da kolektiv pozitivno ocenjuje njihov osebni prispevek pri tem delu in so tudi moralne sankcije in kritika lahko zelo učinkovite. Praksa kaže, da se člani delavskega sveta zelo zavzemajo za uveljavljanje stališč in mnenj svojih volivcev. Menim, da take vrste odgovornost delavskega sveta ob drugih pogojih (organizirano upravljanje, določene dolžnosti in pravice posameznikov in organov, njihovo izobraževanje in podobno) zagotavlja dovolj odgovorno obravnavanje problemov. Pogoj za to je, da je delo delavskega sveta javno v tem smislu, da je širši krog sproti seznanjen z vsem dogajanjem in angažiranostjo posameznikov.

6. Komisije in odbori podjetja

Analiza zadev, o katerih je razpravljal in odločal upravni odbor, je pokazala, da gre, podobno kot pri delavskem svetu, tudi pri upravnem odboru za številna zelo različna pomembna področja, ki jih ta organ zaradi pomanjkanja časa in tudi zaradi različnosti ne more obravnavati tako tehtno, kot bi bilo to potrebno za dobro poslovanje podjetja. V Savi smo se zato pred leti odločili, da del

»klasičnih« funkcij UO prevzamejo komisije delavskega sveta. Te so tako postopoma postajale organi, zadolženi za opravljanje poslovne politike s posameznega področja. Te svoje naloge pa so opravljale vse bolj samostojno — v tem smislu namreč, da njihovih odločitev ni potrjeval ne upravni odbor ne delavski svet. Komisije so tako pridobile pomembnost, opravljati so začele funkcijo upravnega odbora za posamezna področja in so tako iz komisij delavskega sveta postale komisije podjetja.

Ko smo tako razdelili naloge upravnega odbora, je ta organ lahko bolj intenzivno in bolj strokovno spremljal in ukrepal na področju izpopolnjevanja plana (količinsko in kvalitetno). Njegovi sklepi so bili doslednejši in učinkovitejši kot doslej in, kot je ugotovil delavski svet, je bila stalna skrb upravnega odbora za to področje poleg tehnoloških in organizacijskih izboljšav eden osrednjih razlogov za močan dvig kvalitete proizvodnje, ki smo ga dosegli v zadnjih letih.

Delitev nalog je tudi omogočila, da so temeljiteje obravnavali vprašanja, ki so ponekod v senci tako imenovanih tekočih proizvodnih problemov, pa so za poslovanje podjetja prav tako pomembna. Ta so, npr., kadrovska politika, varstvo delavcev, obveščanje in podobno.

Za skladno delo tako izoblikovanih komisij in odborov (samostojni organi) pa moramo v podjetju jasno določiti poslovne cilje in poslovno politiko za vsa področja, da vsi organi lahko delajo v isti smeri, da se politika posamezne komisije ne spreminja, ko izvolimo nove člane ali ko izvolijo novega predsednika, in da lahko delavski svet nadzoruje njihovo delo, kakor je treba. Razen voljenih članov imata vsaka komisija in odbor svojega tajnika. To je strokovni delavec, ki dela na delovnem mestu, katerega naloge se ujemajo z delovnim področjem komisije. Njegova naloga je, da skupno s predsednikom skrbi za organizirano delo (priprava gradiva, prehodna strokovna obdelava in podobno), da skrbi za zakonitost in skladnost sklepov s poslovno politiko (pri tem se po potrebi posvetuje z direktorjem podjetja), predlaga spremembe glede pristojnosti in delitve dela med organi in skrbi za opravljanje sklepov. Tajnik ima podobno funkcijo kot direktor v upravnem odboru.

Nekateri menijo, da daje tako sodelovanje vodilnega delavca ali specialista na sejah organov kadrovskemu direktorju na primer preveč možnosti, da vpliva na sklepe kadrovske komisije. Menimo, da je to celo prav, če gre za vpliv s pomočjo strokovnih, argumentiranih mnenj, in da tak vpliv zagotavlja tudi strokovno optimalne samoupravne odločitve. Nezaželenih načinov vplivanja na sklepe samoupravnih organov pa ne bomo preprečili s tem, če bomo vzpostavili v podjetju dve med seboj ločeni liniji — samoupravno in strokovno — saj ima, da ostanemo pri primeru, kadrovski direktor, ki ne bi bil član kadrovske komisije, dovolj možnosti, da kliče pred

sejo posamezne člane na pogovor in tako uveljavlja svoje težnje — ne da bi bil pri takem načinu kakorkoli odgovoren za sklepe, ki jih sprejema komisija.

Analiza dosedanjih skušenj nam je pokazala, da bo treba združiti nekatere komisije zaradi racionalnosti in zato, da preprečimo podvajanje, hkrati pa verjetno ustanoviti nekaj novih odborov za področja, na katerih mora zaradi njihove pomembnosti obstajati poseben izvršilni organ (npr. odbor za tehnološki in tehnični razvoj, odbor za ekonomsko-komercialne zadeve in podobno).

Katerikoli pa že ti organi bodo in kolikor jih bo — vse skušnje nam kažejo, da morajo to biti *voljeni samoupravni* organi, v katerih pa je treba iskati še nove možnosti za plodno sodelovanje strokovnjakov — specialistov in voljenih članov odborov in komisij.

Sedanja samoupravna delitev dela ni dokončna in najboljša, omogočila pa nam je, da so samoupravne odločitve strokovno utemeljene in ves čas na tekočem in da praviloma ni nasprotij med »kvalificiranimi« strokovnimi službami in »laičnimi« upravjalci. Ob tem je zanimivo, da mg. Neca Jovanov v študiji »Prispevek k obravnavi konceptov samoupravljanja v delovnih organizacijah« prihaja do podobnih ugotovitev: »Sodim, da teza o univerzalnosti institucije samoupravljanja ni vzdržna . . . Moja teza o specializiranih institucijah samoupravljanja zagovarja ustanavljanje večjega števila takih institucij, katerih torišča se bodo stalno zoževala, njihovo število pa bo naraščalo; to pomeni: posebna institucija samoupravljanja za delovne odnose, posebna za družbeni standard itd. Mislim, da je to *realno* (podčrtal B. Š.). Da se ne bomo razumeli napak: specializirana samoupravna institucija ni ideal socializma, je le realna zahteva sedanjosti. Neki specialist v proizvodnji, ki je dnevno sedem ali osem ur »priklenjen« na delovno mesto, po mojem mnenju nima realnih možnosti, da bi se v tej fazi našega razvoja uveljavil kot univerzalni samoupravljavec. To bo morda lahko postal v daljnji prihodnosti.«

7. Vloga strokovnih delavcev

Res pa je, da je treba za hiter gospodarski razvoj poslovne odločitve sprejemati kvalitetno in hitro in da je za *kvalitetno upravljanje*, ki se izpričuje tudi v *kvalitetnem gospodarjenju*, potrebna plast tako imenovanih »managerjev« specialistov za organizacijo in vodenje poslovnih procesov, ki pa se v tej svoji funkciji ne smejo iz organizatorjev procesa spremeniti v oblast nad ljudmi. Razen tega je treba dejansko moč in vpliv, ki ju ta plast ima, povezati z odgovornostjo za njihove strokovne predloge in odločitve. Vendar pa to, da priznavamo strokovnost in pomembnost skupini delavcev na vodilnih in specialističnih delovnih mestih (tej skupini je treba dati še več družbenega priznanja kot doslej), ne pomeni, da naj popolnoma samostojno sklepajo na podlagi politike delavskega sveta

in da naj kolektiv njihove odločitve presoja le od časa do časa po ekonomski učinkovitosti in ekonomskih rezultatih. Sistem mora postopoma organizirano razvijati iniciativo čimveč članov delovne skupnosti in z neidealističnim prijemom v danih možnostih odpirati poti za resnično participacijo delavcev v upravljanju (primerjaj že omenjeno mnenje tuje študijske delegacije).

8. Obveščanje

Tako zgrajen sistem samoupravljanja, v katerem imajo izvršilni organi (odbori in komisije) precej samostojnosti pri opravljanju poslovne politike, lahko učinkovito deluje samo s pogojem, da v podjetju med drugim obstaja učinkovit sistem obveščanja, ki upošteva, da je delovni čas vse dragocenejši in da so znanja in tudi interesi zaposlenih pogosto močno različni. V Savi njegove temelje določa statut podjetja, več let pa že uporabljajo razne oblike obveščanja, kot so:

- glasilo kolektiva, ki izhaja 14-dnevno,
- informator, cikloristiran bilten, ki izhaja po potrebi; poprečno izide letno 70 števil,
- zidni časopis, ki je v vsakem obratu,
- različni informativni sestanki.

Glasilo obravnava najpomembnejša vprašanja poslovanja podjetja; dolžnost strokovnih delavcev s posameznih področij je, da pri tem sodelujejo, dolžnost urednika in uredniškega odbora pa, da k sodelovanju pritegne čim širši krog kolektiva.

Z informatorjem je mogoče učinkovito obveščati delavce o tekočih dnevniških dogodkih v podjetju, je pa tudi dobro mobilizacijsko sredstvo pred posameznimi dogodki. Tako, na primer, redno izide pred sejo delavskega sveta podjetja in s kratkimi povzetki zadev, ki jih bo delavski svet predvidoma obravnaval, omogoči tudi tistim, ki niso člani, da pravočasno zvedo, kaj bo DS obravnaval in sami pridejo na sejo ali povedo svoje mnenje svojemu predstavniku.

Klasične oglasne deske ne zagotavljajo obveščenosti, zidni časopis s številnim slikovnim materialom, s kratkimi besedili in razgibano obliko pa je učinkovitejši.

Sestanke vseh delavcev je zaradi zahtev proizvodnega procesa mogoče zelo redko sklicevati; biti morajo dobro pripravljene, da lahko dosežemo predvideni namen.

Pred lanskim referendumom o spojitvi Save s Standardom smo pripravili prek 20 informativnih sestankov, vendar v rednem delovnem času, v prostoru, ki je omogočal razpravljanje. Na teh sestankih so sodelovali strokovni delavci s posameznih področij, vsi udeleženci pa so prej prejeli kratko in razumljivo gradivo v zvezi z obravnavano zadevo. Le taki zbori so lahko učinkoviti, skličemo pa jih lahko seveda le za najpomembnejša vprašanja.

9. Izobraževanje

Sistematično organizirano izobraževanje je ena izmed prvin, ki zagotavljajo delovanje tako zastavljenega samoupravljanja. Oblike in načini izobraževanja v podjetju so številni in raznovrstni. To so uvajalni seminarji, organizirano usposabljanje za delovna mesta, stažiranje traja v podjetju že pet let, poklicna gumarska šola, tehnična gumarska šola ter gumarski oddelek fakultete za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani, izredno šolanje zaposlenih v raznih rednih šolah itd. V naši družbi pogosto ugotavljamo, da za celotno področje izobraževanja ni dovolj posluha. Pogosto slišimo, da tudi v podjetjih tako imenovani tehnični in vodilni ljudje v proizvodnih delovnih enotah izobraževanja ne podpirajo dovolj. Za Savo je morda značilno, da ti kadri izobraževanje podpirajo ter ga celo zahtevajo; in to ne le zato, ker imajo za svoja delovna mesta večidel tudi zahtevano formalno izobrazbo, temveč predvsem zato, ker temeljijo vsi programi na analizi potreb, pri njihovem oblikovanju in tudi izvajanju pa obvezno sodelujejo vodilni delavci in delavci-specialisti s posameznih področij. Nobena oblika izobraževanja ne nastane zaradi zahteve kadrovske službe ali izobraževalnega centra, naj kaka proizvodna ali druga delovna enota pošlje skupino delavcev na neki tečaj zaradi prenizke strukture, temveč nastane zaradi zahtev enote, pri čemer pa so analize in ugotovitve kadrovske službe in izobraževalnega centra lahko povod za prva razmišljanja in razgovore o potrebnosti takega ali drugačnega izobraževanja. Lahko trdim, da vodilni delavci proizvodnih delovnih enot in tako imenovani tehnični kadri močno podpirajo tisto izobraževanje, o katerega potrebnosti so prepričani. Tudi seminar za člane delavskega sveta podjetja, ki je trajal dva dni, je temeljil na analizi posebne ankete, ki so jo ti člani izpolnili. Na tej podlagi smo lahko spoznali, katera znanja članov delavskega sveta so pomanjkljiva in kakšna so njihova stališča in odnos do za poslovanje podjetja bistveno pomembnih vprašanj: na primer do zaposlovanja visoko strokovnih kadrov in podobno. Tako je bil program tega izobraževanja učinkovitejši. Tudi prve seje komisij in odbornikov po njihovi izvolitvi niso namenjene urejanju konkretnih primerov. Na njih prejšnji predsednik in tajnik seznanita člane z zakonskimi in samoupravnimi določili s področja dela tega organa, s politiko, ki jo je določil delavski svet in jo je vodila komisija oziroma odbor v prejšnjem mandatnem obdobju, in z drugimi temeljnimi znanji, potrebnimi za uspešno delo.

10. Nadzor sklepov samoupravnih organov

Vse analize kažejo, da je eden od razlogov za pasivnost delavcev v samoupravnih organih tudi njihovo prepričanje, da se sklepi ne uresničujejo oziroma da se uresničujejo tako, kot to ustreza interesom vodilne skupine.

Več let že imamo v podjetju poseben sistem za posredovanje sklepov delavskega sveta in njegovih izvršilnih organov zadolženim delovnim enotam in posameznikom in za nadzor opravljanja teh sklepov. Uvedeni sistem nam omogoča, da ima predsednik vsakega organa stalen pregled nad tem, kateri sklepi še niso bili opravljeni, oziroma o tem, kako so bili opravljeni. Sklepi samoupravnih organov so delovni nalogi za strokovne službe in druge delovne enote. Za njihovo izvrševanje je zadolžen direktor podjetja, ki sklepe, izdane kot delovne naloge, tudi podpisuje.

Ugled in avtoriteta delavskega sveta podjetja in vseh samoupravnih organov sta odvisna od številnih vprašanj, začeta pa se oblikovati že z odnosom direktorja podjetja do predsednika delavskega sveta. Članj podjetja hitro spoznajo, ali vodi sejo predsednik delavskega sveta ali direktor; temu primerno se oblikuje tudi njihov odnos do tega organa oziroma do dela, ki ga opravlja; to velja še zlasti za odnos vodilnih delavcev.

Številne so zadeve, ki bi jih bilo treba še opisati, da bi dobili vsaj približno sliko samoupravnega sistema v podjetju, v katerem skušamo v fazah predlaganja, odločanja, opravljanja in nadzovanja zagotoviti tako strokovnost in poslovnost kot tudi ustvariti vse možnosti za sprostitvev pobude vsakega zaposlenega in za uresničevanje tistih odnosov, ki jih določata ustava in statut podjetja. V podjetju ne obstajata linija vodenja in linija upravljanja, ampak enotna »linija poslovanja«, kjer so posamezne naloge organov in posameznikov in strokovnih služb razdeljene z vidika smotrnosti in racionalnosti in uveljavljanja tistega družbenoekonomskega položaja vsakega delavca, ki ga določajo ustrezne listine. Z novim statutom nameravamo zagotoviti še boljše poslovanje in uresničevanje pravic in dolžnosti, vendar so jasno določene pravice in dolžnosti tako delavcev na posameznih delovnih mestih kot tudi delovnih enot, delovnih skupin in samoupravnih organov poglavni pogoj, da lahko ugotavljamo in uveljavljamo odgovornost za sprejete odločitve.

Kaj zavira razvoj samoupravljanja?

Tako med strokovnjaki kot med drugimi prizadetimi često slišimo vprašanje o tem, »kje smo in kam gremo« s samoupravljanjem. Odgovori na takšna vprašanja se razlikujejo od primera do primera, od situacije do situacije, od človeka do človeka. Kadar »štrajkajo« ti ali drugi delavci, takrat je v navadi ironična ugotovitev, češ »to je pa naše samoupravljanje«. Kadar kaka tovarna doseže pomembne uspehe, pa so ocene seveda drugačne.

Kdor je površno spremljal zadnji (šesti) plenum CK ZK Slovenije, bi utegnil imeti napačen vtis, da je bistveno vprašanje samoupravljanja na sedanji stopnji razvoja eno samo: odnos delavci—organizatorji proizvodnje, vodenje in upravljanje. Tako npr. postavlja vprašanje tudi eden od zanimivih zunanjih opazovalcev samoupravljanja kot odnosa med zaposlenimi.¹ Žal družbeni pojavi navadno ne ustrezajo npr. enostavnemu obrazcu odnosa vzrok—posledica, ampak so med seboj povezani, vzvratno vplivajo drug na drugega in se vzajemno pogojujejo. To bi pomenilo, da je odnos med vodenjem in upravljanjem *samo člen* v verigi aktualnih problematičnih odnosov.

Naš namen v tem prispevku je, da z identifikacijo nekaterih aktualnih ovir za hitrejše uveljavljanje samoupravnih odnosov prispevamo k doslednejšemu in hitrejšemu odpravljanju le-teh. Našteli bomo nekaj vprašanj, ki jih ocenjujemo kot poglobitna. Nanja je treba odgovoriti, da bi bila prihodnost samoupravljanja jasnejša. Zaporedje naštevanja ne pomeni zaporedja po pomembnosti.

1. *Nimamo celovite teorije o samoupravljanju*

Dejstvo, da celovite teorije o samoupravljanju enostavno še nimamo, precej omogoča zelo divergentne ocene samoupravljanja v teoriji in praksi delovnih organizacij in političnoteritorialnih skupnosti. Manjka nam merilo, po katerem bi lahko ocenjevali sedanje stanje in tendence v njem. Moderno je, da ima vsakdo, ki piše ali govori o samoupravljanju, svojo »teorijo« tega pojava.

¹ I. Adizes: Odnosi između organa samoupravljanja i organa rukovođenja, Gle-dišta 1969, št. 4.

Bistveno je, da se njegova razlikuje od ostalih — bodisi v smeri razlaganja obstoječih pojavov kot samoupravnih ali narobe.

Imamo nekaj zelo splošnih pogledov, kakšni naj bi bili samoupravni odnosi, in na drugi strani imamo konkretno institucionalizacijo samoupravljanja. Imamo teorijo o odmiranju države in na drugi strani njeno konkretno aktivnost. Imamo načelo delitve po delu in načelo solidarnosti. Imamo tržno gospodarstvo in plafonirane cene. Itd. Če in kako konkretizacija uresničuje principe, pa sklepamo vsak po svoje. Necelovito opredeljeni cilji in smer našega razvoja omogočajo, da si samoupravljanje vsakdo razlaga po svoje; da je vsak ukrep namenjen »krepitvi samoupravnih odnosov«, tudi če je dejansko daleč od tega.

Najbrž oblikovanje takšne teorije ni in ne more biti stvar intuicije oziroma navdajenja posameznikov. Do nje je mogoče priti le s trdim, sistematičnim, organiziranim znanstvenim delom. V Sloveniji tisti, ki imajo platno in škarje v rokah, očitno niso tega mnenja. Nimamo niti ene znanstvene ustanove, ki bi se organizirano ukvarjala s temi vprašanji. Sistem financiranja znanstvenoraziskovalne dejavnosti ni povečal (ampak kvečjemu narobe) še tisto malo sistematike, ki je je pred leti bilo.

2. Koliko je zavest »popačena«

Zlasti v dokumentih političnih organizacij že vrsto let srečujemo ugotovitve, da je samoupravljanje »zmagalo«, da je »bitka za samoupravljanje v naši družbi že dobljena«.² Sledijo navadno razne omejitve, ki poskušajo s to ugotovitvijo neskladno prakso opisati le kot posamezne primere, nikakor pa ne kot strukturalni problem. Skratka, nekateri se včasih ne morejo upreti »skušnjavi«, da ne bi želja in proklamiranih načel razglasili za resničnost. Ideologija postane merilo resničnosti, ne pa praksa. Kadar pa »neustreznih« dejstev ni mogoče drugače interpretirati, tedaj so to objektivne danosti, ki jih bo razrešila prihodnost. K. Kosik ugotavlja: »Uradni optimizem, ki spreminja obstoječe začasno slabo v relativno, s tem da ga postavlja v odnos z neobstoječim absolutnim dobrim prihodnosti, je v resnici prikrit in hinavski pesimizem«.³

V primeru s kritičnostjo do drugih smo premalo kritični do sebe. Ne mislim na nekritičnost v besedah, ampak na to, da kritičnih besed ne spremljajo dejanja, ki bi dejansko spremenila kritizirano obnašanje. Naj navedemo nekaj primerov. Ker je zadnja štiri leta družbena in gospodarska reforma osrednje družbeno dogajanje v Jugoslaviji, bomo navedli najprej nekaj primerov s tega področja.

V sklepnem govoru na devetem kongresu ZK Jugoslavije marca 1969 je Tito ob splošnem odobravanju zelo izrazito poudaril,

² Npr.: VI. kongres ZKS, ČZD Komunist, Ljubljana 1969, str. 70.

³ K. Kosik: Dialektika morale in morala dialektike, Teorija in praksa 1965, št. 2, str. 317.

da »reforma mora uspeti.«⁴ Ena temeljnih zahtev reforme je bila stabilizacija dinarja, zaustavitev inflacije. B. Kraigher je, npr., v ekspoziciji o gospodarski reformi pred zveznim in gospodarskim zborom zvezne skupščine 24. julija 1965 dejal: »Temelj bližnje reforme je vgraditi stabilizacijske faktorje v celoten gospodarski sistem.«⁵ Itd. Sedaj pa že nekaj mesecev krožijo govornice o novi veliki emisiji, ki jih sicer ni nihče uradno potrdil niti zanikal. Posredno pa resničnost govoric potrjujejo spremembe v cenah. V Delu lahko beremo, da je dvosobno stanovanje stalo lani 80.000 do 120.000 din, letos pa že 120.000 do 160.000 din.⁶

Življenjski stroški so od leta 1966 do junija 1969 narasli za 27,1 %.⁷ Iz tega vira lahko povzamemo, da so se v istem obdobju cene na drobno dvignile za 20 %. V juniju 1969 so bili življenjski stroški za 9 % višji kot leta 1968.⁸ Ob reformi je bila napovedana udeležba gospodarskih organizacij v delitvi neto produkta z 71 %.⁹ Dejansko pa se ta udeležba giblje takole: leta 1965 56,8 %, leta 1966 62,5 %, leta 1967 60,2 % in leta 1968 58,9 %.¹⁰ Delež gospodarstva se torej zmanjšuje. »Namesto, da bi se njegov delež povečal, je torej prišlo do nasprotnih gibanj, kar vsekakor ni v skladu z reformo,«¹¹ je ugotavljal predsednik jugoslovanskih sindikatov na šestem kongresu sindikatov junija 1968. »Vire inflacijskih pritiskov je treba torej iskati v gospodarskih gibanjih in ukrepih, ki so bili za poživitev gospodarske aktivnosti sprejeti v letu 1968. Pri tem gre predvsem za poznane spremembe v kreditni politiki, ki so imele za posledico bistveno povečanje monetarnega volumna v sredini leta 1968.«¹² Iz iste informacije zvemo, da je indeks monetarnega volumna december 1968 : december 1967 = 120!¹³ Naj ob tej priložnosti spomnimo na nekaj misli enega od tvorcev reforme, B. Kraigherja: »Reforma je vojna...« »...važno je, da ni druge alternative, ki bi bila sprejemljiva za razvoj družbenoekonomskih odnosov pri nas, predvsem pa za razvoj samoupravnega sistema v današnji Jugoslaviji. Zato sodim, da je za izvajanje reforme potrebna tudi vojna disciplina.« »Utrditev dinarja — to je bistvo reforme, to je ta vojna, ki zahteva organiziranost in disciplino, v kateri pritiski za popuščanje peljejo k porazu in pomenijo nož v hrbet gospodarski reformi.«¹⁴ Najbrž bodo ekonomisti znali pre-

⁴ Komunist, Ljubljana, 17. 3. 1969, str. 31.

⁵ B. Kraigher: O reformi, ČZP Komunist, Ljubljana 1967, str. 57.

⁶ Pa še to, Delo, 8. 7. 1969, str. 12.

⁷ Vir: Mesečni statistični pregledi SRS.

⁸ Tudi junija višje cene, Delo, 9. 7. 1969, str. 3.

⁹ B. Kraigher: O reformi, Komunist, Ljubljana 1967, str. 65.

¹⁰ Vir: SDK SRS, Pomembnejši podatki iz zaključnih računov.

¹¹ Dokumenti VI. kongresa ZSJ, Ljubljana 1968, str. 23—24.

¹² Pregled gospodarskih gibanj v letu 1969, republiški sekretariat za gospodarstvo in zavod SRS za planiranje, Ljubljana, 19. 6. 1969, str. 3 (ciklostirano).

¹³ Prav tam, str. 2.

¹⁴ B. Kraigher, op. cit., str. 5—6.

soditi, ali so ta gibanja v skladu z reformo ali ne. Laiku pa najbrž ne smemo očitati pretiranega pesimizma, če se pridruži sklepu F. Urevca: »Dejstvo je, da vsaj do zdaj pri nas... nikoli nismo uspeli doseči visoke stopnje gospodarske rasti v stabilnih ekonomsko tržnih razmerah. Ali smo imeli visoko gospodarsko rast in inflacijo ali pa stabilne cene in nizko gospodarsko rast ali celo stagnacijo.«¹⁵

Seveda pa takšna gibanja ne gredo mimo zapažanj delavcev. Za delavce industrije in rudarstva v Sloveniji ugotavljamo, da je delež prepričanih o tem, da se bo reforma »uresničila v celoti«, padel od 19 % leta 1966 na 15 % leta 1968!¹⁶ Med člani strokovnih kolegijev je zmanjšanje »optimistov« še večje. Da se bo reforma uresničila v celoti, jih je bilo prepričanih leta 1967 20 %, leta 1968 pa le 12 %.¹⁷

Vzemimo drugo področje: interno samoupravno zakonodajo v podjetjih, ki naj bi zamenjala državnopravne norme. Začetnemu navdušenju nad temi »malimi ustavami« so po analizah sledile bolj kritične ugotovitve. Predvsem, da je kvaliteta precejšnjega dela statutow slaba, nekonkretna, prepisana iz ustave in zakonov.¹⁸ Nadalje so sledile ugotovitve, da delavci le deloma poznajo interne normativne akte. V. Vodopivec, npr., ugotavlja za pravilnike o delovnih razmerjih: »Iz podatkov sledi, da ima 70 % zaposlenih delavcev do pravilnika pasiven ali indiferenten odnos. Mogoče je sklepati, da jih pri sestavljanju akta najmanj toliko ni sodelovalo. Če dopustimo, da se tistih 24 %, ki ocenjujejo pravilnik kot dober, z aktom identificira, potem je pravilnik res samoupravni akt samo za tak odstotek.«¹⁹ Nadalje ugotavlja, da se do samoupravnih aktov »pasivno ali indiferentno obnaša 39,4 %. Od ostalih jih je 25 % za samoupravno normativno urejanje, 34,7 % jih želi, da se restavrira državna normativna intervencija.«²⁰ Podobne podatke bi lahko navajali iz drugih virov. Obstoječa tendenca, da v podjetjih vse odnose normirajo v posebnih pravilnikih, povzroča veliko število pravilnikov (tudi prek 20). Teh pravilnikov praktično nihče ne pozna natančno, saj jih niti ne more. Tako teče življenje mimo pravilnikov in statuta ali pa se pravilniki ponekod celo kažejo kot ovira za dinamično razreševanje praktičnih vprašanj. (Postopek za spreminjanje je navadno enak sprejemanju zakona: predlog, javna razprava, sprejem; kar vse zahteva mnogo časa.)

¹⁵ F. Urevc: Vzroki družbene neučinkovitosti, Teorija in praksa 1969, št. 1, str. 57.

¹⁶ Reforma v praksi, mnenjih in ocenah. Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, Ljubljana, februar 1969, str. 11.

¹⁷ Prav tam, str. 12.

¹⁸ Primerjaj: Analiza statutow, republiški svet sindikatov, Ljubljana, oktober 1964.

¹⁹ V. Vodopivec: Reforma in »mitologizacija« samoupravljanja, Teorija in praksa 1968, št. 5, str. 726.

²⁰ V. Vodopivec: Reforma in »mitologizacija« samoupravljanja, Teorija in praksa 1968, št. 5, str. 727.

Celo več: gledano s pravnega vidika so statuti podjetij pogosto neveljavni, ker niso prilagojeni spremembam v predpisih. Sprememb predpisov pa je toliko,²¹ da je praktično nemogoče sprotno spreminjanje. Kljub temu, da so ugotovitve o pretiranem številu zveznih in republiških zakonov, uredb ipd. stare že nekaj let, razmere še niso bistveno boljše. Verjetno na tej podlagi A. Meister sklepa, da »samoupravljanje v večji meri kreirajo juristi kot ljudstvo.«²² Mislím pa, da je dvom o dejanski samoupravnosti takih norm upravičen. Predvsem pa je dvomljiv njihov stvarni učinek, ki ne dosega pričakovanega.

Implicitno vsebuje takšno početje teorijo ali bolje rečeno pričakovanje, da bodo ljudje sami od sebe spontano spremljali predpise in se po njih ravnali. Vendar je — kot kaže praksa — takšno pričakovanje upravičeno kvečjemu za tisti del posameznikov ali delovnih organizacij, ki z novim predpisom nekaj pridobijo. Drugi pa se bodo temu upirali, čimbolj učinkovito se bodo mogli.

Ko je postal občutek, da izvajanje sklepov političnih organizacij in predstavniških organov ne poteka avtomatično, že dokaj splošno prisoten tudi v teh organih samih, se je razvil še neki zanimivi mehanizem. To je poskus prenašanja odgovornosti za izvrševanje sklepov na drugi organ oziroma organizacijo. Zdi se, da je za izvrševanje sklepov drugih zlasti primeren sindikat. Navajamo nekaj primerov. Tako je, npr., zvezna skupščina sprejela ustavne spremembe (Uradni list SFRJ št. 55/68), med njimi tudi ustavni amandma XV, ki omogoča in zavezuje delovne organizacije, da samostojno urejajo notranjo organizacijo samoupravljanja v skladu z ustavo in zakonom. Za praktično uresničitev tega si organizirano prizadeva in se konkretnje angažira le sindikat. CK ZK Slovenije je na 6. plenumu junija 1969 sprejel dokaj obsežna in konkretizirana stališča. O izvajanju teh sklepov pa, npr., lahko beremo naslednje: »Težišče konkretne akcije mora biti zunaj ZK.« In nadalje: »Na bazenskih posvetovanjih smo se dogovorili, naj se komunisti temeljiteje oborožijo za akcijo znotraj sindikata, najbolj množičnega nosilca teh nalog v delovnih organizacijah.«²³ Da gre v tem primeru le za sinhronizacijo akcije zveze komunistov in sindikata, nikakor ni edina mogoča razlaga teh formulacij.

Sindikalni aktivisti iz delovnih organizacij navajajo zlasti po reformi številne primere takegale postopka: kadar je treba kolektivu pojasniti, da osebni dohodki ne bodo izplačani ali da bodo nižji ali da bo treba nekaj delavcev odpustiti, tedaj je to naloga sindikata. Če pa podjetje doseže nadpoprečen uspeh, je to zasluga direktorja in strokovnjakov, morebiti še delavskega sveta.

²¹ Primerjaj navedbe v V. Vodopivec, op. cit., str. 733—734.

²² A. Meister: *Socialisme et autogestion*, Paris 1964, str. 367.

²³ Z. Dragan: Učinkovito izvajanje sklepov, *Komunist*, Ljubljana, 27. 6. 1969, str. 1.

V tezah socialistične zveze, ki so od marca v javni razpravi, lahko beremo v poglavju V. na četrti strani tudi tole: »Ljudje uveljavljajo svoje posebne interese v različnih družbenopolitičnih in družbenih organizacijah. Proizvajalci in delavski razred nasploh še posebej izražajo svoje interese organizirani v sindikatih...« In dva odstavka kasneje: »Po vsebini so te organizacije in društva tudi oblika delovanja Socialistične zveze, so nekakšne posebne oblike njenih sekcij, tribun itd.« Skupno vsem takim tendencam je, da odvrtačajo članstvu in aktivistom pozornost od dela, z drugimi besedami — zmanjšujejo učinkovitost organizacije.

Morda kaže pod tem naslovom omeniti še strpnost oziroma anarhijo na idejnem področju. Različni avtorji razvijajo najrazličnejše teorije samoupravljanja. Res je, da eksplicitno »samouprav- nemu sistemu nihče ne postavlja kake druge alternative«. ²⁴ Toda, če alternativam ne dajejo takega naslova, to še ne pomeni, da dejansko niso alternative. »Analiza zavesti o samoupravljanju kaže na zelo diferencirana pojmovanja samoupravljanja, ki vsebujejo mnoge samoupravljanju tuje elemente. Pod samoupravno zastavo se pojavljajo najrazličnejši idejni tokovi, najrazličnejše interpretacije samoupravljanja od birokratskotehnokratskih prek etatistično utopičnih do primitivno egalitarističnih.« ²⁵ Takšni nastopi in ideje ostajajo večji del brez odgovora, »spopadeta« se največ dva ali trije avtorji. Razkrinkavanje takih idej nikakor ni enostaven posel, posebej še, ker »se te ideje ne pojavljajo kot direktni antipodi samoupravljanja, ampak v imenu in za samoupravljanje«. ²⁶ S tem pa še ni rečeno, da to samoupravljanju koristi. »Tolerantnost do posameznikov lahko označuje, da se vladajoči sistem počuti močnega, toda tolerantnost do nasprotnih idej je vedno znak anemije, obrabljenosti.« ^{26a}

Prav nič ne bi zmanjšalo doseženih uspehov, ki so nedvomno vredni občudovanja, če bi pogumneje analizirali in se spoprijeli tudi z »neprijetnimi« dejstvi. Spoprijeli odkrito in naravnost, ne pa zapirali oči pred njimi. Ta zahteva velja posebej za komuniste, za »avantgardno silo socialističnega gibanja v naši stvarnosti« (Program ZKJ). Zlasti bi to moralo biti lastnost vseh, ki trdijo, da so marksisti. »Marxu je bila marksistična dialektika orodje, ki naj razkriva in kritično opisuje protislovja kapitalistične družbe. Kadar pa začno marksisti raziskovati svojo teorijo in prakso, zamenjajo materializem z idealizmom, dialektiko z metafiziko, kritiko z apo- logetiko«. ²⁷

²⁴ Šesti kongres ZKS, Komunist, Ljubljana 1969, str. 70.

²⁵ Milena Gavrilov: Idejni aspekti samoupravljanja, svet ZSJ 1969, Beograd, ciklostirano, str. 1.

²⁶ Milena Gavrilov: Idejni aspekti samoupravljanja, svet ZSJ 1969, Beograd, ciklostirano, str. 1.

^{26a} A. Meister, op. cit., str. 313.

²⁷ K. Kosik, op. cit., str. 309.

Teoretično sicer priznavamo obstoj protislovij v naši družbi, praktično pa še marsikdaj ravnamo, kot da se je »razum... uresničil v družbi sami«, ki je postala »edino merilo za resničnost in napačnost«, kar, npr., H. Marcuse očita sovjetski verziji marksizma.²⁸

3. Ali realno ocenjujemo možnosti?

Zelo zanimivo je vprašanje o konkretizaciji odnosa med bazo in nadstavbo, med načinom proizvodnje in proizvodnimi odnosi v naših razmerah. Za samoupravljanje je to vprašanje, koliko ga razvitost materialnih proizvodjalnih sil omogoča. Za najrazvitejše dežele ugotavljamo, da razvoj tehnologije vse bolj zahteva sodelovanje zaposlenih pri upravljanju proizvodnje (npr. ZDA, Francija, Nemčija) in da na tej osnovi nastaja pritisk za spremembe v družbenem sistemu. Pri nas družbena ureditev ni ovira, vprašanje pa je, če realno ocenjujemo, kakšne odnose, kakšno zavest je mogoče oblikovati na dani stopnji tehnološke razvitosti.

Kajti, čeprav ljudje »delajo zgodovino« in razvijajo tehnologije, je njihova zavest vendar zgodovinsko omejena, odnosi med njimi pa pogojeni z razvitostjo materialne baze družbe. Spomnimo se samo Marxovih ugotovitev: »V družbeni proizvodnji svojega življenja stopajo ljudje v določene nujne odnose, neodvisno od svoje volje, v proizvodne odnose, ki ustrezajo določeni stopnji razvoja njihovih materialnih proizvodjalnih sil... Način proizvodnje materialnega življenja pogojuje procese socialnega, političnega in duhovnega življenja nasploh. Ne določa zavest ljudi njihove biti, ampak narobe, njihova družbena bit določa njihovo zavest.«²⁹ Z razvojem materialnih proizvodjalnih sil postaja zavest relativno avtonomnejša, vendar ne neodvisna.

Svoboda je po Heglu spoznanje nujnosti. Vendar B. Majer ugotavlja: »Menim, da bi izhajajoč iz te Heglove misli lahko svobodo mnogo ustrežneje opredelili kot spoznano možnost ali še točneje kot spoznanje možnosti. Možnost tu ni mišljena kot nasprotje niti kot istovetnost nujnosti, kar je razvidno že iz tega, da nujnost vsebuje tudi možnost, ne da bi se docela pokrivala z njo: kar je nujno, mora biti tudi možno, ne pa tudi narobe: kar je možno, ni tudi že nujno.«³⁰ Vprašanje je, kako pri nas spoznavamo nujnosti in možnosti in kako se nam »v procesu uresničevanja odkrivajo nove, dotlej še nepoznane možnosti, ki korigirajo, dopolnjujejo ali celo docela preusmerijo... prejšnje odločitve.«³¹ Morda ne bo odveč, če si ogledamo nekaj primerov.

²⁸ H. Marcuse: Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus, Berlin 1964, str. 93.

²⁹ Marx-Engels-Lenin: Izabrana djela, Naprijed, Zagreb 1963, str. 8—9.

³⁰ B. Majer: Kriza vrednot in samoupravljanje, Teorija in praksa 1969, št. 2, str. 203.

³¹ B. Majer, op. cit., str. 204.

a) *Socialna diferenciacija*. Pravimo, da smo socialistična družba. Po definiciji »imenujemo socializem tisto razdobje družbene zgodovine, v katerem — v ekonomskem, političnem, pravnem in ideološkem pogledu — poteka proces postopnega prehoda od epohe razredne družbe (civilizacije) v epoho brezrazredne, komunistične družbe.«³² Če pomeni komunizem »carstvo svobode«, v katerem velja načelo »vsak po svojih sposobnostih, vsakemu po njegovih potrebah«, potem bi za prehodno obdobje pričakovali zmanjševanje socialnih razlik. Ne mislimo na uravnilovko kakršnekoli vrste, ampak na smer, na trend sprememb. Če vzamemo osebne dohodke kot merilo, lahko ugotovimo, da se razlike ne manjšajo, ampak večajo. V industriji je razmerje med najnižjimi in najvišjimi osebnimi dohodki leta 1960 znašalo, npr., 1 proti 4.³³ Po manj kot desetih letih pa razmerje 1 proti 6 ali celo 1 : 7 ni več nobena redkost. Ti razponi so glede na razpone v vzhodnih in zahodnih državah še vedno izrazito majhni, vendar — se večajo. Nadalje se najboljše plačanih delovnih mest v industriji »prijemljejo« še druge lastnosti: stvarno upravljanje delovnih organizacij in možnosti doseganja strokovnih uspehov.³⁴ Ob pomladanskih volitvah se je pokazala še nadaljnja zanimivost: koncentracija direktorjev v predstavniških organih oblasti. »V klopih nove enotne mestne skupščine ljubljanske sedi od 13. aprila naprej 93 moških in 7 žensk, starih povprečno nekaj nad 40 let, večinoma po položaju na delovnem mestu predvsem — direktorjev. Med 50 odborniki zbora delovnih skupnosti je 36 vodilnih v delovni organizaciji oziroma v delovni enoti, med 50 odborniki mestnega zbora pa je vodilnih 22. Med sto mestnimi odborniki je tako 58 direktorjev.«³⁵ Gre za družbene funkcije poleg direktorskega položaja, kajti profesionalni politiki nočejo postati. S podnaslovom »Direktorji nočejo med ministre«, poroča Ljubljanski dnevnik: »Danes direktorji nočejo z direktorskega položaja, če sodimo po tem, ker nočejo prevzeti ministrskih foteljev, pa naj bodo zvezni ali pa republiški,« in navaja, da je od desetih direktorjev — kandidatov za zvezni izvršni svet samo eden sprejel to funkcijo.³⁶ V pojasnilo tega navaja: »Tisti, ki se ne spuščajo v subtilnejše analize, trdijo, da so direktorski zaslužki večji kot ministrske plače, pri tem pa se še sprašujejo: kam po ministrski funkciji.«³⁷ Kaže, da je načelo rotacije uspešnejše pristriglo peruti političnemu karizizmu kot pa princip reelekcije monopolističnemu oblastništvu v delovnih organizacijah.

³² A. Dragičević: *Teorija i praksa socializma*, Naprijed, Zagreb 1966, str. 53.

³³ Primerjaj: A. Meister, op. cit., str. 70.

³⁴ Primerjaj: B. Kavčič: *Distribucija vpliva v podjetjih industrije in rudarstva v Sloveniji*, center za raziskovanje javnega mnenja, Ljubljana 1968, str. 52.

³⁵ »Kdo je kdo v mestni skupščini«, Delo, 29. aprila 1969, str. 5.

³⁶ Vedno več je pravih direktorjev, Dnevnik, 18. 6. 1969, str. 9.

³⁷ Prav tam.

Očitno razmere, v katerih živimo, reproducirajo tendence po diferenciaciji, ki jih bo najbrž nujno organizirano omejevati. Eden od pomembnih kazalcev teh razmer je gotovo podatek o manj kot štiri sto dolarjih narodnega dohodka na prebivalca v Jugoslaviji leta 1968.

b) *Zavest samoupravljalcev*. Vrsta empiričnih raziskav v zadnjih letih nam odkriva nekatere neprogresivne elemente v odnosu samoupravljalcev do samoupravljanja. Naj navedemo nekaj podatkov iz raziskav, izvedenih na reprezentativnem vzorcu delavcev industrije in rudarstva v Sloveniji.

— Tendenca po uravnilovki. Da so razponi v osebnih dohodkih preveliki, izjavlja:

leta 1966 54 % delavcev

leta 1967 54 % delavcev in

leta 1968 60 % delavcev v industriji in rudarstvu v Sloveniji.³⁸ Teoretiki ocenjujejo uravnilovko za družbo v socializmu kot neupravičeno in za družbo zelo škodljivo.³⁹

— Dobršen del delavcev ocenjuje sedanje vlaganje podjetij v modernizacijo kot pretirano. Da daje podjetje preveč sredstev za modernizacijo in premalo za osebne dohodeke, izjavlja:

leta 1967 27%⁴⁰ in

leta 1968 32 %⁴¹ delavcev industrije in rudarstva v Sloveniji.

V obeh primerih je zanimiv tudi trend: »neustrezna« zavest narašča. Kljub temu, da so bili podatki javno objavljeni, avtorju ni poznana nikakršna politična akcija, ki naj bi spremenila takšno zavest.

— Še vedno je pomemben delež delavcev, ki ne mislijo v »duhu reforme«. Tako je, npr., na vprašanje »Kaj bi bilo po vašem mnenju treba storiti s tistimi podjetji, ki trajno poslujejo z izgubo?« odgovorilo, da naj »občina in republika zagotovijo sredstva za obstoj podjetja, za to, da se izkoplje iz težav«,

leta 1967 35 % in

leta 1968 29 % delavcev v industriji in rudarstvu v Sloveniji.⁴² Premik v stališčih je v tem primeru bolj zadovoljiv.

Sodelovanje v samoupravljanju ne predstavlja delavcem pomembnega motiva za delo niti večje vrednote. D. Jezernik je preučeval hierarhijo motivacijskih faktorjev leta 1961 in 1962. Obakrat

³⁸ Reforma v praksi, mnenjih in ocenah, center za raziskovanje javnega mnenja RS ZSS, Ljubljana 1969, str. 16.

³⁹ Primerjaj: A. Dragičević, op. cit., str. 197.

⁴⁰ Mnenja o aktualnih političnih vprašanih reforme, center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, Ljubljana 1968, str. 23.

⁴¹ Reforma v praksi, mnenjih in ocenah. Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, Ljubljana 1969, str. 14.

⁴² Prav tam, str. 30.

je »sodelovanje pri upravljanju« na zadnjem mestu.⁴³ O enaki ugotovitvi poroča V. Arzenšek.⁴⁴ V raziskavi, ki smo jo izvedli v šestih slovenskih industrijskih podjetjih leta 1968, so delavci med desetimi motivi postavili »možnost sodelležbe pri odločanju in planiranju« na zadnje mesto:⁴⁵ V. Arzenšek prihaja do sklepa, da je razlog za to v »nezadovoljenih nižjih potrebah«.⁴⁶

Prepričanje, norme, vrednote vplivajo na človekovo obnašanje. Samoupravljanje nedvomno ne more biti boljše, kot so samoupravljavci. Že navedenih nekaj podatkov dokazuje, da so ostanki starih »nesamoupravnih« norm dokaj močni. Gre pa že tudi za določeno utrujenost nad besednimi obljubami, ki niso dale pričakovanih rezultatov.⁴⁷ Seveda pa takšna pojmovanja ne nastajajo pri ljudeh sama od sebe. Če smo marksisti, moramo priznati, da jih »določa njihova družbena bit«.

c) *Nekatere pomembnejše značilnosti samoupravljavcev.* Jugoslovanski koncept samoupravljanja predvideva čimbolj neposredno enakopravno sodelovanje vseh zaposlenih pri upravljanju delovnih organizacij. Ta koncept v najizrazitejši obliki predstavlja oziroma normira ustava iz leta 1963. Ta koncept se je razvil iz prvotnega, ki je dajal večji pomen delavskim svetom kot organom upravljanja, večina zaposlenih pa upravlja predvsem prek volitev v samoupravne organe.⁴⁸ Neposredno sodelovanje pri upravljanju zahteva od posameznika bistveno večje znanje in angažiranost kot pa v primeru volitev organov, ob predpostavki seveda, da mora biti upravljanje podjetja tudi ekonomsko učinkovito in odgovorno. Navedli bomo nekaj lastnosti, ki jih imamo za pomembne determinante dejanske sposobnosti opravljanja samoupravljavskih funkcij:

— Med zaposlenimi v Jugoslaviji je bilo marca 1967 48,7 % takih, ki so imeli sedem ali manj razredov osnovne šole,⁴⁹ in nadaljnjih 14,8 % z osemletno osnovno šolo. Ne da bi absolutizirali formalno izobrazbo, je vendarle verjetno, da učni programi osnovnih šol ne dajejo znanja, ki bi omogočilo uspešno in odgovorno sodelovanje pri upravljanju.

— Med slovenskimi delavci v industriji in rudarstvu jih je novembra 1968 20 % izjavilo, da prejemajo mesečni osebni dohodek, ki je nižji od 600 dinarjev (3,6 % celo nižji od 400 din). Ni težko dokazati, da za delavce s takšnimi dohodki »niže potrebe«

⁴³ D. Jezernik: Hierarhija motivacijskih faktorjev v industriji, Ljubljana 1965, (doktorska disertacija, ciklostirano).

⁴⁴ V. Arzenšek: Samoupravljanje kot motiv in socialna vrednota, Moderna organizacija 1969, št. 1, str. 23—32.

⁴⁵ B. Kavčič: Razvitost samoupravnih odnosov, center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, Ljubljana 1969, str. 40.

⁴⁶ V. Arzenšek, op. cit., str. 26.

⁴⁷ A. Meister, op. cit., str. 370 in dalje.

⁴⁸ Ze naslov prvega zakona o samoupravljanju odseva to tendenco.

⁴⁹ Statistični koledar Jugoslavije 1969, str. 37.

(vzdrževanje življenja za sebe in družino) niso toliko zadovoljene, da bi se lahko aktivirale »višje« (samoupravljanje).⁵⁰

— Nizkemu formalnemu znanju se pridružuje nizka obveščenoost. Tako je, npr., 56 % slovenskih delavcev v industriji in rudarstvu v Sloveniji izbralo napačno opredelitev pojma »razpon osebnih dohodkov«;⁵¹ le 19 % pa jih je, npr., izbralo pravilno opredelitev pojma »družbeni dogovor«.⁵² Vrsto podatkov o nizki stopnji informiranosti v delovnih organizacijah v Sloveniji iz različnih virov je, npr., zbral J. Sintič.⁵³ Sklep na podlagi tega se ponuja sam: tudi če bi bili izpolnjeni vsi ostali pogoji, sta informiranost in znanje tako nizka, da učinkovito sodelovanje pri upravljanju ni mogoče.

— Večina zaposlenih delavcev v gospodarstvu Jugoslavije (55,8 %) opravlja ročna dela (individualna ali vezana).⁵⁴ »Naše gospodarstvo nasploh, industrijo pa še posebej, karakterizira: a) nizka delitev dela, b) proizvodnja v malih serijah in c) dominacija univerzalne (praviloma nizkoproduktivne) opreme«.⁵⁵ Iz podatkov, ki jih navaja isti avtor, sledi,⁵⁶ da je jugoslovansko gospodarstvo komaj prešlo začetno fazo industrializacije. Najbrž ne bo pretirano ugotoviti, da so to bistveni vzvodi tudi za samoupravljanje: modernizacija z višjo produktivnostjo dela, višji standard, manjše delovne obveznosti, več prostega časa in s tem več »neproduktivnega dela«, kjer se začne »carstvo svobode«. Vendar: »... pokazatelji stopenj ekonomske in tehnično-tehnološke razvitosti Jugoslavije kažejo, da ne moremo pričakovati, da bo naša dežela v relativno kratkem roku uresničila visoko stopnjo tehničnega napredka...«⁵⁷

4. Sklep

Obravnavali smo nekaj »aktualnih« vprašanj brez pretenzij, da bi obdelali vsa ali vsaj večino. Na kratko to ni niti mogoče. Morda bi na koncu kazalo še enkrat poudariti osrednjo misel: potrebujemo več ustvarjalne kritičnosti na podlagi objektivne znanstvene analize. In seveda manj govorjenja in več dela. Kajti obema modernima jugoslovanskima »psovkama« (etatist in tehnokrat) se pridružuje še tretja: popularno jo označujejo za »verbokratizem«.

⁵⁰ V. Arzenšek, loc. cit.

⁵¹ Reforma v praksi, mnenjih in ocenah, str. 15.

⁵² Prav tam, str. 43.

⁵³ J. Sintič: Informiranost v delovnih organizacijah Slovenije, Ljubljana, oktober 1968 (ciklostirano).

⁵⁴ Statistični koledar Jugoslavije 1969, str. 38.

⁵⁵ S. Beždanov: Zablude o automatizaciji, Gledišta 1969, št. 2, str. 196 (podčrtal avtor).

⁵⁶ Prav tam, str. 195.

⁵⁷ Prav tam, str. 200 (podčrtal avtor).

Tomaž Černej

K posebnostim politike „malega” naroda

Tehtne in nekatere zelo lepe misli iz razmišljanja dr. Ernesta Petriča »Posebnosti politike ‚malega’ naroda« so me spodbudile k nadaljnjemu razmišljanju in razvijanju v zapisu začetih misli ali samo navrženih idej. Zato tega sestavka ni razumeti kot polemiko, temveč predvsem kot poskus v sestavku »Posebnosti politike ‚malega’ naroda« zastavljene misli nadaljevati ali pa dopolniti z nekaterimi bolj podrobnimi ugotovitvami ali osebnimi stališči. Mnenja sem, da predstavlja ta članek dr. Ernesta Petriča dokaj pomemben preobrat v slovenski publicistični, predvsem pa javni politični misli. V tem članku se namreč prvič odprto, pa čeprav še tako fragmentarno, postavljajo vprašanja malega slovenskega naroda v kvalitetno novih odnosih in relacijah svetovne tehnološke in znanstvene revolucije na eni strani ter v okviru heterogene, naglo razvijajoče se skupnosti jugoslovanskih narodov na drugi strani. In če skušamo v teh okvirih in ob teh spremenjenih pogojih najti tiste nacionalno-ekonomske, družbeno-kulturne in s tem končno tudi politične razrešitve, ki najbolj ustrezajo malemu narodu, s tem prav nič ne krnimo bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, temveč, nasprotno, iščemo na sedanji razvojni stopnji najprimernejše vsakdanje odnose in vsebino. Kajti v nasprotnem primeru — brez vsakdanjega prilagajanja potrebam razvoja in času — bi vseljudsko geslo »bratstvo in enotnost« postajalo čedalje bolj samo parola kot pa zelena dnevna stvarnost in praksa.

1. Da pa bi Slovenci lahko dosegali tudi najbolj optimalne rezultate vis-à-vis jugoslovanskega gospodarstva in družbenopolitičnega prostora, je verjetno treba doseči ne le čimvečjo racionalnost na vseh področjih naše dejavnosti in ustvarjalnosti, temveč v okviru te racionalnosti tudi čim trdnjšo nacionalno koherentnost. Mislim pa, da smo tu izredno šibki in razdrobljeni. Zdi se mi, da je naš pisec in satirik Miloš Mikeln nekoč pikro, a, žal, preveč resnično parafraziral klasični latinski rek: »Slovenec Slovincu volk!« Občutek imam, da se morda gremo za naše male razmere včasih res preveč dimenzionirane politične ali kvazi-politične bitke in bitkice, izčrpavamo na tem terenu svoje sile in moči in tako včasih tudi ne dvignemo dovolj pogleda v širše odnose, širokopoteznejše akcije, ter že vnaprej zgubljamno mnogo pomembnejše bitke ali pa jih,

odmevi

zaverovani v svoje male spore, niti pravočasno ne začenjamo. Odločamo se za nekakšne svoje male koristi, velike stvari pa tako spuščamo iz rok. Morda je res to usoda majhnega naroda, še posebej naroda, ki je brez svoje države stoletja živel razdrobljen med Alpami in morjem, vsekakor pa to ni nujnost majhnega naroda, saj je na tem svetu, in še posebej v tej Evropi, mnogo majhnih narodov, ki so morda bolje znali izrabiti vse svoje prednosti. In če mali narod, ki živi na križiščih evropskih poti, bolj učinkovito izrabi te svoje prirodne možnosti, s tem ne koristi le sebi, temveč tudi zvezni državi, v katero se je prostovoljno vključil.

2. Mislim, da naše nastopanje v federaciji ni vedno taktično najbolj primerno in državniško modro. Kot razvita republika pa bi sploh morali imeti na skupne državne zadeve drugačen in pomembnejši vpliv. Menim, da nas tu mnoge jugoslovanske republike prekašajo, dasi je pri nekaterih opaziti preveč zavzetosti zgolj za gospodarske panoge, ki so pri njih razvite, in premalo za potrebe jugoslovanskega gospodarstva kot celote. Verjetno je tako obnašanje prav posledica večje nacionalne koherentnosti v nekaterih republikah ali zopet večje in bolj drzne prodornosti posameznih industrij na drugih področjih. Vsekakor pa ni dovolj zgolj obtoževati ali pa se celo vneto razburjati nad tem in onim, temveč je treba iti v boj z argumentiranimi in strokovno dognanimi predlogi. Zdi se mi, da smo v tem Slovenci prav šibki. Naj mi ne bo zamerjeno, toda včasih se človek res vpraša, kje je naša ekonomska strokovna misel, kje je kak učinkovit team, ali imamo res samo nekaj bolj ali manj vidnih posameznikov?

3. Že ko razpravljamo o relacijah republika — federacija, se odpira še eno vprašanje — vprašanje odnosov med republiko in kadri iz republike, ki delujejo na raznih nivojih v federaciji. Mi verjetno često vse preveč utopično mislimo, da bomo dosegli neke rešitve, če bomo šli v določene akcije v političnem vrhu, pri tem pa pozabljamo na »tiho« moč zvezne administracije. Ta administracija pa pripravlja »materiale« za »materiali« in sto in tisoče aktov. Zaradi pomanjkanja svojega predstavnštva sredi sile, ki jo še vedno predstavlja državna administracija, pa nas često ni pri začetnih, včasih usodnih fazah priprav kakega predpisa. Kar namreč zvezna administracija izdela in predloži, je kasneje, skozi vse skupščinske faze in odbore, mnogo teže rušiti ali spreminjati, še posebno sedaj, ob tako napetih programih skupščinskega dela in zelo pogostih »hitrih postopkih«. Ko pa je enkrat zakon šel skozi, je še teže začetni znova. Pri tem je treba seveda še posebej poudariti, da nacionalni sestav odnosno samo naše zastopstvo in prisotnost v vseh teh organih ni bilo zadovoljivo.

4. Toda, da ne bi za vse krivili federacije, je treba tudi in predvsem pogledati, kako stojijo stvari doma v republici. Moram iskreno priznati, da sem včasih že kar alergičen, ko v Sloveniji govorimo samo, kaj vse zvezi dajemo. Podatki dokazujejo, da se

odtekajo iz naše republike res velika, predvsem fiskalna sredstva v federacijo, ki pa nikakor ne bi smela biti tako visoko »plačilo« za enotnost gospodarskega prostora in skupne službe, ki jih vrši federacija. S tem tudi ne zanikamo, da ima slovensko gospodarstvo v jugoslovanskem gospodarskem prostoru trg, kjer še vedno razmeroma laže plasira del svojih proizvodov. Bolj skrb zbuja-joče pa postaja za mene dejstvo, da to slovensko gospodarstvo vodi poprečno dosti bolj primitivna struktura vodstvenega kadra kot pa v drugih republikah, celo v nekaterih, ki jih štejemo za nerazvite. Statistike namreč kažejo, da je tam na enakih položajih zaposlenih mnogo več ljudi s strokovno izobrazbo. Čeprav nočem iz vprašanja šolskih kvalifikacij delati nobenega mita, kot to radi počno nekateri naši kvaziznanstveniki, vendar je verjetno res, da postaja to vprašanje v Sloveniji izredno pereče, ker brez ustreznih teamov strokovnjakov še tako genialni (nešolani) managerji res ne morejo voditi tovarn. Dosti slabše in hujše pa je, če sploh ne gre za managerje — pa čeprav zahodnega tipa, ampak bolj za sindikalistične in elokventne gostobesedneže sestankarske vrste, ki so delali kariere bolj malo z znanjem, predvsem pa s previdnim govoričenjem in frazarjenjem, da ne rečem »čvekanjem«, po raznih potrebnih in nepotrebnih sestankih in zborih.

5. Drugo spoznanje, ki me prav tako vznemirja, pa je, kako drago se ta mali narod upravlja. Popolnoma soglašam s tem, da je pri malemu narodu »družbena režija« per capita nekoliko večja, toda upravičeno odvajanje za vzdrževanje kulturnih in znanstvenoprosvetnih institucij ne opravičuje predrage javne uprave. Imamo kompletno upravo v republiki, ki pa je še več kot podvo-jena z raznimi službami, ki opravljajo često iste ali podobne naloge, zbirajo iste podatke in analizirajo, če že ne prepisujejo isto proble-matiko — na gospodarski zbornici, na sindikatih, na konferenci SZDL, na CK, na SDK itd. Potem imamo malo morje občinskih uprav in upavic, ki se hočejo zopet deliti na vse službe, ki »znanstveno« spremljajo gospodarska in druga gibanja v občini. In tako naprej v neskončnost. Ljubljano, npr., upravljamo v petih občinskih upravah in še v upravi mestnega sveta — vse skupaj pa velja samo za Ljubljano nekaj deset milijonov din — novih! Človeku se res zasmili proizvajalec, ki mora, vklenjen v svoje delovne razmere, dajati za to nabreklo armado včasih nekvalitetnega in utrujenega uradništva. Hkrati pa ne smemo pozabiti, da nas je vseh Slo-vencev, ki se upravljamo prek kompletnih republiških, občinskih in medobčinskih ter drugih uprav, komaj za dobro evropsko mesto ali pa za kako predmestje velemesta.

Res je sicer, da je uprava v samoupravljalavskem socializmu nekoliko bolj zapletena in zato lahko tudi malce dražja, nikakor pa ne sme biti nesodobna, po sistemu dela razmeroma slabo orga-nizirana, predvsem pa neučinkovita. To pa je po mojem mnenju še vedno, če že ne osrednja, pa med poglobitnimi značilnostmi tolikih

naših uprav. Ko v razvitem svetu opravlja vse mogoče evidence naj sodobnejša mehanografska in kompjuterska tehnika, ki jo tudi že s pospešenimi koraki uvajamo, pa pri nas še vedno radi zgubljammo dopoldneve, popoldneve in dneve na stotisočih sestankih, kjer pa pogosto radi govorimo — kar brez podatkov. Čeprav je res, da je vsaka dokončna odločitev subjektivna, je lahko v razvitem gospodarstvu in družbi ta odločitev praviloma subjektivna le na osnovi čim bolj precizno, strokovno in objektivno pripravljenih ocen in variant. Pri nas pa so včasih že materiali, na podlagi katerih bi šele lahko začeli subjektivno odločati, neobjektivno ali celo tendenciozno, zraven pa še ne dovolj strokovno pripravljeni. Verjetno tudi od tod toliko slabih ali zgrešenih odločitev.

6. Mnenja sem, da pri nas še nismo našli dovolj učinkovitih poti, kako v praksi čim bolj racionalno, predvsem pa učinkovito realizirati nekatera čisto teoretična izhodišča. Razvili smo dokaj neučinkovit skupščinski sistem s številnimi zbori, od katerih vsaj dva spominjata vsaj deloma na neke vrste cehovske korporacije. Ideja o samoupravni integraciji sfer družbenega dela tudi prek ustreznih zborov v skupščini ni docela prepričljiva, ker ta integracija verjetno prav tako poteka prek samoupravnih skupnosti — izobraževalne skupnosti, skupščine socialnega zavarovanja — v skupščini kot najvišjem organu oblasti pa je verjetno dosti bolj učinkovito, če pride do neposrednega soočenja vseh sfer in sektorjev združenega dela. Zato v razpravah o dveh ali več zborih republiške skupščine, ki smo jim bili priča letošnjo pomlad, res ne vidim bistvenega vprašanja za nadaljnji razvoj samoupravljavskega socializma, temveč le bolj praktično kot načelno vprašanje učinkovitosti skupščine in skupščinskega sistema. Če pa je že bila taka razprava o vseh teh vprašanjih, potem me dosti bolj moti, da v sedanji skupščini v zborih dela praktično ni zastopana sfera okrog 35 % aktivnega prebivalstva, kot pa če imamo štiri, tri, dva ali en zbor delovnih skupnosti. Gre za sfero aktivnega prebivalstva v zasebnem kmetijstvu, obrti, v sodstvu ter upravnih službah, ki vsekakor opravlja družbeno koristno delo.

Ko spremljam skupščinske razprave, pa se ponovno čudim, rekel bi, tehniki skupščinskega govora in izvajanja pri nas. Preseneča me namreč, da se nam tako rekoč po 25 letih socialističnega parlamentarizma ni posrečilo oblikovati določene omike skupščinskega govorniškega nastopa. Vsa skupščinska procedura namreč izredno trpi ob pogostni poplavi dolgih, bolj ali manj nejasnih govorniških intervencij. Vse hočemo venomer začeti in razložiti od Adama in Eve ali vsaj od Marxa in Engelsa naprej, ne pa toliko iz sedanje dejanske prakse in zaradi nje. V našem času, ko se z izredno dinamiko kopičijo problemi, si je treba maksimalno prizadevati za ekonomično porabo velike vrednote, ki se je ne da ustaviti — za ekonomijo časa. In če poslanec ne zna v petih minutah povedati, kaj hoče, ni sposoben biti poslanec. Posredovanje, daljše od pet minut,

pa bi bilo treba dovoljevati le izjemoma. To govorniško omiko, ki prav tako prispeva k učinkovitosti skupščinskega dela, je treba začeti gojiti resnično vztrajno, do pojavov »inflacije« besed pa bodimo neusmiljeni.

7. Zadnji čas veliko govorimo o dolgoročnem perspektivnem razvoju Slovenije. Vsekakor gre za iniciative, ki jih je treba samo pozdraviti in z vso zavzetostjo pomagati, da pridemo res do čim jasnejših izhodišč sedanje in prihodnje gospodarske akcije. Do sedaj smo pravzaprav našo dnevno gospodarsko prakso večinoma bolj prilagajali naglo se spreminjajočim pogojem gospodarjenja, kot pa jo vsklajevali s kakim res preišljenim dolgoročnejšim konceptom razvoja. Napak bi bilo misliti, da je v še tako perfektnem dolgoročnem planu lahko vse preišljeno in predvideno. Gre predvsem za to, da se nacionalni ekonomiji in gospodarskim organizacijam kot dejavnikom gospodarstva nakažejo in odprejo pogloblitve perspektive razvoja, da lahko v sklopu teh perspektiv izdelujejo svoje dolgoročneje programe. Hkrati pa je življenjsko še tako preišljen dolgoročni plan razvoja venomer treba korigirati in izpopolnjevati z novimi momenti, ki jih burno prinašata razvoj in čas. Gre torej za konstanten ustvarjalen napor vseh dejavnikov nacionalnega gospodarstva. Namesto dosedanjega nenehnega stihijskega prilagajanja spreminjajočim se razmeram gospodarjenja je treba sedaj pogoje gospodarjenja in podjetniške programe obrniti k realizaciji perspektivnega koncepta razvoja. To je podobno, kot da bi hoteli postaviti določene gospodarske stvari z glave zopet na noge. Glede na že ustaljeno prakso bo ta premik verjetno dokaj težaven.

Med pomembnimi težavami pri realizaciji tega premika pa bo verjetno sedanje pomanjkanje dolgoročnejših programov razvoja pri naših podjetjih. Dosedanji način gospodarjenja je nekako stimuliral tako stanje, saj je bilo prvenstveno važno loviti dnevne tržne pogoje, misliti dosti naprej — ob nestabilnih in negotovih pogojih gospodarjenja — pa ni bilo nemogoče, temveč včasih skoraj tudi nepotrebno. Tako lahko ugotovimo, da je sam sistem po svoje še stimuliral včasih že kar nezaslišano primitivnost in malotrgovsko, da ne rečem branjevsko miselnost posameznih naših gospodarskih organizacij. Zato so v podjetjih včasih dobivali tudi večjo veljavo gibki, malce malverzantski »spretnjakoviči«, ki so predvsem iskali »luknje« in »luknjice« v predpisih, kot pa resni strokovnjaki, ki so gledali v prihodnost in imeli v mislih perspektivo podjetja. Če pa »cepimo« te »velepodjetniške spretnjakoviče« še na politično-demagoške »gospodarstvenike« sestankarskega kova, pa imamo prototip pravega — rekli bi »jugogospodarstvenika«, le da je morda ta tip na Slovenskem zaradi naših narodnih lastnosti nekoliko bolj okoren in neroden.

Zaradi te, malo komično opisane prakse, pa smo se znašli na pragu realizacije perspektivnega koncepta razvoja verjetno brez

zadostnih podjetniških dolgoročnih programov, še teže pa lahko govorimo o kakšnih širokopoteznejših načrtih na širšem nacionalno-ekonomskem planu. Res je, da se pripravljamo na izgradnjo cestnega križa ali hitre ceste, vendar s tem rešujemo samo nujno infrastrukturo gospodarstva in hitimo v bitki s časom, da nas razvoj drugod ne prehiti. Ko pa upravičeno koncentriramo vse svoje nacionalno-ekonomske moči na izgradnjo hitre ceste in sploh vsega transportnega gospodarstva naše tako izrazito tranzitne dežele, pa ne smemo pozabljati, da s tem rešujemo le en sektor, čeprav izredno pomemben sektor slovenskega gospodarstva.

Če sem že pri tem vprašanju, potem naj omenim, da edino tukaj želim biti malce polemičen z dr. Petričem. Ne gre namreč za neko »vztrajanje na železnici« kot pravi Petrič, temveč za čimbolj rentabilno in racionalno urejeno celotno transportno gospodarstvo, o čemer sedaj žal sploh še ne moremo govoriti in smo med redkimi deželami v Evropi, ki še nima izdelanega prometnega koncepta. Zavedati se je namreč treba, da je železnica še vedno osrednji prevoznik v gospodarstvu, saj prevaža blizu 60 % vsega blaga, v tranzitnih prevozih pa na področju SR Slovenije ostvarja neblagovni devizni priliv okrog 170 milijonov din na leto, medtem ko se iz cestnih taks za tranzitne mednarodne prevoze realizira le okrog poldrugi milijon din na leto. Razen tega v mnogih razvitejših državah, ki so »boom« ceste dosti prej doživele, že skušajo organizirano vzpostaviti čimbolj nacionalno-ekonomsko racionalno delitev dela med obema prevoznikoma, mnogi prevozi pa se, kot npr. v ZDA, vračajo s ceste na železnico — seveda moderno urejeno železnico. Modernizirana železnica, opremljena z vsemi sodobnimi pretovornimi napravami in drugimi manipulativnimi sredstvi, lahko daje prav tako dober, če ne še bolj učinkovit servis. Še posebej pa je taka delitev dela nujna v deželi, kot je naša, ki ima izredne turistične možnosti in aspiracije. Razen tega pa se moderna železnica vključuje v razne druge dejavnosti, kot npr. turistično-agencijske, speditorske, ki gospodarsko daleč presegajo železničarsko ozkost. Železnica na Slovenskem si tudi prizadeva s svojim potencialom največje gospodarske organizacije v republiki delovati kot integracijski faktor v vsem transportnem in transportno-turističnem sektorju slovenskega gospodarstva.

8. Ker manjka dolgoročnejših podjetniških programov, morda pogrešam v vseh dosedanjih razpravah o dolgoročnem perspektivnem konceptu razvoja Slovenije tudi tiste bolj konkretne predloge in rešitve, brez katerih si ni mogoče zamisliti realizacije vsega koncepta, ker so te rešitve nujni sestavni del ostvaritve koncepta samega. Še vedno ni dovolj jasnih odgovorov in izhodišč, kaj narediti, npr., z obstoječo bazično industrijo v Sloveniji, kakšno stališče zavzeti do sodobne kemije in petrokemije, kaj narediti, da bi se povečal plasma naše elektro in strojne industrije na konvertibilnih tržiščih — da naštejemo samo nekatera osrednja vprašanja.

Mislím, da je v načelu lepo in prav reči, naj Slovenija postane evropski servis, toda hkrati je treba dati mnogo bolj konkretne odgovore, kaj s to in tako industrijo, ki je tu in danes, in to od primera do primera. Morda bo kdo rekel, da se splošni perspektivni koncept razvoja ne more spuščati v take podrobnosti, toda tudi te »podrobnosti«, ki zaposlujejo tisoče in tisoče delavcev, so integralni del sedanjega slovenskega gospodarstva, iz katerega startamo v realizacijo dolgoročnega koncepta.

Veliko govorimo o koncentraciji in integraciji, vendar se človeku včasih zazdi, da predvsem v politični praksi, ki učiteljsko svetuje: »Združite se, integrirajte se — pa bo šlo«, preveč poenostavljeno mislimo, da je v seštevanju kapacitet ali v priključevanju manjših tovarnic že velika, sodobna tehnologija in z njo rešitev. Celo pri tovarnah, o katerih lahko rečemo, da so vsaj v naših merilih večje, pa imamo opraviti (če sploh imajo svoje programe) s tako raznolikostjo in nevsklajenostjo, da je res težko govoriti o združevanju, ker mimo seštevanja za sedaj ne bi imeli opraviti s komplementarnostjo proizvodnje in racionalno delitvijo dela.

Res je, da je programiranje v naših omejenih razmerah za doseganje čimboljših učinkov še toliko bolj potrebno, toda še tako programiranje nam ne more nič pomagati, ako ostajamo pri majhnosti razdrobljenih sredstev in s tem še bolj zmanjšanih možnosti. Toda sama koncentracija lastnih sredstev ne bo zadostovala za preskoke, ki jih je treba storiti. Skušati moramo res poslovno privabiti tokove kapitala, ki bi se pri nas objektivno lahko angažiral. Pri tem mislim predvsem na resni in solidni kapital. Izogibati pa bi se morali vsakega špekulantskega kapitala, ki se rad ponuja. Zato bo verjetno treba reči dosti bolj odločno besedo in sprejeti dosti bolj daljnosežno politično odločitev. Verjetno ne bomo imeli nič manj socializma, če bomo uvedli sodobno organizacijo in tehnologijo dela in eventualno tolerirali tudi določeno ingerenco sodobnega podjetnika na kadrovske sestavo podjetja, temveč prej narobe. Z učinkovito proizvodnjo se lahko najbolj naglo dviga življenjski standard delovnih ljudi, ki pa je med nujnimi pogoji za »osvoboditev dela«, o kateri tako radi prepogosto le govorimo.

V industrijski coni koprške luke imamo najbolj idealne pogoje za pritegnitev tujega kapitala. In kaj smo naredili — praktično nič! Deloma je tega res kriva naša ne dovolj dodelana zakonodaja, ki ne daje tujemu podjetniku dovolj jamstev za angažirani kapital, onemogoča učinkovito kontrolo nad podjetjem in transfer ustvarjenega dobička, deloma pa je kriva tudi naša lastna nesposobnost in neposlovnost. Zavedati se moramo namreč, da je najmanj, kar bo zahteval resen tuji podjetnik, da se pogovarja na istem nivoju s teamom poslovnih ljudi in strokovnjakov.

9. Ko govorimo o našem političnem, predvsem pa poslovnem sodelovanju s tujino in še posebej s pokrajinami, ki nas obkrožajo, velja pripomniti, da to sodelovanje še ni doživelo tiste polne vse-

bine, ki bi jo lahko. Res je bilo v prvi fazi že veliko doseženega z odpiranjem meja in je veselje pogledati te odprte meje in promet, ki je med najživahnimi v Evropi. Toda to maloobmejno sodelovanje je še vedno vse preveč usmerjeno na malo individualno menjavo blaga in dobrin kot pa na širše oblike gospodarskega sožitja. V teh obmejnih regijah bi se vse bolj morala medsebojno prepletati sredstva in oplajati kapitali. Podporniško politiko do manjšin bi morala odločneje dopolnjevati, če ne že zamenjevati tudi gospodarska prisotnost v teh regijah. V Trstu, npr., bi bilo mogoče razviti tesnejše sodelovanje med tamkajšnjimi in našimi industrijami, ne da bi za to potrebovali kakšno posebno fantazijo. Le malce več podjetniške iniciative in poslovnosti bi bilo treba ter morda malo več impulzivnosti slovenskega gospodarstva. Neke oblike se sicer že razvijajo, vendar lahko mirno trdimo, da je na tem področju bilo brez potrebe zgubljenega že dosti časa in možnosti. S širšim gospodarskim sodelovanjem z obmejnimi pokrajinami pa bi dali bilateralnemu sodelovanju in koristnim medsebojnim stikom dosti trdnejšo in globljo vsebino.

10. Pogled na sosednje države pa bi nam bil lahko tudi spodbuda, kako širokopoteznejše in bolj pogumno urejati za nas izredno pomembno gospodarsko področje turizma. Prav žalostno je, če pomislimo, da v turizmu zaostajamo tako za sosednjima državama Italijo in Avstrijo kot tudi doma v Jugoslaviji. Največji turistični hotel v Sloveniji je po velikosti nekje za 60. mestom v Jugoslaviji, drugi podobni objekti pa nekje za 200. mestom. S takimi kapacitetami, razen tega pa še z razdrobljenimi turističnimi agencijami, res ne moremo skleniti kakih bolj širokopoteznih aranžmajev. Morda pa se je naš turizem le začel dramiti in bomo končno le zagledali bolj izdelan program za to perspektivno področje. Verjetno je delni povod za to tudi sklepanje aranžmaja med Kreditno banko in hranilnico Ljubljana ter dubrovniškim turizmom. Banka namreč v slovenskem turizmu še nima in ne najde pravega partnerja, s katerim bi lahko sklenila kak podoben aranžma. Verjetno nam res manjka dovolj usposobljenih turističnih in hotelirskih kadrov. Toda ne verjamem, da je, npr., na Hrvaškem glede tega kaj bolje. Sedaj, ko smo že »zdavnaj« premagali popolnoma zgrešeno gledanje, da je biti dober natak ali hotelir in kvalitetno streči gosta osebna, če že ne nacionalna sramota, bomo pač morali sposoben, predvsem pa vljuden in razgledan kader pospešeno vzgojiti. In ne samo v turizmu!

11. Prihajam do izredno občutljivega problema, ki pa se mu, žal, zaradi dejanskega stanja, s katerim smo soočeni, ne da izogniti — do vprašanja izbora kadrov za vodstvena mesta v našem gospodarstvu. Ni še dolgo tega, ko smo bili priča izredno ekskluzivnemu kadrovanju iz strogega centra. Vse nevšečne posledice tega sistema še doživljamo in bomo zelo verjetno imeli z njimi še dolgo časa opravka. To je bilo neslavno obdobje kabinetnega razreševanja

kadrovske politike in kabinetnega »antišambriranja«. Ljudi so ocenjevali bolj po tem, kako so govorili na kaki seji, kot pa po stvarni sposobnosti in kvalifikacijah — bolj po osebnih znanstvih in simpatijah kot pa po dejanskih kapacitetah in potrebah. Brez bolj korenite spremembe v dediščini, ki jo imamo, bo verjetno prav težko izpeljati tudi vse tiste potrebne »hitre preskoke«, o katerih govorimo. Ne gre za to, da bi zopet kakorkoli voluntaristično razvrščali ljudi, temveč za to, da brez kadrov širokega profila znanja, sposobnosti in razgledanosti ne bomo mogli uresničiti pomembnih nalog, ki nas čakajo, če hočemo držati ritem in hoditi vstric ne le z razvijajočim se jugoslovanskim prostorom, temveč tudi z Evropo in »velikim svetom«.

Treba je načrtno in seriozno proučiti in pregledati, kakšno izbiro imamo na voljo, kakšne ljudi pa še moramo čimprej dobiti in vzgojiti. O vseh teh težavnih vprašanjih, ki se res ne dajo urediti čez noč, že nekaj let razpravljamo, toda kaže, da so rezultati še vedno mršavi. Zakaj? Ali zato, ker res nimamo dovolj zmožnih ljudi, ali zato, ker manjka prave volje in hotenja, da jih najdemo. Seveda pa je tudi človeško razumljivo, da se je včasih prav težko umakniti z mest in položajev, na katerih smo dolga leta »vedrili in oblačili«. Še težje pa je samokritično spoznati, da nas je morda v podjetju, ki smo mu sami postavili temelje, razvoj prehitel in da z našim priučenim stilom dela zapiramo nadaljnjemu napredku pot. To so vse res težka in zapletena vprašanja, toda prav socializem bi jih moral znati bolje, predvsem pa bolj humano razreševati.

12. Ko zaključujem to fragmentarno razmišljanje, bi rad še enkrat poudaril, da je skrajni čas, da začnemo koncentrirati svoje razpoložljive moči in sile na tiste bistvene točke nacionalnega gospodarstva, kjer ima ta naša lepa, toda mala Slovenija res perspektivo. Hkrati pa ne smemo pozabiti, da nas je vseh skupaj za eno dobro evropsko mesto ali predmestje velemesta, upravljamo pa se prek neštetihih kompletnih, a vedno ne povsem učinkovitih republiških, družbenopolitičnih, občinskih in medobčinskih uprav. Moramo torej čimbolj racionalizirati našo upravo in način, kako se upravljamo. Pri vsem tem, pri nujni maksimalni racionalizaciji z razpoložljivimi silami, pa je še posebej važno, da ustvarimo čimvečjo nacionalno koherentnost in presežemo včasih res nepotrebne osebne spore in na videz velike, v bistvu pa zelo majhne politikantske zaplete. Le tako bomo uspešno kos čedalje bolj zapletenim in zahtevnim nalogam, ki stoje pred »malim« narodom v času vse bolj stopnjevane tehnične in tehnološke revolucije v sodobnem gospodarstvu. Ne smemo dovoliti, da nas kakršnikoli majhni in zakotni spori tako prevzamejo, da tudi en sam trenutek zgubimo zvezo z velikimi in vse bolj intenzivnimi tokovi sedanjega, tako pestrega in med seboj vse tesneje povezanega sveta.

Tankova kritika dohodkovne mere

V majski številki Teorije in prakse je Zvonimir Tanko objavil članek »Merilo za uspešnost gospodarjenja«, v katerem kritizira ugotovitve, ki sem jih nanizal v članku »Dohodkovna mera kot stvarna mera uspešnosti v socialističnem gospodarstvu« v številki 6-7 iste revije iz lanskega leta. Tako javno napisano in torej javnosti vedno dostopno kritiko je treba vsekakor pozdraviti. Avtorji raznih znanstvenih pa celo tudi neznanstvenih ugotovitev in stališč morajo imeti možnost, da neposredno in v pisni obliki soočajo svoje ugotovitve in mnenja, javnost pa mora imeti vso možnost, da neposredno spremlja takšne razprave; saj je to pogoj, da izdelamo neko znanstveno utemeljeno teorijo. Če pogledamo še šire, pa se na ta način znanost integrira v družbeno kulturo. Alternativa je najbrž predvsem v možnosti, da nosilci nekega stališča tega svojega mnenja ne predstavijo javnosti in se izogibajo soočenju z drugimi stališči in ugotovitvami, pač pa z zakulisnimi spletkami onemogočajo zagovornikom drugačnih stališč in ugotovitev, da bi javno nastopali, ali pa sploh onemogočajo nastanek drugačnih, pa četudi še tako znanstveno utemeljenih ugotovitev. Seveda na ta način ni več pogojev za razvoj znanosti in zato mora zastajati tudi družbena kultura. Kot velike resnice lahko v taki družbi veljajo primitivizmi in drugje že zdavnaj zastarela mnenja in prepričanja, ki pogosto tudi niso logično združljiva. Tak položaj pa mora nujno zavirati tudi razvoj družbe. S tega stališča je Tankova kritika vsekakor zelo pozitivno dejanje in je moramo biti veseli.

1. Nasprotujoče ugotovitve

V našem članku, v katerem smo samo povzeli in nekoliko komentirali nekaj poglavij iz naše knjige »Mere uspešnosti gospodarjenja«, smo dejali:

1. Mera uspešnosti je v vsakem gospodarstvu odvisna od treh dejavnikov: od družbene organizacije gospodarjenja, od nosilca gospodarjenja in od cilja gospodarjenja, tako da če se en dejavnik spremeni, se mora spremeniti tudi mera uspešnosti.

2. Vprašanja mere v socialističnem gospodarstvu kljub številnim poskusom teoretično niso rešili in to predvsem zaradi tega,

ker so problem napačno postavljali in se spraševali: kakšna naj bi bila mera uspešnosti v socialističnem gospodarstvu? (Marx je ugotovil, da to ne more biti profitna mera) — namesto da bi se vprašali: kakšna je dejansko mera uspešnosti v gospodarstvu s socialističnimi značilnostmi? — Ker v velikem delu našega gospodarstva vsekakor ni več privatne lastnine in ker je v tem delu delovna sila bolj ali manj aktivni nosilec gospodarjenja in ne samo pasivno blago, so se torej dejavniki mere uspešnosti vsekakor spremenili, tako da si za to gospodarstvo lahko postavimo drugo vprašanje.

3. Na kratko smo orisali svojo metodo, s katero naj bi določili empirično veljavno mero uspešnosti, ugotovili smo, da je tako mero empirično možno določiti, in končno ugotovili, da iz empiričnih pojavov v našem gospodarstvu lahko sklepamo, da je mera uspešnosti, ki se za temi pojavi skriva, dohodek kolektiva, izmerjen z opravljenimi delovnimi urami.

Nazadnje smo opozorili na nekaj ugovorov, ki so možni proti takemu sklepu, in postavili končni sklep, da če je tako, socializem ni samo neki politični sistem, temveč da je posebna družbena oblika gospodarjenja.

Tanko ugotavlja, da se ocenjevalec teh misli znajde v čudnem položaju, ker se na eni strani mora strinjati z ugotovitvami o pojavih, iz katerih smo izvedli dohodkovno mero, strinjati se mora tudi z našo »induktivno« metodo, za katero pravi, da je vredna omembe, pa tudi s tem, da je to vprašanje izredno pomembno (in da so ga doslej le malo obravnavali, s čimer se ne strinjamo), — ne more pa se strinjati z našimi ugotovitvami o novi obliki mere uspešnosti, o dohodkovni meri. Iz te njegove dileme stvarno izhaja njegova kritika dohodkovne mere in naših ugotovitev v kritiziranem članku. Tanko nam v glavnem očita:

1. da smo že v temeljni predpostavki, ki smo jo izrazili v naslovu, napravili napako, ker govorimo o meri uspešnosti gospodarjenja, namesto da bi govorili o meri uspešnosti gospodarjenja s sredstvi, s čimer smo ta pojem prilagodili svojim posebnim namenom;

2. da smo spregledali, da profitna mera (Tanko jo imenuje mera dobička) ni samo pobuda, kriterij in cilj kapitalistovega gospodarjenja, temveč da je edino objektivno merilo za uspešnost gospodarjenja s sredstvi sploh, ne glede na to, kdo je lastnik proizvodnih sredstev;

3. da mera uspešnosti ni odvisna od organizacijske oblike gospodarjenja, od nosilca gospodarjenja in od cilja gospodarjenja, skratka od dejavnikov mere uspešnosti, temveč so vsi ti dejavniki skupaj z mero uspešnosti odvisni od objektivnih načel ali pogojev za racionalno gospodarjenje, ki so organizacijske, tehnološke in računske narave. Skratka, mera uspešnosti ni družbenoekonomsko določena in se zaradi tega tudi ne more spreminjati hkrati s spre-

membami v dejavnih mere. Vsi sklepi v našem članku so torej čista deduktivna spekulacija in so napačni in to velja seveda tudi za vse sklepe v naši knjigi. Meni, da je mera odvisna od nosilca gospodarjenja samo toliko, kolikor je ta subjektivno sposoben, da spozna, kakšno merilo si mora izbrati, da bi se lahko uspešno spopadel z drugimi nosilci gospodarjenja (podobno velja tudi za cilj);

4. da razgllašamo manj uspešno poslovanje s sredstvi za novo vrsto racionalnosti (ker baje dohodkovna mera ne zajema tudi sredstev, uporabljenih v gospodarjenju) in da napačno sklepam, da je bistvo socialistične družbe v tem, da si izbere novo (in manj racionalno) mero uspešnosti (Tanko nedosledno uporablja za mero uspešnosti včasih tudi izraz merilo, kar je seveda napačno);

5. da je dohodkovna mera nujno manj racionalna mera uspešnosti kot profitna mera, ker v račun racionalnosti ne vključuje tudi uporabljenih sredstev in ker ne velja ali ne vključuje vseh faz družbene reprodukcije, temveč samo produkcijo in menjavo, ne pa tudi delitve;

6. in končno, da smo si sploh napačno postavili vprašanje; vprašali smo se: kakšna je stvarna mera uspešnosti, namesto da bi si postavili edino pravilno vprašanje: ali so se v socialistični družbi spremenili tisti objektivni pogoji (včasih uporablja tudi izraz načela) za racionalno gospodarjenje, ki so veljali za preteklo družbo (torej za kapitalizem)? Meni, da bi bil pritrdilen odgovor poguben za socialistično družbo. Sklepa, da iz tega nujno sledi nadaljnje bistveno vprašanje: kakšno mero uspešnosti gospodarjenja si mora socialistična družba objektivno izbrati, da bi čimbolj uspešno gospodarila s sredstvi.

Tanko je v svoji kritiki stvarno razvil tudi nov model ali teorijo socialističnega gospodarjenja. Sestavne ideje tega modela se močno uveljavljajo ne samo v našem gospodarstvu, temveč v naši družbi sploh. Marsikateri ukrep poslovne ali splošne ekonomske politike temelji na takšnih in podobnih idejah. Zato bi tak model lahko tudi empirično ugotovili, če bi proučili takšne ukrepe. Tanku pa gre brez dvoma zasluga, da je te ideje izrecno opredelil in jih dosledno povezal v teoretični sistem, kar doslej še nihče ni napravil tako dosledno. Priznati mu moramo tudi dobršno mero osebnega poguma ne samo zaradi tega, ker se je lotil takšne naloge, temveč ker je iz tega tudi dosledno izvedel vse nadaljnje, čeprav zelo daljnosežne sklepe. Tankov članek zaradi tega po pomenu presega samo kritiko dohodkovne mere; neodvisno od te kritike je tudi samostojna celota.

Hkrati pa njegov članek presega tudi okvire našega članka, ki bralca samo seznanja z ugotovitvami nekaterih poglavij naše knjige, pri čemer podrobne dokaze nujno izpuščamo; poleg tega članek vsebuje nekaj dodatnih komentarjev in sklepov. Tanko pa svojo kritiko usmerja predvsem na dokazovanje neracionalnosti dohodkovne mere, kar obširno dokazujem v svoji knjigi, ne pa tudi v

članku. Žal nam v naših ozkih razmerah še vedno ni uspelo objaviti tega temeljnega teoretskega dela. Naš odgovor Tanku se bo zatoorej moral gibati v okviru našega kritiziranega članka, dotaknil pa se bo tudi metode Tankove kritike.

Najprej moramo omeniti nekaj naših pojmov, ki jih Tanko napačno razlaga (v nasprotju z nami) in potem kritizira tako napačno razumljene pojme.

2. Napačno razloženi pojmi

1. Najvažnejši pojem, ki ga Tanko napačno razlaga, je vsekakor prav dohodkovna mera. V kritiziranem članku smo dovolj jasno povedali, da je dohodkovna mera dohodek kolektiva, izmerjen z opravljenimi delovnimi urami; dohodek kolektiva pa je dohodek (neto produkt) po odbitku obresti na vloženi kapital, ki so obračunane po tržni obrestni stopnji (glej TiP št. 6-7/1968, str. 984). Na ta način razumemo dohodkovno mero že od vsega začetka, odkar smo začeli raziskovati in teoretično utemeljevati dohodkovni način gospodarjenja.¹ Tanku torej ne more biti neznan naš natančni pojem dohodkovne mere.

Toda tako opredeljena dohodkovna mera

a) upošteva tudi vložena sredstva, s katerimi nosilec gospodarjenja gospodari, tako kot gospodari tudi s svojo delovno silo. V dohodkovno mero namreč štejemo samo ostanek dohodka po odbitku obresti na vloženi (konstantni) kapital. To, da v dohodkovni meri upoštevamo tudi vložena sredstva, je celo prvi pogoj za njeno veljavnost. Šele ostanek dohodka, ki ga imenujemo dohodek kolektiva, pa se meri z vloženim delom, izraženim v delovnih urah, in tvori na ta način dohodkovno mero;

b) upošteva tudi vse štiri faze reprodukcije in ne samo produkcijo in menjavo. Kot je razvidno iz prejšnje razlage, je to, da upoštevamo delitev, celo pogoj za nastanek dohodkovne mere. Dohodkovna mera pa upošteva tudi fazo potrošnje (kar Tanko v svoji kritiki sploh prezre). Z nekoliko bolj širokim razumevanjem je namreč možno z dohodkovno mero izražati tudi racionalnost potrošnje, če razmišljamo: koliko dohodka ali ugodnosti bo nosilcu potrošnje prinesla alternativna uporaba njegovega časa.

Glede dohodkovne mere torej ne veljajo Tankovi očitki:

— da ne vključuje v račun racionalnosti sredstev, s katerimi nosilec gospodarjenja gospodari;

— in da ne vključuje ali ne velja za vse štiri faze reprodukcije in da je zato manj racionalna, kot pa je profitna mera. Tankovi očitki bi veljali za dohodkovno mero edinole, če bi jo razumeli

¹ Glej Filip Lipovec: Delitev dohodka v sistemu samoupravljanja proizvajalcev. Ljubljana 1955, cikl. Delno objavljeno pod naslovom »Poskus teorije delitve v sistemu samoupravljanja proizvajalcev«, Ekonomska revija, št. 3, 1961.

kot dohodek (neto produkt), merjen z vložnim delom. Vendar mi dohodkovne mere in dohodka ne razumemo na ta način, pač pa je v tem smislu razlagal dohodkovno gospodarjenje pri nas zlasti Roman Albreht, s čimer je tudi odprl vrata tovrstnim kritikam dohodkovnega gospodarjenja in dohodkovne mere, ki si jo potem nekateri napačno razlagajo. Tankova kritika se v tem torej nanaša izključno na Albrehtovo razlago dohodka in je toliko tudi popolnoma upravičena. Strinjamo se!

S tem popravkom bi odgovor na Tankovo kritiko pravzaprav lahko že končali, če ne bi Tanka napačna opredelitev dohodkovne mere v Albrehtovem smislu zanesla, da zanika tudi sploh spremenljivost in družbeno določenost mere uspešnosti. To pa nam nalaga dolžnost, da odgovorimo tudi na ta del stvarno odvečne Tankove kritike. Vendar moramo tu popraviti še neko drugo Tankovo opredelitev, ki si jo je po svoje prikrojil.

2. Tanko tudi po svoje razlaga in opredeljuje tako imenovani »dohodkovni sistem«, ki je zanj »taka organizacija družbene proizvodnje, pri kateri socialistični proizvajalci kot nosilci gospodarjenja enot družbene lastnine samostojno odločajo o proizvodnem programu in na trgu pridobivajo dohodek« (TiP št. 5/1969, str. 792). K taki opredelitvi bi imeli dve bistveni pripombi:

a) Tanko govori o »dohodkovnem sistemu« in ne o dohodkovnem načinu gospodarjenja. Razlika je lahko med obema izrazoma velika ali pa majhna. Način gospodarjenja je namreč družbeno naraven proces, ki poteka neodvisno od pravnih predpisov, ki ga samo bolj ali manj ustrezno izoblikujejo in podpirajo. Ti predpisi in druge pravne norme pa ustvarjajo sistem, ki je po svoji ekonomski strani sistem ekonomske politike. Sistem teoretsko pojasnjujemo z načinom gospodarjenja, ne pa narobe, ker pravni predpisi ne ustvarjajo novega načina gospodarjenja. Tanko pa meni drugače, da namreč »socialistični gospodarski sistem ne nastaja stihijsko, temveč ga vzpostavljamo z državnimi predpisi« (prav tam, str. 807). V tem se razhajamo: v kritiziranem članku namreč obravnavamo način gospodarjenja in ne gospodarski sistem, temeljno ekonomsko logiko gospodarjenja pri nas, ne pa tega, kako se ta logika izraža v uredbah in zakonih. Zaradi tega bi mi raje govorili o dohodkovnem načinu gospodarjenja in ne o dohodkovnem sistemu. Saj na podlagi istega načina gospodarjenja lahko ustvarjamo različne gospodarske sisteme. Način gospodarjenja je neodvisen od volje ljudi, medtem ko je gospodarski sistem rezultat zavestne akcije.

b) V znanosti je navada, da tisti, ki prvi najde neki nov pojem, ta pojem tudi opredeli, vsi drugi pa potem svoje razpravljajne utemeljujejo na prvi opredelitvi, ki jo lahko izpopolnjujejo ali pa celo zavržejo kot netočno, kar pa morajo seveda dokazati. Za Tanka očitno ta navada ne velja, ker popolnoma na novo opredeljuje dohodkovni sistem. Če se ne spuščamo v podrobnosti

njegove definicije, je zanj dohodkovni sistem zgolj samo tisto, kar bi lahko imenovali blagovna produkcija: proizvajalci se srečujejo na trgu, na katerem prodajajo svoje blago. Tanko pravi, da na trgu pridobivajo dohodek. Toda dohodek v tej zvezi očitno ne pomeni dohodka kot na novo ustvarjene vrednosti, temveč le iztržek ali skupni dohodek. Da ima v mislih prav takšno razumevanje dohodkovnega sistema, je razvidno iz njegovih nadaljnjih izvajanj, v katerih trdi, da družbena organizacija proizvodnje stvarno sploh ni družbeno določena in torej tudi ni razlike med socialistično blagovno proizvodnjo, kapitalistično ali pa enostavno blagovno proizvodnjo. S tem pa si je za svoje namene prilagodil opredelitev dohodkovnega načina gospodarjenja. Že iz naših začetnih obdelav dohodkovnega načina gospodarjenja pa je jasno, da je to način, v katerem se kot cilj in pobuda za gospodarjenje pojavlja dohodek kolektiva ali pa je to vsaj dohodek. Dohodek kolektiva je približno tisto, kar je v kapitalističnem gospodarjenju seštevek mezd in podjetniškega dobička, medtem ko je dohodek seštevek profita in mezd.

Taka opredelitev pa je Tanku potrebna, kot jasno sam pove, da pokaže, da se strinja z dohodkovnim sistemom, čeprav se v resnici ne strinja, po drugi strani pa mu omogoča, da vse, ki se ne bi strinjali z njim, lahko obdolži, da so za administrativni ali celo za naturalni način gospodarjenja. Na to tudi jasno sam namiguje (na str. 794 zgoraj in drugod). Seveda pa temu ni tako, zato mora prilagoditi pojem. S temi popravki Tankovih popravkov naših kategorij lahko končno preidemo k obravnavi njegove metode, ki ga je pripeljala do bistveno drugačnih sklepov, kot so naši.

3. Tankova metoda

1. Tanko svojo metodo precej nedvoumno oriše že v uvodu svoje kritike (str. 793), ko nam očita, da smo nedovoljeno prilagodili pojem »uspešnosti gospodarjenja s sredstvi« svojim potrebam s tem, da smo ga spremenili v »uspešnost gospodarjenja«. Ker je naš pojem širši od tistega, ki ga zahteva Tanko, je Tankov pojem stvarno zaobsežen v našem. Ob uporabi znanstvene metode bi se moralo v rezultatu pokazati, da je uspešnost gospodarjenja vedno uspešnost gospodarjenja s sredstvi ali da to sploh ni ali da je to samo včasih v nekaterih družbenih razmerah. Tanko torej zahteva, da se v raziskavo spustimo tako, da že vnaprej zožimo problem in že v izhodiščni pojem vključimo rezultat, ki si ga želimo, da torej ta rezultat, ki ga hočemo dobiti, sprejmemo kot nujno predpostavko, še predno smo začeli problem raziskovati. To pa pomeni, da Tanko že vnaprej zavrača kakršenkoli drugačen rezultat raziskovanja in priznava samo rezultat, ki ugotavlja, da je gospodarjenje vedno gospodarjenje s sredstvi. To pa je predsodek in zahteva, da opustimo znanstveno metodo. Metodološko pravilno je torej,

da v sami formulaciji problema s predsodkom ne vključimo tudi rezultata, ki ga hočemo dobiti. Naša metoda ne onemogoča vnaprej, da bi prišli tudi do rezultata, ki si ga želi Tanko, njegova metoda pa že vnaprej onemogoča, da bi prišli do kakršnegakoli drugačnega rezultata.

Tankovo metodološko stališče pa je neutemeljeno tudi s stališča ekonomske teorije. Že od Adama Smitha in še zlasti od Karla Marxa dalje je jasno, da ljudje najprej gospodarijo s svojim delom, merjenim s časom trajanja, in šele v nekih posebnih razmerah se to delo obleče v neko materialno preobleko. Toda tudi tedaj to ni enostavno gospodarjenje z nekimi sredstvi, kot meni Tanko. To je mogoče, kot pravi, zaradi tega, ker se delovna sila vrednoti v denarju (preprosto povedano, ker se prodaja na trgu kot vsako blago) in jo je zaradi tega možno obravnavati nadalje kot neki znesek denarnih sredstev. Toda ta znesek ni preprosto denar, temveč kapital. Torej gre za gospodarjenje s kapitalom, ne pa za nekakšna naravna, naravna sredstva. Tanko torej zahteva, da že v opredelitvi problema opustimo ekonomsko teoretično pravilno stališče in se postavimo na že vnaprej zgrešeno in enostransko stališče.

Vendar če bi sprejeli Tankovo zahtevo in še pred raziskavo predpostavili, da je vsako gospodarjenje v resnici gospodarjenje s sredstvi, ali kot smo ga popravili, s kapitalom — potem našega raziskovalnega problema v resnici sploh ne bi bilo. Kajti popolnoma jasno je, da se uspešnost gospodarjenja s kapitalom izraža s profitno mero (ali kot pravi Tanko: z mero dobička). Potem se seveda moramo popolnoma strinjati s Tankom, da je tudi v socializmu edino možno, da uspešnost izražamo s profitno mero. Takšen je tudi Tankov sklep, ki nas na podlagi povedanega tudi prav nič ne preseneča. Če je gospodarjenje vedno samo gospodarjenje s kapitalom (ali kot pravi Tanko: s sredstvi), potem je tudi mera uspešnosti nujno vedno profitna mera, profit izmerjen z vloženim kapitalom. V tem se popolnoma strinjamo s Tankom. Samo da on napravi še en korak naprej in razglasi, da je profitna mera tudi edino objektivno merilo za uspešnost gospodarjenja s sredstvi ne glede na to, kdo je njihov lastnik (str. 794). Torej je sploh nesmiselno razmišljati o tem, da bi uspešnost izražali na kak drugačen način. S to trditvijo že začenja zapuščati zgodovinsko danost.

2. Tanko gre v svoji metodi dosledno še dalje. Potem ko je logični spoznavni proces obrnil, tako da je tisto, kar bi moralo biti rezultat spoznanja, že apriorna predpostavka, je moral zaradi doslednosti to predpostavko dvigniti nad vsakršen dvom. To je napravil tako, da je razglasil, da obstoje neki »objektivni pogoji ali načela racionalnega gospodarjenja«, ki so »objektivne organizacijske, tehnološke in računске narave« (str. 800 in dalje) in splošno veljavni, torej neodvisni od družbenih, od produkcijskih razmerij med ljudmi. Ta zgolj tehnično računska načela so nad in zunaj družbe vnaprej določena in splošno veljavna in torej nespremenljiva.

Ta načela določajo, kako mora biti organizirano gospodarjenje v družbi, od teh načel in v njih je že določeno, kakšen bo racionalni cilj gospodarjenja, in seveda bo od teh načel tudi odvisno, kdo bo nosilec gospodarjenja, ne pa narobe. Problem nosilca gospodarjenja zanj sploh ni več družbeni, temveč zgolj in samo individualni, psihološki problem. Tu po Tankovem mnenju ne gre za to, ali bo nosilec gospodarjenja individualni lastnik kapitala ali pa delavci, temveč za to, kdo je sploh psihično sposoben, da spozna »objektivna načela racionalnega gospodarjenja, more biti subjektivno sposoben spoznati te pogoje« (str. 801). Družba naj bi se torej delila na tiste, ki so subjektivno sposobni, da spoznajo ta načela, in na tiste, ki tega niso sposobni.

Na podlagi take metode je popolnoma logičen tudi Tankov sklep, da »mera dobička je posebno obračunsko orodje«, ki se prav nič ne razlikuje od kakega drugega orodja, ki ga organizatorji dela uporabljajo pri družbenem delu ljudi, kakršno je na primer organizacija dela, obračun stroškov, delovni postopki, materialno orodje in stroji — in prav tako ni odvisna od družbenogospodarskega značaja družbenogospodarskega procesa, kot niso od njega odvisni ti postopki in orodja (str. 799). Mera dobička je zato samo gospodarsko računski izraz in popolnoma naravno merilo (str. 795), torej družbeno nedoločeno merilo za racionalno gospodarjenje s sredstvi (s tem zadnjim se mi popolnoma strinjamo s Tankom). Profitna mera torej po Tanku sploh ni odsev nekih produkcijskih razmerij med ljudmi, kot je na primer učil Karl Marx in kar priznavajo celo sodobni meščanski ekonomisti.

Tu je mimogrede krcnil tudi dr. Aleksandra Bajta (ne da bi ga izrecno omenil; po lepi naši navadi), ki je ugotovil, da se profitna mera v socialističnem samoupravnem gospodarstvu spremeni v dohodek, izmerjen z vloženim kapitalom.² Dr. Bajt se trudi biti dosleden znanstvenik in zato je, uporabljajoč znanstveno metodo pač moral priti tudi do sklepa, da se mera uspešnosti spremeni, če se dejavniki mere spremenijo. Tanko se ne strinja z nobeno spremembo! Priznati mu moramo, da je v izvajanju posledic iz svojega subjektivnega prepričanja dosleden, in to do konca. Vsekakor je to pogosto redka lastnost, ki velikokrat zahteva tudi dosti osebnega poguma (kar je seveda odvisno tudi od družbenih okoliščin). Tanko je dosledno proti kakršni koli meri dohodka, pa naj jo merimo z delovnimi urami ali pa s sredstvi (str. 797).

3. Ker je Tanko tisto, kar bi bilo šele treba dokazati in z znanstveno metodo »odkriti«, postavil kot že vnaprej znano dogmo, je popolnoma razumljivo, da zanj ne more biti pomemben niti problem, kot smo ga mi formulirali: kakšna je stvarna mera uspešnosti, če se dejavniki mere spremenijo v socialistični smeri? Zanj

¹ Dr. Aleksander Bajt: Merilo rentabilnosti v našem gospodarstvu. *Ekonomski revija*, št. 3—4, 1953.

takšnega problema sploh ne more biti. Saj vendar že vnaprej vé, kaj je najbolj racionalno, in je potem edino vprašanje, ki je še možno, ravno narobe: kako naj organiziramo (socialistično) družbo, da bodo (socialistični) proizvajalci najbolj racionalno gospodarili s sredstvi? Tako si Tanko v resnici tudi postavlja problem (str. 802), iz katerega izvede še nadaljnji problem: kakšno mero uspešnosti gospodarjenja si mora izbrati socialistična družba, da bo čim uspešneje gospodarila s sredstvi, ki jih ima na voljo (str. 803)? To pa je problem, ki si ga je že toliko piscev postavilo in nanj odgovarjalo, ne da bi ga tudi rešilo — kot smo ugotovili v naši knjigi in tudi v kritiziranem članku. Tanko je pripeljalo do sklepa, da problema mere uspešnosti v socializmu sploh ni, velja namreč še nadalje profitna mera. Karl Marx, ki je prišel do drugačnega sklepa, je bil pač samo ostarel in zaletel sanjač.

Ko je tako, zvest svoji metodi, obrnil stvarni problem socialističnega gospodarjenja, pa je s tem postavil problem, ki je za socializem zares lahko usoden. Če njegovo formulacijo tega problema prevedemo v našo terminologijo, bi se namreč vprašanje glasilo: kako je treba spremeniti dejavnike mere, da bodo ustrezali profitni meri (kot edinemu racionalnemu merilu za uspešnost gospodarjenja s kapitalom)? Odgovor na takšno vprašanje pa je v ekonomski teoriji že zdavnaj znan. Takšni dejavniki mere so: reprodukcijski proces kapitala kot organizacijska oblika gospodarjenja; privatni lastnik kapitala kot nosilec gospodarjenja in profit kot cilj gospodarjenja! — Kolikor pa bi Tanko ugovarjal, da je ta odgovor pravzaprav naš in da sledi le iz naše teorije, ne pa iz njegove — saj on zanika družbeno določenost in torej družbeno zakonito povezanost mere uspešnosti z dejavniki — pa bi morali odgovor na takšno vprašanje iskati v tehniki obračunavanja stroškov, v tehnologiji in strojih in v tehniki organizacije dela. Seveda bi bilo to iskanje sploh brezuspešno ali pa samo naključno uspešno, ker bi zanemarilo družbene okvire tehnike. V resnici pa bi se za tako postavljenim vprašanjem, za razreševanjem tehničnih vprašanj skrivalo urejanje — bolje povedano — zapletanje družbenih vprašanj v smeri, ki smo jo omenili.

V svoji kritiki je Tanko dejavnike mere uspešnosti v resnici že priredil svojim splošno veljavnim načelom racionalnega gospodarjenja; prav zaradi tega smo morali v začetku narediti nekaj popravkov. Tukaj naj samo ponovimo in nekoliko razširimo spisek teh prirejenih pojmov. To je najprej sam dohodkovni sistem, ki ga razlaga zgolj kot blagovno obliko gospodarjenja. Poleg tega pa na poseben način razlaga tudi druge pojme. Samoupravljanje je zanj prav tako predvsem oblika razvite blagovne produkcije (str. 800, 802, 807), pri čemer meni, da lahko zanemari vprašanje lastništva sredstev za proizvodnjo in delavsko vsebino samoupravljanja. Tudi delovna sila se ne more svobodno združevati, temveč se združuje samo na podlagi prodaje, delovna sila mora biti blago (str. 795 in

dalje). Brž ko pa je tako, je vse skupaj seveda popolnoma v skladu z njegovim prej omenjenim razumevanjem samoupravljanja. Tako samoupravljanje pa imajo tudi v kapitalističnih podjetjih in ni nobena jugoslovanska ali socialistična posebnost. S temi pojmi, ki jih je po svoje razložil, pa je v resnici označil dejavnike mere: družbeno organizacijo gospodarjenja, nosilca gospodarjenja in, kar je vključil v svojo dogmo, cilj gospodarjenja. Te dejavnike je priredil svoji dogmi ali pa jih je že vnaprej vključil vanjo. Razvita blagovna proizvodnja, v kateri je delovna sila blago, namreč ne more biti nič drugega kot proces reprodukcije kapitala; če je delovna sila blago, tudi ne more biti nosilec gospodarjenja, cilj pa je profit po najvišji profitni stopnji.

Tu pa lahko končno ugotovimo, da odvisnost mere uspešnosti in dejavnikov mere priznava tudi Tanko, čeprav to *explicite* zanika (str. 802). Vendar priznava samo odvisnost dejavnikov mere od mere uspešnosti, ne pa tudi narobe odvisnosti mere uspešnosti od dejavnikov mere. To pa je v skladu z njegovimi nameni in mu daje možnost, da vskladi svoje prepričanje z znanostjo in z družbenim okoljem. Nepomembno je, da je tema dvema pri tem odmeril slabši konec.

4. Ekonomskopolitični program

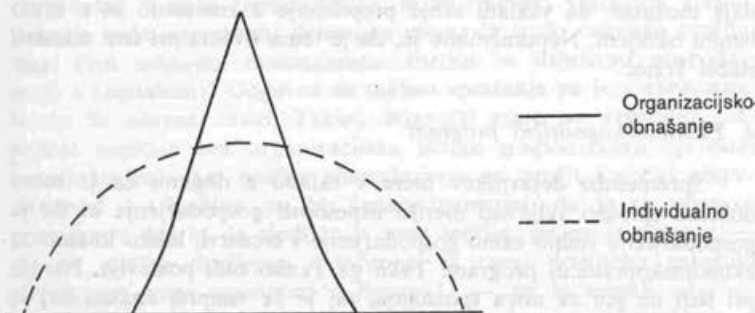
Spremembe dejavnikov mere v skladu z dogmo, da je mera dobička splošno veljavno merilo uspešnosti gospodarjenja in da je gospodarjenje vedno samo gospodarjenje s sredstvi, lahko imamo za ekonomskopolitični program. Tako ga Tanko tudi postavlja. Njemu pri tem ne gre za nova spoznanja, saj je že vnaprej znano, kaj je najbolj racionalno, temveč za program akcije. Zato se popolnoma v skladu s tem sprašuje: ali sme s stališča racionalnega gospodarjenja z družbenimi sredstvi »socialistična družba« dopustiti, da si njeni nosilci gospodarjenja postavljajo tak cilj (str. 803)? To socialistično družbo pa v resnici enači z njenimi predstavniškimi organi (str. 807). Zanj socialistični gospodarski sistem (našo pripombo o tem glej spredaj) ne nastaja sam od sebe, temveč ga vzpostavljajo z državnimi predpisi. Zato naj bi država poskrbela za program spreminjanja dejavnikov mere, da bi jih uskladila z mero dobička kot splošno veljavnim merilom za uspešnost gospodarjenja s sredstvi. Zavestno je treba torej spremeniti dejavnike mere.

S tem, menimo, smo Tankovo kritiko dohodkovne mere dovolj osvetlili, bralcu pa prepuščamo nadaljnje logične sklepe.

Sistem kontrole v industrijskih organizacijah*

Namen kontrole je v tem, da se obnašanje vsakega zaposlenega podredi ciljem podjetja. Kontrola je redukcija individualnih ciljev na cilje organizacije.¹

Organizacijsko obnašanje se zelo razlikuje od individualnega. Arnold Tannenbaum je po Allportu grafično tako prikazal² organizacijsko in individualno obnašanje :

»Organizacijsko obnašanje je bolj uniformirano, urejeno. V njem je možno videti red in zapovrstnost pričakovanega dogajanja. Individualno obnašanje je bolj razpršeno, neurejeno, stopnja konformiranosti, uniformiranosti in reda je majhna.«

* Razprava je poglavje iz raziskave »Determinante, ki vplivajo na učinkovitost vodstva v delovnih organizacijah,« ki sta jo opravila Stane Možina in Janez Jerovšek v okviru inštituta za sociologijo in filozofijo, financiral pa Sklad Borisa Kidriča.

Raziskava je zajela osem visoko in osem nizko učinkovitih podjetij iz osmih različnih panog. Iz vsake panoge smo izbrali eno visoko in eno nizko učinkovito podjetje. Učinkovitost podjetja smo določili na podlagi tehle kriterijev:

1. poprečni dohodek na zaposlenega, 2. neto produkt na zaposlenega, 3. skladi na zaposlenega, 4. investicije na zaposlenega, 5. ekspanzija podjetja, merjena s trendom vseh zaposlenih in posebno visoko strokovnih kadrov, 6. fluktuacija.

Ker je razprava poglavje iz dokaj obsežne raziskave, obravnava problematiko učinkovitosti na podlagi ene same dimenzije, tj. kontrole. Zato niso tukaj upoštevane druge sociološke dimenzije.

¹ Amitai Etzioni opredeljuje kontrolne mehanizme kot socialne procese, ki preprečujejo ali reducirajo deviantnost. (V knjigi: *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, The Free Press 1961, str. 234).

² Arnold S. Tannenbaum, Kontrola v organizaciji, *Moderna organizacija* št. 1, 1968.

Značilno je, da lahko dajemo zanesljive napovedi le v okviru organizacijskega obnašanja. Čim bolj je krivulja upognjena, tem manj je reda v obnašanju, tem več je nepričakovanih in neplaniranih akcij, ki druga drugo pogosto ohrone, in tem težavneje je zanesljivo napovedovati.³

Če je glavni cilj vsake delovne organizacije — če hoče postati učinkovita — to, da reducira individualno obnašanje na organizacijsko obnašanje, potem mora svoje člane nenehno kontrolirati. Sredstva za kontrolo so pozitivne sankcije (denarno nagrajevanje, pohvale, napredovanje) in negativne sankcije (znižanje dohodka, razne kazni, odpusti in podobno).

Raziskave so pokazale, da so pozitivne sankcije uspešnejša sredstva za kontrolo kot negativne sankcije. Vendar je v nekaterih situacijah in okoliščinah neizbežno, da uporabimo tudi negativne sankcije. Kakšno je razmerje v uporabi pozitivnih in negativnih sankcij, je odvisno od značaja dela, stopnje mehanizacije, kvalifikacijske strukture, delovne kulture in ne nazadnje od koncepta, ki se ga pri vodenju držijo vodilni managerji. Tudi organizacije v širših socialnih sistemih s svojo ideologijo in sistemom vrednot vplivajo na razmerje v uporabi pozitivnih in negativnih sankcij.

Delovna organizacija pa ne more biti ali postati učinkovita, če ne uporablja nobenih — niti pozitivnih niti negativnih sankcij. Taka organizacija ima značilnosti anarhičnosti. Josip Županov pa je z empiričnimi podatki pokazal,⁴ da pri nas v nekaterih podjetjih pri kontroli nekaterih organizacijskih grup (npr. pri srednjih in nižjih vodilnih in pri uslužbencih) ne uporabljajo niti pozitivnih niti negativnih sankcij.

Ohlapni in striktni sistem kontrole

V literaturi in tudi v praksi najbolj pogosto omenjajo dva sistema kontrole. Pri prvem — striktnem (tesnem) sistemu nadrejeni kontrolira svoje podrejene neposredno, tako da v obliki neposrednega pritiska zahteva od njih, da pospešijo delo, da več naredijo in da bolje delajo. Pri tem sistemu kontrole imajo podrejeni vedno občutek, da jim nadrejeni ves čas stoje za hrbtom in opazujejo njihovo delo. Ta sistem kontrole temelji na implicitni predpostavki, da podrejeni niso motivirani za delo in jih je treba zato striktno kontrolirati.

Pri drugem, bolj ohlapnem sistemu kontrole nadrejeni pušča svojim podrejenim večjo stopnjo avtonomije, jih ne preganja in nanje le posredno pritiska. Ta sistem kontrole temelji na implicitni predpostavki, da je treba podrejene pri delu ustrezno motivirati.

Pri prvem sistemu nadrejeni uporabljajo legalno moč, ki jim jo daje položaj, in s silo in dominacijo dosežejo, da podrejeni izpolnjujejo njihove ukaze; pri drugem sistemu pa nadrejeni podrejenim predvsem pomagajo in si pridobijo njihovo lojalnost ne s silo, temveč z neformalno avtoriteto. Prvi sistem odtuja podrejene, jih dela nebržne in uporne, drugi sistem jih pa motivira. Nadrejeni, ki uporabljajo drugi sistem, uživajo spoštovanje, poleg tega pa tudi lažje vplivajo na podrejene.

Empirične raziskave so pokazale, da je druga, ohlapnejša (svobodna) vrsta kontrole boljša od prve. To pomeni, da so podrejeni, ki jih ustrezno

³ Janez Jerovšek, Odnos med vplivom in učinkovitostjo delovne organizacije. Teorija in praksa št. 1, 1968, str. 26—27.

⁴ Josip Županov, Nekaj empiričnih podatkov o odgovornosti v delovnih organizacijah. Organizacija in kadrovska politika 1967, št. 3—4.

motiviramo in jih kontroliramo striktno, bolj produktivni kot podrejeni, ki jih nepretrgano striktno kontrolirajo.

Med tema skrajnima vrstama kontrole so številne vmesne različice. Vendar nadrejeni ne morejo popolnoma poljubno izbirati vrste kontrole, temveč so v izbiri omejeni. Tehnologija, stopnja mehanizacije in kvalifikacijska struktura zaposlenih so tri bistvene determinante, ki v veliki meri določajo vrsto kontrole. V okviru teh objektivnih determinant pa lahko management uvaja sistem kontrole, ki temelji na upoštevanju in spoznanju motivacijskih faktorjev, ali sistem, ki ne upošteva dejstva, da je treba različne kvalifikacijske kategorije zaposlenih diferencirano motivirati. Različnih kvalifikacijskih ali profesionalnih grup ni možno kontrolirati na isti način, pa tudi motivirati, nagrajevati ali kaznovati jih ne moremo enako.

V velikih delovnih organizacijah je npr. znan konflikt med strokovnjaki (štabnimi funkcijami), ki črpajo svojo moč iz ekspertnega znanja, in managerji (linijskimi funkcijami), ki črpajo svojo moč iz položaja v hierarhiji. Empirične raziskave⁵ so pokazale, da delo strokovnjakov ne more biti zadosti učinkovito, če se morajo podrežati ukazom in isti disciplini kot druge organizacijske grupe. »Strokovnjaki se zelo verjetno prej uprejo, če managerji s svojimi ukazi zmanjšujejo stopnjo njihove avtonomije, kot tisti zaposleni, ki imajo manjše znanje in ki zato želijo prejeti nekatera navodila. Poleg tega strokovnjaki lahko veliko več prispevajo k napredku kot tisti, ki nimajo specializiranega znanja. Zato je komuniciranje med strokovnjaki in managerji za same managerje zelo pomembno.«⁶ Strokovnjaki se tudi močneje identificirajo s svojo stroko kot pa z organizacijo, v kateri so zaposleni.

Avtonomen položaj, ki so si ga v velikih podjetjih na zahodu in verjetno tudi na vzhodu pridobili strokovnjaki in znanstveni delavci, jih je postavil zunaj običajnega sistema kontrole, ki je značilen za vsako hierarhično organizacijo. Ta avtonomnost se kaže tudi v tem, da so strokovni in znanstveni delavci glede prihajanja na delo in odhajanja z dela veliko svobodnejši kot katerakoli druga organizacijska grupa. Delovna organizacija ne kontrolira, kdaj prihajajo na delo, kako intenzivno delajo, temveč kontrolira njihove delovne rezultate. Temu ustrezno jih tudi nagrajuje. To ne pomeni, da strokovnih delavcev pri njihovem delu ne kontrolirajo. Njihovega vsakodnevnega dela res ne kontrolirajo, toda kontrolirajo njihove rezultate. Položaj tistih, ki pri delu ne dosežajo rezultatov, postane zelo težak ali celo nevzdržen.

Čeprav dela različnih organizacijskih grup ne moremo kontrolirati na isti način, je vendar priporočljivo, da v sistemu kontrole bolj poudarjamo rezultate dela kot delovni proces. Peter Blau meni, da »managerji z določeno nadarjenostjo lahko ocenjujejo tudi kvaliteto dela pri precej zapletenih nalogah«.⁷

Sistem kontrole, ki poudarja rezultate dela, ima prednost tudi v tem, ker zmanjšuje konflikte med nadrejenim in podrejenim in nudi podrejenim večjo stopnjo avtonomnosti; ta pa povzroča večje zadovoljstvo z

⁵ Peter Blau, *The Hierarchy of Authority in Organizations*, *The American Journal of Sociology*, št. 4, 1968.

⁶ *Ibidem*, str. 458.

⁷ Peter Blau and W. Richard Scott, *Formal Organizations*, Chandler Publishing Company, 1962, str. 178.

delom in s tem tudi z delovno organizacijo. Posredni sistem kontrole je učinkovitejši, ker ustreza psihološkim potrebam zaposlenih.

V nekaterih okoliščinah lahko seveda tudi s striktnim in direktnim sistemom kontrole povečamo produktivnost, posebno tedaj, ko je podjetje notranje dezintegrirano, slabo organizirano in ko je nekatere kvalifikacijske grupe težko motivirati in najti zanje ustrezne oblike nagrajevanja. Zelo verjetno pa moramo striktni in direktni sistem kontrole ves čas intenzivirati, če hočemo povečati ali vsaj obdržati neko raven v produktivnosti. Ker pa ta sistem povzroča številne potencialne in odprte konflikte, je lahko relativno učinkovit le v *izrazito* avtokratski organizaciji.

Vprašanje pa je, če je v slabo organizirani in neintegrirani delovni organizaciji, v kateri je disciplina zelo slaba, nespoštovanje pravil in ukazov veliko, ohlapen, tj. svoboden sistem kontrole uspešen. Možno je, da v takih razmerah ta sistem ne daje pozitivnih rezultatov, temveč nered in nedisciplino še poveča. Zato se voditelji v delovnih organizacijah v takih razmerah običajno zatekajo k birokratizaciji kot edinemu uspešnemu zdravilu. Birokratizacija v tem kontekstu pomeni postavitev pravil, izdajanje ukazov, izvajanje striktnih kontrole z uporabo strogih sankcij. Vprašanje pa je spet, v koliki meri taka rešitev zagotavlja uspeh, če ji širši socialni sistemi niso naklonjeni. Tako npr. nov direktor, ki se zateče k tem sredstvom, zbudi odpor, ki ga utemeljujejo s tem, da so take metode kršenje samoupravljanja in podobno. Obstaja možnost, da organizacije v širših socialnih sistemih (npr. v občini) začnejo nanj pritiskati in mu očitajo, da njegova oblast presega njegove legalne kompetence in da je slog njegovega vodenja avtokratičen. Pritiski in odpori znotraj organizacije, ki hkrati dobivajo podporo od zunan, so lahko tako veliki, da mora direktor opustiti svoj način urejanja anarhičnih razmer v delovni organizaciji.

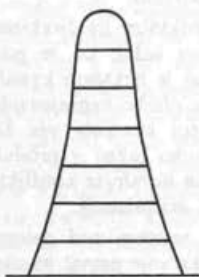
Hierarhija in kontrola

Sistem kontrole je odvisen tudi od velikosti grupe in oblike hierarhije. Število interakcij in socialnih odnosov raste v grupi hitreje, kot pa raste sama grupa. V grupi dveh oseb obstaja samo en socialni odnos, v grupi petih pa jih je že 15. Z večanjem grupe rastejo problemi glede komuniciranja, koordiniranja in kontrole. S tem v zvezi se postavlja vprašanje, kakšen mora biti obseg kontrole, ki ga opravlja posamezni nadrejeni v delovni organizaciji. Ali z drugimi besedami: kolikšno mora biti število podrejenih, da bo njegovo vodenje uspešno in da bo grupa, ki jo vodi, optimalno produktivna.

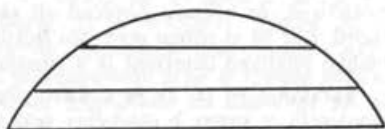
Strokovna literatura navadno priporoča, da mora imeti nadrejeni le šest podrejenih, ker lahko uspešno kontrolira le omejeno število. Tega priporočila ne moremo niti kategorično zavrniti niti pristati nanj. V organizaciji, v kateri imajo delavci npr. precejšnje znanje in sposobnosti, jih ni treba strogo kontrolirati. Nadrejeni ima potemtakem večje število podrejenih.

Obseg kontrole določa obliko hierarhije. Majhen obseg kontrole (tj., če imajo nadrejeni majhno število podrejenih) ustvarja v večjih organizacijah veliko število hierarhičnih ravni. Glede na to dobimo dva bistveno različna tipa hierarhije: visoko hierarhijo s številnimi ravni in nizko z majhnim številom ravni.

Spodnja slika nam grafično prikazuje oba tipa hierarhije :

Visok tip hierarhije

Nizek tip hierarhije

Verjetno noben od teh tipov hierarhije ni apriorno pozitiven, temveč daje boljše ali slabše rezultate v takih ali drugačnih razmerah. Ugotoviti pa bomo morali, v katerih razmerah je možna ali nujna visoka hierarhija in kdaj daje najboljše rezultate. Proučiti bomo morali tudi, kateri tip hierarhije blokira ali ovira demokratični (ali samoupravni) sistem v naši delovni organizaciji in v kakšnih razmerah.

Kadar je delovna organizacija razmeroma majhna in tehnološko slabo razvita, je visok tip hierarhije znak pretirane birokratizacije. Peter Blau pa meni, da ima moderna organizacija visoko hierarhijo, vendar z decentralizirano strukturo oblasti. V nizki hierarhiji obstaja centralizirana struktura oblasti z direktnim in striktnim sistemom kontrole.

V svoji raziskavi je Peter Blau ugotovil, da na visoko in decentralizirano hierarhijo vplivajo tile faktorji:⁸ 1. čim večja je organizacija, tem večja je vertikalna diferenciacija; 2. čim večje je število ekspertov in ljudi z univerzitetno izobrazbo, tem večja je vertikalna diferenciacija oziroma tem več je hierarhičnih ravni; 3. posebno pomembno je odkritje, da je stopnja avtomatizacije in uvedba elektronskih računalnikov tesno povezana s številom hierarhičnih ravni. Avtomatizacija namreč nadomešča osebno in striktno kontrolo z indirektno in ohlapno kontrolo; 4. eksplicitno napisana pravila glede možnosti napredovanja vplivajo na število hierarhičnih ravni. V organizacijah z visoko hierarhijo temelji napredovanje predvsem na rezultatih dela in posebnih izpitih, ne pa na načelu senioritete; v organizacijah z nizko hierarhijo temelji napredovanje na načelu senioritete in osebne, tj., subjektivne ocene neposredno nadrejenih. Lojalnost je pomembnejša kot pa delovni rezultati. V organizacijah z visoko hierarhijo je uveljavljena decentralizacija odgovornosti glede napredovanja in odpuščanja.

Skratka, za organizacijo, ki ima veliko število hierarhičnih ravni, je značilno, da tisti, ki je na vrhu hierarhije, ne more neposredno kontrolirati tistega, ki je na dnu, temveč ga lahko kontrolira samo posredno — in če je delovna organizacija mehanizirana — le impersonalno.

Čeprav je Peter Blau prišel do teh sklepov na podlagi raziskave, ki so jo naredili v drugačnih družbenih razmerah, vendar lahko domnevamo,

⁸ Peter Blau, *The Hierarchy of Authority in Organizations*, *The American Journal of Sociology*, št. 4, 1968.

da se bo število hierarhičnih ravni tudi pri nas večalo v tistih delovnih organizacijah, ki se bodo mehanizirale in uvajale elektronske računalnike, ki bodo zaposlovale večje število univerzitetno izobraženih strokovnjakov, ki bodo večale razvojne oddelke in ki bodo v postopku napredovanja subjektivne sodbe in lojalnost nadomeščale z bolj objektivnimi kriteriji. Večanje hierarhičnih ravni lahko pričakujemo v teh organizacijah kljub temu, da samoupravna substruktura postavlja nekatere omejitve v delovanju hierarhije.

Delovna organizacija je tem učinkovitejša, čim bolje so kontrolirane posamezne organizacijske grupe. Čim intenzivnejše so interakcije med organizacijskimi skupami in čim številnejši so komunikacijski kanali, tem intenzivnejša je kontrola. Sistem kontrole in sredstva kontrole morajo biti odvisna od vrste dela, ki ga opravlja organizacijska grupa. Managerji, ki v okviru danih razmer ne izbirajo diferenciranih sistemov in sredstev kontrole, ne morejo aktualizirati tiste potencialne učinkovitosti, ki jo ima vsaka delovna organizacija.

V naši raziskavi smo izhajali iz podmene, da je delovna organizacija tem učinkovitejša, čim dosledneje so različne organizacijske grupe kontrolirane z različnimi sredstvi. Zato smo najvišje vodilne in člane delavskih svetov vprašali, če so organizacijske grupe preveč, ravno prav ali premalo kontrolirane. Ugotovili smo, da so vse organizacijske grupe v učinkovitejših podjetjih bolj kontrolirane kot v manj učinkovitih.

Koliko so kontrolirani nekvalificirani, polkvalificirani, kvalificirani in visokokvalificiranimi delavci

Za nekvalificirane in polkvalificirane delavce smo dobili tele odgovore :

	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
so preveč kontrolirani	4,6	8,5
ravno prav	75,0	43,0
so premalo kontrolirani	19,3	47,6
brez odgovora	1,1	—

$\chi^2 = 18,12$ $P = 0,05$ (Meja pomembnosti = 5,99)

Razlika je torej statistično zelo pomembna.

Za kvalificirane in visokokvalificirane delavce pa smo dobili tele odgovore :

	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
so preveč kontrolirani	2,3	3,7
ravno prav	77,3	43,9
so premalo kontrolirani	19,3	52,4
brez odgovora	1,1	—

$\chi^2 = 21,16$ $P = 0,05$ (Meja pomembnosti = 5,99)

Razlika je statistično zelo pomembna.

Iz tabel vidimo, da prihaja do statistično zelo pomembnih razlik. V bolj učinkovitih podjetjih je 19,3 % anketirancev mnenja, da nekvalifi-

cirane in polkvalificirane delavce premalo kontrolirajo, v manj učinkovitih podjetjih pa je istega mnenja kar 47,6 % anketirancev. Razlika v kontroli je še nekoliko večja pri kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcih. V manj učinkovitih podjetjih je 52,4 % anketirancev mnenja, da jih premalo kontrolirajo, v bolj učinkovitih organizacijah pa je istega mnenja le 19,3 % anketirancev.

Pozornost vzbuja tudi dejstvo, da je zelo majhno število anketirancev — tako v bolj kot tudi v manj učinkovitih podjetjih — mnenja, da delavce preveč kontrolirajo.

Tehnologija, oblika hierarhije in stopnja funkcionalnosti samoupravljanja določajo intenzivnost kontrole. V okviru teh elementov pa obstajajo posebne organizacijske grupe, ki kontrolirajo delavce. Mojstri in predelavci so v hierarhiji grupa, ki je najbližja delavcem, in njihova funkcija je v tem, da vodijo in kontrolirajo delavce. So v sredini in so izpostavljeni pritisku od spodaj in od zgoraj. Čim večji so pritiski od spodaj in zgoraj, tem manj so avtonomni in tem težje opravljajo svojo funkcijo vodenja. Donald Peltz je dokazal,⁹ da mojster ne more imeti vpliva nad svojimi delavci in ne more biti učinkovit, če nima določene avtonomije in če ne more vplivati navzgor. Mojstri in predelavci morajo torej imeti moč, če hočejo kontrolirati svoje podrejene. V naši raziskavi pa smo ugotovili, da mojstri nimajo posebno velikega vpliva ali moči.

Kontrolo, ki jo opravljajo mojstri, določa struktura organizacije, tj., količina in distribucija moči. V okviru dane strukture so pa le možne večje ali manjše variacije. Tako lahko mojster s svojimi podrejenimi ravna bolj avtoritativno, jih torej zelo striktno kontrolira, je precej arbitraren v svojih odločitvah in sodbah, ali pa ravna bolj demokratično, jih torej ne kontrolira tako striktno in pušča več prostora glede iniciativnosti in odgovornosti, jim pomaga in jih motivira. Raziskave so pokazale, da so delavci v grupah z bolj avtoritativnimi mojstri manj produktivni in manj zadovoljni kot v grupah z bolj demokratičnimi mojstri. Raziskave so ugotovile, da uspešnejši mojstri pošiljajo več informacij k svojim podrejenim, jim bolj pomagajo, niso arbitrarni v odločitvah in sodbah in imajo bolj humane odnose. Vendar avtorji navajajo, da različni slogi, ki jih imajo mojstri pri vodenju in kontroli, ne povzročajo izredno velikih razlik v produktivnosti. Običajno te razlike niso večje od 15 odstotnega outputa.¹⁰ Organizacija je sistem povezanih in odvisnih elementov. To pomeni, da mojstri in predelavci lahko uporabljajo najbolj humani slog vodenja in kontrole, vendar svojih podrejenih ne bodo mogli kontrolirati, če nimajo moči, če ni učinkovitih komunikacij, če individualne odgovornosti niso definirane, skratka, če je delovna organizacija slabo organizirana in dezintegrirana. Zato mojstri in predelavci ne morejo učinkovito kontrolirati delavcev, če delujejo drugi elementi v sistemu disfunkcionalno. Iz tega sledi, da je možno kontrolo povečati ali intenzivirati le s sistemsko rešitvijo, to je tako, da hkrati delujemo (izboljšujemo) na tiste elemente (variable) v organizaciji, ki najmočneje določajo sistem kontrole. Ti bistveni elementi pa so verjetno moč (vpliv), komuniciranje, odgovornost in avtonomnost.

⁹ Donald Peltz: *Influence: A Key to Effective Leadership in the First-Line Supervisor*; v knjigi: Robert A. Sutermeister, McGraw-Hill 1963.

¹⁰ Glej o tem: P. Blau in R. Scott, *Formal Organization*, Chandler Publishing Company 1962, str. 151.

Koliko so kontrolirani administrativni uslužbenci

Administrativni uslužbenci so druga organizacijska grupa, za katero smo hoteli ugotoviti, koliko jo kontrolirajo. Sliko o tem nam daje tabela :

	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
so preveč kontrolirani		3,7
ravno prav	52,3	31,7
so premalo kontrolirani	45,3	63,4
brez odgovora	2,3	1,2

$\chi^2 = 9,96$ $P = 0,05$ (Meja pomembnosti = 5,99)

Razlika je statistično zelo pomembna.

Iz tabele vidimo, da v bolj učinkovitih podjetjih 45,4 % anketirancev meni, da administrativne uslužbenke premalo kontrolirajo, v manj učinkovitih podjetjih pa je tega mnenja kar 63,4 % anketirancev. Ugotavljamo, da so administrativni uslužbenci v bolj učinkovitih podjetjih najmanj kontrolirana organizacijska grupa. V manj učinkovitih podjetjih so vse višje hierarhične grupe še manj kontrolirane kot so administrativni uslužbenci.

Koliko so kontrolirani mojstri

V koliki meri kontrolirajo mojstre in predelavce, nam kaže tabela :

	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
so preveč kontrolirani	2,3	1,2
ravno prav	64,8	32,9
so premalo kontrolirani	31,8	65,9
brez odgovora	1,1	—

$\chi^2 = 19,12$ $P = 0,05$ (Meja pomembnosti = 5,99)

Razlika je statistično zelo pomembna.

Spet vidimo znatno razliko med bolj in manj učinkovitimi podjetji. V bolj učinkovitih podjetjih 31,8 % anketirancev meni, da mojstre in predelavce premalo kontrolirajo, v manj učinkovitih podjetjih pa je tega mnenja kar 65,9 % anketirancev.

Mojstri in predelavci so socialna dvoživka in so v hierarhiji razpeti med nadrejene in podrejene (delavce). Včasih se bolj identificirajo z nadrejenimi, včasih pa bolj z delavci. S socialno-psihološkega vidika je njihov položaj vsekakor težak.

Peter Blau je v raziskavi ugotovil, da so bili mojstri tem bolj avtonomni in neodvisni od svojih nadrejenih, čim večjo podporo so jim dajali njihovi podrejeni (delavci). In nasprotno : tisti mojstri, ki so bili zelo navezani na svoje neposredno nadrejene, ki so bili zelo lojalni do njih in ki zato navzgor niso bili avtonomni, niso čutili potrebe, da bi jih njihovi podrejeni (delavci) podpirali in jim izkazovali vdanost in spoštovanje.¹¹ To nam

¹¹ P. Blau — R. Scott, *ibidem*, str. 162.

daje pravico sklepati, da so mojstri, kadar črpajo svojo moč od spodaj, od svojih podrejenih, navzgor relativno avtonomni — kadar pa dobivajo svojo moč od zgoraj, od svojih nadrejenih, so relativno bolj avtonomni navzdol. Empirično vprašanje je, kdaj so učinkovitejši. Res je, da mojstri črpajo moč iz svojega položaja v hierarhični strukturi. Ker pa so organizacijska grupa, ki je izpostavljena pritisku dveh grup s precej različnimi interesi (od managerjev od zgoraj in delavcev od spodaj), čutijo bolj kot katerakoli druga grupa v hierarhiji potrebo, da črpajo svojo moč iz neformalnih virov.

Peter Blau pravi, da številni podatki kažejo, da so mojstri, ki tako do nadrejenih kot do podrejenih vzdržujejo neko socialno distanco, pri vodenju uspešnejši.¹² Pri tem hipotetično pristavlja, da mojstri v takem primeru črpajo moč iz svoje lastne grupe. Grupa mojstrov, ki je kohezivna in solidarna, je v tem primeru za vsakega posameznega mojstra poglavitni vir moči.

Naši podatki nam kažejo, da mojstrov ne kontrolirajo zadosti. Iz podatkov o strukturi vpliva pa smo ugotovili, da imajo delavci v podjetjih izredno majhen vpliv. Iz tega sledi, da svojih predelavcev in mojstrov sploh ne morejo kontrolirati. Mojstre lahko potemtakem kontrolirajo tiste organizacijske grupe, ki imajo večjo moč. To pa so direktor, vodje sektorjev in obratov in strokovne službe. Ker pa jih tudi te organizacijske grupe ne kontrolirajo zadosti — posebno je to očitno v manj učinkovitih podjetjih — to verjetno pomeni, da jih ne morejo kontrolirati in da je hierarhija ali prelomljena ali blokirana z različnimi neformalnimi grupami ali z različnimi drugimi elementi, ki ovirajo pretok informacij in ukazov.

Koliko so kontrolirani vodje sektorjev in obratov

Koliko kontrolirajo vodje sektorjev, obratov in poslovnih enot (tj. kolegij), nam kaže tabela :

	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
so preveč kontrolirani	1,2	7,3
ravno prav	72,7	26,8
so premalo kontrolirani	25,0	65,9
brez odgovora	1,1	—

$\chi^2 = 75,40$ $P = 0,05$ (Meja pomembnosti = 5,99)

Razlika je statistično zelo pomembna.

Spet vidimo, da to organizacijsko grupo v bolj učinkovitih podjetjih bolj kontrolirajo kot v manj učinkovitih.

Odgovori so posebno zanimivi z metodološkega vidika, ker kažejo na zanesljivost metode. Več kot polovica anketirancev je namreč spadala v to grupo, kar pomeni, da so odgovarjali na vprašanje, če so sami zadosti kontrolirani. Kot vidimo, sami o sebi menijo, da niso zadosti kontrolirani. K temu naj pripomnimo, da v odgovorih ni bilo pomembnih razlik med člani kolegija in člani delavskega sveta.

Če sami vodilni, ki so na vrhu hierarhije, ugotavljajo, da niso zadosti kontrolirani, potem to pomeni, da v raziskanih podjetjih nižje hierar-

¹² P. Blau — R. Scott, *ibidem*, str. 238.

hične (ali organizacijske) grupe nimajo zadosti vpliva in moči, da bi opravljale kontrolno funkcijo. Najvišje vodilne in direktorje, ki so na vrhu hierarhije, ne more v organizaciji kontrolirati nihče drug kot nižje hierarhične grupe. To so mojstri, predelavci, stokovne službe, administrativni uslužbenci in delavci. Te nižje hierarhične grupe pa lahko kontrolirajo najvišje vodilne prek delavskega sveta, ki ima formalno največ oblasti. Stvarno pa je njihov vpliv manjši, kot je vpliv najvišjih vodilnih.

Sami vodilni so v želeni strukturi vpliva izjavili, da bi morale imeti nižje hierarhične grupe in tudi delavski svet več vpliva (in torej moči), kot pa ga imajo zdaj. Če bi nižje hierarhične grupe in delavski svet pridobili na vplivu in moči, bi lahko prišlo v podjetjih do bolj intenzivne socialne dinamike in le tako bi nižje hierarhične grupe lahko bolj intenzivno kontrolirale višje hierarhične grupe.

Vendar pa je vprašanje kontrole nad višjimi vodilnimi zelo problematično in bo ostalo verjetno še dalj časa odprto, ker se tukaj lomijo formalni in stvarni vidiki v funkcioniranju delovne organizacije.

V kapitalističnih državah najvišji vodilni z direktorjem na čelu niso na vrhu hierarhije. Nad njimi je tako imenovani »board of directors«, ki je predstavnik delničarjev in ni vključen v delovni proces. Kolikor najvišji vodilni ne opravljajo svojega dela zadosti učinkovito (tj. če je profitna stopnja prenizka), bo »board of directors« skušal zamenjati nekatere najvišje vodilne.

V naših delovnih organizacijah je formalno nad direktorjem in najvišjimi vodilnimi delavski svet in tudi celotni kolektiv, vendar v praksi se to dogaja redkokdaj in le izjemoma. Ta raziskava in vse druge raziskave, ki so ugotovljale strukturo vpliva v naših delovnih organizacijah,¹³ so pokazale, da imajo delavci izredno majhen vpliv v podjetjih in da imajo direktor in najvišji vodilni največji vpliv. Zato bi bilo iluzorno, če bi pričakovali, da bodo delavci kontrolirali najvišje vodilne in direktorja. Kontrolirajo jih lahko samo tisti, ki imajo moč.

Pri tem prihaja še do tegale problema: vodenje v delovni organizaciji postaja v modernih in tehnično razvitih družbah bolj ali manj poklic. To pomeni, da kontrola nad najvišjimi vodilnimi (in direktorjem), ki ni oprta na znanje, vodi v primitivnost (amatersko samoupravljanje). Če bi direktorja in najvišje vodilne kontrolirali z neustreznimi sredstvi, kar se pri nas pogosto dogaja — bi jih demotivirali, s tem pa bi ustvarjali atmosfero, ko potencialno sposobni kadri ne bi težili za temi položaji. To pa lahko v skrajnosti privede do kadrovske politike, ki bi temeljila na negativni, ne pa pozitivni selekciji.

Koliko je kontroliran direktor

Poglejmo, koliko je direktor delovne organizacije objekt kontrole. Znano je, da je položaj direktorja najbolj protisloven: ni član delavskega

¹³ Josip Zupanov, Grafikon utjecaja kao analitičko orudje za izučavanje strukturne promjene socijalne organizacije poduzeća, Zagreb 1964, doktorska disertacija.

Veljko Rus, Status strokovnega in vodstvenega kadra glede na komuniciranje, moč in odgovornost, Moderna organizacija 1968, št. 5.

Bogdan Kavčič, Socialna moč direktorjev (glavnih direktorjev in direktorjev sektorjev) v industrijskih podjetjih Slovenije. Referat na simpoziju o strokovnih in vodstvenih delavcih v gospodarstvu, Bled 1968.

sveta, vendar ima pravico do veta v tem organu. Formalno je na vrhu hierarhije (tj. birokratične organizacije), stvarno je pa tudi na vrhu samoupravljanja.

Naše delovne organizacije so dualistične: v vsakodnevnem delovnem procesu delujejo na podlagi hierarhije in delujejo torej kot birokratske organizacije,¹⁴ pri vseh pomembnih odločitvah in pri formuliranju politike pa delujejo kot demokratične, tj., samoupravne organizacije.

Direktor predstavlja obe ti organizaciji oziroma oba ta subsistema. Opravljati mora dvoje vlog, ki nista vedno identični. Zastopati mora interese delovne organizacije in delovnega kolektiva, ki niso vedno isti in skladni. Iz raziskovanj pa vemo, da je zelo težko opravljati dve vlogi, ki sta konfliktni. Poleg tega je vloga direktorja formalno definirana predvsem kot izvajavska. To pomeni, da direktor nima velike oblasti. Kolikor pa je njegov vpliv velik, ni legitimen. Vsakdo, kdor ima vpliv, ki ni legitimen, pa ima občutek negotovosti in frustriranosti. Delovna organizacija ne more biti učinkovita, če nima vplivnega vodstva in predvsem vplivnega direktorja. Kot vidimo, je direktor razpet med številna protislovja. Tale tabela kaže, v koliki meri je kontroliran:

	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
preveč kontroliran	4,6	7,3
ravno prav	76,1	32,9
premalo kontroliran	17,0	57,3
brez odgovora	2,3	2,5

$\chi^2 = 33,76$ $P = 0,05$ (Meja pomembnosti = 5,99)

Razlika je statistično zelo pomembna.

Iz tabele vidimo, da je direktor v bolj učinkovitih podjetjih najbolj kontrolirana oseba, v manj učinkovitih podjetjih pa delavce bolj kontrolirajo kot direktorja. Razlika je zelo velika, saj je v bolj učinkovitih podjetjih samo 17 % anketirancev mnenja, da direktorja premalo kontrolirajo, v manj učinkovitih pa je istega mnenja kar 57 % anketirancev. Iz tega spet vidimo, da je sistem kontrole v bolj učinkovitih podjetjih bistveno drugačen kot v manj učinkovitih.

Koliko so kontrolirane strokovne službe

Hoteli smo tudi ugotoviti, koliko so kontrolirane strokovne službe, tj., inženirji, ekonomisti in drugi strokovnjaki. Sliko o tem nam daje ta tabela:

¹⁴ Pojem »birokratična organizacija« pojmuje tukaj v sociološkem pomenu, kot jo je definiral in opisal Max Weber. Birokratična organizacija je hierarhična, v njej je vsak nižji položaj pod kontrolo višjega. Legitimnost oblasti izvira z vrha, ne pa od spodaj. Vse obnašanje je določeno na podlagi pravil, ki jih je treba uporabljati impersonalno. Sistem sankcij in nagrad predpisujejo pravila. Napredovanje poteka na podlagi senioritete in izkazanega znanja. Managerji so imenovani, ne pa izvoljeni. Odločitve so sprejete na osnovi strokovnega znanja. Birokratična organizacija deluje kot stroj, ki ga morajo upravljati sposobni managerji. Vse akcije so planirane in predvidene, zato neformalna organizacija povzroča nered in znižuje učinkovitost. Weber pojmuje birokratičen model kot najbolj učinkovit model delovne organizacije. Podjetja na zahodu, pa tudi na vzhodu v glavnem vodijo na podlagi raznih variant birokratičnega modela.

	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
so preveč kontrolirani	1,1	2,4
ravno prav	54,6	25,6
so premalo kontrolirani	40,9	72,0
brez odgovora	3,4	—

$\chi^2 = 16,40$ $P = 0,05$ (Meja pomembnosti = 5,99)

Razlika je statistično zelo pomembna.

V manj učinkovitih podjetjih strokovne službe manj kontrolirajo. Kar 72 % anketirancev je v manj učinkovitih podjetjih mnenja, da strokovne službe premalo kontrolirajo, v bolj učinkovitih podjetjih pa je istega mnenja 40,9 % anketirancev.

Strokovne službe so v nekaterih podjetjih vključene v linijske funkcije, ponekod pa v štabne. Razumljivo je, da je treba strokovne (štabne) funkcije, ki so zunaj hierarhije, kontrolirati z bolj ohlapnim (svobodnim) sistemom kontrole. Kontrolirani morajo biti rezultati njihovega dela, ne pa stopnja intenzivnosti njihovega dela.

Vsekakor nam pa podatki dajejo pravico sklepati, da so strokovne službe dokaj izolirane, kar so odkrili že drugi raziskovalci.¹⁵ Glede na dejstvo, da je tehnični napredek v veliki meri odvisen od strokovnih služb, to pomeni, da čim bolj so te službe izolirane, tem bolj je znanje teh ljudi neizkoriščeno. To pa je eden od problemov v številnih delovnih organizacijah, ker ne znamo izkoristiti in motivirati tistih strokovnih kadrov, ki imajo znanje in sposobnosti. Izkušnje nam kažejo, da znajo znanje in sposobnosti strokovnih kadrov v podjetjih na zahodu izkoristiti veliko bolje, čeprav vodijo podjetja na podlagi birokratičnega in ne samoupravnega modela.

Videli smo, da so v učinkovitejših podjetjih vse organizacijske grupe znatno bolj kontrolirane kot v manj učinkovitih podjetjih. Da bo ta razlika, ki je statistično zelo pomembna, bolj nazorna, navajamo tabelo, iz katere so razvidni odgovori tistih, ki so mnenja, da so organizacijske grupe premalo kontrolirane :

Organizacijske grupe	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
Nekvalificirani in polkvalificirani delavci	19,3	47,6
Kvalificirani in visokokvalificirani	19,3	52,4
Administrativni uslužbenci	45,4	63,4
Poslovodje, predelavci, mojstri	31,8	65,9
Vodje sektorjev in poslovnih enot	25,0	65,9
Direktor podjetja	17,0	57,3
Strokovne službe (inženirji, ekonomisti in drugi strokovnjaki)	40,9	72,0

Iz tabele ne vidimo samo, da so v bolj učinkovitih podjetjih vse grupe bolj kontrolirane, temveč tudi, da so kontrolirane bolj diferencirano. Iz

¹⁵ Veljko Rus, Status strokovnega in vodstvenega kadra glede na komuniciranje, moč in odgovornost, Moderna organizacija, 1968, št. 5.

raziskav, ki so jih naredili drugod po svetu,¹⁶ pa vemo, da so tiste grupe in organizacije, ki imajo bolj diferenciran sistem nagrajevanja in bolj diferencirano strukturo vpliva, bolj učinkovite kot tiste grupe in organizacije, ki imajo manj diferencirano strukturo vpliva in bolj egalitaren sistem nagrajevanja. Naši podatki pa nam dajejo pravico sklepati, da tudi bolj diferenciran kontrolni sistem vpliva na večjo učinkovitost.

Ker v bolj učinkovitih podjetjih obstaja diferenciacija glede na količino kontrole, lahko organizacijske grupe rangiramo. Tako vidimo, da direktorja najbolj kontrolirajo, takoj za njim pa pridejo delavci. V vsaki organizaciji, ki je hierarhična, pa je težko kontrolirati tiste, ki so na dnu hierarhije, ker — kot pravi Amitai Etzioni — čim nižje mesto zavzema posameznik na hierarhiji, tem manjše je število nagrad, ki jih lahko dobi.¹⁷ Iz tega sledi verjetnost, da delavce bolj kot katerokoli drugo organizacijsko grupo kontrolirajo bolj z negativnimi, kot pa s pozitivnimi sankcijami.

Iz tabele vidimo, da v manj učinkovitih podjetjih vse organizacijske grupe v enaki meri kontrolirajo, oziroma natančneje, v enaki meri ne kontrolirajo, zato rangiranje tukaj nima prave vrednosti. Za ta podjetja je značilna neka stopnja anarhičnosti. Na podlagi naše opredelitve je anarhična tista organizacija, v kateri :

1. nobena od organizacijskih grup nima velikega vpliva,
2. nihče ni za veliko dela in za kvalitetno delo ustrezno nagrajen,
3. nihče ni za malo dela in za nekvalitetno delo ustrezno kaznovan,
4. nobena organizacijska grupa ni zadosti kontrolirana.

Če tako sociološko — ne pa politično — definiramo anarhičnost, potem imajo manj učinkovita podjetja značilnosti anarhične organizacije.

Le bolj izčrpno poznavanje tistih podjetij, v katerih smo ugotovili, da so vse organizacijske grupe premalo kontrolirane, bi nam lahko pomagalo pri podrobnejši analizi kontrolnega sistema in pri poskusu, da bi dali konkretne predloge za spremembe. Verjetno pa je, da v teh podjetjih ali niso zadosti uveljavljana pravila ali pa so ukazi, ki jih pošiljajo navzdol, in informacije, ki tečejo navzgor, pretrgani, ali pa neformalna organizacija blokira formalno in podobno.

Lokacija kontrolnih funkcij

Izhajali smo iz podmene, da je organizacija tem učinkovitejša, čim bolj se organizacijske grupe medsebojno kontrolirajo. Možno pa je, da ena organizacijska grupa lahko kontrolira drugo nižjo hierarhično grupo, ta pa ne more kontrolirati nazaj (navzgor). Verjetno je, da je v nizki hierarhiji z majhnim številom hierarhičnih ravni vzvratna kontrola težja kot v visoki hierarhiji, v kateri imajo hierarhične ravni relativno večjo avtonomijo. Grupa, ki je na vrhu hierarhije, enostavno ne more kontrolirati grupe, ki je na dnu. Kontrolne funkcije morajo biti prenesene (ali delegirane) navzdol. Kolikor imajo najvišji vodilni v organizaciji s številnimi hierarhičnimi ravnmi koncepcijo, da mora biti kontrolna funkcija osredotočena na vrhu, potem taka koncepcija ne ustreza strukturi

¹⁶ Harold J. Leavitt, *Unhuman Organization*, v knjigi: *Readings in Managerial Psychology*, The University of Chicago Press, 1968.

¹⁷ Amitai Etzioni, *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, The Free Press, 1961, str. 16.

organizacije in mora privedi do številnih disfunkcionalnosti, posebno v komunikacijskem sistemu. Konceptija o koncentraciji kontrole na vrhu hierarhije ustreza le tistim manjšim delovnim organizacijam, ki imajo le dve ali tri hierarhične ravni. Vendar nekateri dokazi¹⁸ namigujejo, da so tiste delovne organizacije, ki delegirajo kontrolno funkcijo navzdol, učinkovitejše in tudi bolj demokratične kot tiste organizacije, ki jo osredotočajo na vrhu. Kontrolno funkcijo pa je možno prenašati navzdol tudi v tistih organizacijah, ki imajo nizko hierarhijo.

Čeprav v naši raziskavi nismo ugotavljali, kakšno hierarhijo imajo proučevane organizacije, smo hoteli ugotoviti, kje je osredotočena (koncentrirana) kontrolna funkcija. Dobili smo tele odgovore :

Lokacija kontrole	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
Na vrhu (ni prenašanja navzdol)	3,4	12,2
Na vrhu, z majhnim prenašanjem	22,7	63,4
Na vrhu s precejšnjim prenašanjem	54,6	18,3
Na vseh ravneh	18,2	6,1
Brez odgovora	1,1	—

$\chi^2 = 40,88$ $P = 0,05$ (meja pomembnosti = 7,82)

Razlika je statistično zelo pomembna.

Iz tabele vidimo, da je lokacija kontrolnih funkcij v učinkovitejših podjetjih bistveno drugačna kot v manj učinkovitih. V učinkovitejših podjetjih 26,1 % anketirancev meni, da je kontrolna funkcija osredotočena na vrhu (brez prenašanja navzdol) oziroma na vrhu z majhnim prenašanjem navzdol, v manj učinkovitih podjetjih pa je 75,6 % anketirancev mnenja, da je osredotočena na vrhu (brez prenašanja) oziroma z majhnim prenašanjem navzdol.

Gornji podatki nam potrjujejo, da prenašanje kontrolnih funkcij navzdol pozitivno vpliva na učinkovitost delovne organizacije. S tem se veča avtonomnost posameznih hierarhičnih ravni, z avtonomnostjo pa se veča tudi motivacija. Verjetno pa je, da je organizacija v podjetjih, ki močneje delegirajo kontrolne funkcije navzdol, zahtevnejša in bolj zapletena. Delegiranje kontrolnih funkcij in večja avtonomnost zahtevajo večjo koordinacijo in zato intenziven in učinkovit komunikacijski sistem.

Vloga pozitivnih in negativnih sankcij

Namen kontrole je v tem, da se individualno obnašanje reducira na organizacijsko obnašanje. Obnašanje, ki odstopa od pravil in ciljev organizacije, je deviantno in funkcija kontrole je v tem, da s sistemom pozitivnih in negativnih sankcij odpravlja deviantnost ali pa ji vsaj postavlja omejitve. Vprašanje pa je, s katerimi kontrolnimi sredstvi — tj., s pozitivnimi ali z negativnimi sankcijami — je lažje odpravljati in omejevati deviantno obnašanje. Teorija organizacije in bolj progresivno usmerjeni management daje prednost pozitivnim sankcijam (to so razne oblike nagrad in pohval). Vendar pa je dvomljivo, če so pozitivne sankcije v vseh

¹⁸ Rensis Likert, *The Human Organization*, McGraw-Hill, 1967.

organizacijah in na vseh ravneh v organizaciji vselej uspešno kontrolno sredstvo. Zelo verjetno mora vsaka delovna organizacija na zelo iznajdljiv način kombinirati pozitivne sankcije z negativnimi. Na podlagi naše opredelitve pa ima anarhične lastnosti tista organizacija, ki ne uporablja niti pozitivnih niti negativnih sankcij. Taka organizacija tudi ne more biti visoko učinkovita.

V raziskavi smo hoteli ugotoviti, kakšno je razmerje med pozitivnimi in negativnimi sankcijami v bolj in manj učinkovitih podjetjih. Anketirance smo vprašali, kako pogosto spodbujajo zaposlene z različnimi nagradami in pohvalami. Dobili smo tele odgovore :

Uporaba pozitivnih sankcij	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
Nikoli	8,0	41,5
Redko	39,8	48,7
Včasih	43,1	6,1
Velikokrat	6,8	3,7
Brez odgovora	2,3	—

$\chi^2 = 44,36$ $P = 0,05$ (meja pomembnosti = 7,82)
Razlika je statistično zelo pomembna.

Iz tabele vidimo, da v učinkovitejših podjetjih bolj uporabljajo različne nagrade in pohvale (pozitivne sankcije) pri kontroliranju in motiviranju zaposlenih kot v manj uspešnih podjetjih. V učinkovitejših podjetjih 49,9 % anketirancev meni, da včasih ali velikokrat spodbujajo zaposlene z različnimi nagradami in pohvalami, v manj učinkovitih podjetjih pa je istega mnenja le 9,8 % anketirancev.

Anketirance smo tudi vprašali, kako pogosto spodbujajo zaposlene pri delu z različnimi pritiski in kaznimi. Dobili smo tele odgovore :

Uporaba negativnih sankcij	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
Nikoli	3,4	22,0
Redko	42,0	23,2
Včasih	45,5	39,0
Velikokrat	9,1	15,8

$\chi^2 = 18,40$ $P = 0,05$ (meja pomembnosti = 7,82).

Iz izračuna in tabele ugotavljamo, da v manj učinkovitih podjetjih pogosteje uporabljajo negativne sankcije.

V učinkovitejših organizacijah ugotavljamo neko umirjenost v uporabi negativnih sankcij. V manj učinkovitih pa je videti, da padajo iz ekstrema v ekstrem: v nekem obdobju pogosto uporabljajo negativne sankcije, v naslednjem obdobju pa sploh ne uporabljajo negativnih sankcij. S tem ustvarjajo situacijo, ko posameznik na uporabo negativnih sankcij ne more reagirati normalno, tj., z nekim stalnim vzorcem (pattern) obnašanja.

Tudi iz drugega vprašanja smo ugotovili, da v učinkovitejših podjetjih bolj uporabljajo pozitivne sankcije pri kontroli in motiviranju zaposlenih. To je razvidno iz tegale vprašanja, ki smo ga postavili anketirancem: »Uspeh podjetja je v največji meri odvisen od tistih posamezni-

kov, ki učinkovito uveljavljajo ustrezne spremembe (akcije). Če v vašem podjetju kdo izvaja takšne spremembe, kako ga nagrajujete?« Odgovor nam daje tabela :

	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
Ne dobi nikakršnega priznanja, pohvale ali denarne nagrade	8,0	31,7
— Včasih dobi priznanje ali pohvalo ali denarno nagrado	53,4	58,6
— Običajno dobi priznanje ali pohvalo ali denarno nagrado	30,7	8,5
— Vedno dobi priznanje ali pohvalo ali denarno nagrado	7,9	1,2

$\chi^2 = 27,00$ $P = 0,05$ (meja pomembnosti = 7,82)

Razlika je statistično zelo pomembna.

V učinkovitejših podjetjih 38,6 % anketirancev meni, da tisti, ki uveljavljajo ustrezne spremembe, vedno ali včasih dobijo priznanje ali pohvalo ali denarno nagrado; v manj učinkovitih podjetjih pa je istega mnenja le 9,7 anketirancev.

Iz vsega doslej navedenega sledi, da je v učinkovitejših podjetjih : 1. kontrolna funkcija bolj delegirana navzdol, da torej pri kontroli sodelujejo tudi tiste grupe, ki so na nižjih mestih v hierarhiji; in 2. da v znatno večji meri uporabljajo pozitivna sankcijska sredstva kot pa v manj učinkovitih organizacijah. Zato nas tudi ne preseneča, da je zadovoljstvo v učinkovitejših podjetjih znatno večje kot v manj učinkovitih. Zadovoljstvo smo merili s temle vprašanjem : »Ali ste zadovoljni z dosedanjimi rezultati v podjetju?« Dobili smo tele odgovore:

Stopnja zadovoljstva	Bolj učinkovita podjetja	Manj učinkovita podjetja
Zelo sem zadovoljen	31,8	3,7
Še kar sem zadovoljen	54,6	12,2
Nisem preveč zadovoljen	10,2	63,4
Sploh nisem zadovoljen	2,3	20,7
Brez odgovora	1,1	—

$\chi^2 = 87,08$ $P = 0,05$ (meja pomembnosti = 7,82)

Razlika je statistično zelo pomembna.

Razlika v stopnji zadovoljstva je izredno velika. V manj učinkovitih podjetjih 84,1 % anketirancev meni, da niso preveč zadovoljni, oziroma, da sploh niso zadovoljni z dosedanjimi rezultati v podjetju, v učinkovitejših podjetjih pa je samo 12,5 % anketirancev, ki trdijo, da niso preveč zadovoljni, oziroma, da sploh niso zadovoljni z dosedanjimi rezultati podjetja.

V učinkovitejših podjetjih, v katerih vse organizacijske grupe bolj kontrolirajo, je stopnja zadovoljstva večja kot v manj učinkovitih podjetjih, v katerih je intenzivnost kontrole manjša. Ta zveza med kontrolo in stopnjo zadovoljstva je presenetljiva, ker je beseda kontrola pri nas

običajno povezana z negativnim prizvokom. Nekateri so prepričani, da je posameznik tem bolj nezadovoljen, čim bolj ga kontroliramo.

Ugotovljena zveza pa je razumljiva, ker je uporaba pozitivnih sankcij v procesu kontrole v učinkovitejših podjetjih pogostnejša kot v manj učinkovitih.

Ko ugotavljamo zvezo med količino in sistemom kontrole in stopnjo zadovoljstva, je ne moremo interpretirati tako, kot da sta količina in sistem kontrole edina vzroka v stopnji zadovoljstva. Tudi osebni dohodki, ki so v učinkovitejših podjetjih višji, perspektive podjetja in razne druge organizacijske lastnosti vplivajo na stopnjo zadovoljstva.

Izkoriščanje delovnega časa

Izhajali smo iz podmene, da ima delovna organizacija, v kateri organizacijske grupe niso kontrolirane oziroma so kontrolirane v zelo majhni meri, nekatere elemente anarhičnosti in zato ne more biti visoko učinkovita. To podmeno smo v raziskavi operacionalizirali tako, da smo hoteli ugotoviti, v kolikšni meri izkoristijo organizacijske grupe svoj delovni čas. Anketirance smo prosili, naj navedejo za vsako organizacijsko grupo v procentih izkoristek delovnega časa. V odgovorih smo dali te alternative :

- izkoriščajo do 50 % delovnega časa
- izkoriščajo od 50 do 70 % delovnega časa
- izkoriščajo od 70 do 90 % delovnega časa
- izkoriščajo nad 90 % delovnega časa.

Ugotovili smo, da je v tistih učinkovitejših podjetjih, ki so bolj kontrolirana, tudi izraba delovnega časa večja kot v manj učinkovitih podjetjih.

Menimo, da v podjetjih premalo kontrolirajo predvsem tiste organizacijske grupe, ki izrabljajo manj kot 70 % delovnega časa.

Spodnja tabela nam kaže frekvenco odgovorov anketirancev, ki trdijo, da navedene organizacijske grupe izkoristijo manj kot 70 % delovnega časa. Obenem navajamo rang, ki nam kaže, katere organizacijske grupe najbolj izkoristijo svoj delovni čas.

Organizacijske grupe	Bolj učinkovita podjetja		Manj učinkovita podjetja	
	izkoristijo manj kot 70 % del. časa	R	izkoristijo manj kot 70 % del. časa	R
Nekvalificirani in polkvalificirani delavci	13,7	5	24,4	4
Kvalificirani in visoko kvalificirani delavci	9,1	2	21,9	3
Administrativni uslužbenci	39,8	7	48,8	7
Poslovodje, predelavci, mojstri	13,6	3,5	31,7	5
Vodje sektorjev, obratov, poslovnih enot	13,6	3,5	20,7	2
Direktor podjetja	5,7	1	13,4	1
Strokovne službe (inženirji, ekonomisti in drugi strokovnjaki)	23,8	6	33,5	6

Iz tabele ugotovljamo, da je izkoristek delovnega časa večji v učinkovitejših in bolje kontroliranih podjetjih in da je tudi deferenciacija glede stopnje izkoristka med različnimi organizacijskimi skupinami večja v učinkovitejših in bolje kontroliranih podjetjih.

Iz ranga pa vidimo, da direktorji tako v bolj kot tudi v manj učinkovitih podjetjih najbolj izkoristijo svoj delovni čas, najmanj pa ga izkoristijo administrativni uslužbenci in strokovne službe; torej tisti, ki jih bolj kontrolirajo, v večji meri izrabijo svoj delovni čas, kot tisti, ki jih manj kontrolirajo. (Seveda so med učinkovitejšimi in manj učinkovitejšimi podjetji glede tega razlike). To nam daje ponovno pravico, da sklepamo, da je administracija slabo organizirana in jo slabo kontrolirajo in da so strokovne službe, ki lahko največ pripomorejo k napredku podjetja, najmanj izkoriščene.

Referendum v meščanski ustavni praksi

Referendum, ljudsko iniciativo in odpoklic voljenih predstavnikov in drugih javnih funkcionarjev pred potekom njih redne mandatne dobe štejem med ustanove neposredne ali na pol neposredne demokracije. Te ustanove so se mogle razviti šele tedaj, ko se je v meščanski družbi kot njen specifični sistem vladavine ustalil t.i. predstavniški sistem. Ta je po uvedbi splošne in enake volilne pravice dobil ime predstavniške demokracije. Čeprav je ta sistem organsko nastajal v Angliji in je od tam prešel najprej v severnoameriške kolonije ter se tam po njihovi odcepitvi od angleške metropole in osamostalitvi v Združenih državah razvijal po svoje naprej, je vendar za evropsko celino postala vzor Francija. S svojo Veliko revolucijo iz l. 1789, s političnimi idejami, ki so ji bile gibalno, in z institucijami, s katerimi je skušala v prvih revolucijskih ustavah te ideje uresničiti, je vplivala na evropsko politično misel in prakso. Pri tem so se posamezne dežele seveda različno odzivale, pač glede na stopnjo svojega splošnega družbenega razvoja in na v njem zakoreninjene tradicije.

V zvezi s problemom predstavniškega in neposredno demokratičnega odločanja zlasti na področju zakonodaje ter še prav posebno ustavodajne oblasti so v raznih deželah iskali kompromisne razrešitve z uvedbo referendumov. Ta ustanova daje volivcem pravico, da sami neposredno odločijo o pomembnih vprašanjih, katerih ureditev sicer praviloma sodi v pristojnost predstavniških teles kot najvišjih organov oblasti. Mogoč je tudi samo posvetovalen referendum, ki z njim odločujoči organi skušajo v volilnem telesu dognati razpoloženje o ukrepih, ki jih nameravajo storiti. Referendum kot akt oblastnega odločanja je lahko institucionaliziran kot vzporedno odločanje s predstavniškim telesom — v primeru potrditve tedaj pomeni ljudsko sankcijo take odločitve predstavniškega telesa, v primeru odklonitve ljudski veto — lahko pa je institucionaliziran kot izvirno samostojno ljudsko odločanje. Končno je pomembno, ali je referendum obvezen, se pravi, da ustava ali zakon za kako oblastno odločitev zahtevata sklep volilnega telesa, ali pa je samo fakultativen, se pravi dopusten, od česar je potem odvisno, ali bo referendum določen ali ne. Tu je lahko položaj tak, da referendum določi organ, ki je za odločitev prvenstveno pristojen, torej bo to praviloma ustrezní predstavniški organ, lahko pa sta predlog in odločanje o tem, ali naj se izvede referendum ali ne, prepuščena tudi volivcem v obliki t.i. ljudske iniciative. Referendume lahko razlikujemo še po tvarini, za katere urejanje so predvideni, in s tega gledišča govorimo

potem o ustavnih in zakonodajnih referendumih. Pogosto se izločajo v posebno kategorijo t. i. finančni referendumi, to so ljudska glasovanja o finančnih ukrepih, zlasti o davščinah in najemanju javnih posojil.

Zavzetost za referendum kot ustavno institucijo neposredne demokracije v povezavi s predstavniškim sistemom in kot korekturo absolutnosti le-tega se je v novejši zgodovini pojavljala vedno pod pritiskom drobnomeščanskih in plebejskih plasti prebivalstva, tako v Franciji prvič v času jakobinske revolucijske diktature, potem pa v Evropi vobče po prvi in deloma po drugi svetovni vojni, tedaj tudi že v nastajajočih socialističnih državah, zlasti v obliki plebiscita za nov družbeni in njega izražajoči ustavni red. A tudi reakcionarnim, socialnoekonomsko privilegiranim plastem in skupinam, ki so se v svojem družbenem položaju čutile ogrožene zaradi demokratičnega prebujanja množic, je referendum mnogokrat rabil kot plebiscit o temeljnih vprašanih politične ureditve ali o temeljnih političnih odločitvah vobče kot dobrodošla formalna demokratična fasada za ustoličenje avtokratskih režimov. Taka sta bila plebiscitarna cesarizma Napoleona I. in Napoleona III. v Franciji. Tudi praksa plebiscitov, ki jo je vpeljala nacionalsocialistična Nemčija,¹ je vzbudila kritičnost do te ustanove in pokazala, da je ne gre obravnavati in ocenjevati izolirano in formalistično zgolj po njeni demokratični ideji, marveč da jo je treba presoditi v celotnem sklopu političnega sistema, v katerega je vsajena kot njegov strukturni del. Zato so za spoznanje referenduma kot živo delujoče politične institucije neposredne demokracije zanimive v prvi vrsti tiste dežele, kjer ga resnično v tem duhu prakticirajo in kjer ni le okras ustavnosti, ki se sklicuje na demokratične temelje.

Taki deželi sta Švica in ZDA. Tamošnji ureditvi referenduma je zato posvečen nadaljnji prikaz.²

II

V Švicarski zvezi (federaciji) je bil uveden obvezni referendum za sleherno ustavno spremembo l. 1848, kar je prevzela tudi spremenjena ustava iz l. 1874, ki velja še sedaj. Ta dopušča še fakultativni referendum po predlogu volivcev (zato ga nekateri imenujejo tudi »opcijskega«) o vseh zveznih zakonih in odlokih splošnega značaja, izdanih od zvezne skupščine (Bundesversammlung, Assemblée fédérale). Možnost te vrste referenduma je bila leta 1921 raztegnjena še na potrditev mednarodnih pogodb, sklenjenih za nedoločen čas ali za dobo, daljšo od petnajstih let.

¹ Takih referendumov je bilo troje. V nasprotju z zakonom, ki je predvideval le predhodne, v bistvu torej posvetovalne referendume, so ti bili določeni za to, da so manifestirali soglasje volivcev z zgodovinsko usodnimi ukrepi vodstva. Prvi je potrdil izstop Nemčije iz Društva narodov (1933), drugi zakon o določitvi fűhrerjevega namestnika in naslednika (1934), zadnji pa priključitev Avstrije Tretjemu rajhu (1938).

² V naši strokovni literaturi je najbolj izčrpna monografska študija o referendumu na primerjalnopravni podlagi spis: *M. Jovičič, Referendum — pokušaj uporednopravnog izučavanja*, 1957. Primerjalnopravne podatke o instituciji referenduma in ljudske iniciative prinašajo tudi naša klasična državoslovna dela, kot *L. Pitamic, Država*, 1927, str. 76 sl. in 184; *isti, A Treatise on the State*, 1933, str. 51 sl., 120, 284; *Sl. Jovanović, O državi*, 1922, str. 356 sl.; *J. Stefanović, Ustavno pravo FNRJ in komparativno*, 2. izdaja, I. knjiga, 1956, str. 529 sl.

Tudi ljudsko pobudo (iniciativo) je predvidevala že ustava 1848, in sicer za popolno revizijo ustave. Pozneje (1891) so jo razširili še na predloge o delnih ustavnih spremembah ali dopolnitvah. Tako torej uveljavlja zvezna ustavna ureditev obvezni referendum za vsakršno, bodisi popolno ali delno ustavno spremembo, dalje dopušča ljudsko iniciativo za predlaganje kakršnihkoli ustavnih sprememb in končno daje volivcem možnost, da predlagajo referendum o zakonih in odlokih splošnega pomena, ki jih je sprejela zvezna skupščina, in o sklenjenih mednarodnih pogodbah. Ne dovoljuje pa jim, da bi sami smeli podajati zakonske predloge ali zakonodajnemu telesu vsaj dajati pobudo, da le-to izda zaželeni zakon.

Obvezni ustavni referendum zadeva ustavne spremembe, ki jih je sklenila zvezna skupščina. Sprejete so tedaj, če je zanje glasovala večina volivcev vse zveze in hkrati večina kantonov. Teh je 22 in dva izmed njih (Unterwalden in Appenzell) sta razdeljena na dva polkantona. Pri tem glasovanju velja, da ima vsak kanton en glas, vsak polkanton pa polovico glasu. Glas kantona ali polkantona določi večinska odločitev njegovih volivcev.

Enak postopek velja ob popolni ustavni reviziji, razen če med obema domoma (nacionalni in t. i. stanovski svet, sestavljen iz predstavnikov kantonov, ki pošiljajo vanj vsak po dva predstavnika, polkanton pa po enega) zvezne skupščine ne bi bilo soglasja. V takem primeru bi se moral odločiti referendum o tem, ali naj se prične s postopkom o reviziji, kot jo je predlagal eden izmed obeh domov. Pri tem referendumu je odločilna samo večina volivcev, ne pa tudi večina kantonov. Če bi se referendum izrekel za revizijo, bi to hkrati pomenilo avtomatičen razpust zvezne skupščine. Treba bi bilo izvoliti novo in ta bi morala predložiti načrt revidirane ustave na redni ustavni referendum.

Postopek za popolne in delne spremembe ustave pa se lahko začne tudi po ljudski iniciativi. Tak predlog lahko poda 50.000 volivcev. Če zahtevajo popolno revizijo, je nadaljnji postopek takšen kot v primeru, ko terja takšno revizijo en dom zvezne skupščine, drugi pa temu nasprotuje.

Če meri ljudska iniciativa samo na delno spremembo ali dopolnitev ustave, je nadaljnji postopek odvisen od tega, ali je bila iniciativa »formulirana«, se pravi, ali vsebuje izdelano besedilo predlagane spremembe, ali ni bila formulirana, kar pomeni, da izraža samo v splošnih potezah zaželene spremembe. V tem drugem primeru jo je šteti le za pobudo in naročilo skupščini, da ona sama izdelata taki pobudi ustrezen načrt.

O formulirani iniciativi najprej odloča skupščina. Če jo sprejmeta oba domova ali tudi samo eden izmed njiju, o njej dokončno odločijo volivci na rednem ustavnem referendumu. Če pa skupščina ne bi soglašala s formulirano ustavno iniciativo, se lahko obrne na volivce z nasvetom, naj jo tudi oni odklonijo, lahko pa predloži volivcem še svoj protipredlog, da se potem na rednem ustavnem referendumu odločijo za enega ali drugega. Če gre za neformulirano iniciativo, ima skupščina zopet dve možnosti. Če jo sprejme, mora izdelati ustrezen načrt ustavne spremembe in ga predložiti volivcem in kantonom v odločitev. Če zavrne tako iniciativo, mora dobiti za takšno odločitev potrditev na ljudskem glasovanju — o tem vprašanju kantoni ne glasujejo —, v nasprotnem primeru mora izdelati besedilo ustavne spremembe po namerah, kot jih

je izražala »neformulirana« iniciativa, in ga predložiti volivcem in kantonom v odločitev.

Referendum o zveznih zakonih in mednarodnih pogodbah je, kot je že bilo omenjeno, samo fakultativen. Do njega pride torej le tedaj, če ga zahteva 30.000 volivcev ali 8 kantonov. Pri takem referendumu odloča večina oddanih glasov. Zakonov, ki so razglašeni za nujne, in odlokov, ki niso splošnega značaja, ni mogoče podvreči referendumu. Ali gre za takšne akte, odloča skupščina sama, s čimer ji je dano v roke močno orožje, ki z njim lahko prepreči referendum kot ljudski veto zoper svoje ukrepe. Možnost ljudskega glasovanja zoper zakone zvezne skupščine je potem omejevala še praksa pooblastilnih zakonov. Razpasla se je po svetovni krizi kapitalizma v tridesetih letih in čedalje bolj prepuščala zvezne pristojnosti pravnega reguliranja zvezni vladi. Ker so šteli njene predpise za akte uprave, ti pa niso predmet ljudskega glasovanja, se je področje njegovega vpliva tako občutno zožilo. Ta praksa je rodila odpor in 11. septembra 1949 je bilo na podlagi ljudske iniciative izglasovano geslo »nazaj k neposredni demokraciji«. ³ Posledica tega je bila, da se je veljava večine predpisov t. i. »izjemne zakonodaje«, zlasti davčne, omejila na eno leto od sprejetja iniciative, kolikor taki predpisi niso bili medtem že potrjeni ali njihova veljava podaljšana z ljudskim glasovanjem.

Ljudsko iniciativo z učinkom veta, če njej sledeči referendum odkloni v skupščini sprejeti zakon ali odlok splošnega pomena, lahko uveljavijo volivci v roku 90 dni, ki teče od dneva objave takega akta v uradnem glasilu.

Še bolj so poudarjene institucije neposredne demokracije v kantonih. Med njimi so seveda najbolj značilni tisti, ki imajo za najvišji organ oblasti in samouprave deželni zbor (Landsgemeinde), tj. zbor, na katerem se vsako leto neke nedelje spomladi zberejo vsi moške kantona ali polkantona, da izvolijo kantonske organe (skupščino in vlado), pa celo učitelje in nižje upravne uslužbence. Na takem zboru sklepajo tudi o kantonskih zakonih. To so stari kmečki kantoni in polkantoni s svojo arhaično konservativno demokracijo. ⁴ Tu seveda referendum ne more biti, saj zbor sam neposredno odloča o morebitnih ustavnih spremembah in zakonskih predlogih. Pač pa je mogoča ustavna in zakonska iniciativa, podprta s podpisi določenega števila volivcev, o kateri potem izreče zbor zadnjo besedo. Na teh zborih tudi razpravljajo o predlaganih aktih. Opravka imamo torej še s teritorialnimi političnimi tvorbami čiste ljudske republikanske kova.

Drugi kantoni in polkantoni imajo predstavniške vladavine, utelešene v skupščini, navadno imenovani »veliki svet«, in v vladi, imenovani »mali svet«. Oba ta organa volivci neposredno volijo, vendar je vlada po svojem bistvu zasnovana kot političnoizvršilni organ skupščine in se mora ravnati po njenih odločitvah in smernicah. Ves ta sistem predstavniške vladavine pa je pretkan z institutom ljudskega glasovanja (referenduma) in ljudske iniciative. Zvezna ustava obvezuje vse kantone te vrste, da mora o vseh spremembah kantonske ustave imeti zadnjo

³ A. J. Zürcher, *The political System of Switzerland*, v zbirki J. T. Shotwell, *Governments of Continental Europe*, 1952, str. 342.

⁴ Taki kantoni oziroma polkantoni so: Glarus, Appenzell Auser-Rhoden, Appenzell Inner-Rhoden, Obwalden in Nidwalden.

odločilno besedo ljudstvo in da mora imeti le-to tudi pravico, da predlaga ustavne spremembe. Razen tega priznavajo kantonske ustave ljudsko iniciativo in referendum še za področje kantonske zakonodaje. V večini kantonov je zakonodajni referendum celo obvezen, tako da dobi zakon veljavo samo z ljudsko potrditvijo, v drugih pa je referendum vezan na predlog, podpisan od določenega števila volivcev. V nekaterih kantonih je obvezen tudi finančni referendum. Do njega pride, čim se kantonska skupščina odloči za kakšen večji izdatek; tako, npr., v kantonu Solothurn, če gre za enkratni izdatek najmanj 100.000 šv. frankov ali za občasne izdatke po najmanj 15.000 šv. frankov.⁵

Dati kakršenkoli natančnejši pregled o ustanovah referendumov in ljudske iniciative, ki bi veljal za vse švicarske občine,⁶ ni mogoče, ker se ureditve razlikujejo od kantona do kantona, pa celo od občine do občine. Vendar lahko posplošujoče ugotovimo, da je v kantonih, kjer govori prebivalstvo švicarsko nemščino, temelj občinske ureditve »občinski zbor« (Gemeindeversammlung). To je zbor vseh prebivalcev občine z volilno pravico in ta kot najbolj neposreden demokratični samoupravni organ sklepa o vseh najpomembnejših občinskih zadevah. Tako dodeljuje, npr., občinski zakon kantona Solothurn (1949) temu zboru kot samo njemu pridržane tele upravičenosti: izdajo občinskega in policijskega reda; odločanje o teritorialnih spremembah občine; volitev občinskih funkcionarjev in uslužbencev ter njihovo razrešitev; določanje proračuna, preskus in odobritev sklepnega računa; določitev letnih davčnih prejemkov; določitev službenega in plačnega pravilnika občinskih funkcionarjev in uslužbencev; nakup in prodajo občinskih nepremičnin; ustanovitev, razširitev in odpravo komunalnih podjetij in zavodov; ustanovitev namenskih skladov; najetje posojil; zastavo nepremičnin, prevzem poroštva in kavcij; podelitev pravice občinske pripadnosti. Pri tem si lahko občinski zbor pridrži v občinskem redu še druge pristojnosti.⁷

V občinah francosko govoreče Švice, kjer imajo izvoljeni občinski svet, imenovan »parlament«, in odbor z županom na čelu ponekod že tedaj, če šteje občina več kot 700 prebivalcev, pa potem po večini uvajajo referendum. Za pomembnejše odločitve predstavnškega telesa v večjih mestih je vpeljan kot redna politična institucija.

V prvem stoletju novodobne Švice (1848—1948) je bilo okoli 150 zveznih referendumov. Iz ustavne tvarine jih je bilo 90 in od njih 35 na podlagi iniciative volivcev. 52 referendumov je merilo na zakone. Na ustavnih referendumih, na katerih so volivci odločali o ustavnih spremembah, ki jih je sklenila zvezna skupščina, so jim 38-krat pritrdili, 17-krat pa so jih zavrnili. Pri referendumih o zakonih je v poprečju prišla ena potrditev zakona na dve odklonitvi.

⁵ H. Huber, *Wie die Schweiz regiert wird*, 1960, str. 24. Izčrpen prikaz o ustanovah neposredne demokracije v Švici, zlasti na ravni zveze in kantonov je podal pri nas B. Režek v razpravi: *Referendum, ljudska iniciativa in pravica odpoklica kantonalnega predstavnškega telesa v Švici*. Pravnik IX-1954, str. 61 sl.

⁶ Njihovo število se giblje okoli 3000 (*Zurcher*, n. d., str. 357). Več ko dve tretjini prebivalcev živita v vaseh in mestih z manj kot 10.000 prebivalci. Najmanjša občina šteje 14(!) prebivalcev (*Huber*, n. d., str. 18).

⁷ A. Gasser, *Die direkte Gemeindedemokratie in der Schweiz*, v zborniku *La démocratie directe dans les communes suisses*, 1952, str. 61.

Značilno je, da je število primerov ljudske iniciative za spremembe in dopolnitve ustave zlasti naraslo v obdobju med obema svetovnima vojnama in po drugi svetovni vojni. V njih so kdaj pa kdaj očitno odsevale družbene zaostritve in težnje po pravičnejši ureditvi razmerja med kapitalom in delom. Tako, npr., v ljudski iniciativi, ki je terjala posebno enkratno občutno obdavčitev kapitalov (1922), ali široka pooblastila vlade za boj proti gospodarski depresiji (1935), ali priznanje pravice do dela (1946) in ustrezno reorganizacijo nacionalne ekonomije (1947), da bi tako bila zagotovljena polna zaposlitev. Sprožena je bila tudi pobuda (1942), naj bi se vlada (zvezni svet) demokratizirala na ta način, da bi jo neposredno volili volivci — sedaj jo namreč voli zvezna skupščina —, naj bi se število njenih članov, ki jih ima samo sedem, glede na sodobne potrebe učinkovite uprave povečalo in naj bi se reorganiziral tudi nacionalni svet (dom poslancev). V vseh teh primerih je zmagala konservativnost švicarskega volivca in stvari so ostale pri starem.⁸

III

Druga dežela, kjer je referendum pognal korenine in zaživel kot dejavna ustanova političnega odločanja, so ZDA. Vendar je treba poudariti, da tam ne poznajo ne referendumov ne ljudske iniciative, kar zadeva zvezno ustavodajo in zakonodajo. Pač pa se referendum uporablja v državah-federalnih enotah in to tako glede ustavnih sprememb kakor glede zakonov. Do tega ni prišlo naenkrat. Ta razvojni proces se je začel v tridesetih letih prejšnjega stoletja, in sicer najprej na področju ustavnih revizij, od koder je potem prešel na področje zakonodaje. Leta 1950 npr. — takrat Aljaska in Havaji še nista bili federalni enoti — je za vse države-federalne enote veljalo, da mora biti vsaka ustavna sprememba, sprejeta od državnega zakonodajnega telesa, predložena volivcem v potrditev. Izjema je država Delaware, kjer sodijo ustavne spremembe v izključno pristojnost njenega zakonodajnega telesa, vendar morajo biti sprejete od dveh zaporednih legislatur. Ljudsko iniciativo glede ustavnih sprememb — z njo je začel Oregon 1902 — je sprejelo 13 držav. Ljudska iniciativa je vezana bodisi na določeno najmanjše število volivcev-podpisnikov (npr. 20.000 v Severni Dakoti ali 25.000 v Massachusettsu) ali pa je potrebno število določeno v odstotkih (navadno od 8—15) števil volivcev, ki so na zadnjih volitvah volili kakega pomembnega državnega funkcionarja (npr. guvernerja). Ker mora iniciativa vsebovati izdelan predlog, se ta inkorporira v ustavo, če je na glasovanju sprejet. To pomeni, da v takem primeru zakonodajno telo sploh nima deleža v ustavnorevizijem postopku. Izjema je država Massachusetts, kjer o ustavni spremembi, predlagani z ljudsko iniciativo, najprej razpravlja zakonodajno telo. Samo če se je zanjo izrekla vsaj ena četrtina poslancev vsakega obeh domov, in to kar dveh zaporednih legislatur, jo je mogoče predložiti volivcem v odločitev. Zakonodajno telo pa bi lahko izdelalo še svoj predlog in ga skupaj s predlogom, vsebovanim v ljudski iniciativi, dalo volivcem na glasovanje. V neka-

⁸ Podatki so povzeti po *Zurcher*, n. d., str. 343 sl.

terih državah ni omejitev za ustavne spremembe, predlagane z ljudsko iniciativo, ponekod pa so take omejitve določene. Tako, npr., ne dopušča ustava države Massachusetts, da bi z ljudsko iniciativo predlagali spremembe, zadevajoče ureditev in delovanje sodišč in temeljne pravice človeka in državljana. Amandmajeve je menda bilo v vseh državah (z izjemo Delaware) v obdobju od 1900 do 1925 predloženih okoli 2500, katerih so volivci potrdili 60 %.

Glasovanje o ustavnih amandmajih navadno večeje posamezne ustavne ureditve na opravljanje rednih volitev, vendar sta oba akta ločena drug od drugega. Da je amandma sprejet, zadošča ponekod navadna večina zanj oddanih glasov, drugod pa zahtevajo za potrditev amandmaja tako večino glasov, kakršna je bila pri volitvah. To pokoplje amandma, tudi če je večina volivcev glasovala zanj, in sicer če je ta večina manjša, kot je bila ob hkratnih volitvah. To se lahko zgodi, če del volivcev ni zainteresiran za predloženi amandma in se glasovanju o njem odtegne. Tudi kadar gre za totalne ustavne revizije in se torej celotna ustava predlaga na novo — načrt zanjo navadno izdela posebna v ta namen izvoljena skupščina (konvencija imenovana) — je postopek obveznega referendumu enak kot pri delnih revizijah.

V navadni zakonodaji je referendum in ljudsko iniciativo kot prva ob koncu prejšnjega stoletja (1898) vpeljala Južna Dakota. V teku dveh desetletij ji je sledilo 18 držav. Samo referendum, ne pa tudi ljudske iniciative, poznata še dve državi (do 1950). Variante so podobne kot pri ustavnem referendumu in ljudski ustavni iniciativi, vendar s to razliko, da je v nekaterih državah referendum o zakonih obvezen, drugod pa samo fakultativen, in sicer bodisi na predlog samega zakonodajnega telesa ali na predlog določenega števila volivcev (navadno 5 %). V takih primerih zakon, ki ga je izglasovalo zakonodajno telo, določen čas po objavi (navadno 90 dni) ne stopi v veljavo, da bi se volivci medtem o njem lahko izrekli. Zakonski predlogi, ki jih predlože skupine volivcev, gredo v nekaterih državah neposredno na referendum (to imenujejo neposredno iniciativo), v drugih pa o njih najprej sklepa zakonodajno telo (tedaj govore o posredni iniciativi). Če le-to predlog sprejme, ta postane zakon in ne potrebuje ljudske pritrditve na referendumu; če ne, je treba o njem izpeljati referendum. V večini držav zakonodajno telo ne sme dodajati amandmajeve k predlogu, ki izhaja iz ljudske iniciative, v nekaterih pa sme dodati še svoj nadomestni predlog. Guverner ni nikdar pooblaščen vložiti veto proti zakonu, uveljavljenemu na podlagi ljudske iniciative in referendumu.

Omembe vredno je tudi, da lahko zakonodajno telo države-federalne enote večeje uveljavitev svojega zakona v posameznih okrajih (district) ali grofijah (lokalne teritorialne samoupravne enote) na potrditev tamošnjih volivcev. To načelo se še posebno uporablja za mesta, kadar gre za državne zakone, ki so pravna podlaga njihovi avtonomiji.

Končno sta ljudska iniciativa in referendum tudi pogostni instituciji mestne ureditve v zvezi z izdajo mestnih predpisov, zlasti v mestih s t. i. komisarsko upravo (tu vodi mestno upravo majhno število neposredno izvoljenih poverjenikov, commissioners) in v mestih z voljenim mestnim svetom in od njega imenovanim mestnim direktorjem (city-manager). V manjših naseljih, kjer imajo krajevne zbornice (town-meeting), sestavljene iz vseh občanov z volilno pravico, to ne prihaja v poštev,

ker je to najbolj neposredna oblika demokracije, pač pa v širših lokalnih enotah, kjer imajo voljena predstavniška telesa kot najvišje organe lokalne vlade, ki odločajo o splošnih tamošnjih zadevah in jih tudi po potrebi urejajo s predpisi.⁹

IV

Gotovo je zanimivo zvedeti, kako v deželah, kjer sta se referendum in ljudska iniciativa ukoreninila kot strukturni sestavini tamošnjega političnega sistema, o njiju sodijo. V konservativni Švici ocenjujejo dejstvo, da vsi količkaj socialno ali politično bolj radikalni predlogi (med slednjimi zlasti volilna pravica žensk) na referendumu propadejo, kot visoko stopnjo politične zrelosti tamošnjih volivcev. Prednost referenduma in ljudske iniciative vidijo v tem, da pomenita protiutež vsemoci parlamenta ali, natančneje, tistih političnih strank, ki ga obvladujejo. Tako je vnesen v sistem ravnovesij in zavor, delujočih v državnem mehanizmu prek relativne osamosvojenosti vlade glede na parlament (navzlic tam teoretično veljajočemu načelu skupščinske vladavine), še nov element varstva, bodisi za opozicijske manjšinske stranke ali za takšne plasti in skupine prebivalstva, ki v parlamentu ne pridejo do ustreznega izraza, a utegnejo svoje poglede in koristi uveljaviti prek referenduma na podlagi ljudske iniciative. Kdor prisega na edino zveličavnost posredniške predstavniške ureditve, bo seveda ugovarjal referendumu in ljudski iniciativi, češ da dajeta moč odločanja in s tem oblast v roke prehodnim večinam volivcev, ki jim za takšne odločitve ni treba niti jim ni mogoče prevzeti kakršnekoli odgovornosti. Dalje velja upoštevati, da terja življenje sodobne industrijske družbe čedalje bolj zapletene zakone, o katerih si tudi politično zrelo ljudstvo ne more ustvariti zanesljive sodbe, po drugi strani pa zopet ne kaže vznemirjati volivcev z malenkostmi in nadrobnostmi bodisi zakonodajnega ali celo upravnega značaja (npr. volitve osnovnošolskih učiteljev in nižjih upravnih uslužbencev v nekaterih kantonih), da se ne bi »naveličali« demokracije. Končno terja vsaka kampanja v zvezi z referendumom občutna gmotna sredstva, kar ustvarja nevarnost, da postaneta ljudska iniciativa in referendum privilegij in sredstvo pritiska v rokah družbenoekonomsko močnih organizacij. Tam, kjer volivci ne kažejo prevelike vneme za glasovanje — in to velja skoro za vse tiste kantone, ki ne poznajo volilne oziroma glasovalne dolžnosti —, imajo odločitve lahko značaj nepreračunljive naključnosti. Končno pri zakonih, kjer prihaja do izraza državna gospodarska politika, kar pomeni, da posameznim gospodarskim vejam in poklicem različno odmerjajo njihove koristi, pač ni moč pričakovati, da bodo prizadeti glasovali sebi v škodo. To seveda pomeni, da v takem primeru referendum ni več merilo političnih prepričanj, marveč postane neposredni odsev interesnih nasprotij. Obveznost ali tudi samo fakultativnost referenduma dostikrat zavaja zakonodajni organ, da iz taktičnih razlogov vnaša v zakonsko besedilo kvarne kompromise, da bi zakonu zagotovil uspeh na referendumu. Posebna pomanjkljivost, vsajena v samo naravo referenduma, pa je zlasti še ta, da je sodelovanje

⁹ *Ogg and Ray, Introduction to American Government* (10. izdaja), 1951, str. 803 sl. in 828 sl.

volivca v bistvu lahko samo negativno, saj ne more drugega, kot predloženo odločitev sprejeti ali zavrniti, ne da bi mogel ustvarjalno sodelovati in povedati, kakšnih sprememb bi si želel. Kar se same ljudske iniciative tiče, gredo ugovori v dve smeri. Če je dopustna samo ustavna, ne pa tudi zakonodajna iniciativa, pride do poskusov, da bi se z njo vnesle takšne določbe v ustavo, ki po svoji naravi vanjo ne sodijo, če pa je dopuščena tudi zakonodajna iniciativa, zlasti še v obliki formulirane iniciative, potem le-ta odvzema zakonodajnemu telesu značaj odločujočega organa, kar zmanjšuje njegovo avtoriteto pa tudi njegov čut za odgovornost.¹⁰

Navzlic vsem naštetim slabostim pa se vendar tako splošna teoretična sodba kot tudi izkustveno dognanje izrekata v prid referendumu in ljudski iniciativi kot političnima ustanovama, ki poudarjata neposredne pravice švicarskega državljana, da sam poseže v najpomembnejše odločitve uravnavanja družbenega življenja v širših in ožje zajetih teritorialnih razsežnostih, se pravi tako v lokalni skupnosti kot v kantonu in zvezi. Za takšno neposredno demokratično miselnost in čustvovanje je značilno, da šteje zakon ali lokalno postavo, ki ju je izdalo ustrezno predstavniško telo, za neposredno sprejeta tudi v primeru, da ni bil predlagan referendum o takem ukrepu, ker vidi v tem tiho privolitev volivcev.

Na podobna utemeljevanja prednosti in slabosti referendumu in ljudske iniciative naletimo tudi v severnoameriški politični teoriji. Mogoče velja še zlasti opozoriti, da tam med prednostmi naglašajo to, da ti dve ustanovi dopuščata volivcem učinkovit vpliv na delo zakonodajnega telesa, ki ga pred uvedbo teh institutov niso imeli, kar pa so občutili kot veliko pomanjkljivost zlasti v tistih državah, kjer so posamezni »bossi« in njihovi strankarski »stroji« (caucus) ali posamezne močne, čeprav manjšinske interesne skupine popolnoma obvladovali zakonodajo; dalje da ti ustanovi vzpodbujata zanimanje volivcev za zakonodajo; da zmanjšujeta možnost, da bi se zakonodajno telo skorumpiralo, s čimer postajajo tudi pritiski nanj manj privlačni, saj ne odloča o zakonih dokončno; da je mogoče ustave skrčiti na temeljna načela politične ureditve, ker volivci vedno lahko razveljavijo ali dopolnijo nezadovoljujoče delo zakonodaje.¹¹ Čeprav se zavedajo, da referendum in ljudska iniciativa nista zveličavni sredstvi zoper vse nezdrave pojave tamošnjega političnega življenja, pa vendar vidijo v njiju po besedah svojega znanega državoslovca in politika W. Wilsona »puško za vrati« (the gun behind the door), ki je na voljo volivcem, da jo sprožijo zoper odločitve predstavniškega telesa, če o njih sodijo, da nasprotujejo njihovim upravičenim koristim in težnjam.

Naj bo za konec še enkrat omenjeno, da je doživljal referendum po prvi in drugi svetovni vojni neko vsaj programatično konjunkturo z videzom koncesije okrepljenih radikalnim demokratičnim silam in tokovom. Od pomembnejših dežel meščanskega sveta so ga po prvi svetovni vojni uvedle kot ustavno institucijo weimarska Nemčija (1919), republika Avstrija (1920) in Češkoslovaška (1920), po drugi

¹⁰ Huber, n. d., str. 25 sl., 29; Zurcher, n. d., str. 343 sl.

¹¹ Ogg and Ray, n. d., str. 830 sl.; Jovičić, n. d., str. 29 sl.

pa Francija (1946, 1958) in Italija (1947), pri čemer je vsekakor značilno, da po drugi svetovni vojni Zvezna republika Nemčija referendum (razen za primer odločanja o razmejitvah med deželami — federalnimi enotami, kar pa je bilo vezano na rok, ki je že potekel) ni prevzela v svoj temeljni (ustavni) zakon (1949). Seveda pa so v posameznih ustavnih ureditvah razsežnosti uporabe referendumov različno določene. Zvečine ga uvajajo bodisi samo v zvezi z ustavnimi spremembami ali pa še kot sredstvo, ko naj bi volivci odločili spor, ki bi nastal med vlado in zakonodajnim organom v zvezi s sprejemanjem posameznega zakona.

Čeprav ta sestavek obravnava referendum v meščanski ustavni praksi, naj bo vendar omenjeno, da je ZSSR kot prva socialistična dežela v svoji še sedaj veljavni ustavi (1936) predvidela referendum — čeprav ga ni nikdar uporabila — in da so ga potem po drugi svetovni vojni prav tako zapisale med ustavne institucije novonastale socialistične dežele, namreč Jugoslavija (1946, 1953, 1963), Madžarska (1949), Romunija (1948, 1952) in Nemška demokratična republika (1949, 1968). Vendar ni prezreti značilnega dejstva, da niti sedanja ustava ČSSR (1960) niti najnovejša ustava Romunije (1965) o njem ne govorita, pa čeprav je terjal program Komunistične partije Sovjetske zveze, sprejet na XXII. kongresu (1961), med sredstvi za nadaljnje razvijanje tamošnjega sistema socialistične demokracije stalno prakticiranje referendumov kot oblike vseljudskega presojanja o predlogih zakonov in drugih odločitvah, naj bodo splošno državne ali lokalnega pomena. Zato bi bilo treba dati pomembnejše zakonske predloge na vseljudsko glasovanje.¹²

Vendar je v navedenih socialističnih deželah ostal referendum v bistvu samo neuporabljena možnost — v Bolgariji so se sicer z njim 1946 odločili za republiko in z njo za novi ljudsko demokratični družbeni red, podobno istega leta na Poljskem, v DDR pa so leta 1968 z ljudskim glasovanjem (Volksentscheid) sprejeli novo ustavo. Nič drugačna ni podoba v navedenih meščanskih državah. Tudi tu je prišlo samo do referendumov, na katerih so volivci odločali o temeljnih ustavnopolitičnih vprašanjih, kot, npr., o tem, ali so za republiko ali monarhijo (v Italiji 1946), ali vztrajajo pri stari ali želijo novo ustavno ureditev (v Franciji 1945, 1946, kjer so dokončno sprejeli z referendumom tudi de Gaullovo ustavo 1958 in uvedbo neposrednih volitev predsednika republike 1962).

Poseben razvoj je doživela institucija referendumov pri nas po utrditvi našega samoupravnega socialističnega političnega sistema, in to za sedaj ne pri vrhu, se pravi v zvezi in republici, ampak prav v njegovih temeljnih celicah, tj. v delovnih organizacijah, zlasti tistih s področja gospodarstva in v lokalnih skupnostih. Prikaz tega razvoja pa ne sodi v sestavek, marveč terja posebne obravnave.

¹² Programma Kommunističeskoj partii Sovjetskogo Sojuza, 1961 (izdaja Pravde), str. 104.

Sovjetska gospodarska reforma — kdaj, kam in kako?

V gospodarskih sistemih večjega števila socialističnih držav je v zadnjih letih prišlo do pomembnih sprememb. Obseg in ambicije teh sprememb so tolikšne, da namesto običajnega izraza »spremembe v načinu vodenja gospodarstva«, kakor so najpogosteje zaznamovali dosedanje spremembe, zdaj uporabljajo oznako »gospodarska reforma«. Po svoji pomembnosti, pa tudi zaradi poudarka, s katerim pišejo o njej v socialističnih in drugih državah, in zaradi realnega vpliva, ki ga imata sovjetska teorija in praksa na druge socialistične države, je med temi reformami na prvem mestu gospodarska reforma v ZSSR. V tem članku bomo skušali osvetliti vzroke za sovjetsko gospodarsko reformo, temeljne poglede na njeno vsebino in stopnjo njenega dosedanjega uresničevanja.

I

Čprav so od začetka sovjetske gospodarske reforme minila že tri leta (politične odločitve o tem so sprejeli na marčnem in septembrskem plenumu CK KPSZ leta 1965, prvih triinštirideset podjetij pa je začelo delovati po novem sistemu januarja 1966), ne moremo reči, da bi se v sovjetski znanosti, v gospodarski praksi ali v političnem življenju strinjali o njenem pomenu. Še naprej so sporna številna vprašanja, od najbolj konkretnih pa do najbolj načelnih, tistih o vzrokih in namenih gospodarske reforme. Strinjajo se samo v tem, da je reformo vsililo upadanje globalne učinkovitosti sovjetskega gospodarstva, če jo merimo z odnosom večanja družbenega proizvoda in vloženi sredstev za proizvodnjo. Več publikacij navaja podatek, da se je v času med letoma 1958 in 1965 vrednost temeljnih industrijskih proizvodnih fondov dvakratno dvignila, industrijska proizvodnja pa se je hkrati povečala samo za 84%.¹ Možnost, da so ugotovili takšno težnjo, ima veliko širši pomen, kot pa bi lahko sklepali na prvi pogled. Njeni učinki se namreč ne omejujejo samo na materialno-proizvodno področje v ožjem pomenu besede, temveč imajo najširše družbene posledice. V razmerah, ko imajo neko določeno (razmeroma visoko) stopnjo povečevanja ne samo za temeljni cilj gospodarskega razvoja, temveč tudi za dokaz premoči sovjetskega gospodarskega sistema, bi morala takšna težnja — če naj bi to stopnjo obdržali — pripeljati do povečanja deleža akumulacije v nacionalnem dohodku, ki je — tudi po ocenah sovjetskih piscev — s svojimi 27—28 %

¹ Besedy ob ekonomičeskoj reforme, Moskva, 1967, str. 6.

nacionalnega dohodka že tako zelo velik in obremenjuje nacionalni dohodek bolj kakor v drugih socialističnih državah.²

V skladu z neposrednim povodom za reformo se bolj ali manj strinjajo, da so cilji gospodarske reforme, da na eni strani povečajo učinkovitost sovjetskega gospodarstva kot celote in da na drugi strani dvignejo raven življenjskega standarda in pospešijo njeno dviganje. O družbenih vzrokih reforme in o njenih ciljih in posledicah na družbenem področju razpravljajo veliko manj, saj so razlike v mnenjih in možnosti, da razprava seže prek meja tistega, kar imajo za dovoljeno, ravno na tem področju največje. Kolikor pa o teh vprašanih sploh govorijo, najpogosteje opozarjajo na težnjo, da bi povečali zainteresiranost podjetij in proizvajalcev za izpolnjevanje nalog, ki jih postavlja plan, in da bi jih spodbudili k izrabljanju notranjih rezerv, tako da v družbenih razsežnostih gledajo predvsem funkcijo materialno-proizvodnih ciljev, ne pa tudi enostavno sredstvo za njihovo uresničevanje.

Čeprav je reformo vsilila težnja, da se je učinkovitost vlaganja v sredstva za proizvodnjo v času med 1958 in 1965 zmanjševala, bi ne bilo utemeljeno, če bi mislili, da so vsi stvarni vzroki za reformo izključno v pojavih, ki so se uveljavili v tem času. Nasprotno, precejšnje število sovjetskih ekonomistov meni, da bi morali z reformo začeti veliko prej, da je bil primeren trenutek za to celo nekje na sredi petdesetih let, da pa takrat za takšen korak ni bilo niti znanstvenih niti družbenih pogojev. Čeprav se je namreč v tem času že začel proces odpravljanja mita Stalinove osebnosti, pa so v ekonomski znanosti še zmerom prevladovala stališča, ki jih opredeljuje Stalinov spis »Ekonomski problemi socializma v ZSSR« iz leta 1952, tako da, enostavno povedano, ni bilo koncepcije, na podlagi katere bi lahko kakorkoli resneje posegli v gospodarski sistem. Razmere so postale za kaj takega ustrezne šele na koncu petdesetih in na začetku šestdesetih let, ko so stekle številne in raznovrstne znanstvene razprave na eni strani in ko je prišlo na drugi strani do vrste političnih odločitev na notranjem in na zunanem področju.

Teme in oblike znanstvenih razprav v tem času so najpogosteje zelo abstraktne in razprave se sučejo okrog vprašanj, ki nimajo na prvi pogled ničesar skupnega: od vzrokov blagovne proizvodnje v socializmu prek izpopolnjevanja oblik in metod uporabe gospodarskega računa, obsega in oblik delovanja zakona vrednosti v socializmu in njegovega odnosa do plana vse do sistema in politike cen. Če pa jih gledamo zdaj, vidimo, da so bile te razprave nujne ne samo zato, ker je bilo treba znanstveno in družbeno javnost postopno privajati na način mišljenja, ki postavlja pod vprašaj sistem centraliziranega naravnega planskega gospodarstva, ki so ga v prejšnjih letih povzdignili na raven dogme, temveč tudi zato, ker obrisov novega sistema sploh ni bilo možno izoblikovati, še posebej, ker je možnost, da bi sovjetsko gospodarstvo zares organizirali po načelih blagovne proizvodnje, bila videti za vse razpravljalce nesprejemljiva (in za velik del, nemara celo za večino, je nesprejemljiva še zdaj). Še več, vse do začetka šestdesetih let so tudi zelo umerjene in še ne docela izoblikovane misli o potrebnosti reforme, ki bi ne bila parcialno izpopolnjevanje starega, ampak vzpostavljanje novega gospodarskega sistema, zavračali kot nesprejemljive, stališča pa, na katerih so ti predlogi

² V. Kantorovič, U istokov ekonomičeskoj reformi, Novyj mir, 1968, št. 11, str. 277, str. 277.

temeljili, so obsojali kot nezdržljiva s socializmom. Kako močno se sama znanost upira vsaki resnični spremembi v sistemu gospodarskega vodenja, potrjuje podatek, ki ga navaja O. R. Laci: na vsezveznem posvetovanju o vprašanih planiranja, ki ga je leta 1961 organiziral državni ekonomski svet (Gosekonomsovjet), »je javno ostala v manjšini skupina ekonomistov, ki so zahtevali, da se ne izpolnjuje obstoječih načinov upravljanja dela v podjetjih, temveč da se zmanjša administrativno upravljanje na sploh, in to z nadaljnjim razvijanjem sistema ekonomskih odnosov v socialističnem gospodarstvu.«³

V času med 1961 in 1962 se začne odnos moči spreminjati v korist tistih stališč, ki v blagovnih odnosih v socializmu ne vidijo ostanka preteklosti, ampak pojav, ki je za socializem normalen. V tem smislu so tudi v program KPSZ, ki so ga sprejeli na XXII. kongresu oktobra 1961, vnesli določilo: »V komunistični graditvi je nujno čim bolj izkoristiti blagovno-denarne odnose, ustrezno njihovi novi vsebini, ki je značilna za obdobje socializma.«⁴ Težišče diskusije se je premaknilo za korak naprej, spisi in razprave najslošnejše narave postanejo redkejši, v ospredje pa vse bolj prihajajo vprašanja o tem, na kakšen način in s kakšno metodo konkretizirati novo stališče do blagovnih odnosov v socializmu. Vrsto del s to usmeritvijo sta začela J. Liberman s svojim zdaj že splošno znanim člankom »Plan, dobiček, premija« in V. Trapeznikov s svojim prav tako zelo znanim člankom »Za prožno ekonomsko vodenje podjetja«.⁵ Njunim spisom je sledila vrsta drugih, ki razpravljajo o velikem številu vprašanj in vse bolj uveljavljajo družbeno sprejemanje blagovne koncepcije in vse bolj kritizirajo protiblagovno koncepcijo socialističnega gospodarstva. V tej zvezi lahko opozorimo na zelo intenzivno razpravo o delih I. Mališeva in V. Sobolja. Ko sta izšli ti knjigi,⁶ ki se zavzemata za izrazito protiblagovna stališča, je prišlo do zelo ostrega kritičnega odziva vrste ekonomistov, med katerimi so bili tudi zelo ugledni kakor L. Gatovski, M. Sakov, K. V. Ostrovitjanov in drugi. Še več, in to je zelo značilno, ob skupnem odgovoru I. Mališeva in V. Sobolja na kritiko L. Gatovskega in M. Sakova v *Kommunistu* so v isti številki objavili redakcijski članek, ki kritizira stališča Mališeva in Sobolja in jih negativno ocenjuje.⁷

Glede na vse te momente nas ne more presenetiti, da po marčevskem in septembrskem plenumu CK KPSZ leta 1965 zelo redko zasledimo stališča, ki zanikajo blagovno naravo socialističnega gospodarstva in že s tem tudi utemeljenost gospodarske reforme. Od 1966 izhaja vse več publikacij, ki dokazujejo utemeljenost reforme, analizirajo njene vzroke, razpravljajo o ciljnih, ki jih hoče reforma doseči, in sredstvih, s katerimi naj jih uresniči, in ki hkrati kritično ocenjuje prejšnje obdobje in

³ Besedy ob ekonomičeskoj reforme, Moskva, 1967, str. 10.

⁴ Program Komunističke partije Sovjetskog saveza, Moskva, 1961 (v srbsčini), str. 87.

⁵ J. Liberman, Plan, pribylj, premija, Pravda, 3. septembra 1962; V. Trapeznikov, Za gibkoje ekonomičeskoje upravlenije predpriyatijem, Pravda, 17. avgusta 1964.

⁶ I. S. Mališev, Obščestvennyj učot truda i cena pri socializme, Moskva, 1960; V. A. Sobolj, Očerki po voprosam balansa narodnovo hozjajstva, Moskva 1960.

⁷ I. Mališev-V. Sobolj, O naučnoj osnove izučenia socialističeskoj ekonomiki, Kommunist, 1961, št. 8, str. 82—88. Po povodu statji I. Mališeva-V. Sobolja (redakcijski članek), prav tam, str. 89—97.

prejšnja stališča.⁸ Tako se, seveda če gledamo od zunaj in le površinsko, sovjetski ekonomisti spet kar se le da strinjajo, podobno kot takrat, ko so pritrjevali stališčem iz Stalinovega spisa »*Ekonomski problemi socializma v ZSSR*«.

Vendar ta vtis ne ustreza stvarnemu stanju. Podrobna analiza izdanih del od zbornikov in monografij vse do člankov v revijah, tednikih in dnevnikih (ne le ekonomskih, temveč tudi splošnih in celo književnih), kaže, da se ne strinjajo niti glede vzrokov niti glede ciljev gospodarske reforme in niti glede njenega resničnega družbenega pomena in družbene narave. Ob neizogibnem tveganju, da poenostavljamo in kaj zanemarimo, lahko rečemo, da se ta hip pod splošnim strinjanjem o utemeljenosti reforme v Sovjetski zvezi skrivajo vsaj štiri skupine stališč in s tem v zvezi štirje temeljni tokovi med ekonomisti. Njihova stališča lahko v glavnih potezah takole opišemo.

Prvi so tako imenovani antitovarniki (ekonomisti protiblagovne usmeritve). Ta skupina — v katero lahko štejemo I. S. Mališeva, V. A. Sobolja, N. V. Hesina in druge — vztraja pri stališčih klasikov marksizma o blagovni proizvodnji v socializmu, to pa pomeni, da zanikajo možnost, da bi v razmerah družbene lastnine proizvodnih sredstev obstajali blagovni odnosi, in narobe — ne mislijo, da so pojavi, kakršni so blago, trg, denar, cene itd., ki obstajajo v SZ, blagovni v politično-ekonomskem pomenu. Vrednost zanje ni družbeni odnos, temveč količina porabljenega živega in opredmetenega dela, vprašanje, kako določiti temelj za cene, vprašanje, kako meriti velikost vrednosti, pa reducirajo na izračunavanje tega dela v izvirnih naravnih enotah in na koncu v porabljenem času. Če sprejmemo njihove predpostavke (na primer: privatna lastnina je izključni temelj za blagovno proizvodnjo; pogoj za blagovni odnos je, da obstoje različni lastniki; družbena lastnina izključuje obstoj blaga, ker »država ne more prodajati sama sebi« itd.) — so stališča teh piscev zelo logična in koherentna. Če pa upoštevamo, kako izbirajo izhodiščne premise, in to, da v te premise nočejo uvrstiti resničnih značilnosti socialističnega (in sovjetskega) gospodarstva, lahko njihova stališča imenujemo ortodoksna ali, kar je nemara natančneje, dogmatična. Za te ekonomiste so gospodarska reforma izpolnjevanje normativov, izboljševanje organizacijske sheme vodenja gospodarstva (administrativna reorganizacija) in zamenjave osebnosti na pomembnih položajih v tej shemi.

Drugi so tako imenovani optimaljščiki (optimalisti). Ekonomisti te skupine — v katero bi lahko uvrstili S. Lurjeja, A. Ljvoviča, A. L. Vajštajna in druge — prav tako zavračajo obstoj vrednosti v socializmu v Marxovem smislu in ne priznavajo možnosti, da bi socialistično gospodarstvo delovalo na temelju tržnih zakonov. Stanje pred gospodarsko reformo kritizirajo zato, ker metode in cilji gospodarskega razvoja niso bili ustrezni in s tem v skladu vsebino reforme razumejo kot oblikovanje in graditev strogo hierarhičnega sistema, ki bi bil usmerjen k uresničevanju znanstveno utemeljenih ciljev gospodarskega razvoja.

Tretji so tako imenovani eklektiki. Ekonomisti te skupine — v katero bi lahko šteli S. G. Strumilina, K. V. Ostrovitjanova, M. F. Makarovo in

⁸ Vse to ni za proučevanje socialističnega gospodarskega sistema nič manj pomembno kakor sama gospodarska reforma, saj kritične ocene prejšnjega stanja jasno opozarjajo na zakonite deformacije in negativne materialno-proizvodne in družbene učinke docela centraliziranega naravno-planskega gospodarstva. Zato bi bilo koristno, če bi vso literaturo po 1966 proučili s tega stališča.

druge — so v glavnem starejši pisci, ki so kot znanstveni delavci delovali v času stalinizma in delili Stalinova stališča, doživeli postaliniistično obdobje in kritiko teh stališč in ki so ostali aktivni tudi še zdaj, tako da na neki način neposredno združujejo obdobji, ki se, čeprav med seboj podobni, v nekaterih razsežnostih vendarle bistveno razlikujeta. Zato zavzeto kritizirajo protiblagovne koncepcije,⁹ zavračajo tudi stališča optimalistov — vendar v bistvu tudi sami ne sprejemajo možnosti, da bi socialistično gospodarstvo delovalo kot sistem blagovnega gospodarstva. V konkretnih oblikah se takšna narava njihove koncepcije kaže v tem, da bistvene sestavine sistema jemljejo kot naturalno dane neodvisno od kakršnegakoli tržnega vplivanja: plače so povezane z delom v neposredni obliki (klasifikacije, staž itd.), ne pa na rezultat dela v blagovni obliki, in so enotne za celotno državo ali za velika področja, tako da so v svojem glavnem delu popolnoma neodvisne od delovnih rezultatov podjetja; za izhodiščno podlago za določanje cene jemljejo stroške (na ta način določene plače in materialni stroški), ki jim po neki stopnji dodajo profit itd. Zanje vrednost ni, kakor je rekel neki sovjetski ekonomist, družbena kategorija, temveč inženirsko-tehnična, ekonomija pa je aritmetika.

Četrti so tako imenovani tovarniki. Ti ekonomisti zares priznavajo blagovno naravo socialističnega gospodarstva in se zavzemajo, da bi ga organizirali v skladu s tem temeljnim stališčem. Če se izrazimo natančno, se ti ekonomisti ne zavzemajo izrecno za to, da bi trgu dodelili naravo družabnega mehanizma, ki ureja gospodarska gibanja, vendar pa lahko na to sklepamo iz stališča, ki ga izražajo eksplicitno — da je namreč za socializem značilna blagovna proizvodnja v pravam politično-ekonomskem pomenu besede in da so temu ustrezno brez smisla vsi poskusi, da bi vrednost določili s kakršnimikoli matematičnimi proračuni. Vrednost je zanje družbena kategorija, njeno velikost pa lahko določimo samo kot poprečje vseh gospodarskih gibanj, ki jih združuje trg. Ta koncepcija vidi v reformi opuščanje prejšnjega gospodarskega sistema in vzpostavljanje popolnoma novega sistema, ki bistveno zožuje sfero administrativnega vodenja gospodarstva in vpeljuje ekonomske odnose na vse ravni gospodarjenja — in ki zato ni samo zamenjava enega administrativnega sistema z drugim. Med tiste, ki se zavzemajo za ta stališča, bi lahko šteli G. S. Lisičkina (njegovo delo »Plan in trg« smo prevedli tudi pri nas in ga je izdala založba »Sedma sila«), A. S. Mendeljsona, A. M. Birmana in nekatere druge. Z nekaterimi svojimi najnovejšimi deli se uvršča v to skupino tudi L. A. Leontjev, čeprav lahko v njegovih drugih delih naletimo na docela drugačna stališča.

Ko ocenjujemo pomen in relativno težo omenjenih stališč, moramo upoštevati več momentov.

Prvič — zunanje razlike med stališči so zelo majhne; ekonomisti vseh skupin v besedah podpirajo gospodarsko reformo in se zavzemajo za

⁹ Vsak od navedenih piscev je napisal vrsto člankov, v katerih dokazuje, da je blagovna proizvodnja nujna, in kritizira tiste, ki to zanikajo. V tem so reprezentativna dela M. F. Makarove (O tovarnom proizvodstvu i zakone stoimosti pri socializme, Moskva, 1958), S. G. Strumilina (Problemi socializma i kommunizma v SSSR, Moskva, 1961) in K. V. Ostrovitjanova (Stroitelstvo kommunizma i tovarno-deněžnyje otnošenija, Moskva, 1962). Zadnje delo se ukvarja predvsem s kritiko stališč I. S. Mališeva in V. A. Sobolja, ki trdita, da v SZ ni blagovnih odnosov in zanikata blagovno naravo socialističnega gospodarstva nasploh.

njeno uresničevanje. Neposrednih odporov ni, čeprav so v nekaterih koncepcijah implicitno navzoči.

Drugič — stališča posameznih piscev so večkrat protislovna, posebno še, če najbolj načelna stališča primerjamo z najbolj konkretnimi, s tistimi, ki govorijo o neposrednih predlogih za spremembe v sistemu vodenja gospodarstva in v odnosih med državo in podjetjem. Kako hudo se lahko uveljavi tako protislovje, kaže primer pokojnega I. S. Mališeva, čigar načelna stališča o naravi socialističnega gospodarstva so skrajno protiblagovna (tako so jih ocenili tudi v SZ), ki pa ga na drugi strani zaradi njegovih predlogov glede sprememb v urejanju odnosov med državo in podjetjem (posebno glede cen) imajo za enega od znanstvenih utemeljiteljev gospodarske reforme. Zaradi zelo močnih znanstvenih in družbenih sil, ki se zavzemajo za stari sistem, je sploh zelo pogosto, da se objektivna pluralnost interesov, iz katere izvira tudi nujnost relativno samostojnih središč gospodarjenja in obstoja raznih rešitev za ista vprašanja, kaže kot možnost različnih variant za materialno-proizvodne rešitve, ki jih najpogosteje izražajo z matematičnim jezikom. Tako na primer akademik Fedorenko celotno reformo razume kot prehod od sistema z eno stopnjo odvisnosti (maksimalizacija outputa oziroma stopnje gospodarske rasti) na sistem z več kot eno stopnjo odvisnosti (vpeljevanje drugih pogojev poleg maksimalizacije stopnje rasti, na primer kriterija učinkovitosti vlaganja). V splošnem v celotni razpravi prevladuje proučevanje materialno-proizvodnih vprašanj, družbene razsežnosti reforme bolj slutijo, kakor jih predvidevajo ali analizirajo. Eden od vzrokov za takšen položaj je verjetno tudi to, da bi, če bi eksplicitno priznali pomembne družbene spremembe, ki izhajajo iz napovedane večje samostojnosti podjetij in širše uporabe ekonomskih, predvsem tržnih meril v gospodarskem sistemu, implicite preklicali kritiko, ki jo po gospodarski reformi, posebno intenzivno pa po avgustu 1968 namenjajo ne le Češkoslovaški, temveč tudi Jugoslaviji oziroma njenemu gospodarskemu sistemu. V tem moramo videti tudi vzrok za to, da so ekonomsko reformo vzeli s piedestala najpomembnejše družbene teme in jo prepustili ekonomistom oziroma ožjim strokovnim razpravam.

In tretjič — poudariti moramo, da je zaradi navzočnosti momentov, ki smo jih omenili, zelo težko ugotoviti, s katerim od teh znanstvenih stališč se strinjajo nosilci političnega odločanja oziroma katera od teh koncepcij ustreza uradni ali ji je vsaj najbližja. To, kar lahko ugotovimo, ko prebiramo resolucije kongresov, plenumov in govore pomembnih državnih in partijskih funkcionarjev, je, da zavračajo skrajne koncepcije — tako protiblagovne z razlago, da njihovi avtorji ne razumejo, da je blagovna proizvodnja v socializmu blagovna proizvodnja posebne vrste in se zato razlikuje od blagovne proizvodnje v kapitalizmu (pri čemer njeno posebnost opredeljujejo navadno s tem, da se v socializmu blagovna proizvodnja kot blagovna proizvodnja dejansko odpravlja), kakor tudi izrazito blagovne koncepcije z razlago, da socialističnega gospodarstva ne moremo prepustiti tržni stihiji. Uradna stališča so z drugimi besedami blizu sredine in kompromisa in jih opredeljujejo bolj negativno kakor pozitivno. Nekateri ekonomisti pravijo, da je tak položaj nenormalen, in poudarjajo, da reforme ne bo možno uresničiti, vse dokler se nosilci družbene in politične moči jasno ne opredelijo o koncepciji, ki si jo jemljejo za temelj družbene akcije.

Glede na omenjeni temeljni vzrok (zmanjšanje učinkovitosti vlaganja) in temeljni cilj (povečanje gospodarske učinkovitosti) si gospodarsko reformo zamišljajo kot vrsto sukcesivnih ukrepov, ki jih lahko razporedimo v nekaj temeljnih skupin. Spet s tveganjem, da poenostavljamo in da bomo na kaj pozabili, lahko te ukrepe takole opišemo.

Prvič: nov sistem kriterijev in kazalcev gospodarske dejavnosti podjetja, v katerem so najpomembnejši momenti: prvič — precejšnje zmanjšanje števila kazalcev, ki jih določa center (od trideset na osem); drugič — zamenjava naturalno izražene bruto proizvodnje kot glavnega (prvega) kazalca z obsegom realizacije proizvodnje; tretjič — povečanje pravic podjetja in povečanje vloge združenja podjetij, v perspektivi pa prenos nekaterih funkcij nekdanjih sovnarhozov in ministrstev na združenja; četrtič — postopna zamenjava davka na promet kot temeljnega sredstva za zbiranje akumulacije z novim sredstvom — z obrestmi na poslovni sklad (*plata za fondy*), ki naj hkrati spodbujajo k bolj ekonomičnemu izkoriščanju proizvodnih sredstev, saj je njihova velikost določena v procentu vrednosti proizvodnih sredstev in je neodvisna od stopnje izkoriščanja teh sredstev; petič — povečanje deleža podjetja pri dobičku in s tem v zvezi razširitev možnosti za nagrajevanje iz tega dela dobička po odločitvi samega podjetja.

Drugič: reforma cen na veliko, ker je nekdanji sistem cen deformiral odnose v gospodarstvu in je s svojim dolgoročnim delovanjem negativno vplival tudi na koncipiranje gospodarskega razvoja države v celoti. To vprašanje je toliko bolj zapleteno, ker so nekatere značilnosti sovjetskega sistema cen povezovali z nekaterimi tako imenovanimi splošnimi zakonitostmi socialističnega gospodarstva in so jih zato imeli za nespremenljive. Kolikšne deformacije so nastale na tem področju, kaže na primer podatek, ki ga je navedel S. G. Stoljarov v razpravi o planiranju: da so se v času med 1926/27 in 1965 cene proizvodov lahke in prehrabene industrije povečale za petnajstkrat, cene na drobno za devetkrat, cene proizvodov težke industrije pa vsega za 1,4-krat.¹⁰ Zaradi takega sistema cen se je celotna akumulacija zbirala prek sredstev za potrošnjo, saj so bila sredstva za proizvodnjo prosta prometnega davka, iz česar je nastala cela »teorija« o načelni nerentabilnosti težke industrije oziroma proizvodnje proizvodnih sredstev.

Tretjič: izpopolnjevanje planiranja, kar vključuje tako znanstveno podlago planiranja kakor tudi planiranje kot praktično dejavnost, upoštevajoč pri tem metode planiranja kakor subjekte planiranja. Glede tega so menili, da je nujno, da planiranje decentralizirajo, da zmanjšajo ingerence osrednjega plana in razširijo pravice republik in lokalnih organov, pa tudi pravice podjetij — tako med odločanjem o planu kakor pri njegovem uresničevanju.

Četrtič: intenziviranje gospodarskega obtoka, ki zajema več smeri družbene akcije, in to: prvič — odprava tako imenovanega fondiranja oziroma centraliziranega sistema materialno-tehničnega preskrbovanja in prehod od naturalne distribucije proizvodnih sredstev na trgovino; drugič — vzpostavitev prožnejšega sistema oblikovanja cen, v katerem se bodo prek kompetenc nižjih organov od republik in lokalnih organov do

¹⁰ Diskusija ob optimalnom planirovaniji, Ekonomika, Moskva, 1968, str. 114.

združenj podjetij in samih podjetij uveljavili tako konkretni odnosi ponudbe kakor povpraševanja po posameznih blagih; tretjič — reforma kreditnih odnosov: olajšanje možnosti, da dobiš državni kredit, in vpeljevanje možnosti za medsebojno kreditiranje podjetij z nekaterimi pogoji.

Če pregledamo rezultate, ki so jih dosegli v zadnjih treh letih, se nam vsiljuje sklep, da so od predvidenega plana uresničili zelo malo in da je reforma še zmerom na začetni stopnji. Vse, kar so storili doslej, se praktično omejuje na prevajanje podjetij na novi sistem kazalcev, ki se je dogajalo zelo postopno (1966: 704 industrijska podjetja, 1967: 70.699, do konca leta 1968: skoraj vsa industrijska podjetja) in doslej še ni zajelo vseh gospodarskih dejavnosti. (Relativni delež teh podjetij v družbeni proizvodnji je precej večji od njihovega števila, ker so na novi sistem prevedli najprej največja in najboljša podjetja.) Vendar tudi teh sprememb niso dosledno izpeljali, saj odprave regionalne organizacije vodenja podjetij prek tako imenovanih sovnarhozov (svetov ljudskega gospodarstva), ki so jih vpeljali leta 1957, niso dopolnili s predvideno bistveno razširitvijo pravic podjetij, temveč so kompetence sovnarhozov prevzela predvsem nanovo ustanovljena ministrstva za posamezne proizvodne veje, tako da ima celotna sprememba za zdaj bolj formalno in organizacijsko-administrativno kakor pa stvarno ekonomsko naravo. Resničnega gibanja v tisti smeri, ki so jo zaznamovala načelna stališča na plenumu CK KPSZ septembra 1965, doslej še ni bilo, ker samostojnosti podjetij niso povečali niti toliko, kolikor bi jo objektivno lahko, še zdaleč pa seveda ne toliko, kolikor bi jo bilo treba. Če izvajamo reformo cen, ki so jo naredili sredi leta 1967, in nekatere manjše spremembe v sistemu planiranja — resničnih družbenih sprememb skorajda ni bilo, tako da temeljnih nalog, ki so jih postavili leta 1965, niso uresničili, ampak jih to še čaka v prihodnosti.

Takšen protisloven položaj — ki se je v zadnjih mesecih še zaostрил zaradi kritike ekonomskega programa pojanuarske Češkoslovaške, čeprav so načelne ideje češkoslovaške in sovjetske gospodarske reforme v marsičem skupne — ustvarja občutek negotovosti tako na znanstvenem področju kakor v gospodarski praksi. Kadar govorijo o ekonomski reformi, skoraj vsi sovjetski ekonomisti najprej poudarijo, da SZ ne bo odstopila od programa, ki si ga je postavila leta 1965, vsi pa tudi menijo, da tega programa ne uresničujejo s hitrostjo, ki ni le predvidena, temveč tudi možna in potrebna, ker inertnost prejšnjega sistema in negotovost o nadaljnji usodi novega sistema povzročata, da sovjetsko gospodarstvo tehnološko zaostaja na celotnem gospodarskem področju razen na nekaterih področjih, ki so jih politične odločitve določile za prioritete. Vsem je jasno, da so prejšnji sistem opustili, vsi so prepričani, da je povratek na stari sistem nemogoč, hkrati pa nihče ni zadovoljen s tem, kar so naredili doslej. Če gledamo globalno, lahko rečemo, da je gospodarska praksa v celoti sprejela gospodarsko reformo, iz nje celo prihajajo temeljne spodbude za njeno nadaljnje uresničevanje, hkrati pa moramo poudariti, da o reformi v vsebinskem pomenu besede ne moremo govoriti, vse dokler se ne bodo spremenile splošne razmere gospodarske dejavnosti podjetij, ki jih lahko z enim izrazom povzamemo v sistem planiranja, oblikovanja cen in vodenja podjetij.

Glede na vse opisane momente ekonomisti, za katere je gospodarska reforma resnična sprememba v sistemu vodenja sovjetskega gospodarstva,

menijo, da je treba v sedanjem trenutku izpolniti tri konkretne naloge, če naj uresničijo reformo. Prvič: razširiti je treba sistem gospodarskega računa vse do ministrstva in veje, da bi odpravili dualizem, ki zdaj obstaja in se kaže v tem, da do neke ravni gospodarijo po ekonomskih (gospodarsko-računskih) kriterijih, nad to ravno pa po neekonomskih (administrativnih, materialno-bilančnih) kriterijih. Drugič: reformirati in intenzivirati je treba gospodarski obtok, o čemer smo že govorili (odprava naturalne distribucije proizvodnih sredstev prek enotnega sistema materialno-tehničnega preskrbovanja in vpeljevanje trgovine na to področje; prožnejše oblikovanje cen in možnost, da cene kakorkoli reagirajo na tržno konjunkturo, reforma kreditov). Tretjič: resnično je treba spremeniti in izboljšati sistem planiranja — saj se po splošni oceni tržno gospodarstvo ne more razvijati, če plan ne zagotovi vseh razmer, ki so potrebne za to, ali če njegova univerzalnost in centraliziranost vpliv trga reducirata na simbolična razmerja, praktično na tako imenovani kolhozni trg (trg kmetijskih pridelkov, ki jih kolhozniki dobivajo kot naturalni del plače ali ki jih pridelajo na ohišnicah). In narobe, če plan zagotovi te ustrezne razmere, potem menijo, se ni treba bati delovanja trga, saj bo ravno trg na novi podlagi zagotavljal nenehno konjunkturo.

V kolikšni meri in v kolikšnem času bodo uresničili te naloge, je težko predvideti, saj je odvisno predvsem od razmerja moči v sami SZ, pa tudi, čeprav manj, od odnosov z zunanjim svetom. Če sodimo po stališčih, ki jih objavljajo v seriji brošur pod skupnim naslovom »Podjetje v novih razmerah«, se za gospodarsko reformo in za njeno uresničevanje v skladu s programom zavzema predvsem celotna gospodarska praksa, ki je kljub vsem omejitvam pri dosedanjem uvajanju reforme začutila nesporno izboljšanje razmer za gospodarsko dejavnost, predvsem širše možnosti za samostojno gospodarsko pobudo podjetja in večje možnosti za materialno spodbujanje proizvajalcev, ki je bilo v prejšnjem sistemu zgolj simbolično.¹¹ Skoraj vsa podjetja, v katerih so vpeljali nove kazalce (in o tem priča vrsta podatkov, ki jih navajajo te brošure), so ugotovila — ker so jih novi kazalci za to zainteresirali — pomembne notranje rezerve ne le v boljšem izkoriščanju zalog in njihovem zmanjševanju, boljšem izkoriščanju kapacitet in zmanjševanju stroškov na enoto proizvoda, temveč tudi — in to je za prejšnji sistem zelo značilno — glede delovne sile (nekatera podjetja so že nekaj mesecev po vpeljavi novih kazalcev ugotovila, da lahko, če zmanjšajo število zaposlenih tudi za nekaj sto delavcev, uresničijo isti ali celo večji obseg dejavnosti). Gospodarsko reformo na drugi strani podpira tudi najbolj aktivni del ekonomske misli, tisti, ki se zavzema za resnično graditev novega in ne za reorganizacijo starega sistema vodenja gospodarstva; ta del ekonomske misli je bil, vsaj če sodimo po literaturi, doslej glede na druge smeri v ekspanziji. Kolikor lahko presodimo po uradnih stališčih, se za nadaljnje uresničevanje reforme zavzemajo tudi najvišja partijska telesa in funkcionarji — najbolj pa se upira resničnemu napredovanju reforme gospodarska birokracija, ki je osredotočena v ministrstvih in od katere je najbolj odvisno uresničevanje

¹¹ Po podatkih sovjetskih ekonomistov so leta 1964 na poprečno plačo v industriji, ki je znašala 100,5 rublja, kot premijo izplačali poprečno 13 kopejk, kar je 1,29 promila ali 0,129 procenta poprečne plače. L. S. Hajfec-T. N. Satova, Premija — ekonomičeskij ryčag proizvodstva, Moskva, 1968, str. 10.

političnih odločitev o nadaljnjem razvoju sistema. Celotni administrativni gospodarski aparat — razen ministrstva za finance, ki se, kot kaže, zavzema za vpeljevanje novega sistema — je doslej pokazal jasne težnje, da gospodarsko reformo omeji v okviru administrativne reorganizacije, kakršnih je bilo že prej veliko, ki pa niso povzročile nobenih resničnih družbenih sprememb.

Koliko je dogajanje v zvezi z intervencijo na Češkoslovaškem spremenilo razmerje moči (nekatera znamenja kažejo na to, saj opažamo oživiljanje protiblagovnih koncepcij), je težko ugotoviti, saj je čas, ki je minil od teh dogodkov, še prekratek, da bi se takšna sprememba lahko jasno izrazila v usmeritvi revij in ekonomistov. Prevladujoča ocena, ki se uveljavlja v delih sovjetskih ekonomistov v zadnjih dveh ali treh letih, je, da je, če gledamo objektivno, ekonomska reforma edina racionalna pot, po kateri se lahko poda sovjetsko gospodarstvo, in da bi se, če bi se vrnili k stari odnosom, učinkovitost spet zmanjšala, tega pa si sovjetsko gospodarstvo ne more privoščiti. Ali te ocene držijo, pa bodo pokazala šele prihodnja leta.

UVODNA BESEDA

Izšla je nova slovenska revija »Prostor in čas«. Ustanovilo jo je več kot 60 kulturnih delavcev, ki se doslej »niso znali ali niso mogli« (PČ, št. 1-2, str. 5) nikamor vključiti.

Mislím, da je koristno, da se je taka skupina zbrala in da je dobila možnost, da izdaja svojo revijo.

V Uvodni besedi so ustanovitelji poleg izjave, da si želijo ustvariti torišče, da bi se mogli pridružiti skupnemu naporu pri reševanju težavnih nalog, ki jih postavlja sedanji čas pred slovenski narod, napisali tudi kratko zgodovino našega povojnega revialnega življenja.

Ta kratka zgodovina revialnega tiska je v marsičem točna in kaže, da administrativno obdobje s svojo prakso ni znalo rešiti problemov, ki izhajajo iz razmerja politika—kultura, in da kulturna vprašanja niso bila deležna tiste pozornosti, ki jo je zahtevala kulturna preteklost in sedanost slovenskega naroda.

Analiza sicer izhaja iz prepričanja, da je vsaka dejavnost v svojem območju avtonomna, da ima svoj sestav vrednot, svoje cilje, ki jih skuša doseči in mora dosegati z ustreznimi pripomočki. »Tudi kultura, če hoče biti res kultura, ne more drugega kot gnati se za svojimi avtonomnimi cilji, to ji je pglavitna dejavnost. Čemur koli drugemu, tudi družbenemu razvoju, tudi plemenitejšim razmerjem med ljudmi, tudi politiki more služiti le obstransko in mimogrede, zlasti pa samo toliko, kolikor njeni cilji ob tem ne prihajajo navzkriž s cilji drugih dejavnosti.« (PČ št. 1-2, str. 1.) In še: »Kulturni delavec ne more vedno služiti dvema gospodoma: prvo mu mora vedno biti kultura, šele potem lahko služi tudi drugemu.« (PČ št. 1-2, str. 1.) »Ker so področja avtonomna, ker imajo vsako svoje vrednote, je razumljivo, da so začela nastopati tudi navzkrižja in nasprotja.« (PČ št. 1-2, str. 2.)

To so znana Kocbekova stališča, ki pa so po mojem mnenju — če si jih vzamemo za izhodišča za določevanje razmerij med politiko in kulturo — vendarle, če ne zgrešena, pa vsaj zelo pomanjkljiva in enostranska. Izhajajo pa iz Kocbekovega dualističnega koncepta, ki je značilen tako za njegovo gledanje na tragiko človeške osebnosti kakor tudi za njegovo razlaganje usodnosti spopadov in nasprotij v človeški družbi.

Zaradi takega njegovega gledanja na svet in človeka, ki je bilo pri njem navzoče že v času narodnoosvobodilne vojne, je po mojem mnenju nujno prišlo do spopada najprej v samem Kocbeku, potem pa tudi zunaj njega, tj. med njim in svetom, ki je nastajal med politiko in kulturo, kakor trdi »Prostor in čas«. Ker ciljev in vrednot politike v sebi ni

mogel uskladiti s cilji in vrednotami kulture, se je odločil za koncepcijo nekakšne absolutne avtonomnosti kulture, koncepcijo dveh gospodarjev, ki pa lahko izhaja le iz spoznanja, da je človeška natura dualistična.

Zato je bil zanj konflikt s politiko na neki način nujen, drugače kakor pri vseh tistih kulturnih delavcih in drugih, ki so prihajali v konflikt s politiko predvsem zaradi tega, ker se niso strinjali z neko čisto določeno taktiko te politike in seveda tudi ne z razmerjem med politiko in kulturo.

Ne samo teoretična spoznanja, temveč tudi praksa velikih družbenih prelomov dokazuje, da imata lahko politika in kultura iste cilje in vrednote. Še več: sodobni človek si vse bolj želi in zahteva, da se tudi politika kot vse druge človeške dejavnosti vključi v enotno skalo človeških vrednot. Politika ne more biti niti nekaj, kar je zunaj, niti nekaj, kar je nad temeljnimi vrednotami sodobnega človeka. Človek pa tudi ne more pobegniti niti pred politiko niti pred kulturo. Zaradi tega je seveda vse njegovo delovanje politično in kulturno oziroma nekulturno in protipolitično.

Če je torej v polpreteklem času prihajalo do konfliktov v odnosih med politiko in kulturo, potem ti spopadi niso nastali zaradi tega, ker je kultura imela svoje avtonomne cilje in vrednote, temveč zaradi tega, ker si je politika skušala nasilno prisvojiti oblastni položaj nad človekom, nad kulturo. Do spopadov je prihajalo zaradi tega, ker politika ni razumela ali ni hotela razumeti, da človek lahko svobodno določa svoje cilje in vrednote tudi skoz kulturno dejavnost in da na ta način lahko govorimo o avtonomnosti tako kulture kakor politike.

Deformacije politike je treba popraviti. Toda bojim se, da pri tem popravljanju ne bodo veliko pomagali tisti, ki postavljajo kulturne vrednote nad politiko, tisti, ki se jim toži po starih dobrih časih, ko je bila kultura »naš najmočnejši narodotvorni in državotvorni element« (PČ št. 1-2, str. 70).

Slovenski človek se je v narodnoosvobodilni vojni in po vojni, ko je aktivno stopil na pot boja za svobodo in pot socializma, za vselej osvobodil žalostne preteklosti. Naj so bile na tej poti tudi napake, ki jih danes bolj ali manj površno ali globlje številni priznavajo — si vendarle ne želi nazaj, temveč naprej. Predvsem pa si želi, da bi sodobna humana in socialistična načela mnogoterim zgodovinskim, nacionalnim in drugim vrednotam določila tak vrstni red in tako hierarhijo, da bi v njej lahko zaživela čim bolj harmonično.

Prav zaradi tako izrazite želje sodobnega človeka po skladnosti in hierarhiji vrednot v njem me moti tudi način, kako nekateri v novi reviji PČ postavljajo nacionalno vprašanje.

Mislím, da so si napredni socialisti danes že precej enotni v prepričanju, da je nacionalno vprašanje tudi v socializmu še vedno teoretično in praktično odprto vprašanje. Toda verjetno je zelo napačno, če mislimo, da je možno nacionalno vprašanje urejati na stari način, na predvojni način. Kakor je pozitivno, da o tem vprašanju danes razpravljajo, da ga analizirajo, pa se mi zdi, da pri razreševanju tega problema ne bomo veliko pomagali, če bomo svoje nacionalne vrednote postavili na tako trhla, sumljiva in mistična spoznanja, kot to dela Kocbek v svoji trditvi, da je »slovenstvo toliko kakor človeškost« (PČ št. 1-2, str. 22).

Naj sklenem svoje razmišljanje o nekaterih stališčih, ki me motijo v novi reviji. Zdi se mi, da si morajo biti ustanovitelji na jasnem, da je izdajanje nove revije tudi politično dejanje in da so mnoga v reviji izražena stališča tudi politična stališča in da bodo zaradi tega imela tudi svoj politični odmev. Prav zaradi tega pa bi si človek želel, da bi bila tako oblikovana, da bi lahko v resnici postala predmet resnega dialoga o mnogih spornih vprašanih sedanjega razvoja Slovenije.

In prav v tem kontekstu se mi zdi nekoliko neobgljeno in brez smisla, da v sedanjem času, ko se v svetu in na naših mejah razvija največji, najtežji in najusodnejši boj znanosti za razvoj tega planeta, iščejo nekakšne izvirne slovenske vrednote v esejih o polharstvu na Slovenskem (PČ št. 1-2, str. 70) ali pa si postavljajo tako zastarele alternative in vprašanja, kot so npr.: »Kdo je bil na Slovenskem večje počelo dejavnosti v narodnem življenju — Prešeren ali Bleiweis? Šušteršič ali Cankar?« (PČ št. 1-2, str. 70.)

J. ZEMLJAK

IGRAČKANJE Z IMENI

Nič nenavadnega ni, celo že zelo dolgo je splošen običaj v novinarstvu in publicistiki, da avtorji v podkrepitev ali osvetlitev svojega stališča navajajo tudi posamezne odstavke, stavke ali besede drugih — strokovnjakov, politikov, pa tudi »navadnih« ljudi. Že zelo dolgo tudi vemo, da pri tem marsikdaj tudi na različne načine zlorablajo razne ljudi. Pri tem imajo lahko različne cilje: za vsako ceno skušajo podkrepiti svoje stališče, prikazati pisca, iz katerega navajajo, v napačni luči, ga razvrednotiti in tako naprej.

Tudi pri nas, tako je videti, ne gre drugače. Posebno so to metodo razvile različne skupine slovenske politične emigracije v raznih zahodnih državah, kjer redno ali od časa do časa izdajajo svoje časopise, knjige in druge publikacije. Uporaba metode je pri raznih skupinah te emigracije različna, odvisna pač od njene temeljne koncepcije. Če stvar poenostavim, gre za dve koncepciji v odnosu do socialistične družbene ureditve.

Prva je »brezkompromisna«. S komunisti nobenega sodelovanja, pravijo. V domovini vladata nasilje in revščina. Zoper to nasilje se je treba boriti in počakati na trenutke, ko bo mogoče nasilno spremeniti družbeni red. Pisanje o demokraciji in samoupravljanju je le krinka, ki naj prevara »svobodni« svet. V tem okviru v svoji publicistiki trgajo iz sestavkov, objavljenih v našem tisku, nekatere stavke ali odstavke, jih opremljajo s komentarji, prilagojenimi temeljni koncepciji, da bi tako v državah, kjer bivajo, dokazovali svoj »prav«. Naj navedem primer. S. Sl. je v Ameriški domovini¹ zapisal: »Ob sovjetskem napadu na Češkoslovaško so

¹ Ameriška domovina 188, 1968: v članku: »Nasilje drugod obsojajo, doma ga proglašajo za demokracijo.« Navedli bi lahko tudi druge primere, zlasti kar zadeva vero in Cerkev v Sloveniji. Slovenska država 1. aprila 1968 v članku »Komunistični konservativci in vera v Sloveniji« uporablja pisanje v naši reviji o veri in Cerkvi kot

partijci v Sloveniji dosledno zanj uporabljali tujko 'agresija' in ob preganjanju čeških in slovaških razumnikov sta izdala protestno pismo tudi 'Društvo sociologov SRS' in 'Slovensko politološko društvo'. ... Tako so v Ljubljani ... obsojali sovjetski napad na Češkoslovaško, kjer so komunisti skušali ublažiti nasilje partije. Pri tem so pa pozabili na izvajanje stalinističnih metod doma in nasilje, ki ga komunisti s svojo partijo izvajajo ne samo nad vsem ljudstvom, ampak zlasti nad znanstveniki in kulturnimi delavci ... Prav vse to — od prve do zadnje črke — velja tudi za razmere pri nas doma. Komunisti naj se tega dobro zavedajo ter naj se lekcij, ki jih dajejo drugim, nauče najprej sami ter naj jih potem začno tudi izvajati pri sebi doma.«

Druga koncepcija je »kompromisna«. Njeni zagovorniki izhajajo iz predpostavke, da se je socialistična družbena ureditev doma in na tujem uveljavila in da bi bilo nesmiselno, če bi čakali na čas, ko bi jo lahko neposredno odpravili. Druga predpostavka pa je, da ta ureditev toliko časa ne bo demokratična, dokler bo imela Zveza komunistov pri nas vodilno vlogo, dokler ne bo prišlo do neke oblike večstrankarskega političnega sistema, dokler ne bodo komunisti tudi »zmerne« politične emigracije priznali za enakopravnega partnerja in z njim stopili v politični dialog itn. Uporabo metode »igračkanja z imeni« so pri tej skupini prilagodili tej koncepciji. Najraje odkrivajo v pisanju pri nas »napredne« in »nazadnjaške« komuniste. Prve hvalijo in jim predlagajo političen dialog in sodelovanje, da bi se skupaj bojevali tako proti »konservativnim« silam med emigracijo kot med komunisti z zadnjim namenom, da bi ustvarili samostojno demokratično državo Slovenijo v okviru jugoslovanske konfederacije. Zlasti navajajo tiste izjave iz člankov ali govorov, objavljenih v naši publicistiki, v katerih govorijo:

- o vprašanih odnosov med republiko in federacijo;
- o odprtih vprašanih političnega sistema;
- o vlogi Zveze komunistov v razmerah samoupravnega socializma.

Navedke izbirajo tako, kot da gre: pri razpravah o odnosih med republiko in federacijo tudi med komunisti za take, ki se zavzemajo za slovenski separatizem; pri razpravah o odprtih vprašanih političnega sistema tudi med komunisti za skupino, ki se zavzema za večstrankarski politični sistem; in pri razpravah o vlogi komunistov v razmerah samoupravnega socializma za takšne komuniste, ki so se pripravljene sprijazniti z odpravo vodilne vloge ZK.²

Nikoli nismo gojili nikakršnih iluzij o možnosti in potrebi političnega dialoga s slovensko politično emigracijo, pa naj gre za prvo ali drugo skupino. S politično emigracijo ne more biti niti zdaj niti pozneje nobenega, nikakršnega dialoga. Tudi nimamo nobenih iluzij o resničnih namenih tistih, ki »priznavajo komuniste kot partnerje«, da bi se pozneje dokopali do politične oblasti in odpravili socializem kot pri-

dokaz, kako »malo več svobode, ki jo uživajo katoličani zadnje čase v Sloveniji ... začena vznemirjati nekatere komuniste ...« V članku nato navaja glose iz naše rubrike »brez ovinkov« in sklepa: »Visoka šola za politične vede v Ljubljani, ki izdaja revijo Teorija in praksa in njen odgovorni urednik ... očitno skrbno zasleduje vsako kretanje katoličanov in skušajo ožigosati vsako življenje po veri kot nedovoljeno vposeganje vere na družbeno področje.« Podobne »cvetke« bi lahko navajal še in še.

² Zlasti nekateri emigranti so z metodo izbiranja navedkov skušali v ta namen uporabiti članke in »okrogle mize«, objavljene v reviji Teorija in praksa.

dobitev naše revolucije. Če tega nismo poudarjali vsak dan, je to zato, ker se nam je zdelo, da je takšno opredeljevanje velik nesmisel, saj izhaja samo po sebi iz bistva naše revolucije in naše življenjske poti. Zato je tembolj mučno, ko se pri nas še vedno dogaja, da postaneš predmet pogovorov, če kakšno javno izrečeno ali napisano besedo natisnejo in celo pohvalijo v emigrantskem časopisu ali knjigi. Najdejo se celo nekateri, ki so pripravljeni postaviti vprašaj k politični opredelitvi takšnega komunista po načelu: če te sovražnik hvali, že nekaj ni v redu — »kjer je dim, je tudi ogenj«. Pri tem se niti ne potrudijo, da bi ugotovili, ali v emigrantskem časopisu točno navajajo izrečeno ali napisano besedo. Na voljo imamo veliko primerov, da besede trgajo iz stavkov, stavke iz odstavkov, izjave iz celotnega okvira. Komu tedaj koristi, da nekateri pridajajo sumljiva znamenja in karakteristike? Ali je to način, kako ustvarjamo ozračje zaupanja?

Včasih se kaj podobnega temu, kar sem omenjal kot metode politične emigracije, dogodi tudi v domačem cerkvenem tisku in publicistiki. Razni pisci s čisto določnim namenom iz sestavkov marksistov in komunistov izvzamejo iz celotnega besedila nepopolen del ali pa uporabijo popolnoma natančno navedene odstavke za svojo razlago, prilagojeno trenutnim interesom cerkvene institucije. Tako je npr. s sestavkom »Cerkev poslušno orodje«, ki ga je objavil verski list Družina.³ V njem J. J. iz članka »Cerkev in javno mnenje«,⁴ ki sem ga objavil v tej reviji, izvzame samo en odstavek iz razlage številčnih podatkov ter iz njega napravi splošne sklepe. Izvzame odstavek iz poglavja, v katerem opisujem, kaj ljudje mislijo o tem, kakšen odnos naj bi imela Cerkev do socialistične družbene ureditve in države. Predvsem pa J. J. navaja le moj kritični komentar o tistem mnenju, po katerem bi Cerkev morala »služiti« državi, ji biti podrejena in brez pridržkov podpisati ukrepe in stališča oblasti. Iz moje podmene, da se je za to mnenje izrekel zlasti nereligiozni del anketiranih, izvede J. J. docela svoj, zelo tendenčen sklep: »Gornji citat zasluži, da ga ponovno preberemo in se ob njem globoko zamislimo. V naši narodni skupnosti, je kar močna in vplivna skupina, zlasti med nereligioznimi, ki smatra, da mora biti Cerkev poslušno orodje v njihovih rokah, duhovniki pa njihovi priganjači. Ob tej luči mnoge stvari bolje razumemo... Kako bi... mogli verjeti, naj bi v naši narodni skupnosti verni del naroda s svojimi duhovniki svojevoljno sprejel suženjstvo ter vdano služil ciljem nereligioznih sobratov?«⁵ Vsakomur, ki prebere oba sestavka, tistega v Teoriji in praksi in onega iz Družine, bo postopek in namen J. J. popolnoma jasen. Moj članek je s tendenčno in enostransko razlago enega odstavka uporabil za to, da bi »dokazal« kako celo marksistični avtorji priznavajo, da imajo komunisti pri nas »nesodobne« poglede na vlogo Cerkve in kako so potem-takem ti komunisti glavna ovira in težava pri urejanju odnosov med državo in Cerkvijo. J. J. npr. sploh ne zanima, kako so se anketirani skoraj enodušno izrekli zoper politizacijo Cerkve pri nas, kako malo anketirancev misli, da naj bi Cerkev zavzemala stališča do družbenih vprašanj po lastni presoji itd. itd. In če opozorim še na to, da smo lahko brali v Družini pred tem tudi zapis »Ne verjamem v anketo«,⁶ v katerem

³ Družina št. 14, 29. julij 1969, str. 11;

⁴ Zdenko Roter, »Cerkev in javno mnenje«, Teorija in praksa št. 5/1969.

⁵ Kot opomba 3.

⁶ Družina št. 13., 29. junija 1969.

pisec v bistvu odreka anketam kakšno večjo vrednost, potem objava sestavka J.J., ki pa se na nekatere številke čvrsto sklicuje, še posebej kaže na namen, kakor sem ga že opredelil.

Podobno bi lahko rekel za sestavek istega J.J. »RTV v naši in vaši luči«, ki ga je prav tako objavila v Družini.⁷ V njem se zavzema za to, da bi Cerkev dobila svoje oddaje na RTV. Nato navaja izjavo, ki sem jo glede šole in religije dal v razpravi v Idriji 22. novembra 1968 ter sklepa: »To so misli naprednega humanističnega ateista, naslovljene naši šoli. Ni si težko predstavljati, kakot bi ta naš ateistični kulturni delavec govoril o RTV Ljubljana. Ali se motijo tisti, ki mislijo, da je naša RTV ostala na reakcionarnih pozicijah najbolj dogmatičnega stalinizma prvih poveljnih let? Ali smemo upati, da pride tudi v RTV do odjuga in posodobljenja?«⁸ V »inkriminirani« izjavi o šoli in religiji sem se v bistvu zavzemal za to, da bi morala vsaka šola posredovati o religiji vsa potrebna znanja in informacije na podlagi rezultatov religiološke vede. Očitno me je hotel J.J. »izigrati« in me uporabiti glede na razmere na RTV, tako da je izjavo glede šole enostavno nanesel na RTV. Ne vem, zakaj si je to dovolil glede na to, da sem prav o RTV pred časom čisto nedvoumno zapisal: »Verski tisk ne more biti nekakšna družbenopolitična alternativa drugemu javnemu tisku. Cerkev ne bi smela pričakovati evolucije v tej smeri. Iz istih razlogov je, po mojem mnenju, treba zavrniti želje glede verskih in cerkvenih oddaj na RTV ali želje po razširitvi razlag cerkvenega nauka v javne dvorane. Na javno izražene želje sem povedal svoje mnenje. Mislim, da je to treba enkrat tudi javno povedati.«⁹

Ko odločno ugovarjamo takšni praksi v cerkvenih listih pri nas vidimo v njej nove dokaze za to, da ostaja cerkvena institucija pretežno še vedno na starih predkonceilskih stališčih.

Igračkanje z imeni je navidez lahko enostavna stvar. Toda če kdo to počne na tvojem hrbtu in s tvojim imenom, se kaj lahko prepričaš, da ni tako enostavna in ima lahko zelo težke posledice. Prav bi bilo, če bi se prav vsi, ki jim je do razvoja socializma pri nas, tega zavedali in to upoštevali.

Z. ROTER

PRAVILA OBNAŠANJA

Pod tem naslovom smo lahko prebrali uvodniški komentar beogradskega »Komunist« tudi v slovenski izdaji tega lista.¹ Komentar svoja stališča utemeljuje na sporočilu zadnje seje izvršnega biroja predsedstva ZKJ, tako da poudarja tiste odlomke ali misli iz sporočila, ki se zde uredništvu prav v sedanjem trenutku zelo pomembne. Sestavljalci so kome-

⁷ Celotna razprava v Idriji je bila objavljena v Idrijskih razgledih, 1. XVI.

⁸ Kot opomba 6.

⁹ Zdenko Roter, »(Ne)sporazumi ob protokolu«, Teorija in praksa št. 8-9, 1967.

¹ Komunist, 15. avgusta 1969, str. 3.

tarju dali naslov »pravila obnašanja«. Ni vzroka, da ne bi pritrdili večini stališč, ki jih komentar izraža. Zdi pa se nam, da bi bilo treba pod »pravili obnašanja« vendarle poudariti še nekatere stvari.

1. Komentar poudarja potrebo, da se slog in metode dela organizacij ZK »od osnovnih organizacij do najvišjih političnih centrov« stalno izpopolnjujejo. V tej zvezi za zadnjo sejo izvršnega biroja predsedstva ZKJ poudarja, da »dasiravno je seja obravnavala številne aktualne politične probleme in konkretne pojave v ekonomiki, to ne pomeni, da je politični center ZKJ prevzel nase vlogo razsodnika, vlogo tistega, ki odloča. Nasprotno. Prizadeval si je dati polno politično podporo institucijam, ki odgovarjajo za uresničevanje sprejete politike, ki so poklicane, da konkretno odločajo. Dal je podporo obstoječim samoupravnim in predstavnim organom...«² To stališče je zelo pomembno. To, da partijska središča ne morejo prevzeti nase vloge razsodnika in tistega, ki odloča, seveda ne velja samo za izvršni biro oziroma za raven federacije, marveč tudi za vse druge ravni od krajevne skupnosti in delovne organizacije do republike. Teoretično je to sicer že dolgo časa splošno znano, praktično pa še ni vedno tako, čeprav se samostojno odločanje samoupravnih in predstavnih organov prebija z vso odločnostjo. To omenjam zato, ker je prav zadnje čase spet sem in tja slišati mnenja, da bi bilo treba »brzdati« pobude, do katerih prihaja v predstavnih in samoupravnih organih in da bi bilo treba različna vprašanja predhodno in dokončno razčistiti v partijskih telesih in organizacijah. Nobe-nega dvoma ni, da bi bil to korak nazaj.

2. Sprejemati, upoštevati in spoštovati moramo »avtoriteto, vlogo in vpliv institucij, zlasti na ravni federacije, prek katerih se razrešujejo spori in usklajajo interesi republik«.³ Se strinjam. Dodati pa je treba, da so za mene federalne institucije samo mesto, kjer se suverene in odgovorne republike in narodi svobodno dogovarjajo in usklajajo interese. Ni mogoče sprejeti prakse, ko se federalne ustanove (zlasti administracija) razglasijo za edino zaščitnico enotnosti in bratstva jugoslovanskih narodov; prakse, ko se te ustanove vedejo, kot bi bile nadrepubliške in nadnacionalne. Gotovo so imeli sestavljavci sporočila o seji izvršnega biroja predsedstva ZKJ v mislih prav to, ko so napisali: »Izvršni biro poudarja, da je treba na podlagi načelnih stališč čim natančneje opredeliti vlogo in pristojnost vseh organov federacije in njihov odnos do organov v republikah... Treba je odpravljati vse ostanke stare prakse in metode v delovanju zveznih organov, zlasti tistih, ki delajo na področju gospodarskih odnosov in gospodarske politike.«⁴

3. Pri razreševanju protislovij v mednacionalnih odnosih je treba uporabljati demokratične metode s pomočjo »že uveljavljenih sredstev, ki omogočajo svobodno, argumentirano in demokratično spopadanje interesov, ne pomenijo pa političnega pritiska«.⁵ Se strinjam, ker sem prepričan, da ima komentar v mislih javna sredstva v okviru legalnih institucij. To pa seveda izključuje še vedno tako pogosta osebna posredovanja, telefonske dialoge in dogovarjanja zunaj sej in uradnih zasedanj, ki se tako spreminjajo le v gole formalne pritrjevalne institucije.

² Prav tam, podčrtal pisec.

³ Prav tam.

⁴ Prav tam, stran 5.

⁵ Kot opomba 3.

Vse to bomo lahko zmanjšali na najmanjšo možno mero, če že ne odpravili, tudi s tem, da bomo docela odpravili posredniško vlogo federalnih administrativnih organov (sekretariati, sveti) na tistih področjih, ki niso v izključni pristojnosti federacije (na podlagi mandata republik!). »Afera« Grivčev in še stotine podobnih to zadostno dokazujejo. Središče dogovarjanja republik mora postati zvezna skupščina.

4. »Vsakdo ima pravico, da v predhodnem postopku, dokler se pripravljajo sklepi, v okviru institucionalnega mehanizma, ki smo ga ustvarili in razvili, brani lastne interese. Bila pa bi le navidezna demokracija, ko bi nekdo sprejete sklepe spoštoval edino zavoljo tega, ker so v njegovem interesu, napadal pa bi jih, ker je zmagalo neko drugo gledišče«.° Ne ugovarjam. Dodati pa moram in najbrž je to tudi v skladu z duhom obravnavanega komentarja, da mora pri sprejemanju sklepov odločati zares strokovnost in utemeljenost nekega predloga, ne pa, da bi rešitev vsilila moč neke avtoritete ali pa bi jo dosegli po poti zakulisnega »dogovarjanja«. Sklepe, ki so jih sprejeli po demokratičnem in javnem predhodnem postopku, je treba zares spoštovati in jih ni mogoče napadati le zato, ker tvoj predlog ni prodr. Vsekakor pa je treba dopustiti tudi pravico, da tisti, ki je prepričan, da je rešitev neustrezna, po demokratični poti na temelju novih argumentov dokazuje, — če hkrati seveda spoštuje sklep —, da je njegova rešitev boljša.

Prepričan sem, da sestavljalci komentarja ne bodo ugovarjali temu zapisu.

O. R.

STOKANJE ALI ARGUMENTI?

Vse večja zadolženost gospodarskih organizacij, občutno zvečanje proračunske in osebne potrošnje, primanjkljaj v mednarodni menjavi, nestrpnne želje po investicijah — vse to kaže, da del našega gospodarstva zavrača nekatere posege, ki naj bi jih v gospodarstvu naredila gospodarska reforma. S tem pa seveda ne bi hotel trditi, da je bila sestava teh posegov, kot smo si jo zamislili, slaba (morda bi se dala šeboljšati), le tako šibki so, premalo odločni, da se utečeno gospodarstvo, navajeno drugačnih razmer, novim zahtevam, ki naj bi jih prinesla gospodarska reforma, uspešno upira.

Uspehe, ki jih reforma brez dvoma prinaša, kali še preveč starih usedlin, ki same uspehe zmanjšujejo in našo družbo in gospodarstvo postavljajo pred nove preskušnje. Čeprav takrat, ko smo sprejemali in uvajali reformo, nihče ni izrecno trdil, da bo to lahek proces, saj so številni gospodarski in politični voditelji opozarjali na dolgotrajnost, postopnost, tudi na težave, vendarle lahko opazimo, da so, ko so sprejemali ukrepe, različne olajšave, ustvarjalci naše gospodarske politike zlasti po republikah poskušali opravljati reformo kot porod brez bolečin.

° Prav tam.

Nihče seveda ne želi po vsej sili trpeti bolečine, vendar — kaže, da pri prestrukturiranju našega gospodarstva, pri uveljavljanju strožjih, kvalitativnejših meril ne gre brez pretresov. Veliko so že opozarjali na integracije, modernizacijo, govorili so o uveljavljanju zahtevanih mednarodnih meril, o strokovnjakih, ki naj bi jih bilo več v proizvodnji, opozarjali, da je treba zboljševati kvaliteto, hkrati pa proizvajati poceni. Številna podjetja so to razumela, s težavami so tako tudi ravnala. Imamo pa še takšna, ki žive v prepričanju, da jih bo dobra socialistična družba reševala vseh težav. Velikokrat je doslej tudi tako napravila.

Čeprav se večajo zgube, gospodarske organizacije ne gredo pod stečaj. Tu seveda moramo ločiti tiste, ki so prišle zaradi preusmerjanja proizvodnje v prehodne težave, ki jih je prizadel mednarodni trg itd., od drugih, ki so že kar stalni bolniki našega gospodarstva. Čeprav jim dajejo diagnoze, ponujajo zdravila, imajo ta podjetja raje — vzdrževalnino. Vsako leto končujejo z zgubo, utemeljujejo jo z objektivnimi težavami, opozarjajo: kam z delavci, če bodo podjetje zaprli? Brezposelnost bo narasla, nastal bo politični problem in pred tem argumentom pri nas radi pokleknejo.

Seveda je to dokazovanje le znak zastarele miselnosti, ki se v drugačnih družbenih in delitvenih razmerah ohranja v vzhodnih socialističnih državah. Če je tam država akumulator, če se ves dohodek preliva med rentabilnimi in nerentabilnimi podjetji, potem seveda živijo vsi. Res vsi slabše, vendar tudi — slabi. Strah pred posledicami odločnega »ne«, strah, kaj bi se potem zgodilo — botruje vsem mogočim kompromisom in izjemam, da korenitih ukrepov ne storimo.

Ob reformi zelo radi poudarjamo potrebo, nujnost selektivnosti. Pričakovanja, predvidevanja in ukrepi, kako bi to selektivnost izvajali, pa se močno razlikujejo. Najbolj dobronamerna so pričakovanja, da bodo (ali naj bi) najboljša podjetja vplivala na gospodarska gibanja, prodrla naj bi do skupščin in izvršnih svetov ter vplivala, da bi sprejemali takšne ukrepe, ki bi omogočili rast našega celotnega gospodarstva. Če bi se ta pričakovanja uresničevala, bi bilo to res najbolj idealno. Žal pa doslej temu ni bilo tako. Dobro je to stanje pred dvema letoma ocenil Mijalko Todorović.

»Rekel sem, da pri tem prevladuje stokanje slabih v negativnem pomenu besede, torej tistih, ki se niso znašli v reformi. Tem in takšnim kritikam se pridružujejo še birokratski elementi in konservativne sile in zaradi tega se v celoti kaže temnejša slika trenutka in položaja, kot ta v resnici je.

Poleg te kritike pa imamo tudi drugo, rekel bi pozitivnejšo ali natančnejšo — kritiko, ki jo izražajo tiste delovne organizacije, ki so pokazale in še kažejo velike uspehe in ki predlagajo dobre pobude za napredni razvoj, pa jim ustrezni dejavniki ne dajo pravočasno potrebnih odgovorov, ne sprejemajo ukrepov, ki bi omogočili, da bi te pobude uresničili in bi te najsposobnejše delovne organizacije vleklo vse naše gospodarstvo naprej in pomagale z materialnimi sredstvi pri urejanju problemov tudi tam, kjer je položaj težak.« (Mijalko Todorović, »Prišli smo v razdobje ostrejših razprav o gospodarskih gibanjih«, Vjesnik, 27. IX. 1967.)

Smo pred trenutkom, ko se bo treba nujno odločiti, ali bomo še dajali potuho, prisluškovali glasu najslabših ali pa bomo podprli najboljše. Morda je zavest o tem, kako potrebno je, da se odločimo, še

manj jasna in razvita zato, ker nas nekateri znaki lahko navajajo k optimizmu. Hitra rast proizvodnje, tudi izvoza, osebnih dohodkov, proračunov — skratka vsa potrošnja. Vendar je ta slika zelo varljiva, če je ne soočimo z vsemi drugimi kazalci, ki kažejo na umetne vire kreditiranja na umetno notranjo konjunkturo zaradi kreditov iz emisije; zaloge res da ne rastejo, vendar se zelo velike zaloge niso občutno zmanjšale, podjetja prikazujejo svojo poslovno uspešnost tudi v namišljeni vrednosti zalog, ki jih trg še ni ovrednotil, kreditirajo in živijo na račun prihodnosti.

Kolikor pozneje se bomo tega zavedeli, toliko bolj boleči bodo morali biti posegi. Skrajni čas je že, da ugotovimo, da smo se v nekaterih sprejetih in poudarjenih načelih oddaljili od namenov reforme, ugotovimo, kje in zakaj je prišlo do takšnih odmikov, in zlasti — kaj moramo nujno in takoj ukreniti, da se ne bodo nekateri problemi, ki smo jih uredili kompromisno in slabo, razrasli v še večje težave.

Drugo, na kar bi hotel ob tej priložnosti še posebej opozoriti: ko bomo to storili, bo nastal vik in krik. Očitno ne bo mogoče sprejeti ukrepov (selektivni ukrepi zmerom nekoga prizadenejo), ki bi vse zadovoljili. Treba bo pogumno, trezno, z jasnim pogledom v prihodnost požreti tudi to grenko pilulo. Nekaterim, ki porabijo preveč ali ki premalo ustvarjajo, bomo morali odreči pomoč. Odreči jo vsem tistim, ki niso pripravljene sami storiti ničesar ali zelo malo, ki pričakujejo vso pomoč od drugih. Zakaj takšne gospodarske organizacije ali proračunski potrošniki, kjerkoli se že pojavljajo, so leglo neprestane nestabilnosti, so cokla zdravemu družbenemu in gospodarskemu razvoju.

Bati pa se je, da bodo ravno taki prizadeti kolektivi najbolj klicali na pomoč, vlačili na dan zelo različne negospodarske argumente, ki naj omečijo forume, da bi jim priskočili na pomoč. In ravno v tem, ali bomo te klice in pritiske zdržali ali ne, ali se nas bo ob tem lotila panika ali ne — ravno v tem se bo pokazalo, če smo dovolj trdno odločeni, da izpeljemo gospodarsko in družbeno reformo.

Razumljivo je še nekaj: prišlo bo do vročih razprav, polemik. Tako v sredstvih javnega obveščanja kot v kolektivih, občinskih, republiških in zveznih skupščinah in drugih organih. V tem bo najbolj važno, ali bomo znali ločiti izsiljevanja, politične pritiske od argumentov, ki peljejo našo družbo naprej. Ne bi kazalo vsakega argumentiranega stališča, trdne zahteve označiti za pritisk. Kazalo bi ločiti med tistimi, ki pritiskajo, da bi ustvarjali več, da ne bi nesmotrno trošili, da bi pri delitvi uveljavljali načelo nagrajevanja po delu, samostojnost samoupravnih subjektov, in drugimi, ki govorijo kar naprej le o socialnih in drugih problemih. Socialni problem namreč ni nič manjši, če kdo pokaže, da obstoji in da se lahko še zaostri; uredimo ga lahko le tako, da odpravljamo vzroke, zaradi katerih je nastal, da zboljšujemo in podpiramo vse tisto, kar bo te vzroke najhitreje in z najmanjšimi sredstvi odpravljalo. Po vseh drugih poteh in z vsemi drugimi ukrepi nekaj bolečega le lajšamo, z velikimi stroški vzdržujemo problem pri življenju, ga pa ne zdravimo.

V teh polemikah bi morala prevladovati moč argumentov, načrti za urejanje, ne pa obširnost problematike, ker bo le tako mogoče poiskati ustrezne rešitve. Potrebne bodo tudi ostreje neizprosne polemike s tisto birokratsko miselnostjo, ki meni, da bo sama brez sodelovanja neposrednih proizvajalcev, delavcev in gospodarstva najbolje urejala gospodarske

probleme. Problemi so tako raznoliki in zapleteni, da jih ni mogoče urejati z unificiranimi predpisi, zlasti pa ne z nestvarno predpostavko, da bodo dobro delovali ali prizadeli vsakega malo. Tako kompromisarstvo navsezadnje prizadene zmerom najboljšega. Prav temu, da najboljših ne bomo prizadeli, da jih bomo podpirali, prav temu je bila namenjena tudi naša gospodarska in družbena reforma. Selektivnost bi bila vidnejša, prestrukturiranje gospodarstva uspešnejše, ukrepi bolj pretehtani, če bi se v tem naposled že povečala tudi vloga republik in neposrednih proizvajalcev.

V. T.

JE PROGRESIVNA OBDAVČITEV PRIMERNA?

Pri delitvi dohodka, zlasti še osebnega dohodka prihaja v delovnih organizacijah do pojavov in nesorazmerij, ki zelo razburjajo proizvajalce. Vsi dosedanji poskusi, da bi to področje družbeno uredili, tudi zamrzovanje osebnih dohodkov, so bili vse premalo učinkoviti. Ko so odpravili »zamrznjenje«, so osebni dohodki v nekaterih delovnih organizacijah v enem letu poskočili tudi za 50 odstotkov. Huda kri in škoda, ki ju taki primeri povzročajo, sta manj ekonomske kot pa politične, socialne narave. Vendar navsezadnje ta huda kri postaja tudi ekonomsko vse bolj neprijetna. Za kaj pravzaprav gre?

Delovnih organizacij, kjer si lahko izplačujejo nesorazmerno visoke osebne dohodke, je pravzaprav malo, še pomembneje pa je to, da ne zaposlujejo veliko ljudi. Tako sama vsota, ki jo izplačajo za visoke osebne dohodke, sam presežek nad poprečji osebnih dohodkov zaposlenih z enakimi kvalifikacijami ni tako zelo velika. Zato trdim, da ekonomski manko v sami delitvi ni prehud. Vendar pa je poleg političnih posledic, razburjenja in slabe volje, ki jih s tako delitvijo povzročajo, upoštevanje vreden tudi demonstracijski učinek. Takšni pretirani dohodki namreč spodbujajo posnemanje. V drugih delovnih organizacijah zvedo za visoke osebne dohodke pri »sosedih«, nimajo sicer toliko sredstev, vendar pritiskajo za takšno delitev, da se jim osebni dohodki čim bolj dvignejo. Takšna splošna gibanja so razvidna iz letošnjih statističnih kazalcev, saj so osebni dohodki v začetku leta poprečno narasli za 18 odstotkov. Ker tudi cene zelo naraščajo, težnja k nadaljnjemu naraščanju osebnih dohodkov razumljivo ni pojenjala.

Tako zdaj stojimo pred odločitvijo: naj se družba z regulativi vmeša v delitev, naj ostane pri priporočilih, naj se vmeša le v izjemnih primerih (»zamrzovanje«) ali pa to prepusti svobodni odločitvi proizvajalcev? Osebnostno se zavzemam za družbeno posredovanje, za usmerjanje delitev. Vse to zelo prizadeva osebne interese, hkrati pa so se ljudje že tako navadili na višji življenjski standard, da od neobveznega dogovarjanja realno ne moremo pričakovati pomembnih uspehov. Razlike so seveda možne v tem, za kakšno usmerjanje, urejanje, dogovarjanje ali priporočanje se bomo odločili.

Dolgo sem moral prositi, da mi je prek posrednikov uspelo, da sem dobil dokument »Gradivo o vsebini in postopkih sporazumevanja družbenega dogovarjanja in usmerjanja delitve dohodka«, ki ga je pripravil republiški sekretariat za delo SR Slovenije. Kakor cenim napor, ki so ga v to gradivo vložili, imam ob njem resne pomisleke. Glavni, temeljni je ta, da po tej zamisli ne bi spreminjal pogojev za delitev, ne bi spremenil njenih instrumentov, določil, ampak bi skušal le odvzeti, kar je kdo dobil »preveč«, oziroma bi posredno vplivali, da bi bila delitev ugodnejša, zmernejša, in bi tako zavarovali sklade za razširjeno reprodukcijo.

Zamisli v gradivu imajo brez dvoma to prednost, da se ne dotikajo samoupravne pravice do svobodnega odločanja, kako neki delovni kolektiv deli svoj dohodek. V tem puščajo proizvajalcem svobodne roke. Vmešajo se šele takrat, ko so dohodek že razporedili na osebne dohodke in sredstva za razširjeno reprodukcijo in ko naj bi, kakor predlagajo, z regulativom vzeli del osebnih dohodkov, ki so jih izplačali »preveč«. Ta lestvica naj bi bila progresivna, vplivala naj bi na proizvajalce, da bi spoznali, kako nespametno je deliti visoke osebne dohodke, saj bi del teh dohodkov zajeli v sklade, proračun, in da je bolje, če dajo združeni proizvajalci več v lastne sklade, ker jim bo tako dohodek ostal oziroma bi, če bi poprečje le malo presegle, zgubili le majhen del dohodka.

Ta vzgojna, vzgojiteljska namera, ki naj bi krepila gospodarnost, smotrnost pri delitvi, ki naj bi opozarjala na skrb za prihodnost, ima pomanjkljivost, saj je do družbi škodljive delitve, do izplačevanja oziroma visokih osebnih dohodkov prihajalo zlasti v delovnih kolektivih, ki so imeli doslej ali zelo visoko ali zelo nizko akumulacijo. To se je dogajalo v glavnem tam, kjer so imeli doslej na voljo zelo veliko sredstev. Tako so v nekaterih hidroelektrarnah (in o teh v panogi industrije pogosto kritično razpravljajo) namenjali 30 odstotkov za osebne dohodke, 70 odstotkov pa za sredstva za razširjeno reprodukcijo. Kljub takim formalno najbolj idealnim razmerjam pa smo prav to panogo pogosto kritizirali, kazali smo, da si izplačujejo najvišje osebne dohodke v industrijski skupini. Drugo so bila razna manjša podjetja, zavodi (banke, poslovna združenja, zbornice, projektivni zavodi itd.), kjer akumulacije skoraj ne potrebujejo. Tako lahko ugotovimo, da ima skupina, ki najbolj »bode«, že izredno visoko akumulacijo ali pa je ta akumulacija zelo nizka, ker večje sploh ne potrebujejo. Če zdaj k temu dodamo progresivno obdavčenje, bomo dosegli le to, da si bodo podjetja takšne vrste pač nekoliko »dražje plačala« visoke osebne dohodke. Nesorazmerja, izjemno visoki osebni dohodki, ki so družbeno, socialno, politično najbolj občutljivi, bodo pa ostali! Morda bodo za malenkost manjši, morda pa niti to ne, saj imajo nekatere delovne organizacije pač še možne vire za večje pridobivanje dohodkov. Tako skoraj vsako leto na novo zahtevajo, naj se povečajo cene električne energije, nekatere ustanove si lahko zaračunavajo dražje usluge in bi lahko tako prav kmalu nadoknadile tisto, kar bi morale odvesti. Uveljavili bi le načelo: »Dajmo cesarju, kar je cesarjevega...«, delitev, s katero nismo zadovoljni, pa bi ostala.

Ima pa zamisel o progresivnem obdavčenju osebnih dohodkov še eno senčno stran. Če pustimo zdaj ob strani podjetja z izjemno visokim dohodkom na zaposlenega, ki smo jih že obravnavali, se srečujemo s

preostalo večino, kjer razlike niso tako hude. Kaj bi se dogajalo med temi podjetji, če bi uveljavili progresivno obdavčevanje osebnih dohodkov? Če bi se sporazumeli, dogovorili ali določili neko ravnino, spodnjo ali poprečno, bi vse tiste delovne organizacije, ki bi to ravnino presegle že plačevale dodatni prispevek. V tem bi zajeli še del dohodka, ki je nastal zaradi družbenih predpisov, režima cen itd. Tako je na primer cena Rogovih koles enaka maloprodajni ceni koles v Italiji, medtem ko je cena pralnih strojev iz Gorenja za 50 odstotkov višja od maloprodajne cene pralnih strojev v Italiji. Pustimo to ob strani, ker predlagano gradivo tega tako in tako ne ureja.

Recimo, da gre za dva kolektiva, ki poslujeta v enakih razmerah. Prvi ima slabo organizacijo, nizko produktivnost, slabo posluje — plača nič ali malenkost, medtem ko kolektiv z dobro organizacijo, visoko produktivnostjo, poslovno uspešnostjo — plačuje na svoje osebne dohodke davek v obliki progresivnega obdavčevanja osebnih dohodkov. Da s tem objektivno zmanjšuje svojo akumulacijo, zmanjšuje sredstva za razširjeno reprodukcijo, je kakor na dlani. Zato bi bilo dvakrat neprimerno, če bi trdili, da bi taka ureditev ne prizadela tudi načel nagrajevanja po delu. To se tudi ne bi najbolj ujemalo z načeli, ki smo jih poudarjali, ko smo sprejemali reformo, naj v reformi prevlada selektivnost, naj se hitreje razvijajo sposobnejši, naj ne varujemo in pestujemo slabih, ki se niso uspešno vključili v reformo. To misel je znova omenil Tito na zadnjih razgovorih z gospodarstveniki Dalmacije:

»Tistih, ki so stalno v deficitu, ne moremo reševati in pokrivati njihovih zgub. Njim moramo to odkrito povedati. Ne bomo odgovarjali za njihove slabosti, za njihovo slabo poslovanje. Takšni bodo morali propasti ali pa se preusmeriti na proizvodnjo drugih izdelkov in povečati produktivnost dela.« (»Nikakor ne smemo dovoliti, da bi gospodarska reforma stagnirala«, Delo, 29. VIII. 1969.)

Progresivno obdavčevanje, če bi bilo le simbolično, ne bi doseglo nobenega pomembnega učinka, huda progresija pa bi prizadela visoko produktivne in poslovno uspešne delovne kolektive, ki naj se pač hitro razvijajo. Zato pa potrebujejo večjo akumulacijo, več sredstev za razširjeno reprodukcijo.

Zdaj pa smo obstali pred problemom, kako le vplivati, usmerjati delitev in kako zavarovati akumulacijo, razširjeno reprodukcijo? Ne vem, če bo predlog glede na samoupravna načela popolnoma sprejemljiv, prepričan pa sem, da je z družbenoekonomskega stališča boljši od predlaganih zamisli o progresivnem obdavčenju. Razmišljam namreč o tem, kako bi se družba »vmešala« v samo delitev, kako bi boljše kot doslej zavarovala svoj družbeni interes, ki je v tem, da sredstva za proizvodnjo naraščajo.

Zato se mi zdijo dosti bolj sprejemljivi predlogi gospodarske zbornice Slovenije, kjer razmišljajo, da bi sprejeli regulativ, ki bi določal, s kakšnimi pogoji si sme delovni kolektiv izplačevati osebne dohodke. Bistvo predloga je v temle. Z družbenim dogovorom med skupščino, sindikatom, sekretariatom za delo in še s kom bi se dogovorili za obračunsko vrednost plač v panogi (v izredno zapletenih in zelo neenakomernih primerih bi se lahko dogovorili za dve ali celo tri obračunske osnove). O podrobnostih bi se odločili potem, ko bi vse skupaj natančneje proučili in se konkretno dogovorili. In ko podjetje ustvari dobiček, je pri tem določen družbeni regulativ. Na primer: če si želijo proizva-

jalci iz dobička izplačati še eno plačo, morajo tri plače odvesti v sredstva za razširjeno reprodukcijo. Če si želijo na leto izplačati dve plači več, odvedeno pet plač v sredstva za razširjeno reprodukcijo itd. Predlog se končuje pri štirih plačah in pol, kjer je limita, ki je nikakor ni mogoče prekoračiti!

Prednost tega predloga vidim v tem, da varuje družbeno akumulacijo, da lahko delijo več, a ne na račun akumulacije, zajedajoč v svojo prihodnjo substanco, ampak le sorazmerno pri-gospodarjenemu delu dohodka; podjetniška akumulacija je tako močno zavarovana. Progressivno obdavčevanje se v konkretno delitev res ne vmešava, zato pa ne varuje dovolj akumulacije in, kar je zame najbolj bistveno, razen v ekscesoidnih primerih vleče sredstva (posredno tudi akumulacijo) iz podjetja v družbene sklade, proračun. S tem ne spodbuja dovolj najboljših, ne prizadene najslabših, sredstva pa le pobere. Če so ta sredstva potrebna, jih je pač treba zbrati. Vendar je tudi drugačnih načinov dovolj.

Verjetno so možne še boljše rešitve. Zamisel o progresivnem obdavčevanju osebnih dohodkov se mi zdi vredna temeljite kritične presoje. Kot vsak predlog, ki bo živo zadel v naše občutljive družbene odnose.

V. TRINKAUS

ČUDNA POTA STABILIZACIJE

Sedim na enem izmed neštetihih sestankov, kamor sem najbrž prišel pomotoma ali pa bil povabljen po naključju. Morda zaradi dopustov, ko ni na voljo dovolj »odgovornejših« ali bolj poklicanih. Sedim, poslušam in skušam spraviti pod kapo zapletene stavke, dojeti pota naše gospodarske in družbene reforme ter se prebiti skoz ožine in ovinke slabo urejenega cestišča, po katerem ta velikanski voz, poln obljub, porivamo. Ugotovitve, poročila so nedvosmiselna. Smo v težavah. Nekaj se je zataknilo. Investicijska stihija ni popustila; nasprotno, razrastla se je toliko bolj, kolikor višja je raven, ki investira. Izvoz je manjši od uvoza, zadolžitve v tujini rastejo. Potem še konjunktura in emisija. Osebni dohodki naraščajo hitreje kot produktivnost, podjetja delijo dobičke, splošna poraba gre navzgor. Sekamo vejo, na kateri sedimo.

Nekam hudo mi je ob razčlenjevanju vsega tega, posebno zato, ker sem tako trdno in tako naivno hkrati verjel v resnično zagrizenost vseh, da bomo bolje uredili cesto, poravnali ovinke, nato skupno z vsemi močmi porinili voz reforme naprej.

Potem začnem obračati košček papirja, ki je priložen materialom. Predlogi in sklepi, piše v naslovu.

Vsklajujem te predloge in poročilo in nikakor ne najdem skupnega imenovalca, ne dojemam več.

Predlagajo zamrznjenje oziroma imobilizacijo neplaniranih dohodkov v občinskih proračunih in vračanje sredstev nazaj gospodarstvu, imobilizacijo vseh neplaniranih dohodkov samoupravnih skupnosti (skla-

dov zavarovanja, izobraževalnih skupnosti itd.) in usmeritev teh sredstev v rezervo, ki naj se upošteva pri načrtovanju dohodkov za naslednje leto.

Razmišljam: gospodarstvo je v težavah. Deloma zaradi objektivnih gibanj, deloma tudi zaradi neurejenih razmer, precej pa zato, ker so si ljudje zviševali dohodke in slabo gospodarili. V dohodkih so zato šli precej naprej in diktirajo stanje na trgu. Povzročajo naraščanje cen. Ker se od osebnih dohodkov odvajajo sredstva za proračune občin in samoupravnih skupnosti, se je (vsaj ponekod, daleč je resnica, da bi tako bilo povsod) nateklo nekaj več denarja tudi v proračune oziroma sklade. Samoupravni skladi poslujejo pod strogim nadzorstvom in s posebnimi pogoji. Niso si mogli dovoliti enakih posegov kot gospodarstvo. Niso zviševali niti osebnih dohodkov. A tišči jih na tisoče nerazrešenih vprašanj. Šolstvo se komaj otepa težav. Zdravstvo dela z minimalno odmerjenimi sredstvi, s čez 50 % zastarelo opremo in nikakor ni več kos nalogam. Dohodki so jim na lanski ravni ali ravni iz prejšnjih let. Gospodarstvo jim uhaja in jih še vedno obravnava kot »sfero potrošnje«, ki ogroža njegovo stabilnost. Znani so ukrepi za zboljšanje položaja šolstva v lanskem letu. Sedaj smo spet tam, kjer smo pred enim letom bili, ker je gospodarstvo šolstvu za prav enak odstotek pobegnilo naprej. Znano je, da tudi občine ne morejo izpolnjevati svojih zakonitih obveznosti do družbenih služb in prelagajo obveznosti iz leta v leto. Analize nekaterih zavodov govorijo, da v preventivi, posebno higiensko epidemiološki službi, ne stagniramo, ampak strahotno nazadujemo in da ne bo prav nič čudnega, če nam lepega dne izbruhne kakšna epidemija, ki nas bo stala milijone.

Vse to in še marsikaj drugega ni nič pomembno. Važno je le to, da bi se nekaj neplaniranih dinarčkov po naključju ne uporabilo za tisto, za kar so bili vplačani, ampak naj se zamrznejo in nato usmerijo nazaj v gospodarstvo, po možnosti v investicije ali za zvišanje dohodkov v gospodarstvu. Družbene službe pa z vso revščino vred zamrznimo. Naj stagnirajo ali nazadujejo. Videti je tako, kot da bi bile družbene službe krive težav, v katerih smo se spet znašli. Kot bi one nagrabile tuji denar. Kot bi ga ne dobile od gospodarstva, in sicer samo zato, ker v gospodarstva nekaj ni bilo v redu. Zdaj pa naj plačajo davek. Potem se še najdejo strokovnjaki, ki znajo vse to lepo obrazložiti in pojasniti, čeprav meni osebno ni jasno, kam naj bi, denimo, pokojninski sklad usmeril svoj presežek, če ga mora tako in tako odvajati v rezerve, ki jih ni, da bi lahko drugo leto vsaj za kak dinar dvignili pokojnine tistim, ki s sedanjimi ne morejo ne živeti ne umreti.

Grem s sestanka: še zmerom ne razumem, slabe volje sem. Vprašujem se, kaj bomo napravili z nerentabilnimi podjetji, slabo proučenimi, nesmotrno organiziranimi investicijami, z drago družbeno režijo, če naj bi bili največji problem reforme prosvetarji, zdravstveni in kulturni delavci, staroupokojeanci. Zakaj začenjamo pri tem in ne v žariščih, zakaj analiziramo le del, ki je že doslej materialno zapostavljen, ne lotimo se pa analize in odprave žarišč prevelike potrošnje, ki bi res zahtevala reformske spremembe.

S. BUNTA

NOTRANJE REZERVE

Lani in letos se je zvrstilo že precej razprav in razlilo dokaj črnila o porabi zdravil pri nas. Ugotovitve so jasne. Poraba zdravil raste, cene prav tako, izdatki skladov zdravstvenega zavarovanja in posameznikov za zdravila so iz dneva v dan večji. Baje to ni tako le pri nas, ampak povsod po svetu. Z rastjo življenjskega standarda (nekateri pravijo, da tudi z zdravstveno osveščenostjo, a tej trditvi nasprotujem!) naraščajo izdatki za vse mogoče dobrine tja do onih, ki jih daje na trg kozmetična in farmacevtska industrija. Vprašanje je le, kakšna je ta rast.

Da bi nekako zavrli odtekanje denarja (vsaj iz skladov zdravstvenega zavarovanja) za zdravila, predlagajo bolj ali manj odgovorni ljudje najrazličnejše ukrepe. Participacija je eden od teh ukrepov. Drugi ukrep je, da bi lekarnam določili višino marže. Slišati je tudi nekatere zelo dvomljive predloge kot na primer tistega, naj bi sprostili prodajo zdravil itd. Toda to je le ena stran problema. Finančna.

Druga stran je strokovna, ki je najmanj toliko, če ne še bolj problematična in pereča. Nekatere analize nam dajejo vedeti, da narašča predvsem poraba dragih zdravil — antibiotikov, hormonskih preparatov in drugih. Pri teh pa ni vprašanje le cena, visoki izdatki plačnika, ampak v prvi vrsti to, ali ta zdravila predpisujejo in uporabljajo res tako, kot to zahteva medicinska znanost, ali bi jih lahko nadomestili z drugimi, ki bi delovali enako dobro in bi nemara celo manj škodili. Medicinski strokovnjaki imajo tehtne pripombe in menijo, da pri predpisovanju in uporabi zdravil s strokovnega stališča ni vse v najboljšem redu.

V osvetlitev en sam primer: decembra lani je bil v Ljubljani jugoslovanski simpozij o zdravljenju kožnih in veneričnih obolenj, na katerem so sodelovali najbolj pristojni strokovnjaki iz cele države. Namen simpozija je bil jasen. S strokovne plati pretehtati, kaj je prav in sodobno in kaj ni prav ali je celo škodljivo v naši praksi zdravljenja obolenj tega področja. Med zdravili, ki jih veliko uporabljajo, so mazila. V jugoslovanskem merilu gre samo za to vrsto zdravil na leto veliko milijard. Najuglednejši strokovnjak na simpoziju pa je izjavil, da bi uporabo teh zdravil brez vsake škode in marsikdaj celo v korist bolnikov lahko zmanjšali za tretjino. Denar, ki bi ga v Jugoslaviji prihranili na leto, bi zadostoval za poslovanje vseh naših otroških zdravilišč. In to le pri eni vrsti zdravil!

Najbrž je podobno tudi v drugih vejah in pri drugih zdravilih. Sklepi simpozija so izzveneli tudi kot klic za akcijo. Ne kot klic, naj izdajo nove predpise in navodila, naj uvajajo nove participacije in podobne ukrepe. Ampak klic za dvig strokovnosti predvsem tistih zdravnikov iz splošne službe, ki jih je največ in ki največ predpisujejo zdravila. Med njimi so žal tudi takšni, ki leta in leta niso prišli na noben strokovni sestanek ali simpozij, niso hodili na kongrese ali na strokovna izpopolnjevanja v kako večjo in vodilno ustanovo v domovini, kaj šele v tujini. So pač dan za dnem na delovnem mestu in delajo. Zdravijo po svojih močeh, po nekdanj pridobljenem znanju in prepričanju. Sredstva, ki se natečejo v sklade zdravstvenih ustanov za strokovno izpopolnjevanje, največkrat ne zadostujejo. Pa tudi tam, kjer bi sredstev bilo dovolj,

zdravnika ne morejo zamenjati, če bi šel na strokovno izpopolnjevanje. Krog se tako zapira, predpisovanje zdravil gre svojo pot — stroški rastejo.

Strokovna organizacija zdravnikov — zdravniško društvo je pri-
sluhalo potrebam. Začrtalo si je sistem in program, s katerim bi pri-
spevalo k strokovnemu izpopolnjevanju svojih članov. Gre za ciklese
predavanj, strokovnih srečanj, simpozijev in predvsem za pisano besedo.
Seveda je za kaj takega potreben denar. Društvo dobi za svoje (na Slo-
venskem edino) strokovno glasilo 3,000.000 starih dinarjev družbene
podpore, kar zadostuje ravno za eno številko. In to je vsa podpora.

Zato so se obrnili na vse mogoče forume, zavode, skupnosti in to-
varne s prošnjo za pomoč. Na 36 naslovov so poslali prošnjo za denarno
podporo društvu pri organizaciji in izvedbi programa strokovnega izpo-
polnjevanja zdravnikov.

Sadovi: dva komunalna zavoda za socialno zavarovanje sta odgovo-
rila pozitivno in društvu nakazala sredstva po svojih močeh. Res samo
nekaj sto tisoč dinarjev, toda nekaj je le. Vsi drugi so odgovorili ali
negativno ali tudi po štirih mesecih na dopis sploh niso odgovorili. Med
njimi so tudi takšni, ki jim ni težko prispevati milijončke za to in ono
od izbire lepotic do nakupa kriminalk, čeprav v rokah obračajo dinar,
ki je vplačan za zdravec.

Še vedno nam torej ostane, da sklicujemo posvetovanja, prirejamo
simpozije in seminarje in tuhtamo na različnih ravneh o tem, kako bi
zavrl porabo zdravil in zmanjšali stroške. Če bodo stroški za seminarje
o zdravilih in stroški za navodila, predpise in druge akte višji, kot bi
bila vsota, s katero bi strokovno društvo prispevalo k dvigu strokovnosti
in nato k bolj strokovni porabi zdravil — niti ni tako pomembno.

B. S.

PRAVILNA ALI NAPAČNA POTA

Zadnja seja, ki jo je imelo pred letnimi počitnicami naše najvišje pred-
stavniško telo v republiški skupščini SR Slovenije, bi lahko prišla v zgo-
dovino kot ena najbolj živahnih v preteklem obdobju. Med drugim tudi
zaradi prve seje enotnega zbora delovnih skupnosti, novega telesa, ki
ga doslej nismo imeli.

Dnevni red je bil izredno pester in obsežen, morda celo preobširen,
zato so morali biti poslanci še posebej zbrani in zavzeti. Največ so tako
v zborih kakor v enotnem zboru razpravljali o vprašanih gospodarskih
gibanj in potrošnje.

Po celodnevni razpravi, usklajevanju stališč in sprejemanju sklepov
utrujenji poslanci so lahko šele v zadnjih večernih poročilih slišali, kaj
so o teh sejah poročali predstavniki sedme sile in kako so o njihovih
prizadevanjih obvestili našo javnost. Seje so se namreč zavlekle v
pozne ure.

Napovedovalec televizijskega programa je v zadnjih poročilih med
drugim prebral tudi tole: »... Potem ko je razprava v kulturno-prosvet-

nem in socialno-zdravstvenem zboru zašla na stranska pota...« itd. Nato še zelo kratko obvestilo o tem, da so sprejeli skupen akt. Gledalec televizijskega programa, ki ga niso obveščali o tem, kako je potekala razprava v teh dveh zborih in v enotnem zboru, si je na podlagi takšne novinarske ugotovitve lahko ustvaril zelo preprosto mnenje. »Poslanci so ga polomili«. V čem, zakaj, kako, kaj se je skrivalo za vsem tem, pa seveda ni nič zvedel. V bistvu je šlo za razpravo, ki jo lahko zelo visoko ocenimo, saj je bila skrajno objektivna in realna. Šlo je za predloge, ki so le v neznatni meri spreminjali stališča izvršnega sveta. Lahko rečemo, da so vsi poslanci nastopali zelo argumentirano in trezno. Opozarjali so na vire nestabilnosti v republiki in federaciji, strinjali so se, da je treba nekaj storiti, niso pa bili za to, da bi največji del bremen za stabilizacijo spet prenesli na področje tako imenovanih družbenih služb, ki že tako in tako močno zaostajajo.

Poročanje novinarke niti ne bi bilo tako spotakljivo. Objektivni opazovalec in poslušalec razprav bi pač menil, da novinarka ni dojela bistva razprav, da je bila pri svojem delu površna.

Tudi Delo ni objavilo smiselnega povzetka tega, kar smo pozitivnega dosegli in v čem smo se sporazumeli. Bolj so bile poudarjene malenkostne razlike. Tako bralec ne zve, kaj bi moral napraviti, do kje sme računati z izdatki za letos in kako bo predvidoma leta 1970.

Toda to ni prvič, da tako poročajo o razpravah v zborih delovnih skupnosti, zlasti v tistih dveh, ki zastopata področja družbenih služb. Torej ne gre za naključje. Spomnimo se samo na razprave v skupščini prejšnjega sklica in sicer na tiste, ki so pred malo manj kot tremi leti potekale v republiškem in socialno-zdravstvenem zboru, ko je zaradi nezadostne podpore, ki jo je dobil za svoja stališča, odstopil takratni izvršni svet. Medtem ko so poročevalci nekaterih časnikov v drugih republikah pa tudi v tujini pisali, da je bila takratna razprava blesteča, polna argumentov in protargumentov, da se je s tem začela nova faza v skupščinskem delu, pa je večji del poročil za našo, lahko rečemo notranjo republiško rabo izzvenel kot obsodba početja poslancev socialno-zdravstvenega zbora. Poslance tega zbora so prikazali kot garjave ovce našega parlamentarnega življenja, kot ljudi, ki se bojujejo le za svoj položaj in so v bistvu proti blaginji delovnega človeka.

Praksa vsakdanjega življenja pa je dan za dnem dokazovala, kako prav so imeli poslanci tega zbora. Do kod je segel ta njihov prav, občutijo najbolj zavarovanci na svoji koži danes, ko so že zdavnaj pozabljene obljube in deklaracije, ki so občanom zagotavljale, da »raven zdravstvenega zavarovanja in varstva občanov ne bo prizadet«. Tot občutijo tudi zdravstveni delavci, ko delajo z opremo, ki je že nad 50 % odpisana, ponekod v razmerah, ki so jim jih ustvarili predniki še pod tujo krono.

Tokrat smo naleteli na isto vprašanje. Poslanci dveh zborov so bili do skrajnosti strpni in zavedni in so le pokazali, kam gremo na področju zdravstva, socialnega varstva, pokojnin, šolstva, kulture in prosvete v družbi, ki od teh področij vsak dan več zahteva. Odkrito so povedali tudi to, da niso oni krivi, če ponekod delajo proti reformi. Zahtevali so, naj ukrepamo tam, kjer nastajajo temeljni problemi.

S. B.

POBUDE, VREDNE PREMISLEKA

Zadnje čase lahko pri nas s cerkvene strani ugotavljamo nekatere poteze in pobude, ki kažejo, da nov odnos Cerkve do oblastnih organov pri nas postaja množičen in da je že dokončno pokopana praksa, tisto stanje, ko so se predstavniki Cerkve izogibali vsakemu stiku s predstavniki »komunistične« oblasti, odklanjali razgovore, skupno proučevanje odprtih vprašanj itn. Toda takšna preteklost je bila in nanjo ne smemo čisto pozabiti.

Zadnja leta, zlasti pa potem, ko so podpisali protokol med apostolsko stolico in vlado SFRJ (junij 1966), je položaj skorajda nasproten. Poleg že uveljavljenih stikov med škofi in republiško versko komisijo prihaja tudi na občinskih ravneh do stikov med krajevnimi cerkvenimi predstavniki in občinskimi verskimi komisijami. Pobude za to prihajajo z obeh strani. Kadar prihajajo s cerkvene strani, jih navadno utemeljujejo z načelom dialoga, ki ga je Cerkev sprejela na drugem vatikanskem koncilu. Čeprav menim, da je to korak naprej glede na omenjeno preteklost, vseeno želim ob tem opozoriti na nekatere okoliščine, ki so vredne premisleka:

1. Slovenska Cerkev slej ko prej še vedno ostaja hermetično zaprta idejnopolična struktura. Kljub temu, da sprejemajo sklepe o nujnosti, da se Cerkev preosnuje na koncilskih idejah, prihaja v Cerkvi le do formalne adaptacije, do spreminjanja različnih organizacijskih oblik, do prilagajanja obredne tehnike modernemu življenju, medtem ko duh ostaja še vedno tradicionalen. Prepričanje o tem, da ima v lasti popolno resnico, do katere mora pripeljati tudi nasprotnika, ostaja temeljno prepričanje. Spreobračanje »krivovernih« ostaja temeljna metoda, le tehnika je nekoliko bolj ljubezniva. Manjše skupine duhovnikov skušajo prebiti ta koncilski formalizem, a velikih uspehov ni.

2. Posledica tega je, da ostajajo notranje cerkvene strukture nespremenjene. Med segmenti cerkvene organizacije še zmerom velja hierarhičen, oblastniški odnos. Oblast hierarhije se je spremenila v moč nad verniki, na katere še vedno gledajo kot na negibno amorfno množico, ki jo je treba voditi, popravljati, krotiti ali spodbujati, predvsem pa govoriti v njihovem imenu, »ščititi njihove pravice, kadar jih oblast omejuje«. V Cerkvi ni dialoških struktur, možnosti in posluha za notranjo razpravo ni. Slej ko prej je temeljno pravilo: čim višji je položaj na hierarhični lestvici, več velja izrečena ali napisana beseda. Samo tako lahko razumemo stalno poudarjanje hierarhije, da je treba pobožno ljudstvo voditi, vzgajati in tako šele pripravljati za dialog.

3. Ker v Cerkvi prevladuje hierarhija, ki ima tudi največjo moč, ker ima profesionalna skupina — duhovniki veliko prednost pred množico vernikov, prevladuje v njej oblastniško-interesni odnos do perečih družbenih vprašanj. Stališča in sodbe do teh vprašanj se oblikujejo glede na to, kaj ustreza interesom profesionalne skupine in še posebej hierarhije, ki želi predvsem in zlasti zadržati v Cerkvi svoj monopolni položaj, moč in pravico do odločanja, proti kateremu ni priziva. Njihovo vedenje je voditeljsko, govorijo v imenu institucij, vernikov in celo celotnega naroda. Zaradi hermetične idejnopolične strukture se stališča

oblikujejo tudi glede na to, kako ustrezajo ekskluzivno pojmovanemu katoliškemu nauku.

Ko sem opisoval okoliščine, nisem navajal konkretnih primerov, ki bi potrdili in osvetlili te značilnosti. To še lahko storim ob drugi priložnosti, kolikor bi bila cerkvena »stran« pripravljena na dialog tudi o tem, čeprav sem glede tega skeptičen. Ni izključeno, da bo spet prevladalo mnenje, da naj se ne vtikam v zadeve »druge« družine, da naj vsak skrbi zase in se ne meša v tuje stvari.

V tem okviru moramo po mojem mnenju presoјati tudi vabilo, ki ga je dobil predsednik občinske skupščine Jadran: »Gospodu Petru Pavliču, predsedniku skupščine občine Jadran. Duhovniki dekanije Zaloka pri Jadranu imamo svojo redno konferenco 25. junija 1969 ob pol 10. uri dopoldne v župnišču na Loki pri Jadranu. V imenu vseh duhovnikov naše dekanije in v svojem imenu Vas lepo vabimo na to konferenco. Imamo namreč željo, da bi se v duhu razumevanja obojestranskih težav pogovorili z Vami, gospod predsednik, glede davčnih bremen, glede razmerja šola in Cerkev in morda še kaj drugega. Vemo, da ste zelo zaposleni itd. . . . Vas iskreno pozdravljamo, Janez Šola, dekan.«

Predsednik občinske skupščine se iz čisto razumljivih razlogov ni udeležil cerkvene konference, pač pa je zastopstvo dekanije povabil na občino. Dekan je ob tej priložnosti »obojestranske težave« takole natančneje določil:

1. »Davčna bremena: a) za cerkve (predlagamo oprostitev vseh davkov, ker so cerkve javne ustanove in kulturni spomeniki našega naroda. Spomeniško varstvo določa, kako moramo cerkve popravljati, finančnih sredstev pa nima za pomoč); b) za duhovnike (po lestvici obdavčitve pri dohodkih uslužbencev bi bili vsi duhovniki prosti davka).

2. Šola in Cerkev (obe ustanovi naj delata vzajemno za vzgojo slovenskega mladega rodu).

3. Slučajnosti.«

Za nas zdaj ni več važno, kako se je to srečanje končalo. Iz dekanovih predlogov ter drugega gradiva (npr. zapisnika o razgovoru) pa izhaja, da so predstavniki Cerkve želeli zanj spet pridobiti status javne ustanove, čeprav natančno vedo, kako je določen status Cerkve kot zasebne ustanove v naših ustavnih predpisih. Najbolj očitno je to ob drugi točki »šola in Cerkev«, v kateri se izraža težnja po delitvi dela s tem, da bi šola skrbela za ožjo strokovno izobrazbo, celotno vzgojo, predvsem moralno pa naj bi prevzela Cerkev. Ali to ne pomeni v bistvu zahtevo po povratku delitve dela med šolo in cerkvami v prejšnjih časih? Predstavniki Cerkve so izhajali iz napačne predpostavke, da sta v naši družbi dve oblasti — civilna in cerkvena, ki naj si razdelita svoji delovni področji in to delo usklajata; da je v naši družbi temeljni odnos oblast-ljudstvo; ljudstvo pa je treba voditi in govoriti v njegovem imenu; da je duhovniški poklic izjemne narave in mora zato duhovnik imeti tudi izjemen položaj v družbi. Primer kaže, kako se v cerkvenih vrstah še vedno kaže oblastniško-interesna miselnost in na njej temelječe težnje po političnem in duhovnem tutorstvu nad ljudmi. To pa so zanesljivi znaki klerikalne miselnosti, ki je našim ljudem v preteklosti prizadejala toliko zla.

Namenoma ob tem nisem obširno omenjal pravne strani vprašanja, dejstva, da sta Cerkev in država ločeni, da sta šola in Cerkev ločeni, da so prepovedane politične organizacije na verski podlagi itd. To so

znane stvari in za način, kako se lotevamo tega vprašanja, v tem trenutku nepomembne.

Vse dotlej, dokler bo v Cerkvi prevladoval oblastno-interesni odnos, bodo njena vabila k dialogu le deklarativne narave. Dialoga med družbo in Cerkvijo namreč ne moremo razumeti kot dogovor med civilno in cerkveno oblastjo za urejanje »obojestranskih težav« obih institucij, kot sklepanje o tem, kako naj si obe strani (oblasti) v novih razmerah spet sporazumno razdelita oblast nad ljudmi in nato »vzajemno vzgajata in vodita slovenski narod«. Dialog je nekaj bistveno globljega in pomeni predvsem in docela odprte odnose med ljudmi ne glede na razlike med njimi in svobodo človekovega delovanja, ki naj vedno znova ustvarja tudi odprto družbeno skupnost, v kateri bo počasi zginila prevlada oblasti in institucij, ki manipulirajo z ljudmi. Da bi to bilo mogoče, pa mora tudi Cerkev s korenito akcijo v sami sebi ustvariti za to ustrezne razmere.

Z. R.

DVA STILA ALI KAJ DRUGEGA?

Verski listi že nekaj časa skrbe za to, da bi bralce obveščali tudi o tem, kaj se dogaja v cerkvah v drugih državah in deželah, da bi tako katoličani širili svojo kulturo in zavest o univerzalnosti katoliške Cerkve. Pozorni bralec pa lahko opazi, da se tovrstnih vprašanj različni verski listi različno lotevajo. Glede tega prihaja tudi do nekaterih razlik (ali je to morda le naključje?) med zagrebškim listom Glas koncila in slovensko Družino. V razlikah kratko malo lahko vidim tudi različne poglede na prihodnji razvoj Cerkve pri nas. V tem trenutku pa mi seveda nihče ne more več oporekati, če na to javno opozorim.

Gre za razmere v katoliški Cerkvi v Italiji. Zasedanje italijanske škofovske konference je (bilo in je še) glede na vpliv, ki ga ima italijanski katolicizem na svetovno katoliško gibanje, pomembno ne le za življenje te Cerkve, marveč tudi za življenje univerzalne Cerkve. Od okoli 2500 škofov, kolikor jih je v celotni Cerkvi, jih je v Italii kar 300, kar seveda ni malo. Za nas pa je dogajanje v italijanski Cerkvi pomembno tudi zaradi neposredne sosesčine in vseh posledic, ki jih taka bližina lahko ima. Zato nas tudi zanima, kako se do dogajanj v italijanski Cerkvi opredeljuje naša domača — posebno ker vemo, da je večina italijanskih škofov konservativnih.¹ O tej konservativnosti smo že poročali in takrat tudi postavili javno vprašanje Družini, ki pa nanj ni odgovorila.²

Letošnja konferenca italijanskih škofov od 14. do 19. aprila je imela na dnevnem redu hudo pereča vprašanja. Očitno zato je zagrebški Glas

¹ Tako sodi tudi verski list Glas koncila — glej št. 10/18. V. 1969, str. 5: »Zaenkrat in zdaj število 300 zvečine konservativnih italijanskih škofov pomeni precej, če upoštevamo, da je v celotni katoliški cerkvi okrog 2500 škofov.«

² Anahronizem?, Teorija in praksa št. 4/68, str. 677.

koncila³ o njej poročal precej obširno. »Uvodno poročilo, ki je bilo podlaga za razpravo, je imel predsednik italijanske škofovske konference kardinal Urbani, beneški patriarh. Kardinal je v poročilu prikazal probleme sodelovanja katoličanov v današnjih pojavih nasilja in »spodbijanja sistema«, govoril je o problemu pornografske eksplozije, ločitve zakona v Italiji in o reviziji konkordata s Sveto stolico. V delu referata je obravnaval probleme šole, birokracije, bolnic, socialnega zavarovanja in socialnega varstva, sindikalnih organizacij. Glede sindikatov se je kardinal zavzel, da bi ustvarili nov tip sindikatov, ki bi bil neodvisen od političnih strank. Toda na političnem področju je po mnenju kardinala Urbanija še vedno potrebna enotnost katoličanov (z drugimi besedami, katoličani morajo še vedno glasovati za stranko s katoliškim programom, se pravi za demokrščansko stranko)«. ⁴ Na koncu svojega poročila daje Glas koncila tudi kratko oceno: »Razprave na zasedanju so pokazale, da ima večina italijanskih škofov konservativno umirjena stališča. Sporočilo o zasedanju, izdano 21. aprila, se v glavnem ne razlikuje od stališč v poročilu kardinala Urbanija. Opaziti pa je le, da sporočilo ne omenja nujnosti politične enotnosti katoličanov.«⁵

Iz tega povzetka izhaja, da se glede vprašanja političnega klerikalizma (politična enotnost katoličanov in katoliška politična stranka sta njegova temeljna značilnost) spopadajo različni pogledi, tisti, ki vztrajajo pri starem, in tisti, ki politični klerikalizem zavračajo. Zato vrednostne ocene uredništva Glasa koncila glede tega delujejo spodbudno, ker kažejo, da hrvatski katolicizem presega političnoklerikalno stališče in bržkone tudi prakso, čeprav ta, če jo primerjamo z nekdanjimi slovenskimi političnimi razmerami, ni bila nikoli tako obsežna kot v naši ožji domovini.

Zato nas je tembolj začudil odnos Družine do italijanske škofovske konference. Po vestnem pregledu smo zasledili le kratko čisto »brezbarvno« vest: »Italijanski škofje so končali svojo konferenco. Ob koncu posvetovanja jih je sprejel Pavel VI. Omenjal je pomen pogovora med škofi, duhovniki in bogoslovci. Danes mora biti škof oče, pastir, brat, prijatelj, svetovalec in tolažnik. Kljub temu potrebuje spoštovanje vernikov in ti so mu dolžni poslušnost. Razgovor z božjim ljudstvom je v škofovem življenju zelo pomemben.«⁶ To je vse. In zakaj? Morda le naključna nepozornost urednika? Ali nekaterim ni v interesu, da bi v verskem listu »pogrevali« razmerja katoličanov do politike? Kakorkoli že. Dokler se tudi Družina ne bo odločno »spopadla« prav s tem vprašanjem, dokler se tudi uradna Cerkev prav glede tega ne bo jasno in celovito opredelila, se bodo vedno znova porajali dvomi o tem, ali je slovenska Cerkev zares prekinila s političnimi ambicijami in dokončno odpravila tudi vse skrite želje po obnovi političnega klerikalizma.

R. Z.

³ Glas koncila št. 10/18. V. 1969, »Italijanski škofi pred sodobnimi problemi«.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Družina, št. 9, 4. maja 1969, stran 16.

„NAŠA POKONCILSKA POT“

Poročilo, ki ga je v Družini¹ objavil pod tem naslovom A. Strle o novi reviji 2000, reviji za krščanstvo in kulturo, nas je spet opozorilo na to, kako tudi znotraj Cerkve različno razumejo in si razlagajo koncilске ideje in sklepe in kako prihaja tudi do spopadov med skupinami, nosilci različnih idej, kar je seveda v življenju vsake družbene institucije docela naraven in normalen pojav.

Če nekoliko poenostavim, recenzent uredništvu nove revije, v katerem so »zelo mladi ljudje, ki so zrasi zunaj konstantinske dobe«, očita predvsem tole:

1. Sporno je temeljno izhodišče ali povod za revijo, ki ga povzema takole: »Kaotično prepletanje idejnih tokov zadnjih desetletij... je povod odločitve, da, prosti kakršne koli ideologije, uradnosti, modnih filozofij, skušamo poseči v današnje duhovno dogajanje... Morda je zadnji povod za revijo, ki nastaja, prav želja po novem, pristnejšem izrazu človekovega religioznega snovanja; želja po soočanju z vso zapletenostjo vprašanja religije in ateizma. Okvir, ki nam ga nudijo ustaljene verske norme, v današnjih miselnih tokovih odpoveduje; tako ostajamo goli in brez moči, prepuščeni tveganju, novemu iskanju... Naša pot bo takšna, kakršno nam bo narekovalo življenje z vso svojo vprašljivostjo in nerazrešljivostjo.«² Očitno veje iz besed težnja po neformalnem angažiranem krščanstvu, ki ne sprejema »ustaljenih verskih norm«, ki želi biti odprto, nedogmatično, ki ne verjame, da bi kdorkoli lahko nosil resnico kar v žepu, tudi današnje institucionalizirano krščanstvo ne.

2. Govorjenje o tveganju, ki ga zelo poudarjajo, ne zveni najprijetneje. Recenzent je do tveganja skeptičen in kot razlog za to navaja »poučen« primer ljudi, ki so zaradi tveganja doživeli tragedijo. »In kako bridke stvari! Pri takih ljudeh je razmajana stavba verskega in nramnega življenja. Pri neredkih je ugasnila Kristusova luč, ki je bila pravkar prižgana. Črv dvomov se je zajedel v srca stoterih in jim vzel nadvse dragoceni notranji mir, jasnost, plodovitost življenja, ljubezni do Boga in do bližnjega.«³

Iz teh besed moram, žal, razbrati, da med dvema razumevanjema religioznega krščanskega življenja zija globok prepad. Recenzentu je pri

¹ Družina št. 11, dne 1. junija 1969, stran 11.

² Prav tam. Ne vem, zakaj, a zdi se mi bistveno, da opozorim, da je recenzent izpustil iz uredniške uvodne besede te stavke: »... da prizadeži od življenja spregovorimo iz globin kreaturene intimnosti... Naj staroste slovenske Cerkve ne vidijo v naših iskanjih upora proti Cerkvi, želimo le evangelij — ki je Duh življenja — živeti tu in sedaj. Naj ateisti ne vidijo v našem poskusu nove apologije krščanstva — želimo se le soočiti z zadnjimi vprašanji človekovega duhovnega sveta. Zavedamo se, koliko je vreden vsak poskus, da bi resnično srečali človeka in mu nehlinjeno povedali resnico o njem samem, zato nam bo dragocen vsak odziv na duhovno atmosfero v reviji. Tudi se zavedamo, da je ta poskus osamljen v našem religiozno kulturnem prostoru (če izvzamemo Novo pot, ki je žal poznana le duhovščini). Novo iskanje tvegamo, zato nimamo nikakršnega dokončnega okvira...« — S temi dodatki je uredniška beseda jasnejša in kaže, da si prizadevajo v smeri nedogmatičnega, odprtega krščanstva.

³ Kot v opombi 1.

srcu varna, preskušena pot, na kateri se ni treba kaj dosti vpraševati. Zunaj te poti pa so notranji nemir, nejasnost, neplodnost. Ne morem se znebiti vtisa, da po recenzentovem mnenju samo njegov nazor prinaša trdnost in zanesljivost v človekovo življenje, zunaj njega pa je samo nemir, nravni razkroj. Če ima lahko take posledice religiozno prepričanje uredništva revije 2000, kaj šele velja za nas »brezverce«.

3. Še zlasti pa je tveganje problematično v religioznem razmišljanju. »Ves članek ‚Preraščanje napetosti‘ je poleg vsega bistvenega in upoštevanja vrednega posejan z dokaj tveganimi mislimi. Ne verjamem, da je prav, če kristjan brez pomislekov postavi ‚dogme‘ poleg ‚navlake mitov, tabujev, predsodkov‘. Razen če bi bil povedal, da mu tukaj dogma pomeni popolnoma neutemeljeno, slepo sprejeto, le ‚od znotraj‘ vsiljeno trditev ... ali je res zdrava misel npr. v stavku: Teološka snovanja vseh religij in filozofij, predvsem Aristotelo-Tomaževa(!), ki nam je ustvarila ta uklepajoči sistem predstav, gledamo v čisto drugačni luči, povsem demitizirano ...«⁴ Očitno dobro izbrani citati po recenzentovem mnenju jasno pokažejo, v čem je religiozna misel uredništva tvegana. Temeljna ost je uperjena zoper teološko filozofske sisteme, ki že stoletja oklepajo institucionalizirano katoliško religijo.

4. Ni primerno »zaletavanje v stvari, ki bi jih bilo treba res radikalno izboljšati, je pa to mogoče doseči le z vse bolj evangelijsko metodo, kakor pa jo je čutiti v urednikovem pisanju in pri nekaterih drugih ... Samo zaletavati se z bolj ali manj nejasnimi pozivi in namigi na ‚one zgoraj‘ je pa res ‚vprašljivo‘ delo ...«⁵

Recenzenta očitno moti »nespoštljiv« odnos do teoloških avtoritet in do »avtoritet« v Cerkvi in radikalnost, s katero pisci v reviji kritično obravnavajo nekatere pojave v življenju slovenske in univerzalne Cerkve. Da bi našemu bralcu prav ta revolucionarni radikalizem približali, navajamo nekatera druga mesta iz revije:

— »V čem je krščanstvo hlapčevstvo in kako se (je) prakticira(lo) v slovenskih razmerah, to ni tako enostavno vprašanje ... Gotovo pa je tudi krščansko hlapčevstvo zgodovinsko pogojeno ... Tako smo — če pustimo ob strani vse ostalo — ostali vse do današnjih dni religiozno neizvirni. Vse, kar smo tvegali, je bila nekoliko poslovenjena liturgija. Za vse ostalo pa smo še vedno razpeti med francosko-nemško izvirnostjo in rimskimi direktivami, kar nam dovoljujejo, presajamo v slovenske razmere ...«⁶

— »Zdaj, ko so nam tako rekoč ukazali, da se moramo ‚preleviti‘ in zaživeti svojo religiozno izvirnost, ko je zapisana obsodba staremu in nekrščanskemu pojmovanju Cerkve (ki je bilo vse do nedavno krščansko) kot Cerkve ukazujočih in Cerkve poslušajočih, ko je podrt mit o klerikalizmu ... zdaj se počasi prelevljamo in z enako navdušenostjo, kot smo ga prej hvalili, pljujemo na fevdalizem v Cerkvi in na vsa usta oznanjamo ‚novo pokoncilsko ero!‘? In vendar ničesar ne napravimo; ujeti smo v svoje zgodovinske kolesnice.«⁷

— »Zakaj so nekateri samostojno misleči kristjani in duhovniki, ki so daleč pred drugim vatiškanskim koncilom zaslučili ‚nov veter‘, veljali

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Gorjup Zdravko, »Obrobne misli (krščansko hlapčevstvo)«, revija 2000, št. 1, str. 69.

⁷ Prav tam.

vse do današnjih dni za heretike, nevarne avanturiste, posebneže, zakaj smo jih imeli za ljudi z drugega brega? Zakaj nismo presodili njihovih misli in del? Zakaj smo raje hodili varna in shojena pota tradicionalizma, konservativizma, vasezagledanosti, juridizma, rubricistične natančnosti? Zakaj smo branili to, kar danes napadamo... Da, v naši krvi je še vedno fevdalizem, zaslepljeni smo od želje po pokoncilskosti, istočasno pa točimo staro vino v nove mehove. Kako lahko se zgodi, da bomo ob tolikih besedah in zvenečih frazah ostali pobeljeni gradovi, hinavci in hlapci lastne zaslepljenosti.«⁸

— »Boj za spoznanje današnjega stadija krščanstva je predvsem boj za resnico o sebi in resnico o mnogo drugačnejši podobi Cerkve, kot si jo predstavljajo določene potence, ki se ne morejo otresti teoloških sentenc izpred tridesetih let. Verniki (vsaj osveščeni) že zdavnaj ne verujejo več v cerkveno brezgrešnost in jim kot Svetemu Petru Cerkev živega Kristusa ni kak administrativni aparat... Ljudi ne moremo zveličati z brezštevili načeli, tisočerimi in tisočerimi ukazi, z avtoritarizmom in pojasnjevanjem vloge, ki jo ima avtoriteta, temveč s pristnim življenjem po evangeliju... z življenjem, ki se ne odvija na lecah...«⁹

Ali lahko nastanek revije 2000 (pa tudi recenzijo v Družini) razumemo kot znamenje, da se tudi v Cerkvi znova prebujajo javno mnenje, ki ne štedi s kritiko, ki podira, a tudi gradi?¹⁰ Če bo tako, bo to za nas nadvse pomemben kulturni pojav, ki bo potrdil naše pričakovanje, da tudi na naših domačih tleh lahko požene korenine odprto in graditeljsko krščanstvo ljubezni do bližnjega in izgorevanja za počlovečenje sveta, krščanstvo, ki bo pometlo s klerikalizmom in ceninim prizadevanjem za prestiž Cerkve za vsako ceno. Upamo tudi, da nihče v Cerkvi, zlasti cerkvene avtoritete, ne bo razumel tega našega zapisa kot novega »dokaza«, da z gibanjem mladih v Cerkvi »nekaj ni v redu«, saj jih »hvalijo« celo marksisti in komunisti.¹¹

Z. D.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Če bi bilo tako, potem bi to že pomenilo, da so presegli stanje, v katerem je nastala tale pesimistična ocena: »Da pa bi se videlo in čutilo, koliko Cerkev na Slovenskem, predvsem njena hierarhija, zaradi svojega trenutno izjemnega položaja, dejansko teži h koncilski obnovi, je najprej treba vzbuditi k življenju javno mnenje v njej. Tega pri nas enostavno ni. Smo brez vsake kritike. Posebno se bojimo kritizirati resnične napake in slabosti naše hierarhije, ker bodo takšno kritiko mnogi takoj razumeli kot brezbožniški od komunistov spodbujen in plačan napad na hierarhijo kot tako — kot napad, ki izdajalsko, koristoljubno nevarno ruši katoliško edinost, ki se je mnogi kar patološko oklepajo...« (F. Križnik, »Katoliški dialog v Sloveniji«, Problemi št. 77/1969, str. 18).

¹¹ Delimo strah in upanje, kakor ga je izrazil F. Križnik: »Tako mladi, ki nikakor ne moremo biti zadovoljni s trenutnim stanjem v slovenski Cerkvi, pa ga hočemo zato v duhu koncila po svojih močeh aktivno izpreminjati, od celotne slovenske hierarhije ne pričakujemo, da bi nam zaradi napak in nepremišljenosti, ki bodo nujno spremljale naše delo, onemogočala naš nadaljnji teološki študij ter nas v stilu 'diktature' desničarskih 'ekstremistov' (Šagi Bunić) juridično preganjala.« (Kot v opombi 10.)

France Klopčič

„Ustanovitev“ in „Velika razmejitev“

Pred kratkim sta izšli dve knjigi,¹ ki prikazujeta, kako je pred skoraj pol stoletja nastala komunistična stranka v Sloveniji. V prvi, ki nosi naslov »Ustanovitev« in ki je hkrati prva knjiga zbirke Dokumenti štirih generacij, je France Klopčič zbral najvažnejše dokumente o nastanku komunistične stranke v Sloveniji spomladi 1920, medtem ko je v delu »Velika razmejitev« na 279 straneh znanstveno obdelal nastanek komunističnega gibanja v Sloveniji in njegov razvoj do septembra 1920. Čas, s katerim nas seznanjata obe deli, je bil izredno razgiban. Že med prvo svetovno vojno, zlasti pa po zmagi oktobrske revolucije, je delavski razred v Evropi postal vedno močnejša družbena sila. Oportunizem in reformizem socialnodemokratskih strank sta v njih samih vzdramila levičarsko opozicijo; po vzoru boljševikov so se v Evropi in v svetu pričele oblikovati komunistične stranke. Revolucionarno vrenje je odmevalo

¹ USTANOVITEV. Dokumenti ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920. Zbral in uredil France Klopčič. Ljubljana, Cankarjeva založba 1969.

FRANCE KLOPČIČ: Velika razmejitev. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Državna založba Slovenije 1969.

prikazi, recenzije

p

tudi pri nas. V drugih pokrajinah novonastale Kraljevine SHS je že aprila 1919 prišlo do ustanovitve komunistične stranke, medtem ko se socialnodemokratska stranka iz Slovenije (JSDS) združevalnega kongresa ni udeležila iz znanih razlogov; predvsem bi morala obsoditi ministerializem, toda Anton Kristan je bil minister v beograjski vladi. Nasprotja znotraj stranke pa so 1920. leta tudi v Sloveniji pripeljala do odcepa levega krila, nato marca 1920 do razglasitve Delavske socialistične stranke za Slovenijo in 11. aprila 1920 do ustanovitve prave komunistične stranke. Dokumenti o tem pomembnem dogodku doslej večidel niso bili ponatisnjeni. Ohranili so se v policijskih in sodnih spisih kot dokazno gradivo proti voditeljem in udeležencem železničarske in splošne delavske stavke aprila 1920, kajti policija je pri preiskavi v prostorih takratnega Delavskega doma v Ljubljani zasegla arhiv in korespondenco, da ju izrabi proti komunistom.

France Klopčič, ki je h knjigi »Ustanovitev« napisal tudi predgovor in opombe k posameznim dokumentom, je zbrane listine razdelil v naslednje tri skupine: dokumenti, komentarji in dodatek. V prvi skupini so dokumenti, ki se nanašajo na 11. april 1920 in na

takrat sprejete resolucije. Na prvem mestu je poročilo o ustanovnem kongresu (Naš strankin zbor) dne 11. aprila 1920, kot je bilo tiskano na letaku, ohranil pa se je tudi rokopis sporočila, ki ga je napisal dr. Milan Lemež. Sledijo resolucija o zedinjenju Delavske socialistične stranke za Slovenijo s Socialistično stranko Jugoslavije (komunistov), kratka resolucija o stanovanjskem vprašanju in resolucija o strankinem tisku, nato pa še v slovenščino prevedeni dokumenti: praktični delovni program in resolucija o agrarnem vprašanju, sprejeti na beograjskem zedinjevalnem kongresu aprila 1919, ter statut Socialistične delavske stranke (komunistov), pokrajinske sekcije za Slovenijo, ki je prirejen za slovenske razmere. Vse te dokumente hrani zgodovinski arhiv CK KP Slovenije.

Naštete dokumente dopolnjujeta dva komentarja, objavljena v hrvaškem in srbskem komunističnem tisku. Prvi z naslovom Smrt socialpatriotizma v Sloveniji je iz zagrebške Nove istine, drugi z naslovom Kongres slovenskih sodrugov pa iz beograjskih Radniških novin. Oba sta tukaj prevedena v slovenščino, govorita pa o prenehanju socialnodemokratske stranke in nastanku komunistične stranke v Sloveniji. V tretji skupini dokumentov imamo še dva zelo pomembna vira, in sicer prevod Podlage za zedinjenje z beograjskega zedinjevalnega kongresa aprila 1919 in Sporazum o prenehanju slovenske socialnodemokratske stranke (13. aprila 1920), ki se je v izvirni obliki s podpisi poslancev ljubljanskega in mariborskega kongresa ohranil v sodnih spisih in ga prav tako hrani zgodovinski arhiv CK KPS. Ob koncu ima knjiga 16 prilog (faksimil in slik), ki lepo dopolnjujejo objavljene dokumente.

Druga knjiga, ki jo želimo tukaj prikazati, Klopčičeva »Velika razmejitev«, je študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920. V prvem delu knjige je pisec najprej prikazal stanje v slovenski družbi v času, ko je nastajala komunistična stranka, posegel pa je tudi v dogajanje pred tem; v tem delu je Klopčič pravzaprav dopolnil in razširil prikaz problematike, ki jo je obravnaval v razpravi »Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919—1920« (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1), medtem ko je v drugem delu obdelal začetno dejavnost nove stranke in delo zaključil s sejo pokrajinskega strankinega sveta 5. septembra 1920 in sočasnimi dogodki. Pričakovali bi, da bo delo obravnavalo vso legalno dobo partije, ki je trajala do konca decembra 1920 (obznane), vendar avtor v predgovoru pojasnjuje, da se je s sejo pokrajinskega strankinega sveta sklenila etapa nastanka in utrditve komunistične stranke v politično silo delavskega razreda, zato je vzela kot mejnik v razvoju stranke.

Burno obdobje po prvi svetovni vojni, oktobrski revoluciji in razpadu Avstro-Ogrske je prineslo veliko sprememb, posebno pa se je razvilo delavsko gibanje, ki resnično zasluži podrobno znanstveno obdelavo. Klopčiču se je posrečilo na začetku po eni strani prikazati revolucionarni val, ki je zajel slovensko zemljo, po drugi strani pa pomanjkanje revolucionarne delavske stranke v Sloveniji, kajti JSDS je po zaslugi vodstva postala nazadnjaška (ministerializem). V enem od prvih poglavij je opisana tudi ustanovitev Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) aprila 1919, za kar je dala pobudo Srbska socialnodemo-

kratska stranka (glavni dokument zedinjevalnega kongresa, Podlago za zedinjenje, glej v knjigi »Ustanovitve«). Tedaj je prenehala obstajati večina socialnodemokratskih strank, nova stranka pa je postala članica Tretje internacionale; toda v začetku še ni popolnoma osvojila najbolj revolucionarnih idej, saj je bila še pod vplivom erfurtskega programa nemške socialne demokracije. Že leto kasneje je na vukovarskem kongresu v celoti sprejela program Tretje internacionale in se preimenovala v Komunistično stranko Jugoslavije. Nadalje so v knjigi opisani vzroki, zakaj se socialnodemokratska stranka Slovenije že 1919 ni vključila v enotno komunistično stranko. Avtor opozarja, da je razmejitev med reformizmom in centrumaštvom na eni strani in komunizmom na drugi potekala v Sloveniji predvsem znotraj JSDS, nasprotno pa je v Srbiji, Bosni in Hercegovini in delno na Hrvatskem potekala znotraj Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov).

Radikalizacijo slovenskega delavskega gibanja in rast leve opozicije znotraj socialne demokracije je avtor podprl z vsebino razglasa levice 20. oktobra 1919 »Socialističnemu in kmečkemu proletariatu Slovenije«, ki je izšel kot letak, priložen Novi istini, hrvaškemu glasilu Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov). Dokument kaže, da je levica izražala željo po zedinjenju proletariata in zavrgla ministerializem. Vendar na XI. strankinem zboru novembra 1919 ni uspelo uresničiti zahteve po zedinjenju, čeprav je notranja diferenciacija v socialni demokraciji postajala vedno bolj očitna, kar jo je končno pripeljalo do razkola februarja oziroma marca 1920. Takrat je začasno nastala Delavska socialistična stranka za Slovenijo, ki ji ni bilo usojeno dolgo živ-

ljenje; bila je le prehodni pojav in v njej so poleg komunističnih bila zelo močna tudi centruška stališča (Manifest na slovensko delavstvo). Pripravila je ustanovni kongres za 11. april, ki je sklenil združitev s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov), zato pomeni 11. april 1920 ustanovitev komunistične stranke tudi v Sloveniji. Prodor levice na političnem področju je spremljal tudi uspeh v sindikalnem gibanju.

Da bi zmanjšalo uspeh ustanovnega kongresa komunistične stranke in da bi zadržalo vsaj del organizacij pod svojim vplivom, je desničarsko vodstvo sklicalo za isti dan (11. april) izredni kongres JSDS v Mariboru, ki so se ga udeležile predvsem organizacije z vzhodne Štajerske. Klopčič opozarja, da so bili sklepi mariborskega kongresa dokaj radikalni, ostalo pa je še vedno dovolj razlik, in da je nato 13. aprila 1920 prišlo v Ljubljani do pogajanj med odposlanci ljubljanskega in mariborskega kongresa ter bil podpisan sporazum o prenehanju slovenske socialnodemokratske stranke. Prvi del študije zaključuje opis železničarske stavke in splošne stavke slovenskega delavstva.

Drugi del začnjenja Klopčič z opisom ponovne dejavnosti socialnodemokratske stranke, kajti konec aprila in v začetku maja se je komunistična stranka znašla v težkem položaju zaradi aretacij vodilnega kadra po stavki. V razvoj dogodkov je posegel centralni svet Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) iz Beograda, ki je v pismu vodstvu JSDS in razglasu proletariatu Slovenije jasno povedal, da priznava le tajništvo Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), na kar so desničarji prešli v napad na komuniste. V posebnem poglavju opiše Klopčič vire reformizma v sloven-

ski socialni demokraciji in vlogo Antona Kristana, nato pa preide na popisovanje prizadevanj za organizacijsko utrditev nove stranke in organizacijo priprav za vukovarski kongres, opiše njena stališča do nekaterih pomembnejših vprašanj ter ugotavlja, da ideje in načela stranke v prvih mesecih niso bile na ravni tedaj najnaprednejših Leninovih nauk. V primerjavi z obsežnimi organizacijskimi in političnimi pripravami na jugu (diskusije o programu in statutu ter o taktiki stranke) so bile v slovenskem delu stranke priprave na vukovarski kongres nezadostne, stališča slovenske delegacije pa celo na kongresu niso bila enotna. Sledita ocena vukovarskega kongresa in njegovega odmeva v nekaterih slovenskih časnikih ter v zvezi s stališči nekaterih delegatov na vukovarskem kongresu prikaz pojava centrumaštva pri nas. Po vukovarskem kongresu se je stranka notranje utrjevala, poleti 1920 je pripravila več uspešnih shodov in diskusij, na občnih zborih krajevnih organizacij so izvajali referendum, ki je silil članstvo, da se je izreklo za ali proti načelom vukovarskega kongresa. V tem času edino v Prekmurju stranka ni imela organiziranih postojank. V zvezi z mednarodnimi dogodki, ki so odmevali tudi na Slovenskem, pove Klopčič, da je ob pritisku za vključitev Jugoslavije v vojno proti Sovjetski zvezi komunistična stranka odločno nastopila proti vojnemu hujskaštvu in za zaščito morebitne revolucije v Italiji. V posebnem poglavju obdela še odnos slovenskih komunistov do plebiscita na Koroškem. V politiki komunistične stranke v Sloveniji je julija, avgusta in septembra ta problem zavzemal pomembno mesto, avgusta 1920 pa se je stranka odločila bojkotirati plebiscit. Opis tega vprašanja se mi zdi precej problema-

tičen, kajti vprašanje je, če je odločitev za bojkot plebiscita opravičljiva, zlasti še ker je tudi razvoj dogodkov pokazal, da bi bila udeležba na plebiscitu veliko koristnejša.

V predzadnjem poglavju sta dobro opisana vloga komunistov v sindikalnem gibanju in boj za izboljšanje mezd in delovnih pogojev. Svojo študijo je avtor, kot že rečeno, sklenil z opisom seje pokrajinskega strankinega sveta 5. septembra 1920, ki se je sestal v pomembnem trenutku. Tedaj je bila končana prva doba notranjega utrjevanja in rasti komunistične stranke v Sloveniji, uspešno je potekal referendum za sklepe vukovarskega kongresa, obenem pa je seja pokrajinskega strankinega sveta usmerila stranko na prihodnje naloge.

Ob zaključku prikaza Klopčičeve »Velike razmejitve« naj poudarim še nekatere značilnosti tega dela: omejuje se na jugoslovansko Slovenijo, Primorja in Trsta se dotakne, kolikor je to nujno, kar je seveda razumljivo, kar se je komunistično gibanje pri Slovencih zunaj Jugoslavije razvijalo nekoliko drugače. Dalje se omejuje predvsem na ožje področje delavskega gibanja, zlasti na delovanje komunistične stranke, vendar ob obravnavanju njenega nastanka nujno posega tudi na razmejitev med reformizmom in komunizmom v svetovnem in slovenskem merilu.

Študija Franceta Klopčiča je pomemben prispevek k zgodovini komunističnega gibanja v Sloveniji ob 50-letnici KPJ. Avtorju se je zares posrečilo približati podobo tedanjega časa. Delo je zasnovano na bogatem arhivskem in časopisnem gradivu pa tudi na spominih udeležencev. V marsičem prinaša veliko novega, ker je mnogo gradiva, ki ga je uporabil, postalo šele pred kratkim dostopnega, zato

je svojo študijo bolj kot drugi avtorji pred njim lahko oprl na arhivsko gradivo. In prav to daje delu še posebno vrednost.

OLGA JANŠA

Zbornik „Socialna patologija“

Dr. Ljubo Bavcon, dr. Miloš Kobal, dr. Lev Milčinski, dr. Katja Vodopivec, Boris Uderman, SOCIALNA PATOLOGIJA, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969, 262 str.

Nobenega dvoma ni — Socialna patologija je odlično skupno delo. Kljub različnim temeljnim usmeritvam so avtorji problematiko predvsem po zaslugi smotrne notranje urejenosti jasno in enovito obdelali.

Odlika te knjige pa ni le njena strokovnost. Avtorji govorijo sicer o študiji, v resnici pa gre za nekakšno poročanje o negativnih socialnih pojavih, ki spremljajo naš družbeni razvoj. Pri tem se avtorji niso zadovoljili zgolj s tem, da bi našli takšne ali drugačne statistične podatke, ampak so ob njih našim razmeram ustrezno prodirali v vzroke, v genezo in navedli tudi predloge za urejanje. S tem je delo postalo tako tehtno in aktualno, da ga ne more spregledati nihče, ki se tako ali drugače ukvarja s temi vprašanji.

Kot sem že omenil, je knjiga smotrno urejena, in sicer obravnava v uvodnem delu teoretična in teoretično-metodološka izhodišča pri proučevanju socialnopatoloških pojavov, v posebnem delu pa po poglavjih alkoholizem, brezdeležje, potepuštvu in beračenje, nadalje mladoletniški nemir, seksualne deviacije, samomor in samomorilni poskus in končno družbene aspekte duševnih abnormalnosti.

Že uvodni del daje slutiti vso kompleksnost obravnavanega problema. Naj govori o odnosu med družbo in posameznikom ali o pomenu družbenega statusa v procesu človekove individualizacije ali o dezorganizaciji družbenih skupin ali družbe v celoti, vedno lahko opazimo poudarek na dinamičnih socialnih jedrih, iz katerih izražajo pojavi. Čeprav je uvod zamišljen pretežno sociološko, pa avtor ne pozabi opozoriti tudi na dejstvo, da sta »za nastajanje tako splošno družbenih gibanj in pojavov kot tudi za nastajanje socialnopatoloških pojavov enako odločilna in pomembna oba dejavnika — družba, njeni odnosi in razmere ter posamezniki in njegove biopsiho-socialne komponente«. To seveda ne pomeni, da avtor pritrjuje strokovno nevzdržnemu mnenju o prirodni »pokvarjenosti« delinkventov; ravno narobe, avtor se tudi sicer od tega mnenja izrecno distancira. Zato pa navedeno stališče, ki je povsem v skladu s spoznanji marksistične antropologije, po kateri se oblikuje sleherna osebnost iz interakcije med prirojenimi biološkimi silnicami, socialnim okoljem in človekovo aktivnostjo, po mojem mnenju razrešuje marsikateri nespোরазum, ki ga že dalj časa opažamo pri nas v razpravah o podobnih problemih. Mislim na to, da ne upoštevajo ali pa tudi zanikajo biološko podlago človeka in njen vpliv na

osebnost, kar vse skupaj lahko pripelje v izrazit socialni mysticizem. Kljub temu, da vemo, kako so povezani ti činitelji, in kljub stalnim opozorilom ostaja v splošnem teoretičnem uvodu prav ta biološko-nagonski oblikovalni del človekove osebnosti v celoti nekako v ozadju. Nobenega dvoma ni, da izraža del socialnopatoloških pojavov iz odnosa družba — posameznik. To toliko bolj, če pomislimo na človekovo vlogo v specifičnem proizvodjalnem odnosu in s tem v zvezi na njegovo večjo ali manjšo stopnjo alieniranosti, ki se končno pokaže v njegovi miselnosti, čustvovanju, stališčih in tudi deviacijah. Na drugi strani pa moramo upoštevati tudi dejstvo, da odnos med družbo in posameznikom ne poteka po vzoru refleksnega loka dražljaj — reakcija. O tem nas prepriča že spoznanje, da neka zunanja situacija nima za vsakogar iste čustvene valence. Iz teh in podobnih spoznanj lahko zato navržemo hipotetično vprašanje, ali je razrešitev alienacije, ki izhaja iz posebnosti (na primer kapitalističnih) produkcijskih odnosov, tudi že končna razrešitev človekove odtujenosti. Že če upoštevamo temeljne biološke značilnosti ljudi, se nam pokaže hipotetična možnost, da so nekateri negativni pojavi v družbi, na primer, da bolj inteligentni izkoriščajo manj inteligentne, bolj trdno zasidrani. In končno — človekova socializacija je subtilen in zapleten proces. V njej nastajajo iz posebnega odnosa med nagoni in kulturo neke dinamične silnice v podzavesti, ki bolj ali manj usodno začrtujejo posameznikove pa tudi človeštvu skupne življenjske poti. Prav zato, ker so te silnice podzavestne, je možnost njihovega osveščanja »v vsakdanjih razmerah družbenega življenja« veliko bolj omejena, kot si to po navadi mislimo.

Naj pojasnim, da veljajo ta razmišljanja le uvodnemu delu. V poglavjih, ki obravnavajo posamezne socialnopatološke pojave, vlogo biološko-nagonske izčrpnosti in ustrežnejše obravnavajo. Omenim naj še, da me v sicer odličnem teoretičnem uvodu moti enostranska opredelitev socialnopatoloških pojavov. Tako naj bi bila socialnopatološka tista dejanja in ravnanja ljudi, katerih »skupni imenovalc je nasprotnost veljavnim družbeno priznanim in varovanim normam«. Takšen sociološki kriterij, za katerega tudi avtor sicer meni, da je le relativen, vendar ga podrobneje v njegovi relativnosti ne opredeli, gotovo ne vzdrži kritike. Razumemo ga lahko celo kot klic h konformizmu in pasivnemu prilagajanju obstoječim normam, znanemu iz del nekaterih zahodnih sociologov, čeprav je že iz manj pozornega branja knjige jasno, da se avtorji vse prej kot zavzemajo za takšno stališče.

Če si zdaj ogledamo obravnavo posameznih socialnopatoloških pojavov, moramo reči, da zahteva avtorjev, kako bi jih kar se da odgovorno obravnavali, ni morda nikjer tako utemeljena kot prav pri alkoholizmu. Podatki epidemiološke ankete na Gorenjskem, ki kažejo, da je tam 14,2 % odraslih prebivalcev kroničnih ali prikrito kroničnih alkoholikov, ne potrebuje nobene razlage. Če pa upoštevamo še oceno avtorjev, da je v Sloveniji kar 12.000 hujših alkoholikov, ter hitro naraščanje alkoholnih bledežev (samo v bolnišnici Polje leta 1955 — 18 oseb, leta 1966 pa že 120 oseb), potem smo že upravičeno zaskrbljeni. Morda je misel iz knjige, da smo Slovenci bolj občutljivi na alkohol, točna, strinjati pa se moramo z avtorjem tudi v tem, da narašča alkoholizem pri nas predvsem zato, ker odločno zaostajamo v preprečevanju in

zdravljenju. Več kot očitno je, da v prihodnje tega problema ni mogoče odlagati le na rame kliničnih delavcev, ampak bo potrebna odločnejša akcija celotne družbe.

Iz sicer nepopolnih podatkov o brezdeldju, potepuštvu in beračenju je razvidno, da tudi ta socialnopatološki pojav pri nas narašča. Zlasti je zanimivo, da je število upravnih kazni za brezdeldje v Sloveniji višje kot v sosednji Hrvaški, kar kaže na večjo vneto naših organov javnega reda ali pa celo na možnost, da postaja Slovenija priljubljeno zbirališče potepuhov in brezdeldnežev.

Prekrški brezdeldja imajo sicer majhen delež med vsemi prekrški javnega reda in mira, saj ne dosegajo v letu 1965 niti 10 %. Zato pa je pomen tega pojava po mnenju avtorice v nečem drugem. Prvič iz vrst brezdeldnežev v velikem številu prihajajo tisti, ki storijo prej ali slej tudi prava kazniva dejanja, drugič pa je brezdeldništvo in potepuštvo zelo trdovraten pojav z velikim številom povratnikov. Če upoštevamo še dejstvo, da je brezdeldništvo tesno povezano z alkoholom in prostitucijo, potem je jasno, da imamo pred seboj zelo pomemben socialnopatološki pojav.

Številčno naraščajo tudi mladoletniški nemiri (zlasti huliganstvo) in razne oblike seksualnih deviacij. Zaradi obsežnosti obravnavanih problemov (homoseksualnost, ekshibicionizem, posilstvo in incest, promiskuiteta in prostitucija) skoraj ni mogoče navajati posameznih domačih števil, med katerimi so nekatere tukaj prvič objavljene. Naravnost zavidanja vredno pa je, s kolikšnim znanjem in poslušom se je avtor lotil prikazovanja teh vse prej kot enostavnih oblik socialnopatoloških pojavov.

Zgolj zaradi zanimivosti povzemam nekaj podatkov za Slovenijo.

Slovinci so, kot kaže, zelo nagnjeni k zakonski nezvestobi, sa je odstotek razvez zaradi zakonske nezvestobe v Sloveniji daleč pred vsemi drugimi republikami. Podobno je tudi z razvezami zaradi grdega ravnanja s partnerjem. Zanimivo je, da je po moževi krivdi v Sloveniji razvezanih 2,3-krat več zakonov kot v zveznem poprečju (in sicer 33,7 % razvez po krivdi moža in 3,6 % razvez po krivdi žene). Medtem ko kažejo ti podatki na večjo stopnjo emancipacije slovenske žene, pa ne moremo kar tako mimo dejstva, da so bile venerične bolezni v širšem območju Ljubljane v letu 1965 na prvem mestu med vsemi nalezljivimi boleznimi. In še ena posebnost: medtem ko je razmerje med posilstvi in poskusi posilstva v vsej državi 54 : 46 v korist izvršenih posilstev, je to razmerje v Sloveniji 44 : 56 v korist poskusov posilstev.

Vse, kar velja glede strokovnosti poglavij, ki sem jih dozdam omenil, velja v enaki meri za poglavje o samomoru in samomorilnem poskusu. Obsežni teoretični uvod, nadalje najnovjši statistični podatki tako za Jugoslavijo kot še zlasti za Slovenijo in tehtne sklepne misli razkrijejo slehernemu vso problematiko in kompleksnost tega pogosto docela nerazumljivega ali enostransko ocenjenega pojava. Številke nas upravičeno navdajajo s skrbjo. Visok koeficient samomorov v Sloveniji, ki je že pri vrhu podobnih koeficientov v Evropi, pa tudi na svetu, še nadalje narašča. Zanimivo pa je, da avtorji niso opazili, kako bistveno je porušeno razmerje med mladoletniki in starejšimi. Trditve, da imamo pred seboj naglo naraščanje zlasti mladoletniških samomorov, torej ne drže.

Sklepno poglavje knjige je posvečeno družbenim aspektom duševnih abnormalnosti. Že zaradi

obravnavane teme se avtor ni mogel izogniti obsežnemu psihiatričnemu uvodu, ki bo zlasti laiku na tem področju več kot dobrodošel. Očitno je dvoje — prvič, obolenja iz tako imenovane psihosocialne skupine (nevroze, vedenjske motnje) naraščajo, in drugič, odnos družbe do duševno ali osebnostno motene osebe je še vedno nezadovoljiv.

Če povzamemo skupne misli avtorjev, potem je jasno, da se socialnopatoloških pojavov ni mogoče lotiti le z represivnimi ukrepi. Pozitivni rezultati pri omejevanju teh družbeno negativnih pojavov se bodo pokazali zato le ob večji in bolj smotrni dejavnosti vseh zavestnih družbenih sil. Ta smotrnost pa mora sloneti v prvi vrsti na strokovnosti in znanju. Poziv, da se preneha s stihijsko in na »javnem mnenju« temelječo prakso, je zato več kot na mestu. Upajmo, da pomeni Socialna patologija prvi (in ne zadnji) korak k temu prizadevanju.

HUBERT POŽARNIK

René Etiemble

Ali poznamo Kitajsko?

V knjižni zbirki *Zodijak* beogradske založbe *Vuk Karadžić* je lani izšla knjiga popularnega profesorja na Sorboni, sinologa Renéja Etiemble, *Ali poznamo Kitajsko?* (*Connaissions-nous la Chine?* Editi-

ons Gallimard 1964). Delo je v srbohrvaščino prevedel Dragoljub Golubović, tri eseje, ki so vključeni v to izdajo na koncu knjige, pa Radomir Jačinac. Uvodno študijo, *Etiemble in Kitajsko ali — zgodovinar, zagledan v jutrišnji dan*, je napisal Dragiša Vitošević.

Ta zapis seveda ne more biti recenzija knjige; zares ocenil bi jo lahko le dovolj vsestranski sinolog, zgodovinar in sociolog kulture. Tako je ta članek samo bolj ali manj nepopolno obvestilo o delu, hkrati pa vsebuje nekaj misli o našem razmerju do velikanske azijske dežele, ki jo je vedno bolj čutiti v svetovnem dogajanju.

1. Naše nekdanje revolucionarno navdušenje

Bilo je leta 1948 in 1949. S tušom smo narisali velik zemljevid Kitajske, na področje med Kansujem in Sečuanom rdečo zvezdo, od nje pa na vse strani prav tako rdeče žarke; pribili smo ga na steno v šolski veži; po vsakih novih poročilih o zmagovitem napredovanju ogromne kmečke vojske Mao Tse-Tunga in Ču-Deja smo žarke podaljšali... Ko se je generalisimus Čang, ta žalostna lutka imperializma, umaknil na Formozo, smo zemljevid kmalu odstranili. Nova Kitajska je postala dejstvo. Gigantska domovina ene petine človeštva je stopila v novo fazo svoje družbenozgodovinske preobrazbe — z vsemi nam razumljivimi in nerazumljivimi komplikacijami. Spet je popustil eden izmed najšibkejših členov v verigi svetovnega kapitalizma, kot bi dejal Vladimir Iljič Lenin; stotine milijonov nepismenih ali polpismenih ljudi v nerazviti deželi, izmučenih od kolonialističnega izkoriščanja in vojn, je začelo pod vodstvom *kungčungtanga* graditi socializem...

V tistem času je Jugoslavija preživljala težke čase informbirojevske gonje. Bili smo osamljeni in obkoljeni, toda polni vere v zmago naše pravične stvari, v zmago *komunistične morale* nad Stalinovo hegemonistično politiko. Želeli smo si, da bi zmagovito gibanje ljudi z bambusovimi klobuki in legendarni Mao Tse-Tung, ki se je znal nekajkrat upreti diktatom ter spletkam Stalina in kominterne, postala dejavnik normalizacije v svetovnem delavskem gibanju in še posebej v odnosih med socialističnimi državami. Revolucija, ki je zmagovala s svojimi lastnimi silami, tako kot naša, je vlivala upanje.

V naslednjih letih so se vrstili različni dogodki, med njimi najpomembnejša — Tibet in Koreja. Naši upi se niso uresničili: kitajsko komunistično gibanje je očitno imelo preveč težav, da bi se normalno razvijalo, da bi *dalo največji prispevek k zmagi svetovne fronte miru*, kot je izrazil naše želje in čustva na akademiji ob tridesetletnici KPJ tovariš Moša Pijade.

A tudi takrat, ko so nas kitajski voditelji začeli klevetati, to ni moglo spremeniti našega razmerja do velike revolucije. Naše revolucionarno navdušenje nad zmagami kitajskih množic je ostalo živo, le da je dobivalo čedalje bolj trdne temelje treznih spoznanj. Tovariš Edvard Kardelj je v *Socializmu in vojni* sijajno interpretiral nekatere središčne družbenopolitične in idejne probleme Kitajske, še posebej pogojenost mednarodnopolitičnega angažiranja z notranjimi razmerami. »Čisti revolucionarni eros« — naše skoraj popolno nepoznavanje Kitajske in naše apriorno navdušenje za vse revolucionarno in socialistično, za vse uporniško in protimeščansko, se je polagoma spreminjal v čedalje bolj notranje

diferencirana stališča... Nove in nove informacije, spoznanja, kritični premisleki...

Brali smo knjige časnikarske elite, ki je prodrila na Kitajsko in nam jo začela predstavljati *konkretno*: »Rdeča zvezda nad Kitajsko« E. Snowa, »Kitajska pretresa svet« J. Belldona, »Azijski divji zahod« F. Zischke itd. Predvsem smo se, spričo nekaterih obeležij *kitajske civilizacije*, začeli zavdati, kako težko se v njej uveljavlja *napredek*. Romantično navdušenje, ki je bilo slepo za kitajske zgodovinske in družbene specifičnosti, se je počasi umikalo; v naši zavesti se je začel oblikovati *problem civilizacijske pogojenosti* vsega dogajanja na Kitajskem.

René Etiemble nam bo pomagal prek mnogih težav pri našem prizadevanju, da bi globlje prodrli v družbenozgodovinsko in nazorsko strukturo Kitajske.

2. Različne poti socializma

»... Kitajski socializem je seveda lahko do evropskega v enakem odnosu kot kitajska filozofija do Heglove. Vedno pa je kaj zabavno dejstvo, da so bale bombaža angleške buržoazije v osmih letih privedle najstarejšo in najbolj negibno državo sveta do navečera družbenega preobrata, ki bo vsakakor imel nadvse pomembne rezultate za civilizacijo. Ko bodo naši evropski reakcionarji na svojem begu prek Azije, ki jih kaj kmalu čaka, končno prišli do kitajskega zidu, kdo ve, če ne bodo na vratih, ki vodijo v zavetje prareakcije in prakonservativizma, brali napis:

République Chinoise
liberté, égalité, fraternité!«

(K. Marx-F. Engels, O historičnem materializmu, str. 199.)

Tako je pisal Karl Marx leta 1850. Poudaril je kitajsko inertnost in konservativizem, hkrati pa opozoril na *razvojne posebnosti* samosvoje, neevropske civilizacije. Vprašanje na koncu ne izraža le značilen Marxov revolucionarni optimizem, pač pa sugerira možnosti družbenozgodovinskih *naključij*, pojavov, ki jih ni mogoče z gotovostjo predvideti. Marxova misel tudi ni evropocentrična; *bale angleškega bombaža* so sicer pomemben materialni in družbeno-ekonomski dejavnik, toda kljub temu je Marx daleč od tega, da bi jih hotel razglasiti za odločilno determinanto *kitajskega socializma*; tako kot je Heglova filozofija različna od kitajske filozofije, je lahko tudi kitajski socializem povsem različen od evropskega...

Marksist ne more mimo *enotnosti sveta*, toda prav tako ne sme spregledati njegove *civilizacijske heterogenosti*, v konkretnem primeru Kitajske pa je treba upoštevati še posebnosti oziroma sociološka obeležja in zakonitosti t. i. *velikih družb*.

Etiemble, ki je že pred drugo imperialistično vojno organiziral akcije za podporo kitajskemu komunističnemu gibanju in »pesnikobanditu« *Mao Tse-Tungu*, poskuša prav s tega zornega kota razložiti družbenozgodovinski utrip Kitajske. Analizira vezi med preteklostjo in sedanostjo, med Evropo in Kitajsko; med miselno različnima svetovoma... Ničesar o Kitajski ni mogoče vedeti, če ne upoštevamo te zgodovine, ki je na evropskih šolah ne poučujejo. Etiemblova *sinologija* noče ostajati v preteklosti in noče biti samo kabinetna znanost, pozitivistično razvrščanje »jasnih in razločnih« *dejstev*. To je družbeno angažirana, kritična in tvegana idejna konfrontacija.

»Ni dovolj priznati Kitajsko; potrebno jo je spoznati. Če bi Foster-

Dullesi količkaj poznali kitajsko kulturo, bi razumeli, da se dejavnost komunistične vlade inspirira s cesarskimi tradicijami, od katerih so nekatere stare več kot dva tisoč let. Da ne bi izrekel preveč neumnosti o maoizmu, bi bilo dobro, če bi vsak Francoz prebral poleg kitajskih filozofov in ekonomistov, ki so pripravili prihod Cin Če Huang-Tija leta 221 pred našim štetjem, še nekatere velike »realistične« *romane iz 17. in 18. stoletja...*« (Str. 16.)

In malo pred tem: »... Po Vang Ngan-Čeju (1021—1086) je sedanja vlada edina, ki se resno loteva naporov, da bi organizirala gospodarstvo. Te napore sem videl in jih občudoval, hkrati pa sem obžaloval trpljenje, ki jih spremlja. Ta čvrsta roka ima vsaj cilj nahraniti prazne želodce, obleči tiste, ki so goli, zgraditi stanovanja za brezdomce ter povrniti kitajskemu ljudstvu ponos nad njegovo preteklostjo in vero v prihodnost. Da bi pravilno ocenili Mao Tse-Tunga, ga ne bomo primerjali s švedskim kraljem ali s predsednikom švicarske konfederacije. Dojeti ga moramo v zgodovini dežele, ki jo že 125 let izkoriščajo naši trgovci, ponižujejo naši vojaki in zasmehujejo naši avanturisti.« (Str. 16.)

René Etiemble ve, da z *optiko* evropskega človeka in prebivalca razvitega zahodnega sveta ne more doumeti bistva kitajskega razvoja — od davnine do *kulturne revolucije*.

Kitajska nas je vedno postavljala pred neznanke. Čudili smo se mojstrovinam pretkanega »enoškega zmaja«, generalu Liu Po Čenga, težko smo razumeli moralno moč in očiščenje Ču Deja, pa metode revolucioniranja kmetov (na »sestankih odkrivanja grenkobe«) in žena (ob javnem kaznovanju moških, ki so jih poniže-

vali); naši časniki so se kar preveč neokusno in površno lotevali lova na divje zveri in vrabce, plavanja v velikih rekah, taljenja železa v pečeh na šolskih in hotelskih dvoriščih... Skoraj ničesar ni mogoče izmeriti z našimi merili. Da bi lahko ocenjevali, moramo po Etiemblovih stopinjah. Vodi nas v probleme interpretacije Marka Pola; zanima ga kitajsko tiskarstvo; odkriva daljnovzhodne vplive v evropski renesansi; v priročnikih in slovarjih iz 18. stoletja poskuša razbrati podobo Kitajske v zavesti tedanje Evrope; razlaga taoistični mit in njegove vplive v Evropi; opozarja na pomen kitajske erotike; razglablja o razmerjih Kitajske in Tibeta, o budizmu, o konfucionizmu, o reformi jezika in pisave, o kulturni dediščini...

Kitajska pot v socializem — če nas zanima ta fenomen, moramo marljivo preučevati vso kitajsko zgodovino in kulturo.

3. »Za« in »proti« Kitajski oziroma maoizmu

Naše razmerje do Kitajske je neogibno na različne načine ponostavljeno. Zelo rado se reducira na »za« ali »proti«. *Proti* Kitajski so tisti, ki obsojajo ta ali oni element kitajske politike; (prav gotovo ne moremo navdušeno pritrjevati tistim težnjam kitajske zunanje politike, ki so nevarne za svetovni mir). *Za* Kitajsko so tisti, ki vidijo v različnih skrajnih levičarskih stališčih nekakšno »zares komunistično« usmeritev; (najrazličnejše kategorije pripadnikov »nove levice«, ki sicer uživajo vse dobrine ter blaginjo Evrope in Amerike, se *idejno* odločajo za psevdorevolucionarni radikalizem).

Ob Etiemblu se zavedamo, kako so vsi takšni in podobni »za« in »proti« lažni. Oboževanje maozima je prav tako nesmiselno kot nje-

govo absolutno zavračanje; gre pač za celostno družbenopolitično, kulturno in nazorsko strukturo, ki je pogojena z vso kitajsko preteklostjo in s sedanjimi razmerami. Prav gotovo so vsi antimaoistični tokovi v kitajski *kulturni revoluciji* mnogo bolj *maoistični* kot najbolj navdušeni in učeni maoisti na evropskih in ameriških univerzah. *Maoizem zunaj Kitajske* je skoraj povsod, še posebej pa v visoko razvitih deželah, izraz odsotnosti adekvatnega modela progresivne družbenopolitične koncepcije.

Brali smo, npr., o tem, da je rdeča garda razbijala stare kitajske umetnine. Nekaterim zahodnim nihilistom in anarhistom je bilo to všeč, večini razumnikov in ljubiteljem umetnosti pa se je to zdelo nekaj nezaslišano barbarskega; slišali smo lahko celo jadicovanje, češ, koliko dolarjev, funtov ali mark bi lahko revni Kitajci iztržili za vse tiste dragocenosti... Toda očitno ni šlo niti za poniglavi anarhizem in nihilizem presitih ter naveličanih malomeščanov niti za obračunavanje s kulturo in z umetnostjo; šlo je zelo verjetno za uničevanje vsega tistega, kar nosi neko povsem določeno konservativno vsebino, kar s svojo pričujočnostjo onemogoča prodor naprednih teženj. Kitajska civilizacija je po svojem temeljnem določilu *konservativna*, obrnjena v preteklost. Ali je torej čudno, če je boj zoper to težaven in naravnost ekstremen? Celó v Evropi, katere civilizacija je v bistvu prometejska, *aktivistična*, so se revolucionarne sile prav pogosto lotile najrazličnejših anahronizmov in njihovih konkretnih družbenih nosilcev z najbolj skrajnimi metodami boja... Še zlasti zabavno pa bi bilo, če bi revolucija vse tisto, kar občuti, da ji nasprotuje, da ji je po svoji vsebini tuje in

sovražno, lepo preprosto razprodala... V kitajskem besedilu Internationale so tudi besede: »Uničimo vse, kar je preteklost!« Otroška bolezen levičarstva je na Kitajskem težja in daljša kot kjerkoli drugje; kitajsko komunistično gibanje jo bo prav gotovo prebolelo. Ob tem problemu je treba opomniti na dialektiko kontinuitete in diskontinuitete kulture: da bi sodobna Kitajska svojo progresivno družbenokulturno usmeritev lahko spet trdno povezala z bogato kulturno dediščino, se mora od nje toliko osamosvojiti, toliko pretrgati kontinuiteto, da bo obvladala možne težnje konservativizma. Marsikaj, kar še danes vpliva na življenjsko-nazorsko usmeritev Kitajca, bo jutri zanimiv muzejski eksponat.

Kitajska preživlja globoke notranje spremembe — v vseh območjih človeškega in družbenega življenja. Etiemble piše, da je »predsednik Mao okreplil svojo deželo s tem, ko ji je dal v velikih dozah zahodnjaške vrednote: marksizem-leninizem« (str. 43); krize, ki jih povzročajo te doze, še niso mimo — velikanska starodavna civilizacija jih bo preživljala še zelo dolgo... Nesmiselno se je odločiti »za« ali »proti«... Zavestne socialistične sile sveta morajo pomagati Kitajski pri premagovanju njenih težav, njene osamitve.

4. »Svete meje«

V eseju *Kitajsko-sovjetska kriza in kulturna revolucija* piše Etiemble o »ozemeljskem sporu, ki bi ga marksistična analiza lahko zreducirala na pravo mero« (str. 152). Gre za devetnajst področij, ki so v *Zgodovini sodobne Kitajske* označena na zemljevidu iz leta 1954; večino teh področij je carska Rusija odvezla Kitajski v času, ko je bila ta žrtev vseh imperialističnih sil, od Anglije in Združenih držav do

Italije in Danske. V letih 1858, 1860 in 1864 je morala Kitajska podpisati z ruskim carjem pogodbe, ki se niso v ničemer razlikovale od drugih podobnih kolonialističnih pogodb. Praktično so sedaj likvidirane vse posledice *opijske vojne* razen teh; angleški kolonialisti bi odšli že tudi iz Hong-Konga, če bi Kitajska to le hotela.

Situacija je nedvomno težka in zapletena. Logično je, da Kitajska zahteva, kar ji je bilo odvzeto v takšnih okoliščinah. Rusi seveda ne marajo slišati o kakršnikoli korekturi »svetih meja«.

Etiemble je napovedal sovjetsko-kitajski spor že leta 1957 in so ga zato francoski komunisti na vse načine zavračali, češ da so ozemeljski spori med socialističnimi državami nemogoči; kmalu se je izkazalo, da je imel prav. Sedaj sugerira takšno rešitev:

»...V času, ko celo kapitalistična Evropa omahljivo in negotovo teži k ostvaritvi skupnega trga in nekakšne nadnacionalne zavesti, nas prav gotovo revoltira paradoks, da dve največji socialistični sili tega sveta ne želita, da bi v Gobiju in na Velikem severovzhodu (ali pa celo na Velikem severu) skupaj ustvarili najmočnejši skupni trg, kar jih je kdajkoli bilo!...« (str. 159).

Sovjetska zveza in Kitajska naj bi ne glede na »svete meje« organizirali intenzivno vsestransko gospodarsko, tehnično in kulturno sodelovanje. To bi bilo koristno za obe državi, za svetovni mir in socializem.

Toda prihodnost odnosov dveh evroazijskih gigantov je nejasna, skorajda grozeča. Tudi po mnenju Etiemble je v njej celo senca termonuklearne pošasti. V politikah obeh velikanskih sosedov ne manjka pojavov, ki povzročajo zaskrbljenost in strah.

VLADO SRUK

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- BLOCH** Ernst: Marx kao mislilac revolucije. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1 do 2, str. 16—18.
- FLECHTHEIM** Ossip K.: Marx viđen futurološki. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 81—84.
- FROMM** Erich: Marxov doprinos poznavanju čovjeka. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 54—64.
- HELLER** Agnes: Marxova teorija revolucije i revolucija svakidašnjeg života. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 65—76.
- KALIVODA** Robert: Moderna duhovna stvarnost in marksizem. (Moderni duhovni skutečnost a marxismus. Prev. Frane Jerman.) V Ljubljani, Cankarjeva založba 1969. 188 + (III) str. 80. (Misel in čas, 5). — I/2484—5.
- KANGRGA** Milan: Marxovo shvačanje revolucije. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 25—34.
- KORAC** Veljko: Nekoliko savremenih zapazanja o savremenosti Karla Marxa. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 77—80.
- LUBASZ** Heinz: Marxova koncepcija revolucionarnog proletarijata. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 270—273.
- SOARES** G. A. D.: Marksizem kot splošna sociološka orientacija. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1969, št. 8.

SOCHOR Lubomir: Marksizem u današnjoj jugoslovenskoj filozofiji. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 338 do 344.

II. FILOZOFIJA

- AXELOS** Kostas: Shema igre čovjeka i igre svijeta. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 85—88.
- BLOCH** Ernst: Riječ na otvaranju Korčulanske ljetne škole. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 3—5.
- BOŠNJAK** Branko: Povijest i revolucija. Odnos ideja i stvarnosti. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 96—102.
- FETSCHER** Iring: O proizvođenju revolucionarnog subjekta samomijenjanjem. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1 do 2, str. 274—277.
- FINK** Eugen: Revolucija i svijest. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1—2, str. 103 do 107.
- GAJSEK** Vladimir Avgustinovič: Um in religija. Tribuna, Lj., 4. jun. 1969, št. 14—15.
- GRLIĆ** Danko: Osam teza o delovanju danas. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1 do 2, str. 108—113.
- KRAMBERGER** Marijan: Za neesencijalistično antropologijo. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 3, str. 318—322.
- LANDMANN** Michael: Pledoaje za otuđenje. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1 do 2, str. 131—148.
- MARCUSE** Herbert: Carstvo slobode i carstvo nužnosti. Jedno preispitivanje. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 19—24.
- MARCUSE** Herbert: K pojmu negacije v dialektiki. Sodobnost, Lj., 1969, št. 7, str. 797—801.
- NOVAKOVIĆ** Staniša: Dve koncepciji nauke i humanizma. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 183—186.
- PETROVIĆ** Gajo: Filozofija i revolucija. Dvadeset snopova pitanja. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 89—95.
- PARSONS** Howard L.: Tehnologija i humanizam. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 160—178.
- RUSSELL** B.: Metafizikova mora. Mladina, Lj., 29. aprila 1969, št. 16.
- SUPEK** Rudi: Uvodna riječ na 5. zasedanju Korčulanske ljetne škole (avg. 1968). Praxis, Zagreb, 1969, št. 1-2, str. 6—15.

III. SOCIOLOGIJA

- ARZENSEK Vladimir: Samoupravljanje kot motiv in socialna vrednota. Moderna organizacija, Kranj, 1969/II, št. 1, str. 23—32.
- BOTTOMORE T. B.: Elite i društvo. (Elites and Society. Prev. Mira Pašić i Olivera Stefanović.) Beograd, Sedma sila 1967. 148 + (II) str. 80. — I/2505.
- CORNU Marcel: O potrebi urbanologije. Telegram, Zagreb, 11. travnja 1969, št. 467.
- ECO Umberto: Medij i poruka. Telegram, 18. travnja 1969, št. 468.
- DESPOT Branko: Revolucija rada. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 158—159.
- DILIC Edhem: »Profesionalni izbori« seljačke omladine. Sociologija sela, Beograd, 1969/VI, št. 22, str. 29—44.
- DIMITRIJEVIĆ Vojin: Odnos država prema iseljavanju i useljavanju. Socijalna politika, Beograd, 1969/XXIV, št. 3, str. 38—40.
- FIRST Ruža: Porodica i seljačka omladina. Sociologija sela, Beograd, 1969/VI, št. 22, str. 45—65.
- KIRN Andrej: Pomen sociologije znanosti za razvoj znanosti. Komunist, Lj., 20. jun. 1969, št. 25.
- KOGEJ Pavle: Mlade generacije med deklaracijami in možnostmi. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 3, str. 255—265.
- KOS Janko: Pripombe h Goldmanovi sociologiji literature. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 7, str. 751—757.
- LITMANN Hans Edvard: Veščina vodenja. Moderna organizacija, Kranj, 1969/II, št. 1, str. 62—66.
- MARKOVIĆ Luka: Društvene promjene u svijetu i sistem međunarodnih odnosa. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 31—46.
- MARKOVIĆ Petar: Uticaj profesionalne orijentacije seoske omladine na strukturne promene u poljoprivredi. Sociologija sela, Beograd, 1969/VI, št. 22, str. 77—81.
- MEZARIC Silva: Porodica u suvremenom svijetu. (Međunarodni seminar, Bgd., dec. 1968.) Zena, Zagreb, 1969, št. 2, str. 50—54.
- MILOVANOVIĆ Vladimir: Socijalizacija ličnosti u jugoslovenskom društvu. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 47—58.
- MILČINSKI Lev-Janez Pečar: Nekaj resnice o samomorihi. Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1969, št. 7.
- : TEORIJE o društvu. Osnovi savremene sociološke teorije. Knj. I. (Avt.) Talkot Parsons, Edvard Šils, Kaspar D. Negel, Džes R. Pits. (Theories of Society...) Urednik srphrv. izd. i pisac pogovora: Dragoljub Mičunović. Beograd, Vuk Karadžić (1969-) 80. — III/2588-1.
- REJC Vinko: Nadarjena mladina in kje se konča »nadarjenost«. Naši razgledi, Lj., 24. maja 1969, št. 10.
- : SOCIALNA patologija. (Napisali): Ljubo Bavcon, Miloš Kobal, Lev Milčinski, Katja Vodopivec in Boris Uderman. Ljubljana, Mladinska knjiga 1969, 261 str. 80. — III/2625.
- WALKER Charles R.: Moderna tehnologija i civilizacija. Uvod u ljudske probleme u dobi strojeva. (Modern Technology and Civilisation. ...) (Prev. Josip Županov.) Zagreb, Naprijed (1968.) 461 + (II) str. 80. — II/2617.
- ZUPANČIĆ Milan: Slobodno vrijeme seoske omladine. Sociologija sela, Beograd, 1969, št. 22, str. 67—76.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- ADAMIĆ Milan: Šolski sistem in učni program — krivca po sili. Naši razgledi, Lj., 24. maja 1969, št. 10.
- COHEN Carl: Demokracija in študij. Komunist, Lj., 20. jun. 1969, št. 25.
- DIVJAK Milan-Milka Kren: Vzori in idoli naše mladine. (V Ljubljani, Cankarjeva založba 1969.) 119 + (IV) str. 80. (Knjižnica za starše. 17.) — I/2389-17.
- FERBAR Janez: Vzgoja, samoupravljanje in parole. Polemika... J. Volfand. Komunist, Lj., 11. aprila 1969, št. 15.
- GOATI Vladimir: Snaga i slabost studentskog bunta u Zapadnoj Evropi. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 89—105.
- GOLUBOVIĆ Veselin: Društvena kritika između revolucionarnog čina i instrumentalizma. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1968-69/III, št. 7, str. 111—113.

- HOČEVAR Stane:** Reforma študija na univerzi. Tribuna, Lj., 4. jun. 1969, št. 14-15.
- JELENC Zoran:** Šibke silnice na našem vzgojnem polju. Naši razgledi, Lj., 1. avg. 1969, št. 15.
- JEROVSEK Janez:** Kakšne so kulturne potrebe občanov. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 3, str. 331—337.
- KERMAUNER Taras:** Eksistencializacija smrti v poeziji sintetizirajočega humanizma (nadaljevanje). Dialogi, Maribor, 1969, št. 6, str. 338—342.
- KOGEJ Pavle:** Nevarna samozadovoljnost. ... osnovne šole ... Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1969, št. 8.
- KORUZA Jože-Franc Zdravec:** Dramatika ter književna esejistika in kritika. Hermina Jug in Marko Kranjec: Biografski in bibliografski podatki. Ljubljana, Slovenska matica 1967. 452 + (III) str. (Slovenska književnost 1945—1965. Zv. 3) — III/2514-3.
- KOS Marko:** Izobrazba in narodna prihodnost. Naši razgledi, Lj., 10. maja 1969, št. 9.
- KOVAČEVIĆ Đuro:** Univerzitet, studenti i društvo. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969/VII, št. 458.
- KOZAK Vidovka:** Stroški in ekonomičnost visokošolskega študija. Teorija in praksa, Lj., 1969, št. 4, str. 610—614.
- KUVAČIĆ Ivan:** Naučno-tehnički progres i humanizam. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 179—182.
- MAKAROVIC Jan:** Kaj daje šola družbi? Odgovor: To, kar daje družba šoli. Naši razgledi, Lj., 24. maja 1969, št. 10.
- MAKAROVIC Jan:** Ob polemiki o osnovni šoli. Naši razgledi, Lj., 4. jul. 1969, št. 13.
- MICUNOVIC Vukašin:** Dileme o izobraževanju. Delo, Lj., 4. aprila 1969.
- MILETIĆ Branimir:** Društveno vrednovanje naučnog rada. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1968-69/III, št. 7, str. 98—102.
- MOČNIK Rastko:** Kam gre študentsko gibanje? Delo, Lj., 5. aprila 1969.
- MOČNIK Rastko:** Trenutek samokritike. Študentski problemi — družbeni problemi. Naši razgledi, Lj., 4. jul. 1969, št. 13.
- NOVAK Ante:** Znanost kot dejavnik razvoja. Komunist, Lj., 30. maja 1969, št. 22.
- : **OBRAZOVANJE** odraslih u Norveškoj. Kulturni život. Beograd, 1968/X, št. 11-12, str. 869—894.
- PATERNU Boris-Helga Glušič-Krisper-Matjaž Kmecl:** Lirika in proza. Ljubljana, Slovenska matica 1967. 589 + (III) str. (Slovenska književnost 1945—1965. Zv. 2.) — III/2514-2.
- PEDIČEK Franc:** Mladostnikovo vedenje. (V Ljubljani, Cankarjeva založba 1968.) 109 + (III) str. (Književnica za starše. 16.) — I/2389-16.
- PIRJEVEC Dušan:** Vprašanje o poeziji VII, VIII. Naši razgledi, Lj., 5. in 19. aprila 1969, št. 7, 8.
- PIVEC Franci:** Univerza ali fakulteta. Naši razgledi, Lj., 4. jul. 1969, št. 13.
- RUDOLF Branko:** Nekaj o kulturnih vrednotah »v šoli in javnosti« I, II, III, IV, V. Komunist, Lj., 9. maja — 6. jun. 1969, št. 19—23.
- : **SLOVENSKA lirika 1945—1965.** Izbral in uredil: Boris Paternu. Ljubljana, Slovenska matica 1967. 239 + (IV) str. 80. (Slovenska književnost 1945—1965. Zv. 1.) — III/2514-1.
- : **SLOVENSKA proza 1945—1965.** Izbrala in uredila Helga Glušič-Krisper in Matjaž Kmecl. Ljubljana, Slovenska matica 1968. 404 + (IV) str. 80. (Slovenska književnost 1945—1965. Zv. 4.) — III/2514-4.
- SRUK Vlado:** Dijaki, samoupravljanje in reforma. Komunist, Lj., 11. aprila 1969, št. 15.
- TAVČAR Ivo:** Gibanje v kulturi in za kulturo. Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1969, št. 7.
- VALENTINCIČ Jože:** Vzgoja in anti-vzgoja. Naši razgledi, Lj., 6. jun. 1969, št. 11.
- VAVPETIČ Lado:** Znanstveni rad je opravljan jedino onda ako je zasnovan na etičkim načelima, duhovnoj toleranciji, diskusiji i dijalogu. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1968-69/III, št. 7, str. 11—13.
- VILFAN Marija:** Svetovna kriza izobraževanja. Delo, Lj., 12. aprila 1969.
- VUKASOVIĆ Ante:** Znanstveni pristup školskoj reformi u Čehoslovačkoj. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1968-69/III, št. 7, str. 94—98.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- : **AKTUALNI problemi politične znanosti.** Pismeni prispevki in razprava s simpozija. Ljubljana, Visoka šola

- za politične vede 1966. 402 str. 40. (cikl.)
- BERLINGER Rudolph:** Subverzija i revolucija. Praxis, Zagreb 1969/VI, št. 1-2, str. 114—120.
- BIRNBAUM Norman:** O pojmu političke avantgarde u suvremenoj politici: intelektualci i tehnička inteligencija. Praxis, Zagreb 1969/VI, št. 1-2, str. 227—243.
- CENGLE Franc:** Političko otuđenje i revolucija. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 149—154.
- CVJETIČANIN Veljko:** Suvremeni svijet i socijalistička revolucija. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 217—226.
- CALDAROVIC Mladen:** Permanentna revolucija i revolucionarni kontinuitet. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 281—286.
- CESNOKOV D. I.:** Zaoštavanje idejno-političke borbe i suvremeni revizionizam. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 325—337.
- DEBENJAK Božidar:** Neka pitanja o revolucionarnoj antropologiji. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 187—189.
- FISCHER Ernst:** Uz pojam revolucije. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 35—38.
- HABERMAS Jürgen:** Uvjeti za revolucioniranje kasnokapitalističkih društvenih sistema. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 205—216.
- KUNZLI Arnold:** Protiv parsifal socijalizma. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 260—269.
- MARKOVIC Mihailo:** Pojam revolucije. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 28—53.
- PASIĆ Najdan:** Politika i politička teorija. Beograd, Visoka škola političkih nauka 1968. (II) + 208 str. 40. (cikl.) — IV/1992.
- PASIĆ Najdan:** Savremeni problemi teorije socijalističke demokratije. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 3, str. 324—343.
- PETKOVIC Ranko:** Teritorijalni integritet i pravo na samoopredeljenje u Africi. Međunarodna politika, Beograd, 1969/XX, št. 453, str. 21—23.
- : **PREGLED** novjeh političnih teorij. (Istorija političeskijh učenij.) V redak. F. S. Kečekjana in G. I. Fedkina. (: Izbrana poglavja :) (Prevedla Nuša Kansky in Adolf Bibič.) Ljubljana, Visoka šola za politične vede 1963. 2 dela. — IV/1986-1, 2.
- RADOJKOVIC Miloš:** Zaštita manjina u međunarodnom pravu. Međunarodna politika, Beograd, 1969/XX, št. 453.
- RETHEL Alfred Sohn:** Imperijalizam, era dvojne ekonomike. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 294—306.
- SAHAROV Andrej D.:** Razmišljanja o napretku, miroljubivoj koegzistenciji i intelektualnoj slobodi. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1968-69/III, št. 7, str. 72—82.
- SOS Vilmos:** Totalna revolucija. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 278—280.
- : **SPLITSKI** razgovori, dec. 1968. (intelektualski—oblast): Supek R., Prelog Milan, Maričić Siniša, Pusić Eugen, Erih Koš... Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1968-69/III, št. 7, str. 7—38.
- STANOVIĆ Vojislav:** Nekoliko problema teorije socijalističkih političkih sistema. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 3, str. 370—384.
- STOJANOVIC Svetozar:** Mogućnost socijalističke revolucije danas. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 190—204.
- STRINKA Julius:** Misli o demokratskom socijalizmu. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 254—259.
- TADIĆ Ljubomir:** Socijalistička revolucija i politička vlast. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 244—253.
- TORDAI Zador:** Revolucija i internacionalizam. Praxis, Zagreb, 1969/IV, št. 1-2, str. 287—293.
- VIDAKOVIC Zoran:** Lažni i stvarni problemi socijalističke demokratije. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 3, str. 361-369.
- VJATR J. J.:** Narod, domovina in miroljubna koeksistencija. Komunist, Lj., 4. aprila 1969, št. 14.
- VODOPIVEC Vlado:** Politika, znanost in samoupravljanje. Sodobnost, Lj., 1969/XVII, št. 3, str. 310—317.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- ACCETTO Bojan:** Upokojeenci in bolezen. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1969, št. 8.
- : **AKTUALNA** vprašanja preobrazbe ZK Slovenije. Predlog sklepov. Temeljna izhodišča. Komunist, Lj., 27. jun. 1969, posebna št.
- BERTONE Franco:** Potrditev in ponovni vzpon samoupravljanja. ... Odmev na 9. kongres ZKJ. Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1969, št. 7.

- BOSKOVIC** Blagoje: IX. kongres SKJ o opštini i razvoju samoupravnih odnosa u njoj. Komuna, Beograd, 1969/XVI, št. 3, str. 8—12.
- BRADARIC** Matko: Slobodan i zadovoljan narod najveće je jamstvo obrane. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1968-69/III, št. 7, str. 39—46.
- CACA** Đorđi: Opština u ustavnim amandmanima socijalističkih republika. Komuna, Beograd, 1969/XVI, št. 3, str. 13—17.
- : **DEVETA** seja centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije (16. jul. 1968), (Ljubljana, Komunist), (1968.) 96 str. 80. — I2509.
- ĐUROVSKI** Lazar: Sastav opštinskih skupština i izbori. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 3, str. 308—323.
- DRAGAN** Zvone: Učinkovitije samoupravljanje v delovnih organizacijah in položaj človeka v delovnih procesih. 6. seja CK ZK Slovenije. Komunist, Lj., 6. jun. posebna pril.
- GLOBEVNIK** Josip: Poslanički mandat u sistemu samoupravljanja. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 59—70.
- HOČEVAR** Janez-Bojan Kardelj: Struktura članstva ZK Slovenije. Naši razgledi, Lj., 4. jul. 1969, št. 13.
- HOČEVAR** Janez: Sprejemanje — Pogoj za preobrazbo ZK. Komunist, Lj., 11. aprila 1969, št. 15.
- JANČAR** Drago: Za beograjski levi radikalizem ali za funkcionalizacijo? Leto dni po junijskem študentovskem gibanju. Dialogi, Maribor, 1969, št. 6, str. 329—334.
- : **KMEČKA** tribuna. Moderna zgodovina slovenskega kmeta. (Govore): V. Dedijer, Jože Levstik, Vlado Kozak, Janez Perovšek, Rudolf Turk, Jože Spanring, Ivo Vajgl, Tatjana Štupica, Martin Mastnak, Zdravko Mlinar itd. Tribuna, Lj., 16. aprila 1969, št. 13.
- KRIVIC** Matevž: Usklajevanje statuta ZKS s statutom ZKJ. Komunist, Lj., 16. maja 1969, št. 20.
- KROPUSEK** Tone: Odločno smo zavračali dogme in »večne resnice«... Sindikati niso opozicija političnega sistema, pa tudi ne transmisija tistih, ki bi želeli mobilizirati delovne ljudi za svoje interese in cilje. Delo, Lj., 25. aprila 1969.
- KRAIGHER** Sergej: Šestletno delovanje naše skupščine po novi ustavi. Delo, Lj., 25. aprila 1969.
- MARKIČ** Boštjan: Državna oblast in samoupravljanje v socializmu. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1969, št. 8.
- NOVOSEL** Pavle: Istraživanje društvenog i ekonomskog položaja i reagiranja seoske omladine. Sociologija sela, Beograd, 1969/VI, št. 22, str. 5—12.
- PETROVIC** Vojislav: Opština i neposredna zaštita dece. Socijalna politika, Beograd, 1969, št. 3, str. 20—23.
- PIVEC** Franci: Realnost in utopija. (Študentski nemiri v Jugoslaviji — junija 1968.) (II, III.) Tribuna, Lj., 16. aprila in 4. junija 1969, št. 13, str. 14—15.
- PODMENIK** Slavko: Miselnost, interesi in metoda. Razmišljanje ob VI. kongresu ZK Slovenije (II—IX). Komunist, Lj., 11. aprila — 20. jun. 1969, št. 15—25.
- POPIT** France: Socialistično samoupravljanje postavlja človeka v nov položaj in ustvarja nove odnose med ljudmi. Komunist, Lj., 25. aprila 1969, št. 17.
- PREGL** Živko: Prva republiška konferenca Zveze mladine Slovenije. Komunist, Lj., 4. aprila 1969, št. 14.
- RALIC** Prvoslav: Republički kongresi Saveza komunista. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 106—117.
- RIBIČIČ** Mitja: Naš na samoupravnih temeljih zgrajen moderni federalizem je pokazal mnoge svoje prednosti. Delo, Lj., 12. aprila 1969.
- RIBIČIČ** Mitja: Vse naloge bomo izpolnili le, če bomo krepili lastno revolucionarno demokratično tradicijo. Govor v Velenju. Delo, Lj., 28. aprila 1969.
- : **SOCIALISTIČNA** zveza danes. Mnemja ob tezah republiške konference: Jože Goričar, Matevž Krivic, Gorazd Kušej, Lovrenčič Kristina, Boštjan Markič, Rudi Rizman. Naši razgledi, Lj., 24. maja 1969, št. 10.
- TOMSIČ** Vida: Dejavnik enakopravnosti in integracije... o izkušnjah, vlogi in nalogah zbora narodov. Komunist, Lj., 9. maja 1969, št. 19.
- TOŠ** Niko: Volilna ravnanja. Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1969, št. 7.
- ZVONAREVIČ** Mladen: Neki društveno-politički stavovi seoske omladine. Sociologija sela, Beograd, 1969, št. 22, str. 13—28.

3. Politični sistemi in organizacije:

BENET Roj: Šta očekivati od Niksona? Međunarodna politika, Beograd, 1969, št. 453.

—: **BIBLIOGRAFIJA** dokumenata i članaka o čehoslovačkim događajima 1968. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 5-6, str. 327—367.

GRUDEN Igor: Ustanove in organizacije Slovencev v Italiji. Naši razgledi, Lj., 20. jun. 1969, št. 12.

JERI Janko: Posebna zaščita — jamstvo dejanske enakopravnosti. Pereča vprašanja slovenske manjšine v Italiji. Komunist, Lj., 25. aprila 1969, št. 17.

MARKOVIĆ Brana: Britanski put u socijalizam. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 80—88.

MOJSIĆ Ljubiša: Proces demokratizacije u Čehoslovačkoj i vojna intervencija. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 5-6, str. 55—70.

ORT Aleksandar: Traženje demokratskog socijalizma u Čehoslovačkoj. Međunarodni problemi, Beograd, 1969/XX, št. 3, str. 109—124.

RELJIĆ Ljubo: Prilike u Kongu. Međunarodna politika, Beograd, 1969/XX, št. 453.

VUKADINOVIĆ Radovan: Analize, ocjene i perspektive razvoja istočne Evrope. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969, št. 458.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: **ČEHOSLOVAČKI** preporod i međunarodni radnički pokret 1968. Hronologija. (Od 1. I. do 20. X. 1968.) Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 5-6, str. 275—326.

JANKOVIĆ Mirjana: Čehoslovački događaji i komunistički pokret Zapadne Evrope. Međunarodni radnički pokret. Beograd, 1968/XI, št. 5-6, str. 95—108.

JERI Janko: Ustvarjalna in samostojna sinteza. (Zapis ob XII kongresu KP Italije.) Teorija in praksa, Lj., 1969, št. 4, str. 637—644.

KRESIĆ Andrija: Hegemonija umesto solidarnosti. Sovjetska hegemonija u međunarodnom komunističkom pokretu. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 5-6, str. 37—54.

PAVOLINI Luca: Ne internacionalizirati? Ob moskovski konferenci. Naši razgledi, Lj., 20. jun. 1969, št. 12.

PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ Zorica: Manifest Komunističke partije Francuske. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 71—79.

ŠTRBAC Čedomir: Sukob Informbiroa s Jugoslavijom i odnosi u međunarodnom radničkom pokretu. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 5-6, str. 85—93.

TRČEK Vinko: Internacionalizacija razrednoga boja. Po posvetovanju komunističnih in delavskih partij v Moskvi, jun. 1969. Naši razgledi, Lj., 1. avg. 1969, št. 15.

TRČEK Vinko: Diskusija na posvetovanju »Odnosi u međunarodnom radničkom pokretu«. Međunarodni rad. pokret, Beograd, 1969/XI, št. 5-6, str. 139—143, 198—204.

5. Međnarodni odnosi:

BREZARIĆ: Evropa čeka inicijativu. Međunarodna politika, Beograd, 1969/XX, št. 453, str. 7—8.

CEPUĐER Bogdan: Akcija: Vietnam. Naši razgledi, Lj., 6. jun. 1969, št. 11.

DIMITRIJEVIĆ Vojin: Eksperimentalna igra i simulacija u izučavanju međunarodnih odnosa. Međunarodni problemi, Beograd, 1969/XX, št. 3, str. 63—74.

ĐERĐA Josip: Aktualnost antikolonijalizma. Komunist, Lj., 27. jun. 1969, št. 26.

ĐERĐA Josip: Odgovornost do svih. Velesile in njihova politika. Komunist, Lj., 11. aprila 1969, št. 15.

GAVRILOVIĆ Mladen: Afrika i ne-svrstanost. Međunarodna politika, Beograd, 1969, št. 453.

GRLIĆ Danko: Marginalije uz Čehoslovačku i nove tendencije u socijalizmu. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 316—324.

KOLENDŽIĆ D.: Zapadni Berlin i izboj novog predsjednika SR Njemačke. Međunarodna politika, Beograd, 1969/XX, št. 453, str. 18—19.

LAZIĆ Dušan: Neki aspekti kineske spoljne politike. Međunarodni rad. pokret, Beograd, 1968, št. 5-6, str. 109—121.

MERCIN Gerhard: Sovjetski savez i »istočna politika« SR Nemačke. Međunarodna politika, Beograd, 1969/XX, št. 453.

—: **NALOG**E boja proti imperijalizmu v sodobnem obdobju in enotnosti akcije

- komunističnih in delavskih partij in vseh protimperialističnih sil. Komunist, Lj., 27. jun. 1969, posebna pril.
- PAVICEVIC Mišo:** Politika za Balkan. Komunist, Lj., 1. maja 1969, št. 18.
- PETERSEN Gert:** Neophodnost priznanja postojećih granica u Evropi. Međunarodna politika, Beograd, 1969/X, št. 453.
- PETRONE Franco:** Težave neuvrščenih. Po beograjskem sestanku. Naši razgledi, Lj., 1. avg. 1969, št. 15.
- PRIBIČEVIĆ Branko:** Odnosi između socijalističkih snaga. Pojmovi-premise-problemi. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 5-6, str. 11—35.
- STOJANOVIĆ Stanislav:** Reagovanja na vojnu intervenciju u Čehoslovačkoj. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 5-6, str. 237—.
- SUKOVIĆ Olga:** O pojmu mirovnih operacija UN. Međunarodni problemi, Beograd, 1968, št. 3, str. 27—42.
- UVALIĆ Radivoj:** Razvijeni i nerazvijeni. Međunarodna politika, Beograd, 1969, št. 458.
- VOJINOVIĆ Novica:** Unutrašnji procesi u SSSR i odnosi između socijalističkih zemalja. Međunarodni radnički pokret, 1968/XI, št. 5-6, str. 71—84.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- BABIĆ Miloš:** Društveno-ekonomska suština zakona o knjigovodstvu. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1969/XVII, št. 2, str. 112—117.
- BAKOVIĆ Jerko:** Kontrola kao jedan elemenata samoupravne organizacije poslovanja. Ek. teh. pregled — Izobrazba rukovodilaca, Zagreb, 1969/XXI, št. 1, str. 3—10.
- BARISIĆ Anton:** O ocnitivni funkcij v naši industriji. Moderna organizacija, Kranj, 1969/II, št. 1, str. 3—22.
- BASARABA Petar:** Rezultati funkcioniranja bankarskog sistema. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1969/XVII, št. 2, str. 83—92.
- BELIĆ Bruno:** O eksperimentima u privredi socijalističkih zemalja. Međunarodni problemi, Beograd, 1969/XX, št. 3, str. 101—107.
- BLAŽEVIĆ Borislav:** Plan i tržište. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1969/XVII, št. 4, str. 231—237.

- BOHANEK Slavko:** Vrednotenje dela v družbenih dejavnostih. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1969, št. 8.
- HAS Berta:** Investicije u kadrove. Socijalna politika, Beograd, 1969/XXIV, št. 3, str. 7—10.
- JEROVSEK Janez:** Vpliv zunanjih sprememb na učinkovitost delovne organizacije. Ekonomska revija, Lj., 1968, št. 4, str. 431—442.
- KIRIGIN Josip:** Kriza zaupanja in lojalnosti. . . Strah pred uvozom tujeja kapitala. Komunist, Lj., 1. maja 1969, št. 18.
- : **KODEKS** poslovne in strokovne etike. Moderna organizacija, Kranj, 1969/II, št. 1, str. 66—67.
- MICKI Saša:** Bogatitev posameznikov. Anketa . . . Naši razgledi, Lj., 5. aprila 1969, št. 7.
- MILENKOVIĆ Vladislav:** Evropska ekonomska zajednica u drugoj deceniji. Međunarodni problemi, Beograd, 1968/XX, št. 3, str. 43—62.
- RADENKOVIĆ Budimir:** Neka pitanja daljeg razvoja poljoprivredne proizvodnje posebno na društvenim gazdinstvima. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1969/XVII, št. 2, str. 93—98.
- RADOVAN Aleksander:** Ekonomski i socialni problemi zaposlovanja naših delavcev v tujini. Naši razgledi, Lj., 6. jun. 1969, št. 11.
- RAKOČEVIĆ Živojin:** Planiranje kao opšta veza društvenog rada u socijalizmu. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 3, str. 344—360.
- RIBNIKAR Ivan:** Količina denarja v obtoku, njegovo kritje in denarna politika. I, II. Naši razgledi, Lj., 4. in 18. jul. 1969, št. 13, 14.
- SERVAN-SCHREIBER Jean Jacques:** Ameriško izzivanje. (Le défi américain. Prev. Marija Kovač.) Ljubljana, Državna založba Slovenije 1969. 274 + (II) str. 80. — 12.046.
- SRETENOVIĆ Mirko:** Zapošljivanje pripravnika. Socijalna politika, Beograd, 1969/XXIV, št. 3, str. 28—31.
- STAJNER Rikard:** Razvoj sistema proširene reprodukcije u uslovima samoupravljanja. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 3—30.
- STEOVIĆ Mihailo V.:** Kriza međunarodnog monetarnog sistema. Uzroci, posledice, perspektive. Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 3, str. 385—403.
- STRAHINJIC Časlav:** Samoupravljanje i raspodela dohotka u preduzeću.

Socijalizam, Beograd, 1969/XII, št. 3, str. 404—420.

SVETLIČIĆ Marjan: Savetovanje o ekonomskim odnosima Jugoslavije sa zemljama u razvoju. Međunarodni problemi, Beograd, 1968/XX, št. 3, str. 89—99.

STAJNER Rihard: Kaj in kako »planiirati«. Komunist, Lj., 11. aprila 1969, št. 15.

UNKOVIĆ Slobodan: Ekonomski značaj turizma za privredu Jugoslavije. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1969/XVII, št. 2, str. 103—108.

VEKIĆ Đuro: Ekonomski položaj zdravstva. Socijalna politika, Beograd, 1969/XXIV, št. 3, str. 14—17.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

MARKIČ Boštjan: Slovensko javno mnenje in volilni proces. Naši razgledi, Lj., 19. aprila 1969, št. 8.

TRAMSEK Sonja: Vloga javnega mnenja pri demokratizaciji družbe. Komunist, Lj., 9. maja 1969, št. 8.

—: UVOD v novinarstvo. Gradivo s seminarja Društva novinarjev Slovenije, maja-junija 1967. (Ljubljana, Društvo novinarjev Slovenije 1968.) (II) + 202 str. 40. (cikl.) — IV/1934.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

KRIŽNIK F. (študent teologije v Rimu): Odgovori F. Križnika na vprašanja Tribune (Rudi Rizman). Tribuna, Lj., 4. jun. 1969, št. 14—15.

NENNING Günther: Krščanstvo i revolucija. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 155—157.

ROTER Zdenko: Značaj in struktura (ne)religioznosti v Sloveniji. Teorija in praksa, Lj., 1969, št. 4, str. 560—574.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BENKO Vlado: Pol stoletja Društva narodov. Delo, Lj., 26. aprila 1969.

ĐURIĆ Mihailo: Oblici istorijske svesti. Praxis, Zagreb, 1969/VI, št. 1-2, str. 121—130.

KLOPČIĆ France: Dokumenti stari 122 let. Naši razgledi, Lj., 1. avg. 1969, št. 15.

KRESAL France: Priključili so se rdeči sindikalni internacionali. Komunist, Lj., 18. aprila 1969, št. 16.

LAH Avguštin: Naše sosedne države. (V Ljubljani, Prešernova družba) 1968. 334 + (II) str. + 1 zemlj. 80. Ilustr. — I/2506 + pril.

MARINKO Miha: Človek, revolucija, strasti. Komunist, Lj., 18., 25. aprila, 1. maja 1969, št. 16, 17, 18.

MIKUŽ Metod: Naš sedemindvajseti april. Delo, Lj., 27. aprila 1969.

POPIT Franc: Zgodovina nam nudi dovolj gradiva za globljo in vsestransko osvetlitev dilem sodobnosti. Delo, Lj., 22. aprila 1969.

—: RAZGLAS sveta Zveze sindikatov Jugoslavije, Ob 50-letnici jug. sindikatov. Delo, Lj., 14. aprila 1969.

TAYLOR A. J. P.: Borba za prevlast u Evropi 1848—1918. (The Struggle for Mastery in Europe 1848—1918. S engl. prev. Milutin Drecun.) Sarajevo, Veselin Masleša 1968. 592 str. 80. — III/2591.

VIDMAR Josip: Ob obletnici. (27. april.) Delo, Lj., 27. aprila 1969.

Sporočilo uredništva

Konec septembra bo izdala revija »Teorija in praksa« celotno gradivo mednarodnega kolokvija na temo »Socializem in demokracija« v angleškem jeziku. Ta edicija je namenjena predvsem tujim bralcem, manjše število izvodov pa bo na razpolago tudi našim bralcem, institucijam itd. Ker je naklada omejena, pošljite naročila čimprej na naslov: Uredništvo »Teorija in praksa«, Ljubljana, Titova 102.

Obenem sporočamo, da ima uprava na voljo še nekaj izvodov posebne številke »Teorije in prakse«, v kateri je natisnjeno gradivo kolokvija v slovenščini. Pri upravi lahko naročite tudi še nekaj kompletov zadnjih letnikov in posamezne številke vseh letnikov.

Popravek

V številki 6/7 na strani 1039 je v prispevku »Dileme komunistične partije „na oblasti“« izpadla cela vrstica, kar je popačilo avtorjevo misel. Drugi del odstavka (točka 6) se pravilno glasi:

»Ali je večstrankarski politični sistem nujno edini model političnega pluralizma v socialistični družbi? Ali model samoupravnega socializma v naši deželi ne kaže tudi na možnost brezstrankarskega političnega pluralizma? In za takšen pluralizem se tudi sam zavzemam.«

iz vsebine naslednjih števil

- VLADO VODOPIVEC: Delavski razred in sodobna zgodovina • MILAN NATEK: Razvita in nerazvita območja v SR Sloveniji • MIRO MASTNAK: Ekonomski odnosi s tujino pod bremenom preteklosti • JANEZ BUKOVEC: Finančni vidiki cene družbenega kapitala in dohodek podjetja • ALEKSANDER KUTOŠ: Reorganizacija ZK in stil dela • BERNE STRMCNIK: Korak naprej — da ali ne? • FRANCI PIVEC: Možnosti univerze • JOŽE VOLFAND: Domovi na razpotju • MOJCA DRČAR-MURKO: Ozadja »verskih vojn« • FRANC ŠETINC: Dileme o vaših informacijah •